
VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu
múzejníctvo
a archívniectvo

3/2024

VYDÁVA VOJENSKÝ HISTORICKÝ ÚSTAV V BRATISLAVE

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2024

Časopis je dostupný aj na www.vhu.sk – Open Access – pri zachovaní všetkých pravidiel autorstva príspevkov a vydavateľských práv vydavateľa – verejná licencia Creative Commons CC BY – NC – ND 4.0

Príspevky vyjadrujú názory autorov a nemusia byť totožné so stanoviskom vydavateľa a redakcie.

OBSAH

Štúdie

BAKA, Igor: Útek ministra národnej obrany gen. Čatloša z Bratislavy na povstalecké územie na začiatku septembra 1944	9
MARTINOVIĆ, Srđa: Arsenije Boljević. The Connection of Montenegro and the Slovak National Uprising of 1944	37
UHRIN, Marian: Posádka v Kežmarku a Slovenské národné povstanie	53

Dokumenty a materiály

KRIŠTOFÍK, Juraj: Ján Bradáč a Myjava v čase SNP, partizánskej vojny a prechodu frontu (očami jeho denníkových zápiskov)	71
--	----

Personálie

CHORVÁT, Peter: Frekventant Vojenského vysokoškolského internátu Vítázoslav Hečko a jeho cesta do a zo Slovenského národného povstania	87
ŠUMICHRAST, Peter: Povstalecký pilot Rudolf Božik (10. 7. 1920 Hrnčiarovce – 27. 6. 2000 Piešťany)	96
CHYTKA, Stanislav V.: Generálmajor in memoriam Ladislav Nosák v odboji	132

Bibliografia	147
---------------------------	-----

Anotácie, glosy	198
------------------------------	-----

Kronika	219
----------------------	-----

INHALT

Studien

BAKA, Igor: Die Flucht des Ministers für nationale Verteidigung General Čatloš aus Bratislava in das aufständische Gebiet Anfang September 1944	9
MARTINOVIĆ, Srđa: Arsenije Boljević. Der Zusammenhang zwischen Montenegro und dem Slowakischen Nationalaufstand von 1944	37
UHRIN, Marian: Die Garnison in Kežmarok und der Slowakische Nationalaufstand	53

Documente und Materialien

KRIŠTOFÍK, Juraj: Ján Bradáč und Myjava zum Zeitpunkt des Slowakischen Nationalaufstandes, des Partisanenkriegs und des Frontübergangs (aus der Sicht seiner Tagebuchaufzeichnungen)	71
---	----

Personalien

CHORVÁT, Peter: Der Frequentant des Militärischen Hochschulinternats Vítazoslav Hečko und sein Weg in den und aus dem Slowakischen Nationalaufstand	87
ŠUMICHRASŤ, Peter: Der aufständische Pilot Rudolf Božík (10. 7. 1920 Hrnčiarovce – 27. 6. 2000 Piešťany)	96
CHYTKA, Stanislav V.: Generalmajor in memoriam Ladislav Nosák im Widerstand	132

Bibliographie	147
----------------------------	-----

Anotationen, Glossen	198
-----------------------------------	-----

Chronik	219
----------------------	-----

CONTENTS

Studies

BAKA, Igor: The Escape of Minister of National Defence Gen. Čatloš from Bratislava to the Insurgent Territory in Early September 1944	9
MARTINOVIĆ, Srđa: The Connection of Montenegro and the Slovak National Uprising of 1944	37
UHRIN, Marian: The Kežmarok Garrison and the Slovak National Uprising	53

Documents and Materials

KRIŠTOFÍK, Juraj: Ján Bradáč and Myjava During the SNU, Partisan War, and Front Transition (Through the Lens of his Diary Entries)	71
---	----

Personalities

CHORVÁT, Peter: Vítázoslav Hečko, a Student of the Military College Boarding School, and his Journey to and from the Slovak National Uprising	87
ŠUMICHRAST, Peter: Rudolf Božik: Insurgent Pilot (10. 7. 1920 Hrnčiarovce – 27. 6. 2000 Piešťany)	96
CHYTKA, Stanislav V.: Major General in memoriam Ladislav Nosák in the Resistance	132

Bibliography	147
---------------------------	-----

Anotations, Glossary	198
-----------------------------------	-----

Chronicle	219
------------------------	-----

ÚVODNÉ SLOVO REDAKCIE

80. výročie Slovenského národného povstania je udalosťou natoľko významnou, že nemohla ostať nepovšimnutou ani na stránkach nášho časopisu. Už začiatkom tohto roku bola preto na sociálnych sieťach publikovaná výzva ohľadom predkladania štúdií, materiálov alebo personálií, ktoré by reflektovali predmetnú udalosť v osobitnom čísle. Výzva sa stretla s pozitívnym ohlasom. S potešením možno konštatovať, že príspevkov, ktoré prišli do redakcie, bolo dokonca viac, než môžeme v bežnom čísle publikovať. Rozhodnutie redakčnej rady v podobe zaradenia do tematického čísla ovplyvnilo najmä to, že niektoré sa týkali Povstania len čiastočne, iné zas prišli po uzávierke. Napriek tomu môžeme autorov v tomto smere plne ubezpečiť, že ich texty sa „nestratia“, budú publikované v nasledujúcom čísle.

Čitatelia sa tak môžu zoznámiť so siedmimi štúdiami a jednou širšie koncipovanou bibliografiou. Spoločným znakom spomínaných siedmich textov je výrazne prítomný personálny rozmer. Aj tento moment potvrdzuje, že Povstanie bolo plné predovšetkým individuálnych ľudských osudov.

Číslo, ktoré držíte v rukách, je vôbec prvým tematickým v dekádach existencie vedeckého časopisu Vojenská história. Tento moment zároveň otvára možnosti realizácie obdobných vydaní v budúcnosti. Prítomnosť nášho periodika (nielen) v databáze Scopus dáva možnosť realizovať takéto kroky so širším, európskym autorským záberom.

Veríme, že zámer redakcie pripomenúť si Povstanie a posunúť úroveň jeho poznania sa podarilo naplniť. O tom sa môže presvedčiť každý, kto si toto číslo prečíta.

ŠTÚDIE

ÚTEK MINISTRA NÁRODNEJ OBRANY GEN. ČATLOŠA Z BRATISLAVY NA POVSTALECKÉ ÚZEMIE NA ZAČIATKU SEPTEMBRA 1944

IGOR BAKA

BAKA, I.: The Escape of Minister of National Defence Gen. Čatloš from Bratislava to the Insurgent Territory in Early September 1944. *Vojenská história*, 3, 28, 2024, pp 9-36, Bratislava. The role of Slovak Minister of National Defence, 1st Class Gen. Ferdinand Čatloš has already garnered considerable attention in Slovak historiography. This study deepens this knowledge, especially with information related to his escape to the insurgent territory (shortly after the SNU outbreak) on 1 and 2 September 1944. Čatloš decided to take this action literally “at the eleventh hour”, as German authorities were meanwhile preparing for his arrest. The author follows his reactions and steps he was already taking in relation to the Uprising at that time. He also analyses the reactions of insurgent representatives, as well as the general public, to his arrival at the centre of the Uprising in Banská Bystrica. He confronts these with the attitude of the Czechoslovak government in London, which rejected cooperation with him, also out of exaggerated fear of the Soviets accepting his political plans.

Key words: Slovak National Uprising, General Ferdinand Čatloš, September 1944

DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2024.28.3.1>

Pôsobeniu ministra národnej obrany gen. I. tr. Ferdinanda Čatloša už bola v slovenskej historiografii venovaná relatívne veľká pozornosť.¹ Pomerne dobre sú spracované aj okolnosti jeho pokusu prejsť na stranu Spojencov v lete 1944, ktorý našiel svoju konkrétnu podobu v známom memorande zaslanom v auguste 1944 cez predstaviteľov domáceho odboja do Moskvy. Predmetná štúdia má ambíciu prehliadnúť tieto poznatky najmä o informácie spojené s jeho útekom na povstalecké územie v dňoch 1. a 2. septembra 1944.

Gen. Čatloš aj v predvečer Povstania vystupoval ako formálny spojenec nacistického Nemecka. V skutočnosti však, uvedomujúc si reálnu situáciu na frontoch druhej svetovej vojny, hľadal (tiež s alibistických pohnútok) východisko, ako Slovensko vymaniť z nemeckého „chomúta“. Správne odhadol, že v slovenskej armáde sa prejavujú protinemecké nálady. Práve v čase rokovania o podriadení tzv. východoslovenskej armády pod nemecké velenie sa rozhodol vystúpiť s vlastným prevratovým plánom. Jeho hlavným partnerom sa stal gen. II. tr. Augustín Malár. Ako je známe, konkrétnu podobu jeho snaha nadobudla vo forme memoranda, ktoré cez predstaviteľov odboja (o existencii ilegálnych organizácií Vojenské ústredie a Slovenská národná rada /SNR/ dovtedy nevedel) poslal začiatkom augusta 1944 sovietskemu veleniu do Moskvy.

¹ K dispozícii sú už dve samostatné biografie, ako aj viacero samostatných štúdií a odborných článkov venovaných F. Čatlošovi. Objektívnu interpretáciu jeho osobnosti dodnes determinuje viac či menej nekritické preberanie jeho povojnových memoárov a mytologizovanie viacerých jeho kľúčových rozhodnutí (napr. jeho postoja v čase vstupu SR do vojny proti Poľsku a ZSSR). Porovnaj napríklad: ŠTEFANSKÝ, Václav. *Generál Ferdinand Čatloš. Biografický náčrt*. Bratislava : MO SR, 1998; BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František – KRÁLČÁK, Peter a kol. *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972)*. Bratislava : Pro Militaria Historica, 2011; STANISLAV, Ján. Ferdinand Čatloš v perimetri kolaborácie a odboja. In: SYRNÝ, Marek a kol. *Kolaborácia a odboj na Slovensku v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 313 – 352.

Keďže obsah tohto dokumentu je všeobecne známy, obmedzím sa len na stručnú rekapituláciu jeho hlavných bodov. Čatloš tu ponúkol slovenské ozbrojené sily pre potreby „spoločnej veci so ZSSR“. Tzv. východoslovenská armáda mala „na oko“ odraziť predstieraný útok Červenej armády (ČA) na slovenské územie, v snahe vytvoriť pred Nemcami a Maďarmi dojem, že Slováci sú spoľahliví a nepotrebujú pomoc. Sovieti mali ďalej útočiť južnejšie proti Maďarom, aby pripúťali čo najviac ich síl. Ďalej mali pokračovať v ofenzíve severne od Karpát, smerom na Tarnov a Krakov. Bočného protiútoky zo Slovenska sa obávať nemali, keďže slovenská armáda by ich včas upozornila na nemecký či maďarský zásah, pokiaľ by mu sama nevedela čeliť. Po ovládnutí Krakova ČA by slovenská armáda uskutočnila vojenskú prevrat, otvorila jej priesmyky a umožnila rýchly prienik do západného Slovenska. Následne Čatloš počítal s možnosťou prekvapujúceho a úspešného útoku proti Maďarom a ďalšími operáciami proti Nemcom z južných a západných hraníc Slovenska. Čatloš chcel na Slovensku nastoliť vojenskú diktatúru, ktorá by vlastné branné sily poskytla pre spoločnú vec so ZSSR. Štátoprávne usporiadanie Slovenska sa malo vyriešiť po skončení vojny, „aby riešenie vnútropolitické bolo v súlade so záujmami SSSR.“² Čatloš bol v kontakte s predstaviteľmi komunistov v SNR (prostredníctvom prednostu spravodajského oddelenia ministerstva národnej obrany /MNO/ stot. gšt. Jána Staneka)³, ktorých s plánom oboznámil a ponúkol im lietadlo, ak jeho memorandum doručia v Moskve. Do ZSSR lietadlo odletelo 4. augusta so zástupcami SNR a Vojenského ústredia.

Stanovisko komunistov k tomuto dokumentu je pomerne známe. Jeho politické aspekty logicky odmietali,⁴ kalkulovali však s možnosťou využiť Čatloša pri uskutočnení mobilizácie, presunoch jednotiek a prvých rozkazoch, ktoré by viedli k vypuknutiu povstania, samozrejme, podľa sovietskych direktív. Následne mal byť odstránený a dosadený nový veliteľ.

² MIČEV, Stanislav a kol. *Slovenské národné povstanie 1944*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 80; PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965, s. 262 – 263.

³ Na základe Stanekových nesprávnych informácií pritom komunisti predpokladali, že o tejto prevratovej akcii vedel aj prezident Jozef Tiso. Po vytvorení okupačného režimu sa správy o údajnom Tisovom zapojení do Čatlošovho plánu šírili najmä v prostredí radikálov z Hlinkovej gardy. Touto cestou sa dostali až k nacistickým bezpečnostným orgánom. V rôznych udaniach, ktoré nacisti vyhodnocovali, sa tvrdilo, že Tiso vedel o príprave povstania „a nič proti tomu nepodnikol“, že pomohol Čatlošovi k úteku a pod. Podľa správy nemeckého vyslanca Hannsa E. Ludina sa informácie o Tisovom údajnom napojení na všetky tábory v septembri 1944 dostali až k Hitlerovi. Ludin však bol k takýmto tvrdeniam skeptický. Princípálne pritom odmietal Tisovo nadbiehanie Moskve, keďže „ako kňaz a aj ako politik 100 % -ne odmieta bolševizmus.“ Ludin zároveň nevyplučoval, že Tiso sa v krátkej budúcnosti pokúsi nadviazať kontakty so západnými Spojencami, a to v snahe presadiť na povojnovej mierovej konferencii aspoň slovenskú autonómiu. Archív bezpečnostných složek (ABS) Praha, f. 135, sig. 135-3-3, správa spojovacieho dôstojníka SIPO a SD pri Veliteľstve 8. armády pre veliteľa SIPO a SD na Slovensku z 28. 2. 1945; NIŽŇANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Slowakisch-deutsche Beziehungen 1941 – 1945 in Dokumenten II. Vom Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945*. Prešov : Universum – EU, 2011, dok. 264, s. 805 – 807, Ludinova správa pre Zahraničný úrad z 5. 10. 1944.

⁴ Už Jozef Jablonický v tejto súvislosti vyslovil podozrenie, či slovenskí komunisti na čele s Gustávom Husákom a Karolom Šmídkom nehrali dvojakú hru s cieľom využiť Čatloša tiež pre uskutočnenie svojho tajného plánu. Jeho výsledkom malo byť pripojenie Slovenska k ZSSR po jeho oslobodení. Táto snaha, vyjadrená v dokumente „O vývoji a situácii na Slovensku“ dovezenom spolu s memorandumom do Moskvy, však bola v rozpore s čs. sovietskymi dohodami, ako aj dohodami štátov protifašistickej koalície o povojnovom obnovení ČSR. V konečnom dôsledku sa s ňou nestotožňovalo ani vedenie KSČ v Moskve. JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 22 – 54. Porovnaj BYSTRICKÝ, Jozef. Dokumenty o delegácii SNR a Vojenského ústredia a jej rokovaní s predstaviteľmi velenia Červenej armády v auguste 1944. In: MIČEV, Stanislav a kol. *V perimetri zameriavača. Kapitoly z dejín Slovenska v druhej svetovej vojne*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 248 – 270.

S využitím Čatloša s najväčšou pravdepodobne kalkulovalo aj ilegálne Vojenské ústredie. Samotný pplk. gšt. Ján Golian, ktorý stál na čele tohto orgánu pripravujúceho povstanie, sa o pripravovanom odlete Čatlošovho lietadla dozvedel už začiatkom augusta. Bolo to v čase, keď sám finišoval s prípravami na odlet vlastného lietadla s Karolom Šmidkem, zástupcom SNR a komunistom, a svojim poverencom npor. pech. Jánom Koreckým do ZSSR, kde mali byť koordinované prípravy ozbrojeného povstania.⁵ Jeho plán otvorenia hraníc pre ČA a jej postupu územím Slovenska sa pritom veľmi podobal vojenskej časti Čatlošovho memoranda. Je preto možné, že Vojenské ústredie sa ešte tesne pred odletom vlastného lietadla 2. augusta rozhodlo využiť Čatlošove myšlienky pre svoju vlastnú vojenskú akciu. S týmto predpokladom sa v konečnom dôsledku vo svojich pamätiach stotožnil aj samotný Čatloš.⁶ Na podobnosť obidvoch plánov upozornili aj historici. J. Bystrický pritom konštatoval, že prílišné spoliehanie sa na Čatloša by v konečnom dôsledku vysvetľovalo aj pasívitu Vojenského ústredia v otázke rozpracovania alternatívnych plánov využitia tzv. východoslovenskej armády.⁷ Z oficiálnej korešpondencie medzi Golianom a čs. MNO v Londýne však tento úmysel vyčítať nemožno. O Čatlošovej iniciatíve s vlastným lietadlom pritom Londýn informoval už 1. augusta s krátkym dôvetkom, že „Čatloš by mohol krížiť naše plány.“ Fakt, že do Čatlošovho lietadla posadil člena ilegálneho Vojenského ústredia pplk. vet. Mikuláša Ferjenčíka, v depeši zo 4. augusta zdôvodnil technickými problémami (Šmidkemu sa 2. augusta nepodarilo odletieť) a snahou „Čatlošov odkaz [...] kontrolovať a usmerniť“.⁸ Čo si pod tým predstavoval, bližšie nevysvetlil. Motívy jeho rozhodnutia poslať do Moskvy okrem Koreckého aj pplk. Ferjenčíka približujú spomienky pamätníkov. Napríklad podľa samotného Ferjenčíka jeho odlet spolu so Šmidkem požadovali tak komunisti, ako aj zástupcovia občianskeho odboja. Nebola to podľa neho Golianova iniciatíva.⁹ S týmto tvrdením korešponduje tiež tvrdenie člena Vojenského ústredia Jozefa Marka. Zaradenie zástupcu tohto orgánu do Čatlošovho lietadla presadili podľa neho u pplk. Goliana osobne zástupcovia SNR Ján Ursíny a Matej Josko.¹⁰ Jeho slová potvrdil aj Ursíny. Požiadavku na Ferjenčíkov odchod do Moskvy urgoval podľa vlastných slov preto, aby tam sprostredkoval stretnutie medzi npor. Koreckým z prvého lietadla a komunistom Šmidkem, keďže tí sa navzájom nepoznali. Privítal tiež možnosť využiť Čatlošovo lietadlo na presun Šmidkeho, ktorého vplyv v Moskve mal „potvrdiť oprávnenosť Koreckého poverenia.“¹¹ Za Ursínyho žiadosťou o vyslanie Ferjenčíka mohla byť tiež obava zo Šmidkeho postranných úmyslov s Čatlošovým memorandom. Tento dôvod totiž mohol vo svojich pamätiach (vzhľadom na dobu ich vzniku) takticky zamlčať. Každopádne z uvedeného vyplýva, že o existencii Čatlošovho memoranda dopredu vedeli aj zástupcovia občianskeho odboja v SNR (teda nielen komunis-

⁵ Bližšie pozri JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 22 – 54.

⁶ Toto tvrdenie vyslovil aj v rozhovore s historikom Jaroslavom Šolcom. Archív Múzea SNP Banská Bystrica (AM SNP B. Bystrica), f. Pozostalosť Jaroslava Šolca, príř. č. S171/2001.

⁷ BYSTRICKÝ, Jozef. Golian a vojenský plán povstania. In: TÓTH, Dezider (ed.). *Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana*. Banská Bystrica 31. 10. 2006. Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 74 – 75.

⁸ Archív Ústavu T. G. Masaryka Praha, f. Edvard Beneš II/1, šk. 105, sign. V 72/1 b, Zprávy ze Slovenska, spen 1944, Depeše od Leya z 1. a 4. 8. 1944.

⁹ Tieto osoby označuje ako zástupcov Demokratickej strany, tá však v tom čase ešte neexistovala. Dopis Dr. Mikuláša Ferjenčíka z Wadsworthu v Illinois, USA. In: *Svědectví*, 1963, roč. VI., č. 22, podzim.

¹⁰ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 534, MARKO, Jozef. Vo vojenských službách Československa, druhého odboja a Slovenského národného povstania, s. 175 – 176

¹¹ URSÍNÝ, Ján. *Spomienky na Slovenské národné povstanie*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1994, s. 66 – 67.

ti). Odpoveď na otázku, či títo na poslednú chvíľu aj rokovali o nejakej forme jeho využitia v Povstaní, zatiaľ nemáme.

Tento predpoklad však naznačujú ďalšie udalosti. Možnosť Čatlošovho využitia pri vypuknutí povstania totiž pripúšťa už súhrnná správa o situácii na Slovensku z 9. augusta 1944, určená pre sovietsku stranu, ktorú pripravil náčelník Čs. vojenskej misie v ZSSR brig. gen. Heliodor Píka na základe dokladov dopravených do Moskvy npor. pech. Jánom Koreckým. Tu sa v súvislosti s plánom povstaleckého vystúpenia slovenskej armády otvorene konštatovalo: „*Ačkoliv gen. Čatloš je dnes zanesen na listině válečných provinilců, zrádců, přece jeho vystoupení v poslední chvíli může ulehčiti akci, takže povstání a průchod sovětských vojsk proje hladce, bez odporu a zdržení. Je známo, že v poslední době gen. Čatloš nařídil vésti intenzivní zprav. službu proti Němcům, že nařídil spojit se se skupinou partisanů a že měl v úmyslu vyslati do SSSR delegaci, za účelem sjednání spolupráce při osvobození Slovenska. V přímém jeho štábu /kabinetě ministra/ pracují důstojníci, oddaní Československu, protifašisté a spolupracují s naším vojenským vedením na Slovensku*“.¹² Tento dokument potvrdzuje, že Vojenské ústredie skutočne uvažovalo o využití Čatloša po vojenskej stránke, aj keď politické aspekty jeho plánu odmietalo. Tento plán si paradoxne v tomto momente osvojil aj samotný gen. Píka, a to napriek tomu, že už 3. augusta ho čs. minister národnej obrany div. gen. Sergej Ingr upozornil, aby „*avizovaný zájezd Čatlošových emisarů do SSSR [...] náležitě sledoval a upozornil odpovědná sovětská místa, že Čatloš je v seznamu quislingů a válečných provinilců a že se chce zřejmě v poslední chvíli zachránit*“.¹³

Viac svetla do tejto otázky prináša až Píkovo hlásenie z 23. augusta zo stretnutia so samotným pplk. Ferjenčíkom z Čatlošovho lietadla. Ten mu totiž už tu otvorene priznal, že autoritu ministra a vojenské aspekty jeho plánu chce v počiatočnej fáze povstania využiť tak SNR, ako aj Vojenské ústredie. S jeho politickou stránkou však nesúhlasili. Čatloš mal preto byť vo vhodnej chvíli odstránený a nahradený novým veliteľom. Rovnako vypovedal aj komunista Karol Šmidke pri stretnutí s čs. veľvyslancom Zdeňkom Fierlingerom 26. augusta a tiež na porade čs. predstaviteľov v Moskve o deň neskôr.¹⁴ Ten údajne podľa gen. Píku tiež zdôraznil, že Čatlošovo memorandum malo byť pre Sovietov dôkazom, že „*po stránce vojenské nebude potíží ani se strany slovenského ministra NO*“.¹⁵

Isteže, Ferjenčíkovo tvrdenie nemožno automaticky interpretovať ako dôkaz Golianovho úmyslu využiť Čatloša (so súhlasom SNR) v počiatočnej fáze povstania. Spochybnil ho pritom už J. Jablonický, ktorý pripustil, že Ferjenčík mohol byť ovplyvnený K. Šmidkem. Do úvahy treba brať aj fakt, že Ferjenčík bol profesionálny vojak. Predstava, že by konal proti, alebo nad rámec Golianových rozkazov je preto nepravdepodobná. Na druhej strane citované svedectvá nepriamo naznačujú, že občianski predstavitelia SNR neprikladali politickej stránke Čatlošovho memoranda význam, preto sa ani nepozastavovali nad okolnosťami jeho kontaktov na komunistov. Korešponduje s tým aj tvrdenie delegácie povstaleckej SNR (Ján

¹² Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (VÚA – VHA) Praha, f. Čs. vojenská mise v ZSSR 1939 – 1948, šk. 26, sign. 187/1/26, správa gen. Píku o situácii na Slovensku z 9. 8. 1944.

¹³ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, s. 285.

¹⁴ Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha, f. Edvard Beneš II/1, šk. 105, sign. V 72/1 b, Zprávy ze Slovenska, srpen 1944, Depeše gen. Píku z Moskvy z 22. a 23. 8. 1944; Národní archiv (NA) Praha, f. Archiv Huberta Ripku, šk. 182, inv. č. 1-49-18c, příloha k č. j. 673 taj. – správa brig. gen. Heliodora Píku z 25. 8. 1944 pre MNO v Londýne; JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 108 – 109, 114 – 117; PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 154, s. 322, záznam Z. Fierlingera o rozhovore s K. Šmidkem 26. 8. 1944; dok. 157, s. 331 – 333, zápis o porade čs. komunistov, členov čs. vládnej delegácie a čs. predstaviteľov v ZSSR so zástupcami ilegálnej SNR v Moskve 27. 8. 1944.

¹⁵ Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, f. 302 (Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky), 302-36-1, správa pre gen. Ingra z 29. 8. 1944.

Ursíny, Ladislav Novomeský, pplk. del. Mirko Vesel) počas jej rokovania v Londýne na jeseň 1944. Jej členovia tu pred čs. prezidentom Edvardom Benešom otvorene konštatovali, že memorandum považovali za „hlúpe“. Čatlošovi napriek tomu dovolili, „aby memorandum poslal, pretože ho chceli do toho dostať, a pak on jim pomáhal tím, že dával k dispozici letadlo pro cestu do Ruska.“¹⁶

Variant využitia Čatloša pritom istý čas pripúšťala tiež sovietska strana, ktorú o tejto možnosti informoval už spomínaný gen. Píka. Informácie však Sovietsi čerpali najmä od pasažierov Čatlošovho lietadla. Tí ich už počas vypočúvania v dňoch 7. a 8. augusta 1944 uistili, že minister národnej obrany „je celkom v našich rukách“, je za orientáciu na ZSSR a jeho plán je skoro taký istý ako plán Vojenského ústredia. Na základe chybných informácií od stot. Staneka dokonca tvrdili, že spôsoby zblíženia so ZSSR hľadá aj slovenský prezident Jozef Tiso. Tým chceli aj takto demonštrovať jednotu povstaleckej akcie. Z hlásení o obsahu ich výpovedí vyplýva, že ani jeden z nich paradoxne nepovažoval za dôležité ani len upozorniť aj na politické aspekty Čatlošovho plánu. Sovietov tak pravdepodobne ešte viac zneistili a prehĺbili ich nedôveru k možnostiach vojenského vystúpenia slovenskej armády.¹⁷ Zo správy čs. veľvyslanca v Moskve Zdeňka Fierlingera pre čs. ministerstvo zahraničných vecí z 28. augusta 1944 napriek tomu vyplýva, že využitie Čatloša sovietska strana pripúšťala len „na okamžik k určitým cieľom“.¹⁸ Podľa hlásenia politického poradcu čs. vládneho delegáta (toho času v Moskve) Františka Hálu akceptovali toto stanovisko tiež čs. komunisti v Moskve, ktorí sa domnievali, že „vec majú již více méně v rukou.“¹⁹

Čatlošova snaha však od začiatku narážala na rezolútny odpor čs. prezidenta a čs. vlády v Londýne, ktorí ho považovali za kolaboranta, alibistu a priamu hrozbu vlastnej odbojovej akcie. Prezident Beneš vypracoval už krátko po odlete Čatlošovho lietadla inštrukcie, v ktorých odmietol akékoľvek jednanie „vychádzajúce od Čatloše alebo od kohokoliv z quislingovských kruhů nynější slovenské vlády“. Beneš tiež trval na prísnom potrestaní „kohokoliv, kto už dosud zrazoval nebo sloužil režimu“. Čs. predstavitel'ov v Moskve (gen. Píku, ako aj veľvyslanca Fierlingera) zároveň už 9. augusta inštruoval, aby a priori odmietli akékoľvek tendencie rokovať s „takovými ľuďmi“ zo strany úradných sovietskych miest, keďže by to výrazne skomplikovalo povojnovú situáciu na Slovensku.²⁰ Zo strany Beneša a čs. vlády pritom nešlo len o gesto principiálneho a morálneho charakteru. Čatloša vnímali ako reálneho protivníka, pod čo sa podpísali aj chybné informácie o podpore jeho plánu zo strany prezidi-

¹⁶ Bližšie pozri PREČAN, Vilém. Delegace Slovenské národní rady v Londýne (říjen – listopad 1944): Nové dokumenty. In: GONĚC, Vladimír (ed.). *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno : Masarykova univerzita, 1999, s. 271.

¹⁷ Bližšie pozri PREČAN, Vilém. Sovětský svaz a Slovenské národní povstání. Dokumenty z Archivu prezidenta Ruské federace (prosinec 1943 – konec srpna 1944). In: ČELKO, Vojtech (ed.). *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno – Bratislava : Academicus-Coprint, 2009, dok. č. 5, 6, s. 391 – 403; Porovnaj BYSTRICKÝ, Dokumenty o delegácii SNR, dok. č. 1, s. 258 – 262; MARJINA, Valentina Vladimirovna. SSSR – Slovenskija 1939 – 1945 gg. Moskva : Vojenno-političeskije aspekty, 2017, s. 450 – 462.

¹⁸ Politické využitie Čatloša však Sovietsi podľa Fierlingera odmietali, keďže podľa jeho slov „sovětská vláda nemá úmysl zrádce chránit.“ PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. 163, s. 341; MARJINA, Valentina Vladimirovna. Slovenské národné povstanie r. 1944 vo vojensko-politických plánoch ZSSR: plány a realita (niektoré otázky výskumu). In: KOVÁČOVÁ, Viera a kol. *Rusko (Sovietský zväz) a Slovensko v priesečníkoch dejín*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, s. 176.

¹⁹ Podľa tohto hlásenia by komunistom neprekážalo ani dočasné využitie prezidenta Tisu. Ich postoje si údajne osvojil aj veľvyslanec Fierlinger, ktorý mu vraj zdôrazňoval, že je potrebné „počítat se shovívavostí slovenských lidí k Tisovi a že vlastně jde jen o to, aby Tiso po válce byl dán do kláštera.“ PREČAN, Slovenské národné povstanie. Dokumenty, dok. č. 221, s. 339 – 400.

²⁰ NA Praha, f. Archiv Huberta Ripku, šk. 182, inv. č. 1- 49 - 18c, príloha k správe z 8. 8. 1944 pre MZV v Londýne. Bližšie pozri BYSTRICKÝ, Dokumenty o delegácii SNR, s. 255 – 257.

denta Tisu. V depeši z 10. augusta preto čs. MNO Goliana otvorene upozornilo na hrozbu Čatlošovho a Tisovho štátneho prevratu „za pomoci Moskvy“, a to v prípade, že ich hnutie nebude zlikvidované.²¹ Tieto obavy na strane čs. vlády pretrvávali a v nasledujúcich týždňoch ešte znásobili tvrdenia Šmidkeho a Ferjenčíka. Potvrďuje to aj depeša z 26. augusta pre čs. veľvyslanca Fierlingera, kde sa konštatuje, že akékoľvek vyjednávanie sovietskej strany s predstaviteľmi slovenskej vlády by čs. vláda považovala za osudné. Sovietov preto vraj opätovne upozornil na nebezpečenstvo Čatlošovho plánu.²² Samotný Fierlinger toto stanovisko označil za prehnané, keďže vylučoval, že by sovietska vláda porušila zmluvu s čs. vládou z decembra 1943.

Proti Šmidkeho tvrdeniu o využití Čatloša sa principiálne nepostavili ani členovia čs. vládej delegácie po ich príchode do Moskvy koncom augusta. Prokop Drtina síce Beneša v depeši z 29. augusta uistil, že situáciu považujú za vážnu, zdôraznil však potrebu opatrného postupu, „abychom se nedostali ihned do konfliktu.“²³ Na druhej strane ani medzi členmi čs. vlády paradoxne neexistovala stopercentná jednota v tejto otázke. Potvrďuje to diskusia počas 151. schôdze čs. vlády z 29. augusta 1944. Tú vyprovokoval komentár jedného z jej slovenských zástupcov – ministra poľnohospodárstva Jána Lichnera. Ten sa ako jediný odklonil od oficiálnej línie prezidenta Beneša a podporil myšlienku využiť Čatloša z taktických dôvodov na začiatku povstania, napríklad pri mobilizácii. Ostatní členovia vlády jeho názory odmietli, zdôrazňovali naopak požiadavku jednotného vojenského velenia. Štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Hubert Ripka tiež opätovne upozornil na obavu, aby vlastné vyhlásenie mobilizácie Čatloš nevyužil „jak k připojení se k Rusům, tak pro to, aby pomohl Němcům“.²⁴

Za týchto okolností sa od Čatloša dištancoval aj samotný pplk. J. Golian. Už v depeši z 12. augusta čs. MNO ubezpečil, že ani Ferjenčíka, ani Šmidkeho do Čatlošovej delegácie nezaradil, len využil jeho lietadlo. O dva dni neskôr túto odpoveď zopakoval a dodal, že „s Čatlošom nemáme nič spoločného“²⁵ Táto odpoveď však čs. MNO zjavne nestačila. Už 16. augusta ho totiž požiadalo o bližšie informácie k celej záležitosti, keďže „si dobře společnou jízdu quislingů a odboje nedovedeme představit.“²⁶ Golian napriek tomu 21. augusta len zopakoval svoje pôvodné stanovisko, že tak Šmidkeho, ako aj Ferjenčíka do ZSSR poslal preto, aby na mieste čelili Čatlošovej delegácii.²⁷ Krátko na to sa čs. MNO oboznámilo aj s obsahom ich vyhlásení v Moskve. V depeši z 24. augusta preto Goliana opäť urgovalo, aby potvrdil ich tvrdenie (ktoré však reinterpretovalo), že čs. odboj na Slovensku prijal Čatlošov plán „s menší nepodstatnou výhradou za plán organizace.“²⁸ Golian na to zareagoval

²¹ Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha, f. Edvard Beneš II/1, šk. 105, sign. V 72/1 b, Zprávy ze Slovenska, srpen 1944, Depeša cez Leya z 10. 8. 1944.

²² NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (eds.). *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945*, díl 2. Praha : Státní ústřední archiv, 1999, dok. 105, s. 275 – 276, dok. 106, s. 277.

²³ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 157, s. 329 – 334; dok. 163, s. 341; ABS, f. 302, 302-36-1, depeša gen. Píku a P. Drtínu pre čs. prezidenta z 29. 8. 1944.

²⁴ NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠŤOVÍČEK, Ivan – KUKLÍK, Jan – BÍLEK, Jan (eds.). *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. IV. 2 (červenec – prosinec 1944)*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2015, s. 158 – 161, zápis o 151. schůzi čs. vlády v Londýně z 29. 8. 1944.

²⁵ Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha, f. Edvard Beneš II/1, šk. 105, sign. V 72/1 b, Zprávy ze Slovenska, srpen 1944, Depeše zo Slovenska z 12. a 14. 8. 1944.

²⁶ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 135, s. 295.

²⁷ Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha, f. Edvard Beneš II/1, šk. 105, sign. V 72/1 b, Zprávy ze Slovenska, srpen 1944, Depeša zo Slovenska z 21. 8. 1944.

²⁸ Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha, f. Edvard Beneš II/1, šk. 105, sign. V 72/3, Zprávy na Slovensko

28. augusta uistením, že sa snaží, aby mu Čatloš, (s ktorým mal nepriamy styk) „v hodine H odovzdal ihneď moc...“²⁹ S týmto postojom korešpondovala jeho žiadosť z 1. septembra adresovaná čs. MNO, aby velenie povstaleckých vojenských operácií čo najskôr prevzal div. gen. Rudolf Viest spolu so svojim štábom.³⁰

Čatlošova iniciatíva teda prišla neskoro. Vzhľadom na medzinárodnú situáciu, postavenie čs. vlády v Londýne a existujúce československo-sovietske vzťahy boli jeho plány odsúdené na neúspech. Jeho snaha však skomplikovala čs.-sovietske vzťahy v predvečer SNP, keď bolo treba koordinovať povstalecké plány so sovietskym velením. Nevôľu Londýna vyvolal najmä postup Sovietov, ktorí dlho zatajovali prítomnosť delegácie z Čatlošovho lietadla (pravdepodobne pre pochybnosti o jednote odboja na Slovensku a obavy z prezradenia povstaleckých plánov nepriateľovi), aj keď čs. vláda už obsah memoranda poznala. Vyčkávací postoj Sovietov k otázke koordinácie povstania mal praktický dosah aj na činnosť partizánskeho hnutia na Slovensku. Diverzná taktika partizánov totiž nekorešpondovala s potrebami a záujmami povstaleckých činiteľov. Tento faktor urýchlil obsadzovanie Slovenska nemeckým vojskom od 29. augusta a prispel k vypuknutiu povstania bez koordinácie so sovietskou stranou. Pritom ani v predvečer povstania si sovietske velenie neželalo jeho vypuknutie. Vojenské plány (tak Golianov, ako aj Čatlošov) na ovládnutie karpatských priesmykov totiž nepovažovalo za reálne. Vychádzali totiž z predstavy o idylickom obsadení Slovenska v priebehu jedného dňa a nezohľadňovali predpokladaný odpor nemeckého protivníka v opevnených obranných postaveniach. Okrem toho vďaka úspešným vojenským operáciám v Rumunsku a tamojšiemu povstaniu sa sovietskemu veleniu rysovala oveľa výhodnejšia perspektíva ako prechod cez hornaté slovenské územie. Z vojensko-politického hľadiska bolo oveľa výhodnejšie obísť Karpaty z juhu.³¹ Situácia sa zmenila až krátko po vypuknutí SNP, keď Sovieti súhlasili s materiálnou pomocou a s prípravou a uskutočnením Karpatsko-duklianskej operácie.

Čo sa týka ďalšieho osudu samotného Čatloša, ten je všeobecne známy. Menej už vieme o priebehu jeho úteku na povstalecké územie. Pre ten sa rozhodol napriek tomu, že hneď na začiatku výrazne poškodil samotné povstanie. Už v deň jeho vypuknutia 29. augusta o 19.00 hod. totiž na nemeckú žiadosť prečítal do rozhlasu prejav, v ktorom podporil prichádzajúce nemecké vojská a odsúdil partizánov. Ten na poslednú chvíľu zneistil mnohé osoby, spôsobil ich váhanie, na druhej strane organizátorov povstania presvedčil o nevyhnutnosti jeho okamžitého vyhlásenia. Rozčarovaní z Čatloša zostali aj čs. komunisti v Moskve, ktorí dovtedy pripúšťali jeho využitie na začiatku povstania. Aj samotný Šmidke sa podľa vyššie citovaného hlásenia Františka Hálu obával, že „*nejen svou výzvou zmäte slovenské vojáky, ale že i zradí konspiraci Nemcům.*“³² Nedôvera voči Čatlošovi sa však prehĺbila aj na druhej strane. Na žiadosť nemeckého vyslanca Hannsa E. Ludina musel zostať v prezidentskom paláci v tzv. čestnom väzení. Nemci okrem toho tajne pripravovali jeho odvolanie.³³

Čatloš pritom naďalej pokračoval vo svojom zmätočnom správaní (viac či menej v dôsledku priameho či nepriameho nátlaku, ale aj pre neschopnosť zorientovať sa v situácii) a ešte

zaslané VII-X. 1944.

²⁹ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 161, s. 339.

³⁰ Bližšie pozri BAKA, Igor. Na margo menovania generála Viesta za veliteľa povstaleckej armády na Slovensku (I. časť). In: *Vojenská história*, 2020, roč. 24, č. 4, s. 38 – 57.

³¹ BYSTRICKÝ, *Golian a vojenský plán povstania*, s. 61 – 82.

³² PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. č. 221, s. 339 – 400.

³³ Túto požiadavku označil za samozrejmu aj minister zahraničných vecí Joachim von Ribbentrop. Bližšie pozri PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 159, s. 337, dok. 178, s. 356.

30. augusta prostredníctvom vyslaných dôstojníkov presviedčal predstaviteľov vojenských posádok v Trnave a Hlohovci, aby rezignovali na povstanie ako predčasné.³⁴ 1. septembra sa na podnet nemeckého generála pri MNO gen. tankového vojska Alfreda von Hubicki zúčastnil tiež rokovani o odzbrojení bratislavskej posádky. Následne o 17.00 hod. na MNO tlmočil kompetentným dôstojníkom rozkaz prezidenta Tisa na jej odzbrojenie. Podľa výpovede šéfa kabinetu ministra stot. Ladislava Gesteša pred nemeckými orgánmi Čatloš prítomným dôstojníkom oznámil, že táto akcia musí byť uskutočnená okamžite v priebehu noci. Uistil ich, že opatrenia budú mať len dočasný charakter do najbližšej reorganizácie armády.³⁵ Stot. Staneka síce údajne následne tajne poveril, aby zabezpečil odchod bratislavských útvarov na povstalecké územie, bolo už však neskoro.³⁶ Možno preto konštatovať, že Čatloš neurobil žiadne relevantné kroky (na rozdiel od viacerých zmätočných)³⁷, aby miestnych vojakov dostal na povstalecké územie. Naopak, odzbrojenie posádky pomohlo okupačným jednotkám, ktoré sa tak vyhli násiliu proti početne výrazne silnejšiemu protivníkovi. Tento jeho krok ocenil aj nemecký vyslanec, ktorý podľa neskoršieho hlásenia v tom čase nemal nijaké pochybnosti o Čatlošovej vernosti Tisovi.³⁸ Krátko nato sa sám Čatloš odhodlal k úteku na povstalecké územie, kde sa chcel dať k dispozícii veleniu Čs. armády na Slovensku. Podľa niektorých svedeckých výpovedí ho na odchod do Banskej Bystrice vyzval samotný Golian. Tento odkaz mu údajne 1. septembra ráno sprostredkoval mjr. útočnej vozby Ján Kovačovič. Podľa J. Jablonického to nasvedčuje, že „Čatloš stále ešte z hry nevypadol.“ S touto hypotézou korešponduje tiež svedectvo vtedy stot. gšt. Jána Straku o rozhovore so samotným pplk. Golianom z 30. augusta počas cesty do Svätého Kríža nad Hronom (dnes Žiar nad Hronom). Golian ho vraj počas neho ubezpečil, že ešte stále dúfa v príchod Čatloša do Banskej Bystrice, a že mu bude daná príležitosť napraviť to, čo pokazil svojim prejavom v rozhlase.³⁹ Hodnovernosť Strakovho svedectva je však vzhľadom na jeho príbuzenský vzťah k Čatlošovi (bol to jeho švagor) otázna. Tu treba mať na pamäti predovšetkým vyššie uvedenú korešpondenciu medzi Golianom a Londýnom, ako aj Čatlošove kroky po vypuknutí SNP. Možno preto skôr predpokladať, že Golianovi nešlo ani tak o ministrove využitie, ako skôr o jeho pacifikáciu.

V odbornej literatúre sa dodnes len stroho konštatuje, že svojim rozhodnutím odísť na povstalecké územie sa Čatloš na poslednú chvíľu vyhol zatknutiu okupačnými orgánmi. Bližšie informácie o nemeckých úmysloch možno získať z publikovaných dokumentov

³⁴ JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 247 – 249.

³⁵ Bundesarchiv (BA) Berlin, Bestandssignatur (Bs.) R 70 Slowakei, Archivssignatur (As.) 38, výpoveď stot. Gesteša zo 6. 9. 1944.

³⁶ JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 247 – 249; NIŽŇANSKÝ, *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II.*, dok. 229, s. 731 – 734, telegram Ludina na Zahraničný úrad z 5. 9. 1944; PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*. Bratislava : Epoque, 1970, dok. č. 111, s. 219.

³⁷ S týmto tvrdením korešponduje tiež svedectvo npor. jazd. Jána Beloviča, podľa ktorého predsedal Čatloš ráno 1. 9. v prezidentskom paláci rokovaniu dôstojníkov bratislavskej posádky. Prítomným tu mal vytknúť opatrenia na obranu kasárne, keďže „od Žiliny ide jeden pancierový zbor, pred ktorým by sme sa neubránili.“ ABS Praha, f. 302, sig. 302-1-92, relácia npor. jazd. Jána Beloviča z 24. 5. 1945 o príprave a priebehu SNP v sept. 1944 v pos. Bratislava.

³⁸ JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 247; Tenže. *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 88 – 89.

³⁹ Straka mal Čatloša pred Golianom nepriamo ospravedľovať tvrdením, že „súdiac podľa hlasu akým Č. prejav čítal, nehovoril slobodne.“ Ten istý dojem vraj mal aj Golian, ktorý však údajne dodal, že „v tom prípade sa mal dať, alebo sa mal sám zastreliť.“ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 25, J. Straka – Prvá noc povstania.

z vyšetrovania jeho úteku.⁴⁰ Nemecké orgány v skutočnosti až do neskorých večerných hodín 1. septembra nepostrehli Čatlošov odchod z Bratislavy. Znepokojovala ich však neprítomnosť prezidenta Tisu, ktorý na Ludinove odporúčanie odcestoval do Viedne. Malo ísť o bezpečnostné opatrenie realizované v súvislosti s odzbrojovaním bratislavskej posádky.⁴¹ Pacifikovanie nespofahlivého Čatloša sa tak z nemeckej strany javilo ako logické opatrenie na hladké odzbrojenie slovenských jednotiek v hlavnom meste. Nie je preto žiadnym prekvapením, že rozkaz k jeho zatknutiu vydal samotný Hitler, a to prostredníctvom náčelníka Hlavného úradu ríšskej bezpečnosti SS – Obergruppenführera Kaltenbrunnera. Príslušné smernice k jeho vykonaniu pritom vyšli ešte v neskorých večerných hodinách 1. septembra. Približne o 22. 40 hod. sa táto informácia dostala až k veliteľovi nemeckých vojsk na Slovensku SS-Obergruppenführerovi Gottlobovi Bergerovi, ktorý tiež okamžite nariadil Čatlošovo zatknutie.⁴² Nemci však v tom čase vôbec netušili, kde sa Čatloš nachádza. Podľa hlásenia náčelníka Pohotovostnej skupiny H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby SS-Obersturmbannführera Josefa Witisku z 2. septembra nemecké bezpečnostné orgány predpokladali, že Čatloš odišiel so slovenskou vládou do Malaciek.⁴³ Vojenská spravodajská služba Abwehr dokonca chybné informovala, že Čatloš bol zatknutý a uväznený v úradovni Nemeckej vojenskej misie. Ludina pritom Čatlošov útek doslova prekvapil. V prvom momente pripúšťal viacero eventualít jeho nečakaného odchodu. Pripustil síce aj eventualitu jeho úteku, nevylučoval ani možnosť únosu. Vyslovil však presvedčenie, že Čatloš sa vráti. Minister ho totiž, ako sám pripustil, svojím správaním počas „čestnej väzby“ presvedčil, že stojí na strane prezidenta. Podobne o Čatlošovi vraj zmýšľal tiež nemecký generál pri slovenskom MNO gen. Hubicki. Na druhej strane v prípade, že by sa Čatloš dostal opäť do nemeckých rúk, navrhoval Ludin vyhnúť sa jeho verejnému zatknutiu, keďže to považoval za politicky nerozvážne. Relevantné informácie o Čatlošom pohybe Nemci získali až skoro ráno 2. septembra 1944. Podľa hlásenia z prezidentskej kancelárie odišiel smerom na Nováky.⁴⁴ Čatloš totiž zo Zemianskych Kostolian telefonoval na posádku do Nitry, ktorej rozkázal, aby sa pridala k povstaniu. Jej velenie, ktoré zostalo verné vláde, túto informáciu okamžite hlásilo do prezidentského paláca.⁴⁵

⁴⁰ Bývalý nemecký vyslanec pred Národným súdom vypovedal, že zatknutie Čatloša ešte pred jeho útekem plánoval veliteľ nemeckých okupačných síl G. Berger, od čoho ho mal telefonicky odhovárať. Okrem toho, že jeho intervencia nemá oporu v zachovaných dokumentoch z vyšetrovania tohto prípadu, v jeho výpovedi nesedí ani časový sled udalostí. Samotný Berger naopak vo výpovedi pred zástupcom obžaloby pri Národnom súde v roku 1947 tvrdil, že „nemal ani poňatia o tom, že Čatloš má byť zatknutý“. Rozkaz podľa neho vydal Hitler. Bližšie pozri PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 588, s. 1111, časť zápisnice s H. E. Ludinom pred Národným súdom v Bratislave z 10. 12. 1946; dok. 592, s. 1133, časť zápisnice s G. Bergerom spísanej zástupcom obžaloby pri Národnom súde na americkom vojenskom súde.

⁴¹ Tamže, dok. 588, s. 1111, časť zápisnice s H. E. Ludinom pred Národným súdom v Bratislave z 10. 12. 1946.

⁴² PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*, dok. 111, s. 219, záznam telefonického hlásenia G. Bergera z 5. – 6. 9. 1944.

⁴³ Išlo tiež o jedno z bezpečnostných opatrení vlády v súvislosti s odzbrojením bratislavskej posádky. Pozri PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 588, s. 1111, časť zápisnice s H. E. Ludinom pred Národným súdom v Bratislave z 10. 12. 1946.

⁴⁴ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*, dok. 103, s. 207; dok. 107, s. 212 – 214; NIŽŇANSKÝ, *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II.*, dok. 229, s. 731 – 734, telegram Ludina do Zahraničného úradu z 5. 9. 1944.

⁴⁵ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*, dok. 111, s. 219, záznam telefonického hlásenia G. Bergera z 5. – 6. 9. 1944.

Čatlošov útek spôsobil na nemeckej strane rozčarovanie, sprievodným javom čoho bolo aj vzájomné sa obviňovanie. Podozrenie padlo najmä na vyslanca Ludina. Ten musel z podnetu samotného ministra zahraničných vecí Joachima von Ribbentropa vysvetľovať, prečo Čatloša 1. septembra poveril úlohou (odzbrojenie bratislavskej posádky), ktorá mu umožnila opustiť prezidentský palác. V tejto správe zopakoval svoje presvedčenie o prospešnosti Čatlošovho vystupovania v prospech okupačnej akcie. Odmietol preto akúkoľvek zodpovednosť za jeho útek. Zdôraznil pritom, že sám presadil jeho preventívne umiestnenie do „čestnej“ väzby. Zodpovednosť za Čatlošove využitie pri odzbrojení bratislavskej posádky preniesol na gen. Hubického a veliteľa okupačných vojsk na Slovensku Bergera, ktorí s Čatlošovým poverením k tejto akcii vraj súhlasili.⁴⁶ Súčasne s Ludinom sa do podozrenia dostal tiež prezident Tiso. Túto konšpiračnú teóriu pritom rozšíril minister vnútra a hlavný veliteľ HG Alexander Mach. Ten podľa tvrdenia Pohotovostnej skupiny H už 2. septembra na schôdzke asi 40 gardistických funkcionárov otvorene vyhlásil, že Čatlošovi z Bratislavy sa podarilo utiecť so súhlasom prezidenta Tisa, ako aj vyslanca Ludina.⁴⁷ Vzhľadom na to, že podozrenia voči Ludinovi sa nakoniec nepotvrdili, Mach sa mu musel ospravedlniť. Rovnaký krok voči Tisovi však podľa hlásenia Sicherheitsdienstu z 3. októbra odmietol.⁴⁸

Čo sa týka priebehu vlastného úteku gen. Čatloša, ten sa začal už večer 1. septembra 1944. Do Banskej Bystrice však dorazil až na druhý deň na poludnie. Počas cesty totiž absolvoval viacero zastávok, ktoré využil na zasahovanie do príprav a organizovania povstania. Samotný Čatloš k tomu po vojne poskytol pomerne rozsiahle svedectvo.⁴⁹ Jeho obsah je v súlade s nekritickým charakterom textu jeho spomienok, pre ktoré je typický vlastný obranný schematizmus pri obhajobe svojich vojenských a politických rozhodnutí. Čatloš aj tu vyzdvihoval svoje zásluhy pri príprave povstania a usmerňovaní tejto akcie v posádkach na západnom Slovensku, cez ktoré prechádzal. Bagatelizoval pritom účinok svojho prejavu v bratislavskom rozhlase z 29. augusta 1944.

Jeho prvou zastávkou na tejto ceste bola Sereď. Trasu cez toto mesto si podľa vlastných slov zvolil z bezpečnostných dôvodov, keďže predpokladal, že v smere na Pezínok a Trnavu naráži na Nemcov. Z tohto dôvodu sa už tu pravdepodobne prezliekol do civilu a za pomoci dvoch vojakov z miestnej posádky nechal eskortovať priamo cez mesto.⁵⁰ Jeho ďalšie kroky smerovali do Hlohovca, kde sa stretol s posádkovým veliteľom mjr. del. Jozefom Čillíkom. Ten síce bol zapojený do povstaleckých príprav, ale s odchodom posádky váhal, a to aj pod vplyvom ministrovho prejavu z 29. augusta. Čatloš ho tu podľa vlastných slov neúspešne presviedčal, aby sa k nemu pridal a spolu s posádkou odišiel na povstalecké územie. Čillík mu to vraj prisľúbil, no odísť chcel po železnici s celou posádkou a jej výzbrojou. Potreboval však na to, podľa Čatloša, viac času, ktorým už vzhľadom na blízkosť Nemcov nedisponoval.⁵¹ V skutočnosti Čatloš nebol jediný, kto Čillíka presviedčal,

⁴⁶ NIŽŇANSKÝ, *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II.*, dok. 229, s. 731 – 734, telegram Ludina na Zahraničný úrad z 5. 9. 1944; PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*, dok. č. 107, s. 212 – 214.

⁴⁷ BA Berlin, Bestandssignatur (Bs.) R 70 Slowakei, Archivssignatur (As.) 224, hlásenie z 5. 9. 1944; ABS Praha, f. 135, 135-2-8, hlásenie J. Witisku zo 7. 9. 1944.

⁴⁸ BA Berlin, Bs. R 70 Slowakei, As. 224, hlásenie z 3. 10. 1944.

⁴⁹ Čatloš sa k týmto udalostiam vracal na viacerých miestach svojich spomienok. Niektoré zážitky preto neinterpretuje vždy rovnako.

⁵⁰ ABS Praha, f. H (Historický fond Státní bezpečnosti), arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 33; Porovnaj VHA Bratislava, f. gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971 (pozostalosť), šk. 7.

⁵¹ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 33.

no ten zotrval v nerozhodnosti a premárnil tak všetky príležitosti zapojiť sa aj s posádkou do povstania.⁵²

Ďalšou ministrovou zastávkou boli Topoľčany, kam dorazil ešte večer 1. septembra. Tu ho privítali rozsvietené kasárne, ktorých velenie bolo tiež zneistené predchádzajúcim prejavom ich nečakaného hosťa. Kuriózne pritom pôsobil už jeho príchod, keďže pred kasárne sa dostavil v civile a veliacemu dôstojníkovi sa ohlásil na vrátnici. Následne rokoval s dôstojníkom určeným za posádkového veliteľa, ktorým bol stot. del. Ján Malár. Aj tu sa pritom štylizoval do pozície toho, kto presviedčal posádkových dôstojníkov, aby sa pridali k povstaniu. Fakt, že časť z nich nakoniec skutočne do povstania odišla, preto podľa tejto logiky pripisoval vlastným zásluhám.⁵³ Situáciu v Topoľčanoch v skutočnosti ovplyvnili partizáni z Baťovian (dnes Partizánske), ktorí sem dorazili už deň pred Čatlošom. Práve oni sa dohodli so zvyškom posádky, že sa stiahnu k Baťovanom, kde sa formovala povstalecká obranná línia.⁵⁴ Čatlošove spomienky na jeho rokovanie s Malárom možno konfrontovať aj s inými prameňmi. Tohto stretnutia sa totiž zúčastnili aj ďalší dôstojníci z Topoľčian. Podľa jedného z nich, npor. del. Róberta Altusa, minister Čatloš pôsobil počas tohto stretnutia veľmi nervózne a neustále fajčil. Nevyzeral pritom ako rozhodný veliteľ presviedčajúci miestnych dôstojníkov o význame povstania, skôr ako politik naďalej pochybujúci o správnosti načasovania jeho vypuknutia. Dokumentuje to aj nasledujúci citát: „*Veľmi nervózny Čatloš zahadzoval špaky, zase zapáliť si dával a naraz len tak nervózne hovorí: No dúfam, že viete o čo ide, dúfam, že ste sa správne rozhodli. A Malár sa ho pýta: Pán generál, aké rozhodnutie očakávate od nás? Lebo on mal tiež na mysli ten jeho prejav a jeho otázka bola dvojzmyselná. Tak znovu hovorí, niet už čas na rozmyšľanie, tak podme. A Malár sa mu ešte raz postaví: Kde? No ideme najprv do Šimonovian. My sme si sadli do auta, batohy sme už mali pripravené, čo sme boli rozhodnutí, že pôjdeme.*“⁵⁵ S obsahom tejto výpovede korešponduje tiež hlásenie anonymného dezertéra, ktoré sa dostalo do dennej situačnej správy č. 3 náčelníka Pohotovostnej skupiny H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby Josefa Witisku z 9. septembra. V nej sa konštatuje, že Čatloš prišiel do delostreleckých kasární v Topoľčanoch o 23. 00 hod. v civilných šatách osobným automobilom značky Mercedes S 550. Na rokovaní vraj pritom ďalej podporoval svoju teóriu o predčasnom vypuknutí povstania a tvrdil, že „*pozná nemecký plán na obsadenie a vie, že Nemecko [má] ešte dostatočné sily na obsadenie Slovenska, nie však dost, aby potlačilo odbojové hnutie.*“ Vraj tu tiež zmätočne žiadal stiahnuť povstalcov do lesov, kde by vydržali až do víťazstva. Samotný Malár naopak Čatloša údajne vyzval, aby sa pridal k jeho autokolóne. Tá spolu s Čatlošom vraj opustila Topoľčany 1. septembra o 24. 00 hod. a odišla smerom na Šimonovany (dnes mestská časť Partizánskeho).⁵⁶

Podľa už citovaného Altusa cestu k Baťovanom absolvoval spolu so stot. Malárom a ešte jedným poručíkom v Čatlošovom služobnom vozidle.⁵⁷ Čatloš sa údajne ešte zastavil v to-

⁵² Blížšie pozri JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 228 – 230.

⁵³ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 34.

⁵⁴ JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 324.

⁵⁵ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 380, Altus Róbert. Spomienka na prvé dni SNP v Topoľčanoch, s. 2.

⁵⁶ SUŠKO, Ladislav (ed.). *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. 2. Buch/2. kniha. Slovensko v jeseni 1944.* Bratislava : Lúč, 2008, dok. 46-S, s. 70, denná situačná správa č. 3 J. Witisku z 9. 9. 1944.

⁵⁷ Čatloš naopak v jednej z verzií pamäti tvrdil, že stot. Malár cestoval vo vlastnom aute, keďže potreboval ešte niečo vybaviť. VHA Bratislava, f. gen. Ferdinand Čatloš 1914 – 1971 (pozostalosť), šk. 7.

poľčianskom evakuačnom byte prednostu vojenského oddelenia Kancelárie prezidenta republiky plk. pech. Antonína Bardona, kde sa opäť prezliekol do generálskej uniformy.⁵⁸

Čatloš sa tak približne o 1. hod. ráno 2. septembra 1944 ocitol priamo na povstaleckom území. V priestore Baťovany – Šimonovany sa totiž v tom čase už formovala obranná línia proti nemeckej bojovej skupine SS – Schill, ktorá postupovala od Nitry. Skupina bola súčasťou obranného úseku stot. koncepnej služby Adolfa Weinholda s veliteľstvom v Zemianskych Kostofanoch, podliehajúcemu Veliteľstvu Obrannej oblasti 1 (veliteľ plk. pech. Ján Kuna). Príchod ministra bol preto okamžite hlásený na veliteľstvo do Zemianskych Kostolian a odtiaľ približne o 1.20 hod. priamo na veliteľstvo povstaleckej armády.⁵⁹ Asi o 2.00 hod. nasledoval rozkaz, ktorým bol stot. Weinhold poverený zadržať Čatloša a dopraviť ho do Banskej Bystrice.⁶⁰ Samotný minister bol medzitým prepravený do Zemianskych Kostolian, kde ho prijal samotný Weinhold. Ten mu navonok naďalej preukazoval rešpekt a napriek uvedeným inštrukciám s ním nezaobchádzal ako s väzňom. Potvrdzujú to spomienky samotného Čatloša, ktorý tvrdil, že Weinhold (napriek odmeranému prejavu) mu ani neoznámil, že je zatknutý.⁶¹ Vyplýva to už z obsahu ich rozhovoru, počas ktorého Čatloš zasahoval do telefonického vyjednávania so službukonajúcim dôstojníkom nitrianskej posádky stot. pech. Jánom Havránkom. Toho podľa vlastných slov iniciatívne vyzval, aby celá posádka odpochodovala na povstalecké územie. O tomto rozhovore, ako už bolo uvedené, bola obratom informovaná aj nemecká strana. Podľa hlásenia Úradu veliteľa bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby v Generálnom gubernáte vraj Čatloš počas rozhovoru vyzval nitrianskych dôstojníkov, aby so sebou zobrali aj „spútaného“ nitrianskeho župana Štefana Haššíka.⁶² Tento rozkaz, ako je tiež známe, veliteľ nitrianskej posádky mjr. stot. Ján Šmigovský odmietol a zostal verný slovenskej vláde. Čo sa týka Haššíka, ten sa krátko na to stal ministrom národnej obrany. Samotný rozhovor, podľa Čatloša, po asi 15 minútach prerušil Weinhold slovami, že do Nitry pošle jednotky, „*ktoré skrotia celú posádku nitriansku a ráno už bude u nás.*“ Fakt, že na 2. septembra sa skutočne plánoval útok miestnych partizánov z brigády Pavel na ovládnutie mesta, potvrdzuje nariadenie samotného pplk. Goliana z toho dňa. Weinholda v ňom inštruoval, že pokiaľ ešte nebol realizovaný, mal urýchliť jeho uskutočnenie (v spolupráci s veliteľom partizánov), „*keďže takmer všetky vojenské osoby s[... za spolu] prácu s nami naklonené.*“⁶³ K splneniu tohto rozkazu (ktorý sa mal realizovať na nátlak komunistov snažiacich sa o oslobodenie tamojších politických väzňov) sa však Weinhold nakoniec neodhodlal, keďže ho v konečnom dôsledku považoval za nemožný.⁶⁴

⁵⁸ Altus tvrdil, že Čatloš ju tam mal ukrytú. Ten však pravdepodobne len využil súkromie tohto bytu, aby sa prezliekol do uniformy, v ktorej odišiel z Bratislavy. VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 380, Altus Róbert. Spomienka na prvé dni SNP v Topoľčanoch, s. 2.

⁵⁹ Pre technické problémy so spojením dorazila táto informácia priamo na veliteľstvo do Banskej Bystrice až o 1.40 hod.

⁶⁰ VHA Bratislava, f. Zbierka č. 9, Československá armáda v SNP 1944, arch. j 63/2.

⁶¹ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 37 – 38.

⁶² SUŠKO, *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. I.*, dok. č. 18-S, s. 31, bleskový d'alekopis č. 843 Einsatzkommando 14 Pohotovostnej skupiny H z 3. 9. 1944. Podľa hlásenia z dielne Witiskovej Pohotovostnej skupiny H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby z 28. 9. 1944 Čatloš do Nitry 2. 9. 1944 telefonoval dvakrát. Najskôr vraj hovoril so Šmigovským, neskôr s jeho pobočníkom. Toho vyzval, aby zatkol Šmigovského a s posádkou sa presunul na povstalecké územie. Obsah tohto hlásenia však nekorešponduje s Čatlošovými povojnovými výpoveďami. BA Berlin, Bs. R 70 Slowakei, As. 224.

⁶³ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. 232, s. 414, nariadenie pplk. Goliana posádkevému veliteľstvu v Zemianskych Kostofanoch na dobytie Nitry.

⁶⁴ Bližšie pozri JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava : Kalligram, 2004, s.

Situáciu v Nitre teda pôvodne podcenilo aj povstalecké velenie, ktoré, nedisponovalo relevantnými informáciami o tom, čo sa tam skutočne deje. Na tieto fakty podľa vlastných spomienok už priamo v Zemianskych Kostolnoch upozorňoval aj gen. Čatloš, ktorý vraj mal okrem toho výhrady aj k organizácii obrany v údolí rieky Nitra. Neúspešné pritom údajne boli najmä jeho apely na prehradenie prístupového smeru od Trenčína, odkiaľ podľa neho tiež hrozil potenciálny nástup nemeckých vojsk. Čatloš teda už tu vystupoval ako naslovovzatý odborník, ktorého cenné rady „nepadli na úrodnú pôdu“. Vierohodnosť tohto svedectva je však otázna, keďže Čatloš v ňom argumentuje tým, že jeho názory potvrdil vývoj ďalších udalostí. Nemožno preto vylúčiť, že výklad zo stretnutia s Weinholdom tu korigoval v súlade s vlastným retrospektívnym pohľadom na vývoj týchto udalostí. Z následného zlyhania povstaleckej obrany v údolí rieky Nitra pritom presne podľa tejto logiky obvinil tak Weinholda, ako aj Goliana, upozorňujúc pritom na nedostatok ich vojenských skúseností. Pre svoje argumenty využil fakt, že Weinhold bol „len“ záložný dôstojník služieb, ktorý neslúžil ani na východnom fronte.⁶⁵

Okrem účasti na vojenskej porade začal Čatloš už v Zemianskych Kostolnoch relativizovať a ospravedlňovať svoje predchádzajúce kontroverzné kroky, najmä okolnosti vlastného rozhlasového vystúpenia z 29. augusta. Dostalo sa mu totiž nečakane rýchlej publicity. Čatlošov výklad týchto udalostí zaujal redakciu vznikajúcich regionálnych novín *Povstanie*. Tá sa to rozhodla propagandisticky využiť pre potreby povstania, a to zjavne bez konzultácie s jeho vedením v Banskej Bystrici. Keďže v rovnakom čase do tlače zadávali prvé číslo, Čatlošov príbeh o okolnostiach jeho rozhlasového prejavu sa už 3. septembra ocitol na titulnej stránke. Čatloš tu síce nepreháňal, keď tvrdil, že nebol autorom prejavu, ani že ho nečítal dobrovoľne, ako zjavnú fabuláciu však možno označiť slová, že bol k tomu donútený so zbraňou v ruke, ako aj tvrdenie, že napriek teroru neprečítal „surové a nemiestne výrazy“. Značnou mierou dramatizácie je poznačený tiež opis jeho vynúteného pobytu v prezidentskom paláci: „*Nato ma nemecké okupačné úrady zatvorili a väznili v prezidentskom paláci. Ani umyť sa mi nedovolili i na záchod ma sprevádzal gestapák.*“ So skutočnosťou sa v konečnom dôsledku nezhodovalo ani jeho tvrdenie, že na povstalecké územie ušiel bezprostredne po tom, čo odmietol ultimatívny tlak na odzbrojenie bratislavskej posádky. Rozhodnutie uverejniť tento článok možno napriek tomu hodnotiť pozitívne, keďže svojim obsahom plnil jasný cieľ – rozptýliť pochybnosti, ktoré Čatloš ako minister národnej obrany na začiatku povstania vyvolal. Potvrdzuje to v konečnom dôsledku aj redakčný komentár uverejnený spolu s Čatlošovým tvrdením: „*Tým faktom, že aj generál Čatloš, ktorý s Nemcami spolupracoval, konečne sa presvedčil, že Nemci to so slovenským národom dobre nemysleli, je najlepším dôkazom toho, že náš spravodlivý boj, ktorý sme tu doma začali, je opodstatnený a spravodlivý. Nech sa nikto nedá mýliť kuvičmi hlasmi, ani nepriateľským bratislavským rozhlasom, ani tými, ktorí ešte dnes, keďže majú maslo na hlave, chceli by najradšej celý slovenský národ vidieť úpieť pod surovou čízmou krvilačnej germánskej bestie.*“⁶⁶

Samotný Čatloš po vojne odmietal autorstvo vyššie uvedených tvrdení. Vo svojich spomienkach dokonca tvrdil, že s obsahom tohto článku sa po prvýkrát oboznámil až v roku 1964. Jeho výťažok mu vraj zaobstaral bývalý príslušník Hornonitrianskej partizánskej brigády a novinár Karol Študenc. Ten mu vraj tiež tvrdil, že podklady pre jeho napísanie redakcia získala sprostredkovane, a to od samotného stot. Weinholda. Čatloš síce priznal, že o okolnostiach svojho núteného pobytu v prezidentskom paláci Weinholda informoval, ten

192–193.

⁶⁵ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 38.

⁶⁶ *Povstanie*, Prievidza 3. 9. 1944, roč. 1, č. 1, s. 1, Generál Čatloš medzi nami.

ich však údajne „skomolil“ a „zle reprodukoval“.⁶⁷ Toto tvrdenie, samozrejme, nemožno vylúčiť, ale na pamäti treba mať tiež situáciu, v akej sa bezprostredne po odchode z Bratislavy nachádzal. Ak chcel získať dôveru povstalcov, musel využiť každú možnosť ako ospravedlniť zlyhanie v podobe svojho rozhlasového prejavu, ktorým ohrozil celé povstanie. Táto skutočnosť totiž stále rezonovala naprieč povstaleckým územím. Vylúčiť preto nemožno ani Čatlošovu účelovú snahu vyhraničiť sa po vojne k obsahu tohto článku, keďže jeho vyfabulované časti bolo možné ľahko vyvrátiť.

Povstaleckú akciu sa Čatloš rozhodol podporiť aj úpravou svojho zovňajšku. Už v Zemianskych Kostolnoch si na vojenskú čapicu (brigádírku) pripevnil povstaleckú trikolóru.⁶⁸ Už tu sa preto ponúka otázka, ako na jeho prítomnosť a vystupovanie reagovalo okolie a tiež široká verejnosť. A to aj vzhľadom na jeho ešte nedávne zmätočné správanie. Odpoveď naznačuje už záznam kronikára neďalekej obce Kamenec pod Vtáčnikom. V ňom sa konštatuje, že Čatlošov prechod na stranu povstania vyvolal veľký ohlas tak v radoch dôstojníkov, ako aj vojakov, nie však medzi partizánmi, ktorí sa k nemu naďalej chovali negatívne.⁶⁹ Aj keď hodnovernosť tohto svedectva nemožno preceňovať, korešponduje s ním aj ústretovosť samotného Weinholda. Ten totiž Čatlošovi ešte pred odchodom do Banskej Bystrice (v rozpore s rozkazmi) umožnil odísť do Horných Motešíc a vyzdvihnúť tu svoju rodinu (manželku, malú dcéru a neter), ktorá tu bola umiestnená v rámci vládnych evakuačných opatrení. Ministrom síce podľa rozkazu z veliteľstva povstaleckej armády⁷⁰ na cestu prideliť ozbrojenú eskortu, toto rozhodnutie mu však zdôvodnil len ako bezpečnostné opatrenie pre prípad, že by počas nej narazil na Nemcov. O tom, že je zaistený, Čatloš podľa vlastných slov naďalej nič netušil.

Čo sa týka zloženia tejto eskorty, tá sa skladala z niekoľkých vojakov a dvoch partizánov – Juraja Špitza a Mikuláša Sterna (po vojne Horský) z jednotky vytvorenej z rozpusteného Židovského tábora v Novákoch. Podľa svedectva J. Špitza celý sprievod pozostával z dvoch motoriek s ozbrojenými vojakmi a jedného tančíka. Pripustil tiež prítomnosť jedného nákladného auta s vojakmi, medzi ktorými údajne bola aj skupina spojeneckých letcov zajatých na Slovensku. Veliteľom jednotky bol podľa neho npor. let. František Porubský. Naopak, podľa Čatloša ju tvorili dve guľometmi vyzbrojené nákladné autá a jej veliteľom bol npor. Anton Lesýk.⁷¹ Aj Špitzer však potvrdil, že okrem ochrany ministra bolo ich úlohou zabrániť, aby kedykoľvek počas cesty vystúpil a nadväzoval kontakty s armádou.⁷² Nepriamo tiež pripustil, že toto nariadenie sa od začiatku porušovalo. Vojaci totiž podľa neho nemali dôvod pochybovať o Čatlošovej podpore povstania. Nemohli tiež tušiť, že nakoniec nezaume postavenie, s ktorým sa v ich okruhu automaticky počítalo. Utvrdzoval ich v tom aj ich „prominentný väzeň“, ktorý „*sa počas cesty do Banskej Bystrice vyslovoval tak, ako-*

⁶⁷ AM SNP B. Bystrica, f. Osobný fond Ferdinanda Čatloša, šk. 20, Reakcia F. Čatloša na článok z 3. 9. 1944.

⁶⁸ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 216, Mikuláš Horský - Pamäti člena doprovodu gen. Čatloša..., s. 2.

⁶⁹ Bližšie pozri HALMOVÁ, Lucia. Horúce dni na Hornej Nitre po vypuknutí SNP. In: HRUBOŇ, Anton LEPIŠ, Juraj – KUBUŠ, Martin (eds.). *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I. Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 214 – 215.

⁷⁰ Tento rozkaz mu údajne vydal Golianov zástupca a budúci náčelník štábu veliteľstva povstaleckej armády mjr. gšt. Július Nosko. NOSKO, Július. *Takto bojovala povstalecká armáda*. Bratislava : NVK international – Múzeum SNP, 1994, s. 80.

⁷¹ ABS Praha, f. H, arch. č. H – 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 38 – 39.

⁷² VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 236, J. Špitzer - Pamäti člena doprovodu gen. Čatloša zo Zemianskych Kostolčan na územie SNP 1. a 2. septembra 1944, s. 1; AM SNP B. Bystrica, f. FX II (Dokumenty memoárového charakteru), príř. č. 159/80, s. 15.

by bol na povstanie dávno čakal a že sa aj on na boj proti fašizmu pripravoval“.⁷³ Tento efekt sa prejavil už po príchode do Horných Motešíc, kam Čatlošov sprievod dorazil v ranných hodinách 2. septembra. Už tu sa mu totiž bez problémov podarilo spojiť s veliteľstvom povstaleckej armády v Banskej Bystrici, kde jeho hovor prijal budúci veliteľ povstaleckého letectva mjr. gšt. Jozef Tóth.

Podľa záznamu vyhotoveného na veliteľstve povstaleckej armády sa tento telefonát uskutočnil o 7. 00 hod. Podľa len veľmi stručných a skratkovitých poznámok, ktoré na základe jeho obsahu vyhotovil službu vykonávajúci dôstojník, sa vraj Čatloš v Motešiciach⁷⁴ oficiálne zastavil pre zásoby benzínu s ozbrojenou eskortou a partizánmi. Hlásil tiež, že po ceste videl 30 áut smerujúcich do Nitry. Tento záznam obsahuje tiež informáciu o telefonickom rozhovore so službukonajúcim dôstojníkom nitrianskej posádky stot. pech. Jánom Havránkom. Nie je tu však uvedené, že ide o informácie poskytnuté Čatlošom. Stručne sa tu len konštatuje, že Havránka niekto prehováral, pravdepodobne na odchod posádky na povstalecké územie, keďže „Nemci sklamali“. Ten to vraj odmietal pre prítomnosť prvých nemeckých jednotiek s ťažkými zbraňami v meste: „Havránek povedal ‚Hrúza‘ – samý pancéř – vražda by bola...“ V čase Čatlošovho telefonátu zo Zemianskych Kostolian do Nitry v noci 2. septembra sa však v meste nachádzali len policajné jednotky nemeckého Einsatzkomanda 13. Jednotky bojovej skupiny Schill, vyzbrojené ťažkými zbraňami, sem prišli až v doobedňajších hodinách.⁷⁵ Tu treba dodať, že deklarovaná snaha zabrániť krviprelievaniu predstavovala len taktiku na tlmenie protifašistických nálad časti mužstva v Nitre. O osude posádky v skutočnosti rozhodol už skôr nekompromisný protipovstalecký postoj jej veliteľa mjr. Šmigovského.⁷⁶ Keďže Havránek patril k jeho prívržencom, rovnako možno posudzovať tiež jeho vyhováranie sa na nedostatok vlastných výstrojných súčiastok.⁷⁷

Ďalšie informácie o obsahu Čatlošovho telefonátu možno čerpať z publikovaných spomienok samotného J. Tótha. Ten si aj po rokoch spomínal, že hovor prevzal v zastúpení pplk. Goliana, ktorý sa Čatlošovi údajne už vtedy vyhýbal. Ani jemu samému táto úloha nebola príjemná. Čatloša totiž považoval za zradcu, čo bolo pochopiteľné aj preto, že na veliteľstve povstaleckej armády stále rezonoval jeho protipovstalecký prejav. O opaku ho podľa vlastných slov nepresvedčil ani nasledujúci rozhovor. Čatloš mal totiž naďalej spochybňovať správnosť načasovania povstaleckej akcie a jej vypuknutie označovať za predčasne a nedomyslené. Povstalcov mal dokonca podľa Tótha vyzvať, aby sa beztriestne na čas vrátili do posádok. Záver rozhovoru však tohto povstaleckého dôstojníka podľa vlastných slov zmietol. Čatloš totiž povstalcom zaželal, aby sa držali, a to v reakcii na jeho uistenie, že ozbrojenú akciu za žiadnu cenu nezrušia. Po príchode bývalého ministra do Banskej Bystrice si Tóth tento ambivalentný postoj vysvetlil ako súčasť snahy sondovať situáciu v Banskej Bystrici, ktorá mala Čatlošovi pomôcť pri rozhodovaní, či sa má alebo nemá pridať k povstaniu.⁷⁸

Tu treba pripomenúť, že podobne sa Čatloš (podľa vyššie uvedených svedectiev) vyjadroval už na posádkovom veliteľstve v Topoľčanoch. Vynára sa preto otázka, prečo by ešte „brzdil“ povstanie v situácii, keď si musel sám uvedomovať, že ani preňho už nie je žiadnej

⁷³ AM SNP B. Bystrica, f. FX II (Dokumenty memoárového charakteru), príř. č. 159/80, s. 16.

⁷⁴ V zázname je nesprávne uvedený názov obce ako Maťašovce.

⁷⁵ Bližšie pozri KLUBERT, Tomáš. *Smrť sa volala Schill*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014.

⁷⁶ JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 271.

⁷⁷ VHA Bratislava, f. Zbierka č. 9, Československá armáda v SNP 1944, arch. j 63/2.

⁷⁸ TÓTH, Jozef. *Pamäti generála Tótha. Slovenskí letci v Povstaní*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2004, s. 64 – 65; Porovnaj VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 405, plk. Jozef Tóth. Spomienky na SNP, s. 64 – 65.

cesty späť. Nemohol predsa predpokladať, že vojaci sa len tak vrátia do svojich posádok a neskôr na jeho povel opäť povstanú. Je preto nanajvýš pravdepodobné, že aj v tejto situácii preceňoval váhu vlastnej autority a neprestal sa spoliehať na svoje memorandum, ktoré začiatkom augusta poslal do ZSSR. Vzhľadom na celkovú neprehľadnosť situácie sa mohol naďalej naivne domnievať, že Sovieti neodmietnu jeho ponuku na rokovanie o obsahu tohto dokumentu. Telefonát preto s najväčšou pravdepodobnosťou nemal žiaden vplyv na jeho rozhodovanie o pripojení sa k povstaniu. Do Banskej Bystrice však Čatloš potreboval vyslať signál o svojej dôležitosti. Pravdepodobne tiež sondoval, ako ho tam velenie povstaleckej armády prijme.

Čatlošovo odhodlanie pripojiť sa čo najskôr k povstaniu potvrdzuje aj fakt, že vo svojej ceste pokračoval hneď po raňajkách, a to aj napriek tomu, že jeho rodina sa rozhodla zostať v Horných Motešiciach. Manželka tu totiž nechcela nechať ich evakuovaný rodinný majetok. Jeho ďalšia cesta viedla cez Bánovce nad Bebravou, kde sa ku kolóne na krátko pripojil aj plk. Ludvík Budín (budúci veliteľ 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR), ktorý utekal z protektorátu na povstalecké územie. Ani tu sa Čatloš dlho nezdržal, napriek ponuke podporiť verejným prejavom povstaleckú akciu v meste. Tú vraj odmietol pre celkovú vyčerpanosť a s verejným prejavom chcel vystúpiť až v Banskej Bystrici.⁷⁹ Príčinou jeho snahy pokračovať čo najskôr v ceste mohla byť aj obava o vlastnú bezpečnosť v prípade nečakaného príchodu Nemcov. V meste totiž nebola ani vojenská posádka a obsadené bolo len partizánmi.⁸⁰ V rozpore s jeho tvrdením vyznieva hlásenie náčelníka Pohotovostnej skupiny H J. Witisku zo 4. septembra 1944, ktorý mal informáciu, že Čatloš sa predchádzajúci deň (správne 2. septembra) prihovril k povstalcovi v obci Jastrabie pri Bánovciach nad Bebravou. Táto informácia sa nedá potvrdiť.⁸¹

Ďalšia časť cesty pokračovala cez Veľké Pole, Žarnovicu a Svätý Kríž nad Hronom (dnes Žiar nad Hronom). Čatlošova kolóna sa totiž z bezpečnostných dôvodov zámerne vyhla úseku cesty cez Handlovú, keďže išlo o územie s veľkým počtom obyvateľstva nemeckej menšiny.⁸² Ani zvolený úsek však nebol celkom bezpečný. Podľa spomienky ďalšieho člena Čatlošovho sprievodu, Mikuláša Sterna (Horského), obavy vyvolával najmä prechod cez Veľké Pole, kde sa tiež počítalo s prítomnosťou obyvateľov nemeckej národnosti. Znásobovala ich tiež možnosť nečakaného stretu s okupačnými jednotkami. Nemožno sa preto čudovať, že vojakov (včítane samotného Čatloša) práve v blízkosti tejto obce „na smrť“ vyľakal hluk približujúcej sa hrabačky sena, ktorú v prvej chvíli považovali za obrnené pásové vozidlo.⁸³

Zvyšná časť cesty už prebehla bez komplikácií. Čatloš sa dokonca opäť stretol s pozitívnymi reakciami svojho okolia. Osvetľuje to spomienka J. Špitзера, podľa ktorého sa prechod gen. Čatloša k povstalcovi v tom čase už natoľko rozkríkol, že v jednej z horehronských obcí

⁷⁹ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 39 – 40.

⁸⁰ JABLONICKÝ, *Povstanie*, s. 325 – 326.

⁸¹ SUŠKO, *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. I.*, dok. č. 18-S, s. 31, bleskový ďalekopis č. 852 Einsatzkommand 14 Pohotovostnej skupiny H zo 4. 9. 1944.

⁸² VHA Bratislava, f. gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971 (pozostalosť), šk. 7.

⁸³ Mikuláš Stern (Horský) opísal svoje pocity počas tejto „humornej“ príhody nasledujúcim spôsobom: „V čase keď vodiči menili koleso auta /snád/ lepili, lebo to trvalo dlhšie/ začuli sme kovový rachot ako po pásovom vozidle. Priznávam sa, že i keď som bol prácou v ilegálite dosť ostrieláný, otriasol ma tento rachot v domnení, že to ide obrnené vozidlo, snád tank z Veľkého Poľa.“ Podobne príhodu popísal tiež J. Špitzer, podľa ktorého sa vojaci dokonca stihli stiahnuť k vozidlám a pripraviť na boj. VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 236, J. Špitzer – Pamäti člena doprovodu gen. Čatloša zo Zemianskych Kostolian na územie SNP 1. a 2. septembra 1944, s. 3-4; ŠZ. X – 216, Mikuláš Horský – Pamäti člena doprovodu gen. Čatloša..., s. 2.

ho už s predstihom čakalo obyvateľstvo vrátane nastúpených detí v bielych birmovných šatách s kvetmi. Pri Žarnovici už kolóna narazila aj na povstalecké jednotky z trnavskej posádky pod velením npor. v zál. Jána Benka. Ten bol z Čatlošovej prítomnosti natoľko dezorientovaný, že mu podľa Špitza pripravil oficiálne prijatie pred nastúpenou jednotkou a celú eskortu pozval na malé občerstvenie. Úctivo sa k nemu správali tiež ďalší prítomní dôstojníci, ktorí ho vnímali ako prirodzeného veliteľa. Na tomto stretnutí bol zrejme tiež oboznámený s vojenskou situáciou na povstaleckom území. Potvrdzujú to aj slová M. Sterna (Horského), podľa ktorého sa Čatloš v Žarnovici dočkal veľkého privítania „*počnúc nadšenými dôstojníkmi až po vojakov*.“ Ten pritom bližšie približuje priebeh tohto stretnutia, počas ktorého sa Čatloš živo zaujímal o vojenské prípravy povstaleckej obrany: „*Pozvali nás do jedného domu, kde v jednej miestnosti bola rozložená veľká mapa, na ktorej bola vyznačená celá obranná línia frontu, rozmiestnené delostrelectvo, gulomety a zákopy. Čatloš mal rôzne otázky v zmysle obrany a prípadného ústupu. Prítomní dôstojníci podávali Čatlošovi vysvetlenia na rozloženej mape a táto odborná vojenská diskusia trvala približne jednu hodinu. Potom bol podaný spoločný obed /občerstvenie/ a po ukončení pokračovali sme v ceste priamo do Ban. Bystrice, kde sme dorazili už v odpoľudňajších hodinách.*“⁸⁴

Podobne si na tieto udalosti spomínal aj samotný Čatloš. Práve tu sa podľa vlastných slov stretol aj pozitívnymi reakciami miestneho obyvateľstva, ktoré ho vívalo hneď po skončení rokovania s vojakmi: „*...keď vyjdem odtiaľ vidím, že moje auto je celé ovenčené, už bolo tam plno zástupu už tam bolo aj miestneho obyvateľstva a jedna dáma ma tam privítala, dievčatá mi tam podávali kyticu, akosi núž vítali ma, že som bol prekvapený, až mi to bolo nepríjemné.*“ Pokúsil sa tu dokonca, podľa vlastných slov, vystúpiť s kratším príhovorom. Vzhľadom na celkové vyčerpanie sa však údajne zmohol len na niekoľko nesúvislých myšlienok z príhovoru, s ktorým chcel vystúpiť v rozhlase Banskej Bystrici.⁸⁵

Tu treba opäť zdôrazniť, že takéto správanie či už vojakov, ako aj verejnosti bolo pochopiteľné, keďže nemohli vedieť, aké privítanie sa Čatlošovi dostane v Banskej Bystrici. Všetko pritom v danej chvíli podľa J. Špitza nasvedčovalo tomu, že minister bude hrať aj tam dôležitú úlohu. Tento predpoklad sa podľa neho spočiatku naplňal, keďže aj v centre povstania ho hneď po príchode vítal dav ľudí.⁸⁶ Podľa svedectva už spomínaného stot. gšt. Jána Straku sa s pozitívnymi reakciami Čatloš stretol aj po príchode jeho kolóny pred budovu Veliteľstva Čs. armády na Slovensku. Ministra národnej obrany s pripnutou trikolórou na čiapke tu podľa neho z okien budovy potleskom a volaním vítali tak dôstojníci, ako aj civilní zamestnanci.⁸⁷ Na Čatlošovej popularite sa pravdepodobne podpísali aj rôzne neoverené chýry o dramatickom spôsobe jeho úteku, ktoré sa podľa dobového kronikára už v tomto čase rozniesli po Banskej Bystrici.⁸⁸ Situácia sa však zmenila hneď

⁸⁴ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 216, Mikuláš Horský – Pamäti člena doprovodu gen. Čatloša..., s. 2.

⁸⁵ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 40.

⁸⁶ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 236, J. Špitza – Pamäti člena doprovodu gen. Čatloša zo Zemianskych Kostolian na územie SNP 1. a 2. septembra 1944, s. 1; AM SNP B. Bystrica, f. FX II (Dokumenty memoárového charakteru), príř. č. 159/80, s. 16; Pozri tiež ŠPITZER, Juraj. *Nechcel som byť žid*. Ivanka pri Dunaji : F.R.& G., spol. s.r.o., 2017, s. 326.

⁸⁷ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 39, J. Straka – Spomienky na udalosti a osoby rokov 1938 až 1945.

⁸⁸ Z Bratislavy mal podľa týchto správ uniknúť údajne za pomoci slovenských vojakov „*v hromade špinavého vojenského prádla a v rozbitom aute, aby Nemci nespozorovali...*“ Neboli to však ani podľa kronikára overené správy. VOLENTIER, Lukáš. *Zápisky z kroniky mesta Banská Bystrica 1938 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2023, s. 115 – 116.

po Čatlošovom stretnutí s pplk. Golianom. O ich rozhovore sa zachovalo svedectvo samotného Goliana, ktoré vzniklo počas jeho vyšetrovania nacistami po potlačení SNP. Bývalý veliteľ povstaleckej armády tu tvrdil, že Čatloš hneď po príchode privítal rozhodnutie vojakov postaviť sa nemeckej okupácii a ponúkal mu spoluprácu. Tú on obratom odmietol. Medzitým sa podľa neho rozšírila správa bratislavského rozhlasu, ktorý oznamoval, že Čatloš bol pre prípravu velezrady degradovaný na vojaka. Bývalý minister si preto podľa Goliana krátko na to zakúpil civilné oblečenie, v ktorom sa odvtedy pohyboval po meste.⁸⁹

K tomuto stretnutiu sa po vojne vyjadril aj samotný Čatloš. Ten tvrdil, že s Golianom sa stretol už pred budovou veliteľstva a ich rozhovor mal úctivý charakter. Ani tu sa pritom údajne nedozvedel, že je zatknutý. Aj preto sa mohol naďalej voľne pohybovať po meste. Golian mu vraj dokonca dal pripraviť obed v dôstojníckej jedálni, keďže v Národnom dome, kde sa chcel pôvodne zastaviť, „by vraj komunisti niečo proti vám mohli inscenovať.“ Konfrontačná nebola podľa neho ani Golianova odpoveď na otázku, ako môže pomôcť samotnému povstaniu. Golian mu síce dal vyhýbavo najavo, že ho nepotrebuje, no vraj tiež pripustil, že „*nejak už samo sebou budete pomáhať, čo uznáte za potrebné.*“ Ďalšia časť rozhovoru sa podľa Čatloša venovala rozboru vojenskej situácie. Výpovedná hodnota tohto svedectva je otázna. Čatloš sa totiž aj tu opäť štylizoval do pozície zasväteného odborníka, ktorý už na základe vtedy dostupných informácií dokázal čítať všetky chyby povstaleckého velenia.

Možno konštatovať, že obidve výpovede sa rozchádzajú pri otázke, aká bola Golianova bezprostredná reakcia na Čatlošovu ponuku dať sa k dispozícii povstaniu. Potvrdzujú však, že Čatloš nebol bezprostredne po svojom príchode do centra povstania zatknutý a mohol sa slobodne pohybovať. Najmä Golianova výpoveď tak spochybňuje spomienky náčelníka štábu povstaleckej armády Júliusa Noska. Podľa nich bol Čatloš hneď po príchode do mesta informovaný o svojom zatknutí na rozkaz samotného Goliana. K dispozícii vraj dostal miestnosť, odkiaľ nemal odchádzať.⁹⁰ Samotný Čatloš naopak tvrdil, že po príchode do Banskej Bystrice ho pplk. del. Mirko Vesel vyzval, aby si pripravil rozhlasový prejav, v ktorom by vyvrátil svoje tvrdenia v Slovenskom rozhlase z 29. augusta 1944. Toto vystúpenie mu bolo nakoniec znemožnené, údajne po zásahu SNR. Hlavným dôvodom podľa neho bol fakt, že zotrval na myšlienke samostatnosti Slovenska.⁹¹ Tu treba povedať, že o možnosti Čatlošovho politického využitia sa vo vedení povstania skutočne diskutovalo aj po jeho príchode do Banskej Bystrice. A to aj napriek jasnému negatívne stanovisku čs. vlády v Londýne k jeho osobe. Naznačuje to už depeša, ktorá bola na čs. MNO do Londýna zaslaná 2. septembra. Z nej sa čs. vláda dozvedela, že Čatloš je na ceste do Banskej Bystrice. Zároveň sa tu len veľmi stroho konštatuje, že o jeho ďalšom osude rozhodne povstalecká SNR.⁹²

Bližšie reakcie na Čatlošov príchod nám, žiaľ, sprostredkovávajú len svedectvá aktérov týchto udalostí, ktoré sa často rozchádzajú. Tie naznačujú, že povstaleckí predstavitelia boli z jeho prítomnosti prekvapení a najmä vzhľadom na signály z Londýna nevedeli (v prvom momente), aký postoj k nemu zaujať. Potvrďuje to aj tvrdenie Jozefa Marka, podľa ktorého príchod Čatloša spôsobil v radoch povstaleckého vedenia určité rozpaky, keďže sa

⁸⁹ VHA Bratislava, f. Zbierka č. 9, Československá armáda v SNP 1944, šk. 24, Auszüge aus den Vernehmungen.

⁹⁰ NOSKO, *Takto bojovala*, s. 81.

⁹¹ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 43.

⁹² VÚA - VHA Praha, f. Čs. vojenská mise v ZSSR 1939 – 1948, šk. 26, depeše pre gen. Píku zo 4. a 5. 9. 1944.

„nevedelo čo s ním.“⁹³ Viac svetla do zákulisia týchto udalostí prináša svedectvo jedného z členov SNR Petra Zaťka. Ten podľa vlastných slov hneď po príchode do Banskej Bystrice odporúčal Čatlošovo využitie vo vojenskej oblasti: „*Hovoril som o ňom s Ursíny, pričom som zastával názor, že by bolo dobre ako vojaka ho použiť, že by to dobre vplývalo najmä na vojsko. Ursíny, i keď v podstate s mojím názorom súhlasil, lebo že i on už tento názor prebojoval, povedal mi, že sa zdá, že to nejde. Proti nemu majú komunisti námietky, a hlavne je proti nemu i Londýn.*“⁹⁴ Zaťko teda naznačoval, že s využitím Čatloša naďalej súhlasila minimálne časť občianskeho odboja v SNR, jeho tvrdenie o postoji komunistov však odporuje ich predchádzajúcej iniciatíve spojenej s cestou K. Šmidkeho do Moskvy. Presvedčivejšie preto pôsobí svedectvo G. Husáka, podľa ktorého v danej situácii „*u nikoho z vedúcich činiteľov Slovenského národného povstania nebolo ochoty s Čatlošom pracovať a vôbec s ním počítať. V každom však skrsla hneď myšlienka, aby novým rozhlasovým prejavom z Banskej Bystrice napravil aspoň čiastočne škody, ktoré napáchal, aby odhalil Tisov režim a nemecké plány, aby apeloval na vojakov a posádky, ktoré ešte váhali pridať sa k SNP. Takýto prejav mohol u časti dôstojníkov ešte zapôsobiť. Takéto stanovisko zaujalo aj Predsedníctvo Slovenskej národnej rady.*“⁹⁵ Otázne zostáva, kto prišiel s touto iniciatívou. Aj tu sa však svedectvá rozchádzajú. Samotný Čatloš už počas svojho väzenia v ZSSR v septembri 1944 a následne aj pred Národným súdom v Bratislave v januári 1947 tvrdil, že s nápadom na verejné vystúpenie ho oslovil pplk. del. Mirko Vesel.⁹⁶ Vo svojich spomienkach okrem toho zdôrazňoval tiež to, že prejav si pripravoval už počas cesty do Banskej Bystrice.⁹⁷ Vtedajší náčelník štábu povstaleckej armády mjr. gšt. Július Nosko v spomienkach tiež tvrdil, že návrh na rozhlasové vystúpenie inicioval Čatloš hneď po svojom príchode.⁹⁸

Iné svedectvá potvrdzujú aj prípravy jeho verejného vystúpenia. Tie sa uskutočnili napriek tomu, že Nemci práve v čase Čatlošovho príchodu do Banskej Bystrice dočasne z prevádzky vyradili Slobodný slovenský vysielateľ. Dokumentujú to aj slová Jozefa Marka, podľa ktorého sa Čatlošove vystúpenie pripravovalo na verejnom zhromaždení na námestí v Banskej Bystrici, o čom vraj obyvateľov mesta informoval aj miestny rozhlas. Situácia sa podľa neho zmenila až na druhý deň, keď mal byť Čatloš zaistený.⁹⁹ Podrobnejšie tieto okolnosti osvetľuje svedectvo J. Špitza. Miestny rozhlas podľa neho Čatlošovo vystúpenie v Slobodnom slovenskom vysielacom avizoval s nadšením, a to už krátko po jeho príchode do Banskej Bystrice. To malo byť krátko pred bombardovaním, ktoré vysielateľ vyradilo z činnosti. Z tohto dôvodu prebehlo nové hlásenie, ktoré avizovalo Čatlošove vystúpenie priamo na námestí. To malo byť vysielané o 17.00 hod. priamo v miestnom rozhlase.¹⁰⁰ Podľa jednej

⁹³ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 534, Marko, Jozef. Vo vojenských službách Československa, druhého odboja a Slovenského národného povstania, s. 268 – 269.

⁹⁴ ZAŤKO, Peter. *Spomienky* (ed. Stanislav MIČEV). Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2021, s. 392.

⁹⁵ HUSÁK, Gustav. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Epona, 1964, s. 390 – 391.

⁹⁶ MARJINA, Valentina Vladimirovna. Väzeň Butyrskej cely Ferdinand Čatloš. In: *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 4, s. 682;

Slovenský národný archív (SNA), f. Národný súd, F. Čatloš, Tnľud 12/47, A-946, zápisnica z výpovede s F. Čatlošom z 9. 1. 1947 v Prahe, s. 42.

⁹⁷ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 40, 43.

⁹⁸ NOSKO, *Takto bojovala*, s. 81.

⁹⁹ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 534, Marko, J. Vo vojenských službách Československa, druhého odboja a Slovenského národného povstania, s. 268 – 269.

¹⁰⁰ VHA Bratislava, f. Špeciálna zbierka X – spomienky, ŠZ. X – 236, J. Špitzer – Pamäti člena doprovodu gen. Čatloša zo Zemianských Kostolian na územie SNP 1. a 2. septembra 1944, s. 3.

z ďalších spomienok medzi miestnym obyvateľstvom tento oznam zarezoval, čo dokazuje fakt, že na námestí sa zhromaždilo veľa ľudí. Čatlošovho prejavu sa však už nedočkali.¹⁰¹

Do Banskej Bystrice totiž medzičasom dorazila depeša čs. vlády z 1. septembra, v ktorej sa otvorene konštatuje, že pokiaľ je to možné, „Čatloše a jiné kolaboranty zajistěte pro budoucí národní soud. Všechno, co kdy dělal kterýkoliv kolaborant pro odboj, proti Němcům, bude jistě bráno v úvahu jako polehčující okolnost. Ale všechny jeho zločiny a chyby budou v každém případě souzeny.“ Čatloš je tu pritom vykreslený ako nespoľahlivý element, ktorý „zradil nejdříve nás, pak Tisu, takže po třetí zradí zase.“¹⁰² Spojitosť medzi zrušením Čatlošovho prejavu a touto depešou potvrdzuje svedectvo G. Husáka, podľa ktorého po prijatí tejto správy už s Čatlošovým využitím nikto nepočítal.¹⁰³ A to aj napriek tomu, že zásah Londýna nebol podľa Husáka dobrým riešením. Nebol to pravdepodobne len postoj komunistov. Nekompromisné postoje čs. vlády v Londýne k možnosti Čatlošovho využitia sa pravdepodobne nepozdávali ani ich partnerom z občianskeho tábora v SNR. Naznačuje to stanovisko jej delegácie v rozhovore s prezidentom Benešom v Londýne v novembri 1944.¹⁰⁴ Čo sa týka samotného Čatloša, ten sa o príčinách zrušenia svojho prejavu dozvedel až dodatočne. Potvrdzuje to jeho tvrdenie pred Národným súdom, podľa ktorého pôvodne predpokladal, že za to mohlo zničenie vysielacej stanice Slobodného slovenského vysielateľa. V nevedomosti ho mala zámerne udržiavať tiež samotná SNR. Tá totiž mala odďaľovať schválenie obsahu jeho prejavu, a to so zdôvodnením, že v nedeľu neúraduje. Tu sa Čatloš pomýlil, keďže nedeľa v skutočnosti pripadla až na 3. septembra. Potvrdzuje to však paradoxne, že o svoje vystúpenie usiloval ešte aj na druhý deň po bombardovaní banskobystrického vysielateľa.¹⁰⁵

Problematická bola aj požiadavka na Čatlošove zatknutie, a to najmä pre velenie povstaleckej armády. Nešlo o jednoduchú záležitosť, keďže do úvahy sa musela vziať tiež otázka, aké reakcie by to vyvolalo medzi vojakmi, ale aj dôstojníkmi. K Čatlošovmu zaisteniu sa preto v prvom momente nikto neodhodlal. Reakcie, ktorých sa dovtedy v Banskej Bystrici dočkal (najmä odmietnutie ponuky na pomoc povstaniu), však napriek tomu zásadne skrížili jeho plány. Zarezovali v ňom s najväčšou pravdepodobnosťou oveľa viac ako očakávaný krok zo strany prezidenta J. Tisu, ktorý ho už tento deň (2. septembra) pozbavil úradu člena vlády Slovenskej republiky, ako aj spravovania všetkých záležitostí spadajúcich do kompetencie MNO.¹⁰⁶ Ľudácka tlač ho pri tejto príležitosti už nasledujúci deň označila za bývalého generála.¹⁰⁷

Čatloš podľa vlastného svedectva ani v tejto situácii neprestal pochybovať o svojej dôležitosti a naďalej sa spoliehal na memorandum, ktoré zaslal do Moskvy. Vyžiadal si preto vraj stretnutie so sovietskym veliteľom 1. čs. partizánskej brigády J. V. Stalina kpt. Alexejom S. Jegorovom, ktorý mu (so súhlasom Goliana) sľúbil jeho prepravu do Moskvy. Tu chcel ro-

¹⁰¹ KUŽEL – ZNIEVČAN, Vladislav. Spomienky na rušné dni. In: Kol. autorov. *Paměť lidu 3. Vojáci v Slovenskom národném povstání*. Bratislava : Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, 1989, s. 155.

¹⁰² Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha, f. Edvard Beneš II/1, šk. 105, sign. V 72/3, Zpráva odeslaná na Slovensko dne 1. 9. 1944.

¹⁰³ HUSÁK, *Svedectvo*, s. 390 – 391.

¹⁰⁴ PREČAN, Delegace Slovenské národní rady v Londýne (říjen – listopad 1944), s. 271.

¹⁰⁵ SNA, f. Národní soud, F. Čatloš, Tnřud 12/47, A-946, zápisnica z výpovede s F. Čatlošom z 9. 1. 1947 v Prahe, s. 42.

¹⁰⁶ Prezident Tiso sa podľa spomienok jeho tajomníka Karola Murína bezprostredne po Čatlošovom úteku vraj vyjadril, že ide o najväčšie sklamanie v jeho živote. SNA, f. Národní soud, šk. 140, list Kancelárie prezidenta republiky adresovaný Predsedníctvu Snemu Slovenskej republiky z 2. 9. 1944; MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*. Partizánske : Garmond, 1992, s. 85.

¹⁰⁷ *Slovák*, 3. 9. 1944, s. 1, Generál Ferdinand Čatloš pozbavený.

kovat' priamo so sovietskou stranou o forme svojej pomoci SNP. Toto jeho tvrdenie je možné konfrontovať priamo s výpoveďou J. Goliana z nacistického zajatia. Ten tam totiž priznal, že 3. septembra sa k nemu dostavil Jegorov a požiadal ho o povolenie hovoriť s Čatlošom. Ich rozhovoru sa síce Golian nezúčastnil, no poznamenal, že trval asi hodinu. Vypovedal tiež, že rozlúčka Čatloša s Jegorovom prebehla v priateľskom duchu, z čoho dedukoval, že podobný charakter mal aj samotný rozhovor. Nasledujúci deň 4. septembra sa u Goliana vraj opäť zastavil Jegorov, tentokrát aj s listom, ktorý Čatlošovi adresoval u partizánov väznený hlavný veliteľ slovenskej armády gen. II. tr. Jozef Turanec. Keďže Čatloš ho dal Golianovi prečítať, ten si vybavoval aj jeho obsah. Turanec si v ňom vraj pochvaľoval spôsob, akým s nim partizáni zaobchádzali, a keďže tých mal spoznať ako dobrých ľudí, futoval, že proti nim bojoval. V závere listu Čatloša požiadal, aby sa s ním prišiel osobne porozprávať. Golian však už vtedy podľa vlastných slov vedel, že tento list slúžil len ako zámienka na vylákание Čatloša do pasce. Samotný Jegorov mu totiž už deň predtým údajne oznámil, že na rozkaz Moskvy chce Čatloša vziať do svojej moci. Ten podľa Goliana krátko na to skutočne odišiel a viac sa nevrátil. Neskôr sa vraj dozvedel, že obidvaja generáli boli na rozkaz Moskvy odvezení do Kyjeva.¹⁰⁸

Okolnosti svojho zatknutia po vojne podobne popísal aj samotný Čatloš. Aj on pritom spomenul list ako zámienku pre svoje vylákание k partizánom. Údajne obsahoval Turancovu požiadavku, aby bol prítomný počas jeho výsluchov, ktoré boli dôležité pre povstanie. Tento argument pôsobí, vzhľadom na napätý vzťah medzi obidvoma generálmi, oveľa vierohodnejšie. Samotný list však bol podľa Čatloša len podvrh, čo mu mal neskôr potvrdiť aj Turanec. Čatloš tiež popísal svoj vynútený pobyt u partizánov. Jegorov ho vraj pôvodne zaviedol priamo na Prašivú, kde bol väznený aj gen. Turanec. Po absolvovaní niekoľkých medzizastávok sa nakoniec ocitol v horárni za obcou Hiadeľ, kde prenocoval. Sem mal byť na druhý deň prevezený aj Turanec. Až tu si Čatloš podľa vlastných slov uvedomil, že je zaistený, aj keď opatrenia spojené s jeho izoláciou mu partizáni zdôvodňovali len snahou o jeho bezpečnosť a mohol sa tiež voľne pohybovať po okolí horárne. Tu sa nakoniec stretol aj so svojimi rodinnými príslušníkmi, keďže povstalci vyhovel aj jeho prosbe na ich prevoz z Horných Motešíc.¹⁰⁹ Čatloš sa totiž obával o ich bezpečnosť, a to tak zo strany nedisciplinovaných partizánov, ako aj okupačných jednotiek. Jeho strach bol opodstatnený, čo potvrdzuje aj fakt, že Nemci sa jeho rodiny neúspešne pokúšali zmocniť už krátko po jeho úteku.¹¹⁰ Pred odletom do ZSSR rodinu stihol premiestniť do Ľubietovej, kde sa ukrývala na miestnej fare.¹¹¹ Odtiaľ sa po príchode Nemcov presunula do obce Šajba (dnes Strelníky). Čatlošova manželka tu až do oslobodenia vystupovala pod falošnou legitimáciou vyhotovenou Notárskym úradom v Ľubietovej dňa 24. septembra na meno Elena Čičmancová.¹¹²

¹⁰⁸ VHA Bratislava, f. Zbierka č. 9, Československá armáda v SNP 1944, šk. 24, Auszüge aus den Vernehmungen.

¹⁰⁹ V Horných Motešiciach však zostal Čatlošov rodinný majetok (včítane nábytku). Ten podľa Čatloša rozkradli najskôr partizáni a po nich aj príslušníci okupačného aparátu. ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 45; AM SNP B. Bystrica, f. Osobný fond Ferdinanda Čatloša, šk. 13, pr. č. S 243/2001.

¹¹⁰ Vyplýva to z hlásenia veliteľa nemeckých okupačných vojsk na Slovensku SS – Obergruppenführera Gottloba Bergera určeného rišskemu vodcovi SS Heinrichovi Himmlerovi z 5. 9. 1944. PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*, dok. 110, s. 218.

¹¹¹ VHA Bratislava, f. gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971 (pozostalosť), šk. 7; Pozri tiež KORBEL, Samuel, Karol. *Pamäti*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2011, s. 123.

¹¹² VHA Bratislava, f. gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971 (pozostalosť), šk. 7; AM SNP B. Bystrica, f. Osobný fond Ferdinanda Čatloša, šk. 13, pr. č. A 86/2001.

Čo sa týka okolností Čatlošovej dopravy do ZSSR, ten po vojne tvrdil, že Golian súhlasil s týmto postupom, lebo mu odpadli starosti, čo s ním.¹¹³ Golianovi takýto scenár skutočne nahrával, keďže vzhľadom na zásah partizánov sa už nemusel zaoberať rozkazom na jeho zatknutie. Kpt. Jegorov mu koniec koncov takto „poslúžil“ už niekoľko dní predtým. 29. augusta mu totiž práve on do internácie odovzdal aj gen. Turanca, aby sa tak nerozkríкло jeho zatknutie vojakmi tesne pred vypuknutím povstania.¹¹⁴ V prípade Čatloša zas nemusel čeliť negatívnym reakciám jeho sympatizantov v radoch povstaleckej armády. Tento predpoklad nepriamo podporuje aj obsah jedného z neskorších hlásení veliteľa britskej spravodajskej skupiny SOE (Special Operations Executive) mjr. Johna M. Sehmera o situácii na povstaleckom území, kde sa ako jeden z dôvodov napätého pomeru medzi armádou a partizánmi uvádzalo práve odtransportovanie Čatloša do ZSSR. Aj keď jeho tvrdenie (ku ktorému sa pre svoj neskorší príchod do Banskej Bystrice dostal len sprostredkovane), že Čatloš bol do Kyjeva odvezený „na strašnú zlosť slovenského vojska“, sa zdá byť nadnesené.¹¹⁵ Okrem toho na svojvôľu partizánov sa Golian mohol vyhovoriť aj v prípade protestov zo strany čs. MNO v Londýne. Alibisticky preto pôsobí jeho hlásenie zo 4. septembra, v ktorom urgoval rozhodnutie čs. MNO v otázke „čo má[me] robiť s Čatlošom, ktorý sa dal k dispozícii.“¹¹⁶ Nehovoriac o tom, že prezident Beneš spolu s ministrom národnej obrany gen. Ingrom už deň predtým v depeši na Slovensko a do Moskvy opäť zopakovali požiadavku na zatknutie Čatloša a iných kolaborantov pre budúci národný súd.¹¹⁷ S tým dokonca korešpondovalo aj hlásenie v povstaleckom denníku Útok z 5. septembra, podľa ktorého SNR kategoricky odmietla Čatlošove služby „a nariadila zatknúť ho a zaviesť proti nemu trestné pokračovanie.“¹¹⁸ To však neznamená, že Golian už vtedy vedel, aké úmysly s Čatlošom má samotný kpt. Jegorov. Koniec koncov nič bližšie nemusel ešte vedieť ani o jeho zatknutí partizánmi. Naznačuje to aj fakt, že čs. MNO sa túto informáciu dozvedelo až z depeše náčelníka Čs. vojenskej misie v Moskve gen. Píku zo 6. septembra¹¹⁹ a tiež z hlásenia styčného dôstojníka čs. MNO pri Veliteľstve Čs. armády na Slovensku škpt. del. Jaroslava Krátkeho z toho istého dňa.¹²⁰ Čs. vládu však už toto opatrenie, vzhľadom na vývoj SNP, znepokojovať nemuselo. Gen. Píka napriek tomu v dohode so splnomocnencom sovietskej vlády kpt. Jegorovi nariadil, aby sa Čatloš vrátil na Veliteľstvo Čs. armády na Slovensku. Považoval totiž za dôležité jeho vypočutie pre vojenské potreby povstania. Čs. ministra národnej obrany div. gen. Ingru o tomto kroku informoval 12. septembra 1944. Zároveň ho požiadal, aby

¹¹³ ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 44-45.

¹¹⁴ JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji II. Štúdie a články*. Bratislava : Kalligram, 2006, s. 416.

¹¹⁵ VNUK, František. *Rebelanti a suplikanti. (Slovenská otázka v ilegalite a v exile 1944 – 1945)*. Lakewood, Ohio : The Slovak Research Institute of America, 1989, s. 285.

¹¹⁶ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. č. 238, s. 420.

¹¹⁷ Toto stanovisko podporovala aj čs. vláda, aj keď podľa ministra sociálnej starostlivosti a zdravotníctva Jána Bečka mohlo byť ostrejšie. Čatloš totiž podľa neho nemal byť len zaistený, ale rovno zastrelený. V opačnom prípade totiž podľa neho „uteče a unikne našemu osudu.“ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. č. 217, s. 395 – 396; *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. IV. 2 (červenec – prosinec 1944)*. Praha, 2015, s. 158 – 161, zápis o 154. schůdzi čs. vlády v Londýne zo 6. 9. 1944, s. 215.

¹¹⁸ *Útok*, 5. 9. 1944, s. 2.

¹¹⁹ VÚA – VHA Praha, f. Čs. vojenská mise v ZSSR 1939 – 1948, šk. 26, sign. 187/1/26, správa gen. Píku o zatknutí Čatloša zo 6. 9. 1944.

¹²⁰ VÚA – VHA Praha, f. Studijní skupina – Štáb pro vybudování branné moci Londýn 1940 – 1945, sig. 30/1/42.

vydal pokyny k jeho zaisteniu pre súd.¹²¹ Toto opatrenie sa však už minulo účinku, keďže 13. septembra bol Čatloš spolu s gen. Turancom letecky prepravený z letiska Tri Duby do Kyjeva a odtiaľ 15. septembra priamo do Moskvy.¹²² Sovieti pritom konali svojvoľne a neinformovali o tomto kroku ani samotného Goliana. Potvrďuje to aj nepresný obsah jeho depeše pre čs. MNO v Londýne z 18. septembra, kde sa konštatuje, že „*partyzáni dopravili Čatloša už do Kyjeva*.“¹²³ Bližšie informácie o Čatlošovom osude čs. orgány nedostali ani v nasledujúcich týždňoch. Potvrďuje to aj depeša Huberta Ripku čs. konzulovi v New Yorku Jánovi Papánkovi z 24. novembra 1944, kde pri poznámke o osude Čatloša konštatuje, že „*co je s ním nyní nevíme*.“¹²⁴ Čatlošov osud v Moskve však už v tom čase čs. vládu neznepokojoval. Zo zápisníc z jej rokovaní vyplýva, že takmer bez povšimnutia zaznamenala už informáciu o jeho leteckom presune do Kyjeva v polovici septembra. Bolo to celkom logické, keďže v tom čase už pre ňu nepredstavoval politickú hrozbu. Čatlošov presun do ZSSR naopak vylučoval možnosť jeho úteku a korešpondoval tak so snahou postaviť ho po vojne pred súd.

Vývoj udalostí spojených s osudom F. Čatloša nakoniec paradoxne s uspokojením prijali tiež na opačnej strane barikády. Potvrďuje to reakcia ľudáckej propagandy. Tá ho totiž okamžite po jeho úteku z Bratislavy označila za zradcu slovenského národa, ktorý svojou činnosťou dávno pred „bystrickým pučom“ pripravoval pôdu pre vznik partizánskeho hnutia a svojou personálnou politikou zámerne podkopával národného ducha slovenskej armády.¹²⁵ 7. septembra denník *Slovák* preto so zadosťučinením oznámil svojim čitateľom, že aj „*Českí londýneri vyhlasujú Čatloša za zradcu*.“¹²⁶ Ako odstrašujúci príklad pre slovenský národ ho ľudácka propaganda vykresľovala aj v nasledujúcich mesiacoch. 7. októbra denník *Slovák* dokonca zverejnil jeho pôvodný rozhovor pre prievdzské noviny *Povstanie* z 3. septembra, v ktorom opísal svoj útek z Bratislavy. *Slovák* ho označil za vymyslené „hrdinské historky“, ktorými by mnohokrát prekonal aj vystúpenia známeho nemeckého herca Harryho Piel.¹²⁷ Paralelne s tým režim podľa očakávania pokračoval v jeho politickej a profesijnej degradácii. Už 5. októbra ho Štátna rada na verejnom zasadnutí na návrh predsedníctva Snehu SR pozbavila poslaneckého mandátu.¹²⁸ Následne 1. decembra denník *Slovák* informoval, že mu bola odňatá hodnosť generála. Na základe trestného oznámenia MNO zo 16. októbra pokračovalo tiež jeho vyšetrovanie v neprítomnosti pred vojenským súdom. Čatloš bol obvinený z viacerých trestných činov, okrem iného z dezercie, z pokusu pričleniť územie SR cudziemu štátu, zo vstupu do vojenskej služby nepriateľa, z pokusu o zneužitie slovenskej brannej moci v styku s cudzou brannou mocou atď. Nakoniec dňa 22. decembra 1944 ho Vojenský súd v Bratislave odsúdil na trest smrti zastrelením.¹²⁹

¹²¹ VÚA – VHA Praha, f. Studijní skupina – Štáb pro vybudování branné moci Londýn 1940 – 1945, sig. 49/1/42.

¹²² MARJINA, Vázeň Butyrskéj cely Ferdinand Čatloš, s. 678 – 700.

¹²³ VÚA – VHA Praha, f. Studijní skupina – Štáb pro vybudování branné moci Londýn 1940 – 1945, sig. 49/1/42.

¹²⁴ PREČAN, *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*, dok. č. 551, s. 848.

¹²⁵ Bližšie pozri *Gardista*, 6. 9. 1944, s. 1, Nová slovenská vláda; 10. 9. 1944, s. 1, Nekompromisná očista!; *Slovák*, 5. 9. 1944, s. 1, Nebudeme prelievať nevinnú krv!; s. 3, Nijakú milosť pre zradcov, vrahov a ich pomáhačov!

¹²⁶ *Slovák*, 7. 9. 1944, s. 3, Českí londýneri vyhlasujú Čatloša za zradcu.

¹²⁷ *Slovák*, 7. 10, s. 3, Smutný hrdina.

¹²⁸ *Slovák*, 10. 10. 1944, s. 2, Ferd. Čatloš pozbavený poslaneckého mandátu.

¹²⁹ *Slovák*, 26. 12., s. 2, Ferdinand Čatloš odsúdený na smrť; STANISLAV, *Ferdinand Čatloš v perimetri kolaborácie a odboja*, s. 350.

Aj keď pre toto rozhodnutie sa Čatloš znepokojovať nemusel, neistý osud mu život pripravil aj na druhej strane barikády. S veľkým rozčarovaním vnímal už svoj príchod do Moskvy. Sovietsi tu s ním totiž začali otvorene zaobchádzať ako so zajatcom.¹³⁰ Potvrdzujú to výpovede zhotovené v Moskve bezprostredne po jeho uväznení v Butyrskej väznici. Už v nich totiž tvrdil, že svoj prevoz do ZSSR inicioval sám počas stretnutia s kapitánom Jegorovom. Chcel tak podľa vlastných slov osobne dohovoriť spoločné akcie a vysvetliť situáciu na Slovensku. Svoje vylákane na Jegorovov štáb a zatknutie preto považoval za úskok. Potvrďuje to aj list adresovaný pplk. Mirkovi Veselovi, datovaný 7. septembra, ktorý však nebol odoslaný. V tomto dokumente, ktorý sa dostal do Moskvy, považoval svoje väznenie za ponižujúce, a to aj preto, že každému muselo byť jasné, že naspäť do Bratislavy sa už vrátiť nemohol. Zároveň zdôraznil svoju ochotu k bezvýhradnej spolupráci. Požiadal tiež o dočasné prepustenie, ktoré chcel využiť na prevoz svojej rodiny z Donová na Liptov. Čatlošova starosť o rodinu priviedla jeho vyšetrovateľov k názoru, že práve to bol hlavný dôvod jeho odchodu na povstalecké územie. Z jeho súkromnej korešpondencie pritom vyplýva, že očakával možnosť udržiavania dôverných stykov (napríklad pri pomoci svojej rodine) so Sovietmi ako náhradu za poskytnuté informácie.¹³¹ Nič také sa však nestalo a Čatloš zostal vo väzení. Vo svojich výpovediach obhajoval svoju kolaboráciu s Nemcami ako vynútenú, vyzdvihoval svoje prosovietske postoje a pripravenosť zapojiť sa do boja proti Nemcom. Svoj odchod na povstalecké územie zdôvodňoval svojimi predchádzajúcimi kontaktami so slovenskými komunistami (prostredníctvom Staneka), ktorí ho údajne uistovali o súhlase ZSSR, aby prevzal vedenie povstaleckého hnutia. Charakteristickým pre všetky jeho septembrové výpovede bola jeho snaha ospravedlniť svoju činnosť ako ministra slovenskej vlády, prezentovať sa ako oddaný stúpenec spolupráce so ZSSR, ktorému chcel ponúknuť svoje služby na boj proti nacistickému Nemecku a oslobodenie Slovenska. V nasledujúcich mesiacoch skoncipoval viacero dokumentov adresovaných čs. vojenským orgánom, ako aj Ľudovému komisariátu obrany ZSSR, v ktorých sa dožadoval svojho prepustenia, návratu do vlasti a pridelenia ľubovoľnej funkcie, ktorá by mu umožnila podieľať sa na oslobodení ČSR. Odpovedí sa však nedočkal. V sovietskom väzení zotrval až do januára 1947, keď bol odovzdaný do ČSR a postavený pred Národný súd.¹³² Počas tohto obdobia sa musel vyrovnávať s ťažkými väzenskými podmienkami. Paralelne s tým sa menil aj štýl a formulácie jeho neskorších výpovedí. Tie boli v protiklade k jeho predchádzajúcim vyjadreniam plné sebakritiky a kajúcnych prejavov a pripomínali výsluchy obetí politických procesov zo 40 – 50. rokov. Čo stálo za touto Čatlošovou premenou je otáznne, podľa historičky Valentiny V. Marjinovej to mohol byť dôsledok fyzického a psychického tlaku jeho väzňateľov, ale tiež prejav zúfalej snahy docieľať garancie miernejšieho trestu.¹³³ Otázna zostáva tiež miera úprimnosti týchto výpovedí. Odpoveď tu môže dať len ich komparácia s vedeckým zhodnotením Čatlošových vlastných stanovísk a činnosti počas druhej svetovej vojny.

Napriek ťažkým peripetiám, ktoré Čatloš počas väzby zažil, možno konštatovať, že jeho útek na povstalecké územie mu s najväčšou pravdepodobnosťou zachránil život. K tomuto rozhodnutiu sa odhodlal napriek tomu, že nebol presvedčený o správnosti načasovania celej akcie. Povstanie síce už počas cesty do Banskej Bystrice otvorene podporil (potvrďuje to aj

¹³⁰ Vo svojich spomienkach Čatloš tvrdil, že ešte počas pobytu v Kyjeve sa mohol voľne pohybovať po meste a bola mu ponechaná jeho služobná zbraň. Situácia sa zmenila až po príchode do Moskvy. ABS Praha, f. H, arch. č. H - 502, zápis z rozhovoru s F. Čatlošom 12. 8. 1964 vo Vlastivednom múzeu v Bojniciach adresovaný Krajskej správe MV v Banskej Bystrici 25. 8. 1964, s. 47.

¹³¹ MARJINA, Väzeň Butyrskej cely, s. 682 – 683.

¹³² Ten ho odsúdil na 5 rokov väzenia.

¹³³ MARJINA, Väzeň Butyrskej cely, s. 689.

jeho telefonát, v ktorom vyzýval na odchod nitrianskej posádky do povstania), podľa niektorých svedectiev naďalej nepôsobil ako rozhodný veliteľ. Toto konštatovanie nie je celkom v súlade s jeho vlastným povojnovým výkladom týchto udalostí, podľa ktorého už pred príchodom do Banskej Bystrice robil všetko preto, aby na povstalecké územie odišlo čo najviac slovenských vojakov. Nebol však ani tak naivný, aby predpokladal, že povstanci sa len tak vrátia do svojich posádok a neskôr na jeho povel opäť povstanú. Je skôr pravdepodobné, že naďalej preceňoval váhu vlastnej autority a neprestal sa spoliehať na svoje memorandum, ktoré začiatkom augusta poslal do ZSSR. Do Banskej Bystrice preto potreboval už dopredu vyslať signál o svojej nenahraditeľnosti. Spochybňovaním „načasovania“ povstaleckej akcie tiež mohol relativizovať svoj súhlas s vystúpením v bratislavskom rozhlase. Aj preto už počas tejto cesty začal prekrúcať skutočný priebeh udalostí spojených s jeho vystupovaním v Bratislave, čo aspoň na začiatku (paradoxne vďaka neprehľadnosti situácie) využila aj povstalecká propaganda. Po svojom príchode na povstalecké územie sa aj vďaka tomu stretol s viacerými pozitívnymi reakciami tak zo strany vojakov, ako aj civilného obyvateľstva. Naopak, reakcie zo strany vedúcich postáv povstania boli zdržanlivé, a to najmä v dôsledku tlaku zo strany čs. vlády v Londýne. Povstalecká SNR napriek tomu naďalej istú dobu zvažovala možnosti jeho využitia v snahe o negovanie dosahu jeho bratislavského prejavu. Zdržanlivo sa k Čatlošovi správalo tiež velenie povstaleckej armády na čele s pplk. Golianom. S jeho zatknutím však otáľalo, pravdepodobne pre obavy z negatívnych reakcií jeho prívržencov v povstaleckej armáde. Túto chůlostivú záležitosť preto radšej prenechalo partizánom. Samotný Golian pritom pôvodne počítal s využitím Čatloša na začiatku povstania, čo potvrdzujú aj tvrdenia dôstojníkov (Korecký, Ferjenčík), ktorých vyslal do Moskvy s úlohou zabezpečiť koordináciu povstaleckých plánov s postupom Červenej armády. Vývoj udalostí bezprostredne spätých s vypuknutím SNP, žiaľ, jasne potvrdil, že upustením od tejto alternatívy (na nátlak Londýna) sa premrhala veľká príležitosť na rozhodnejší a úspešnejší začiatok tohto protifašistického ozbrojeného vystúpenia.

I. BAKA: DIE FLUCHT DES MINISTERS FÜR NATIONALE VERTEIDIGUNG GENERAL ČATLOŠ AUS BRATISLAVA IN DAS AUFSTÄNDISCHE GEBIET ANFANG SEPTEMBER 1944

Dem Wirken des slowakischen Ministers für nationale Verteidigung, General I. Klasse Ferdinand Čatloš, wurde in der slowakischen Geschichtsschreibung bereits große Aufmerksamkeit geschenkt. Auch die Umstände seines Versuchs, im Sommer 1944 auf die Seite der Alliierten überzulaufen, was in einem Memorandum seinen Niederschlag fand, das im August 1944 über die Vertreter des einheimischen Widerstands nach Moskau geschickt wurde, sind bereits erörtert worden. Die vorliegende Studie vertieft diese Kenntnisse vor allem durch Informationen bezüglich seiner Flucht in das aufständische Gebiet (kurz nach dessen Ausbruch) am 1. und 2. September 1944. Zu diesem Schritt entschloss sich Čatloš buchstäblich „in zwölfter Stunde“, da die deutschen Behörden inzwischen seine Verhaftung vorbereiteten. Der Autor verfolgt seine Reaktionen und die Schritte, die er bereits zu diesem Zeitpunkt im Zusammenhang mit dem Aufstand unternahm. Ferner analysiert er auch die Reaktionen der Führer des Aufstandes sowie der breiten Öffentlichkeit auf seine Ankunft im Zentrum des Aufstandes in Banská Bystrica. Diese werden mit der Haltung der tschechoslowakischen Regierung in London konfrontiert, die sich weigerte, mit ihm zusammenzuarbeiten, und zwar auch aus übertriebener Angst vor einer sowjetischen Akzeptanz seiner politischen Pläne. Aus diesem Grund ließ sie auch nicht zu, dass die Person von Čatloš zu Beginn des Aufstandes in begrenztem Umfang genutzt werden konnte (z. B. bei der

Propagierung des Aufstandes oder bei der Durchführung von Mobilisierungsmaßnahmen). Bedauerlicherweise bestätigte der Verlauf der Ereignisse eindeutig, dass mit dem Verzicht auf diese Alternative (die auch von mehreren politischen und militärischen Führern des Aufstandes favorisiert wurde) die Chance auf einen entschiedeneren und erfolgreicherem Beginn des Aufstandes vertan wurde.

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Archiv bezpečnostních složek: f. H (Historický fond Státní bezpečnosti); f. 302 (Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky).

Archiv Ústavu T. G. Masaryka Praha: f. Edvard Beneš II/1.

Archív Múzea SNP Banská Bystrica: f. Pozostalost' Jaroslava Šolca; f. FX II (Dokumenty memoárového charakteru).

Bundesarchiv Berlin: Bestandssignatur R 70 Slowakei.

Národní archiv Praha: f. Archiv Huberta Ripku.

Slovenský národný archív Bratislava: f. Národný súd.

Vojenský historický archív Bratislava: f. Špeciálna zbierka X – spomienky, f. gen. Ferdinand Michal Čatloš 1914 – 1971 (pozostalost'), f. Zbierka č. 9, Československá armáda v SNP 1944.

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha: Čs. vojenská mise v ZSSR 1939 – 1948; f. Studijní skupina – Štáb pro vybudování branné moci Londýn 1940 – 1945.

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan – TEJCHMAN, Miroslav (eds.). *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945*, díl 2. Praha : Státní ústřední archiv, 1999. 627 s. ISBN 80-85475-47-2.

NĚMEČEK, Jan – NOVÁČKOVÁ, Helena – ŠTOVÍČEK, Ivan – KUKLÍK, Jan – BÍLEK, Jan (eds.). *Zápisy ze schůzí československé vlády v Londýně. IV. 2 (červenec – prosinec 1944)*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Historický ústav AV ČR, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2015. 908 s. ISBN 978-80-7286-243-6.

NIŽNANSKÝ, Eduard a kol. *Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Slowakisch-deutsche Beziehungen 1941 – 1945 in Dokumenten II. Vom Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945*. Prešov : Universum – EU, 2011. 1093 s. ISBN 978-80-89046-68-3.

PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965. 1220 s.

PREČAN, Vilém (ed.). *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944*. Bratislava : EPOCH, 1970. 704 s.

SUŠKO, Ladislav (ed.). *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. 2. Buch/2. kniha. Slovensko v jeseni 1944.* Bratislava : Lúč, 2008. 940 s. ISBN 978-80-7114-679-7.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František – KRALČÁK, Peter a kol. *Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972).* Bratislava : Pro Militaria Historica, 2011. 309 s. ISBN 978-80-970768-0-1.

CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945.* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. 283 s. ISBN 978-80-89523-20-7.

HUSÁK, Gustav. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní.* Bratislava : Epocha, 1964. 617 s.

JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend.* Bratislava : Obzor, 1990. 355 s. ISBN 80-215-0077-8.

JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji. Štúdie a články.* Bratislava : Kalligram, 2004. 525 s. ISBN 80-714-9681-2.

MIČEV, Stanislav a kol. *Slovenské národné povstanie 1944.* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009. 208 s. ISBN 80-88842-13-1.

NOSKO, Július. *Takto bojovala povstalecká armáda.* Bratislava : NVK international – Múzeum SNP, 1994. 238 s. ISBN 80-85727-20-X.

ŠPITZER, Juraj. *Nechcel som byť žid.* Ivanka pri Dunaji : F.R.& G., spol. s.r.o., 2017. 400 s. ISBN 97-880-8949-9441.

ŠTEFANSKÝ, Václav. *Generál Ferdinand Čatloš. Biografický náčrt.* Bratislava : MO SR, 1998. 82 s. ISBN 80-88842-13-1.

URSÍNY, Ján. *Spomienky na Slovenské národné povstanie.* Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1994. 124 s.

VOLENTIER, Lukáš. *Zápisky z kroniky mesta Banská Bystrica 1938 – 1945.* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2023. 199 s. ISBN 978-80-974274-4-3.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

BYSTRICKÝ, Jozef. Dokumenty o delegácii SNR a Vojenského ústredia a jej rokovani s predstaviteľmi velenia Červenej armády v auguste 1944. In: MIČEV, Stanislav a kol. *V perimetri zameriavača. Kapitoly z dejín Slovenska v druhej svetovej vojne.* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 248 – 270. ISBN 978-80-89514-06-9.

BYSTRICKÝ, Jozef. Golian a vojenský plán povstania. In: TÓTH, Dezider (ed.). *Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana.* Banská Bystrica 31. 10. 2006. Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 61 – 82. ISBN 978-80-970072-4-9.

HALMOVÁ, Lucia. Horúce dni na Hornej Nitre po vypuknutí SNP. In: HRUBOŇ, Anton LEPIŠ, Juraj – KUBUŠ, Martin (eds.) *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 I. Veľké*

udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 211 – 221. ISBN 978-80-89335-65-7.

MARJINA, Valentina Vladimirovna. Väzeň Butyrskej cely Ferdinand Čatloš. In: *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 4, s. 678 – 700. ISSN 0018-2575.

PREČAN, Vilém. Delegace Slovenské národní rady v Londýne (říjen – listopad 1944): Nové dokumenty. In: GONĚC, Vladimír (ed.). *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno : Masarykova univerzita, 1999, s. 159 – 285. ISBN 80-210-2233-7.

PREČAN, Vilém. Sovětský svaz a Slovenské národní povstání. Dokumenty z Archivu prezidenta Ruské federace (prosinec 1943 – konec srpna 1944). In: ČELKO, Vojtech (ed.). *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno – Bratislava : Academicus-Coprint, 2009, s. 369 – 422. ISBN 978-80-87192-09-2.

O autorovi/ About the Author

PhDr. Igor BAKA, PhD.

Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava,
Slovak Republic

e-mail: igorbaka@centrum.sk

<https://orcid.org/0000-0001-9870-1232>

ARSENIJE BOLJEVIĆ. THE CONNECTION OF MONTENEGRO AND THE SLOVAK NATIONAL UPRISING OF 1944

SRĐA MARTINOVIĆ

MARTINOVIĆ, S.: Arsenije Boljević. The Connection of Montenegro and the Slovak National Uprising of 1944. *Vojenská história*, 3, 28, 2024, pp 37-52, Bratislava.

In his study author deals with activities of Yugoslav pilot Arsenije Boljević in the Slovak National Uprising in 1944. Boljević (born in Montenegro in 1904) graduated from the Military Academy in 1925 and the pilot school in 1928. As an air force major pilot, he participated in the April War in 1941 in defense against the attacks of Nazi Germany. After his capture, he spent several years in camps throughout Eastern Europe. At the end of August 1944, he managed to escape from the camp and join the Slovak insurgents in Banská Bystrica. His life tragically ended in a traffic accident in 1953.

Key words: Arsenije Boljević, Montenegro, Slovak National Uprising, 1944

DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2024.28.3.2>

Montenegro is connected in an unusual way to the uprising of the Slovak people in 1944 through the pilot Arsenije Boljević, who was born in the Kingdom of Montenegro. As a sign of sincere friendship between the two countries, on this occasion, we bring new, comprehensive details about Arsenije Boljević in honour of the 80th anniversary of the Slovak national uprising. Boljević graduated from the military academy in 1925 and the pilot school in 1928. As an air force major pilot, he participated in the April War in 1941 in defense against the attacks of Nazi Germany. After his capture, he spent several years in camps throughout Eastern Europe. At the end of August 1944, he managed to escape from the camp and join the Slovak insurgents in Banská Bystrica. As a pilot, he participated in air operations in the Slovak national uprising. With his piloting skills and courage, he contributed to the struggle of the Slovak people for freedom. Then, in 1944, he returned to Yugoslavia via Moscow and participated in the final liberation operations as the commander of the aviation fighter division. His life tragically ended in a traffic accident in 1953, when Boljević was at the peak of his creative power and knowledge.

Origin and early life

Arsenije Boljević was born on August 19, 1904, in Lješkopolje, a hummock of Gornja Gorica, a village the municipality of Podgorica, in the Kingdom of Montenegro. He was born as the second son of Toman Kusov Boljević and his mother Marija nee Četković from Beri, Lješanska nahija. He was raised on the warrior tradition of his ancestors, who, together with the neighboring Montenegrins, fought for the preservation of independence but also for freedom in the battles against the Ottoman Empire. His father, Toman, participated in the First Balkan War in 1912-1913 as a soldier of the Montenegrin Royal Army in the Gornja Gorica's Company, Lješkopolje's Battalion, which was part of the Spuž's Brigade of the Zeta Detachment under the command of Crown Prince Danilo Petrović Njegoš. Particularly difficult battles were fought around the strongly fortified Shkodër and the heights of Taraboš and Bardanjolt. The bloody fighting around Shkodër lasted for seven months. In one of those battles, Toman Boljević was seriously wounded and soon succumbed to his injuries. In modest living conditions, this was a heavy blow for the family, which was left without the head

of the house and the main source of income. The entire burden of supporting the family fell on mother Marija, while the children had to take part in household and agricultural work. Apart from his older brother Mihailo (born in 1899), Arsenije also had three sisters, Milica, Velika, and Ljubica.

Boljević spent his childhood among recurring conflicts, marked by poverty and tragedies, but also passionate liberal convictions. At the age of eight, he saw two Balkan wars, and at the age of ten, the beginning of the Great War. He was only 12 when Austria-Hungary occupied Montenegro in 1916. As a result of the war that Montenegro waged against the Ottoman Empire, then Bulgaria and Austria-Hungary, primary schooling took place in difficult conditions and was often shortened or interrupted. The early loss of his father made the situation even more difficult, so, together with his older brother Mihail and his sister, Boljević took care of the household chores early on. Difficult financial circumstances made it impossible for him to continue his studies, which is why he decided to go to the Military Academy.

Education and service until World War II

Arsenije Boljević finished elementary school in his hometown. He completed six grades of high school at the “Nikola Škerović” high school in Podgorica. After finishing high school, he went to Belgrade and enrolled in the 51st class of the Lower School of the Military Academy in 1923. He graduated from this school in 1925, when he was made a second lieutenant in the SHS Royal Army.¹

Boljević's first duty as an officer started on October 1, 1925, in Podgorica, where he served as a platoon commander in the 1st battalion of the 38th infantry regiment, whose headquarters was in Cetinje. He remained in this position for about a year and a half, i.e., until March 1, 1927, when he was sent to attend the Air Force Reconnaissance School in Petrovaradin, Novi Sad. He graduated from this school on December 7, 1927, when he began his service in the Aviation Department of the Main Staff, i.e. Air Force Commands. He received the title of graduate scout on December 19, 1927 (Decision V.V.No. 3674).² It was during his service in Podgorica that one of the decisive moments in his military career took place, when on January 11, 1928, he was transferred from the infantry to the air force (Decision A.Đ. no. 879).³ He remained at this post in Podgorica until May 7, 1928, when he was assigned as an officer to the duty of student pilot in the 1st aviation regiment in Novi Sad. He held this post until December 7, 1928, during which time he learned how to pilot under the guidance of his tutor. In Novi Sad, he received the title of graduate pilot on November 1, 1928 (Resolution V.V. no. 4579).⁴ From December 7, 1928, to May 1, 1930, he served as a pilot in the 7th Aviation Regiment in Mostar, flying independently as a pilot. In this unit, on October 1, 1929, he was promoted to the rank of lieutenant. He was then sent as a student to acquire the title of a fighter pilot in the 6th Aviation Regiment in Zemun, where he remained until November 20, 1930. After successfully completing his apprenticeship as a fighter pilot, he was appointed a pilot in the same regiment on November 25, 1930.⁵ There, on November 4, 1931 (Resolution V.V. No. 167), he received the title of graduate fighter pilot. He remained in the 6th Aviation Regiment in Zemun until December 31, 1932. Then, on January 4, 1933,

¹ GAŽEVIĆ, Nikola (Ed.). *Vojna enciklopedija*, Tom 1, Beograd : Redakcija Vojne enciklopedije, 1970, p. 688.

² Vojni arhiv Beograd (Military archive in Belgrade), Službena lista Arsenija Boljevića.

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ Idem.

he was reassigned to serve as an ordinance commander in the Air Force Command. On September 6, 1933, he participated in a fighter pilot competition along the 274-kilometer Novi Sad-Bela Crkva-Zemun-Noví Sad route. There was no scheduled descent throughout the competition, and the rules of the event mandated the discarding of reports in Bela Crkva and Zemun.⁶ Arsenije Boljević, flying an Avia B.X.33 with registration number 1028, won 2nd place, a prize of 6,000 dinars from the Aero-club “Naša krila” and a golden wristwatch of the “Avia” factory.⁷ During his service in the Air Force Command, Boljević was promoted to the rank of Captain II Class on December 1, 1933. This position, where he remained until November 26, 1935, enabled him to observe the work of the Air Force from the command, to get to know all parts and segments, but also to meet pilots from different units.

After his service in the Air Force command, Boljević was appointed on November 26, 1935, to senior duty as acting commander in the 1st squadron. Although an elder, flying was his priority and first love. It is interesting that on August 9, 1935, he became a member of the so-called Caterpillar Club because he managed to save his life by jumping out of the “Irvin” parachute plane, which was manufactured at the “Knebl & Dietrich” factory in Inđija under an English license.⁸ He remained in the position of acting commander in the 1st squadron until January 31, 1936, when he began attending the Air Force Shooting School. He successfully completed this school on May 23, 1936, and on May 24 he was appointed the 1st-squadron acting commander of the 1st Aviation Regiment. He was promoted to the rank of first-class captain on December 11, 1936, and remained at this position until January 31, 1937. In this period, he also wrote professional articles for the *Vazduhoplovni glasnik*, which in 1937 published his text entitled “Discipline and Airman.”⁹ He was then appointed commander of the 201st squadron of the 1st Aviation Regiment based in Novi Sad, while from February 19 until October 17, 1938, he served as acting adjutant in the 1st Aviation Regiment. During this service at the headquarters of the 1st Air Force Brigade, he was promoted to the rank of major on December 31, 1939. He remained at the headquarters of the 1st Air Force Brigade until May 27, 1940.

In addition to numerous duties as an officer, Boljević did not neglect his private and family relationships. Before World War II, as a young officer, he married Bojana from the Vuković family (1936), with whom he had one son Svetozar “Pelja” Boljević.

It is clear from his professional path that Arsenije Boljević, a talented pilot, was primed to assume increasingly senior and accountable leadership roles in the aviation sector by alternating between staff and pilot responsibilities. On May 27, 1940, he was named 34th Air Group’s acting commander.¹⁰

The April War, April 6-17, 1941

The attack of the Nazi German army on April 6, 1941 found Boljević on duty as the commander of the 34th fighter group in the 4th fighter regiment, which was part of the 2nd mixed aviation brigade. His regiment was stationed at the operational airfield near the village of Bosanski Aleksandrovac, which is located between Banja Luka and Bosanska Gradiška. His unit consisted of 14 fighter planes, namely: eight Yugoslav-made IK-2 planes (from the 107th squadron) and six English-made Hurricane Mk. 1 (from the 108th squadron).

⁶ BABAC, Dušan. *Rat izgubljene generacije*. Beograd : Medija centar „Obrana”, 2020, p. 78.

⁷ Idem.

⁸ Idem.

⁹ BOLJEVIĆ, Arsenije. *Disciplina i vazduhoplovac*. In *Vazduhoplovni glasnik*, 1937, br. 7, p. 29 – 32.

¹⁰ Vojni arhiv Beograd (Military archive in Belgrade), Službena lista Arsenija Boljevića.

All the planes of the 4th fighter regiment were deployed along the edges of the runway, i.e., camouflaged with hay, straw, and sedge in the yards of the surrounding houses and around the village farm. Thanks to the effective camouflage, the 4th fighter regiment remained out of sight of the German aviation, which flew over the airfields several times trying to locate the aircraft.

On April 8, 1941, together with his partner, Boljević led two air battles with two Me-109s over Varaždin (Croatia) and with two Me-109s over Maribor (Slovenia). After a 30-40 km chase, he returned to the airfield to deliver two hits in the wing. Seeing the hopeless situation, Boljević suggested that if they could not break through to Bosnia, they should go to the USSR.¹¹ After several more actions in the following days, by order of the brigade commander on April 13, 1941, the remaining five Hurricanes and six IK-2s were burned, and the rest headed towards Sarajevo. Already on April 15, Boljević was ordered to return to Blažuj. However, on the evening of the same day, he learned in the evening that the Kingdom of Yugoslavia had capitulated. He gave orders to his soldiers, advising them to safely return home, left them food and some money while he and the other pilots and mechanics left for Nikšić (Montenegro) in a truck, where he arrived on the evening of April 16. After futile attempts to fly to Greece, Boljević disbanded all his men on April 20 or 21.¹²

The 1941-1944 captivity years

After the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia on April 17, 1941, Boljević managed to escape to Bulgaria.¹³ There he was captured and taken prisoner in September of the same year. In the period from April 1941 to July 1944, he changed different camps located in different countries. Staying in different camps, Arsenije Boljević passed through most of the countries of Eastern Europe. He tried several times to escape from the camps, surrounded by rows of barbed wire, machine gun emplacements, and minefields. Failed attempts to escape did not discourage him, but he kept trying at night. He was wounded once during his escape, but even that did not stop him from trying further. After the seventh escape attempt, he succeeded.¹⁴ It was during Boljević's captivity that he met numerous patriots, but also got involved in the collaborative activity of the remnants of the Royal Yugoslav Army to which he once belonged, which is why he decided for the partisan's liberation movement.¹⁵

During his capture, Boljević was first taken to prison camps in Burgas and Sofia in Bulgaria, then transferred to Stalag V-C Wildberg in Offenbach, then moved to Stalag XIII-D-C in Nuremberg Langwasser, and finally to Stalag XIII-C in Hammelburg/Mainfranken. After this, he was taken to the Stalag 315 camp in Przemysl, Poland, and then to the Stalag 325 camp in Struj, Galicia, Ukraine.¹⁶ In the Stria camp, he met with an old friend, Captain Savo Poljanec, with whom he discussed the possibility of organizing an escape. However, the advance of the Soviet army and the withdrawal of German units dictated the fate of the prisoners. The new transport of the prisoners threatened to separate the old friends. Arsenije Boljević was constantly thinking of a way to escape while being transported by wagons from the Stria camp to the west. Since there was no guard in the crammed wagons, because

¹¹ BOLJEVIĆ, Arsenije. *Izveštaj o radu 34. vazd. grupe*, 12.III.1953. god. Zemun, pečat MNO FNRJ red. broj 9 (separat), p. 1.

¹² Idem, p. 6.

¹³ LOPUŠINA, Marko. Boljević i Poljanec i slovački heroji! In *Novosti*, 2014, p. 14.

¹⁴ *Krila armije*, 1953, p. 2.

¹⁵ Idem.

¹⁶ BABAC, Dušan. *Rat izgubljene generacije*. Beograd : Medija centar „Obrana”, 2020, p. 81.

the German SS men rode in comfortable passenger cars accompanied by transport, the prisoners had more freedom to think and act. Although starving and exhausted from years of captivity, Arsenije Boljević made a plan with Savo Poljanec.¹⁷ As the train passed mostly across the wide plains of eastern Galicia and approached the northern foothills of the Carpathians, they found the least solid floorboards of the wagons that were already old and began to dig an opening with small pocket knives.¹⁸ They first removed the rivets that fastened the various parts of the floor and frantically started digging. Despite the blisters that were rapidly forming, they continued to dig until they removed one of the floorboards. The rumble of the train's wheels began to penetrate the carriage, and the front axle of the locomotive was turning underneath, forcing them to continue digging to remove another panel. When the other prisoners realized what they were doing, they discouraged them by commenting that the wheels would catch them and tear them apart. However, the two friends did not let themselves be distracted. They believed that this was their only chance to escape, which they did not want to miss. After drilling a hole large enough to pass through, the two friends shook hands and jumped through the hole. They lowered their legs through the opening and threw themselves forward. The fall was painful; they had a lot of severe scratches, and their whole bodies hurt, but after the rumble of the locomotive, the train passed, and they remained free. After some time spent in pitch darkness they managed to find one another.¹⁹

Participation in the Slovak national uprising in 1944

After escaping from the German concentration camp Stria, Boljević arrived in Slovakia in January 1944. However, the border authorities detained him on January 28 and sent him to the Camp for POW in Humenné.²⁰ With the deeply rooted Montenegrin spirit of freedom, which he inherited from his ancestors who fought for the independence of Montenegro for centuries in the fight against the Ottoman Empire, Boljević soon made contacts with the local Slovaks and was introduced to the people's committee and partisan forces.

In the summer of 1944, on his first day in the Humenné camp in Eastern Slovakia, Arsenije Boljević met with his co-pilot Savo Poljanec, who was brought to the same camp. As soon as they met, they started talking: "Arso, I thought that you managed to escape when they evacuated the camp in Stria," I said to my friend. "I didn't, Savo, they caught me," answered Boljević. "I also experienced solitary confinement for escaping from a prison transport." "And from here?" Poljanec asked in a whisper. "Is it possible to escape from here?" Arsenije Boljević pulled his friend aside. "We have to wait," said Boljević, looking back to make sure that no one was listening. "The commander of the camp is a good man, a Slovak and a patriot. He hates Germans. As far as I know, he is connected to the resistance movement. In every case those having 'black biographies,' as we do, are assigned to work near the forest. From time to time, we manage to meet with Slovaks who are preparing an uprising. Slovakia's mountains will soon be on fire. Then we will join the partisans!" Boljević concluded the conversation.²¹ On one occasion, while performing their main camp job, tearing and felling old trees at the edge of the forest, a loud whistle was heard, which was an agreed sign of communication with the Slovak partisans. At the signal, Arsenije Boljević and Savo Pol-

¹⁷ HORÁK, Miroslav – VARSÍK, Milan. *Príhody na krídlach*, Bratislava : Obzor, 1977, p. 114 – 115.

¹⁸ HORÁK, M. et al. *Príhody na krídlach*, c. d., p. 114 – 115.

¹⁹ Idem.

²⁰ ŠUMICHRASŤ, Peter. "Slovenský príbeh" juhoslovanských letcov v dokumentoch I. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944). In *Vojenská história*, 2014, Vol. 18, Nr. 1. p. 116.

²¹ UBAVIĆ, Spasoje. Napad na Geringove pirate. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

janec immediately headed through the forest in the direction of the sound. Partisan couriers met them there and informed them that the commander wanted to meet them and warned them seriously: "Hold on! You know too much, and it seems to me that they are suspicious of something! She told me: A good soldier can only be captured in one case. If he is dead!" Together with the courier, they climbed the hill above Humenné and met with the commander. The commander of the partisan unit was Pugachev, a hardened Ukrainian partisan who, one summer evening in 1944, parachuted into the hills of Eastern Slovakia with the intention of using his military experience to help organize an uprising in Slovakia.²² Commander Pugachev first spoke separately to Savo Poljanec, attempting to learn details of his biography, participation in the war, the reasons he would fight, etc. Boljević also informed Pugachev in detail about his participation in the war, capture, escapes, camps, as well as the reasons why he wanted to join the Slovak partisans. After detailed discussions and checks, the suspicious Pugachev decided that they could be counted on. However, he refused their request to join the Slovak partisans immediately. Although Pugachev was persuaded by their willingness to fight, the situation in the camp dictated that they should wait for the right moment, because, otherwise, their escape would cause a chase that could jeopardize the preparations for the uprising. They managed to return to the camp unnoticed, waiting for the right time to escape. They also informed their two comrades, junior officers Gašić and Petrović, about their intentions. However, an unplanned clash between Pugachev's unit and the police of the Slovak state on the hills around the camp changed the plans. Namely, this skirmish with rifles and machine guns happened suddenly and without a previous directive from the leadership of the uprising. As a consequence, the police suspected that the prisoners of the camp maintained a connection with the Slovak partisans. On May 2, 1944, the county office in Prešov ordered the transfer of the prisoners of war from Humenné to Ilava.²³ Prešov office assumed that the transfer would be carried out by military trucks with a military escort as a precautionary measure in case of a surprise attack. However, the army refused to participate in this, so the prisoners were transferred to civilian trucks accompanied by the gendarmerie. The organization was entrusted to Lieutenant-Colonel Dressler in cooperation with the commander of the camp guard. The oldest by rank in the camp was Major Arsenije Boljević. In accordance with the rules of the Geneva Convention, Lt. Col. Dressler informed him to prepare for the upcoming transfer, yet without specifying the destination.²⁴ Major Boljević was severely protested this behavior, aware that the rules on the treatment of prisoners of war were being violated. Because of this reaction, Boljević was severely reprimanded and sent to the commander of the new camp.²⁵ When leaving the camp, the prisoners went through a detailed search, during which they were warned that any attempt to escape would be met with weapons. The transport of prisoners to the town of Prešov began on May 2 between 9:00 p.m. and 10:00 p.m. On May 4, 1944, they were transported from Prešov in two trucks accompanied by guards from the Nižný Šebeš (Nižná Šebastová) Gendarmerie detachment to Ilava.²⁶ The prisoners were taken 300 km away from the Humenné camp to former Austro-Hungarian prison Ilava. Fourteen prisoners transferred to Ilava. Thirteen were from Yugoslavia – Maj. Boljević, Maj. Ilija Deretić, Capt.

²² Idem.

²³ PEJS, Oldřich. K existenci internačního tábora pro válečné zajatce v Humenném (1942 – 1944). In *Vojenská história*, Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008, Vol. 12, Nr. 1, p. 89.

²⁴ PEJS, O. K existenci internačního tábora pro válečné zajatce v Humenném (1942 – 1944), c. d., p. 89.

²⁵ Idem.

²⁶ UBAVIĆ, Spasoje. Skok u slobodu. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

Savo Poljanec, Lt. Vojislav Ristić, Ljubomir Ankić, Živko Belić, Vasil Dimitrović, Mihailo Jakovljević, Cvetko Jesić, Dragoslav Jovičić, Živo Mirić, Stanislav Radin, Ljubomir Tasić – while one was the Frenchman, Jean Coclin.²⁷

Of the fourteen prisoners, only Jefto Gašić managed to escape and join Pugachev's unit in the hills.²⁸

It was during this period that German units on the Eastern Front suffered almost daily losses from the Red Army advancing towards Poland. Preparations for the uprising in Slovakia had come to an end and a final decision on its start was expected. As the situation on the wider front improved, so the circumstances in the camp became more favourable. The camp authorities understood that the German army was losing the war and became lenient and lax in dealing with the prisoners. Some of the camp elders even showed a good disposition towards those prisoners who maintained contacts with the Slovak resistance movement and even made certain concessions to them. They did this realizing that the side they served was losing the war and that their future depended on their relationship with the Slovak resistance movement. Precisely for this reason, the camp authorities assigned Arsenije Boljević and Savo Poljanec to lighter jobs on Baron Štumer's nearby estate.²⁹ As part of a coordinated action, on the intervention of the Slovak Red Cross, Boljević and Poljanec were transferred on July 16, 1944 to the camp for prisoners of war in Horné Obdokovce near Topoľčany. In this camp, the contact with the Czechoslovak People's Committee continued and was more frequent and direct, while organizing prisoners to joint escape intensified. Soon after, the Headquarters of the Resistance Army issued a proclamation on August 29, 1944, calling Slovaks to armed struggle. On the same day, Arsenije Boljević and Savo Poljanec escaped from the camp and headed towards one of the Uprising headquarters in Martin in the valley of the same name below the Low Tatras.³⁰

After 24 hours of hard forced march, they managed to reach the resistance headquarters. When they arrived at the headquarters, they presented themselves as pilot officers, ready to volunteer for the resistance causes and perform any required task. In the absence of pilots, and especially professionals of that rank, they were enthusiastically received. The very next day, August 30, 1944, they were sent to the Tri Duby insurgent airport near Banská Bystrica for a short retraining. In his book, Slovak pilot Modrovič remembers the first meeting with them when they arrived at the airports: "Suddenly, the door opened and Lieutenant Šinglovič entered the room, accompanied by two unknown officers in field uniforms. We thought it was some kind of control, sent, perhaps, from air headquarters. We slowly got up from our seats and approached until an irregular semicircle formed around the three visitors. Lieutenant Šinglovič stepped back a little and pointing to two officers said: 'Here I present to you our new comrades, the Yugoslav air force officers who came to help us in the fight

²⁷ PEJS, O. K existenci internačného tábora pro válečné zajatce v Humenném (1942 – 1944), c. d., p. 89.

²⁸ Jefto Gašić joined Pugachev's detachment with which he fought until the end of the war in Slovakia. He participated in the most difficult battles in which he distinguished himself with heroism and dexterity. His frostbite, which he received during the escape from the prisoner transport during the heavy fighting in the High Tatras, seriously complicated in 1945. After the liberation of Czechoslovakia, he was treated in a hospital in Piešťany, where he married a nurse who looked after his health. He remained living in Piešťany, and he had three children with his Slovakian wife (author's note).

²⁹ UBAVIĆ, Spasoje. Skok u slobodu. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

³⁰ Arsenije Boljević arrived with a group of prisoners at the partisan headquarters in Sklabina, Slovakia, from where he was transferred to the headquarters of the Czechoslovak resistance, see: Šumichrast, Peter. "Slovenský príbeh" juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944). In *Vojenská história*, year 18, 2014, Nr. 1., p. 119.

against the Germans. Here is Major Arsenije Boljević and Staff Captain Savo Poljanec. 'We approached them one by one, welcomed them and introduced ourselves. We rummaged through our pockets and luckily managed to collect all the portions of cheese to host our new friends.'³¹ After breaking the official atmosphere, the pilots discoursed for a long time, discussing their fate, struggles, etc.

Retraining was carried out around the airport. Slovak colleagues František Cyprich, Ján Lupták and Vladimír Dráb shared their experiences with the new pilots. After each turn, they did a detailed analysis together, spotting mistakes and discussing the features and capabilities of the aircraft, as well as piloting techniques and the best ways to maneuver the aircraft. Arsenije Boljević and Savo Poljanec thoroughly and quickly mastered the new aircraft and on the very next day the commander put them on the service list.³²

The Tri Duby airport was actually an improvised airport – a rough meadow on which, under a clear sky, there were several airplanes of Czechoslovak and German production, e. g. Letov Š – 328 “Šmolík,” Avia B – 534, Focke-Wulf Fw 44 “Stieglitz,” Messerschmidt Bf 109 E, G, Junkers Ju 52 etc. Boljević was accepted into the Czechoslovak People's Army on September 2, 1944, with the rank of aviation major. He was assigned to the Combined Squadron commanded by Lieutenant Mikuláš Šinglovič. This squadron was actually the only aviation unit of the National Uprising until the arrival of the 1st Czechoslovak Aviation Regiment from the USSR. The main task of the Combined Squadron was to provide air support to the insurgent ground forces on all parts of the front. The fact that the squadron consisted of antiquated aircraft added to the task's extreme difficulty. Yet, despite the aircrafts' obvious technical obsolescence, Arsenije Boljević flew on these planes with great determination and without hesitation.

At the Tri Duby Uprising Airport in the early morning hours of September 4, Commander Šinglovič lined up the dozen pilots he had at his disposal. Among them was Arsenije Boljević. Commander Šinglovič gave a short speech: “Comrades,’ he glanced over the pilot's machine and continued: ‘The situation is serious. German units moved with strong forces along the Váh River valley, from Žilina to the south, towards Martin and Banská Bystrica. In the canyon of the river Váh, near Strečno, units of our army have met and are offering bitter resistance. A detachment of Frenchmen, ex-prisoners, is stationed at the most advanced place. We still don't know how big the German forces are. We do not know how best to resist them. You fellow pilots should bring information about the strength and exact position of all German forces.’”³³ After a short silence, Commander Šindlovič asked: “Who will volunteer to go scouting?” Captain Savo Poljanec was the first to answer. Arsenije Boljević soon took off in his “Stieglitz” plane to escort Poljanec. Boljević immediately joined the operational aviators and began flying military actions in the liberation of the central part of Slovakia in the fight against German forces.³⁴ After the battle near Strečno, German units discovered the position of the Tri Duby airport and sent a strong air force to destroy it. In almost daily raids in September 1944, German “Heinkel” planes bombed the airfields, furrowing the meadow, which was already quite ruined. With the unprecedented courage, enthusiasm, and dedication of the pilots and mechanics, the Slovak unit managed to hide the planes in the nearby woods and other suitable places in the surrounding area. When some of the pilots were about to take off, they were pulled out of the shelter and car-

³¹ HORÁK, M. et al. *Príhody na krídlach*, c. d., p. 110 – 111.

³² Idem.

³³ UBAVIĆ, Spasoje. Skok u slobodu. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

³⁴ ŠUMICHRAS, P. “Slovenský príbeh” juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čas. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944), c. d., p. 119.

ried on their hands to the uneven airfield, which was targeted by German bombers.³⁵ Major Arsenije Boljević's previous experience from the April War, when he sheltered the planes of the unit he commanded in the vicinity of the Bosanski Aleksandrovac airport, was of great use to the Slovak insurgents in the improvisation of shelters for aeroplanes. In those days, Arsenije Boljević flew his "Stieglitz" every day on reconnaissance missions, breaking through the German battle lines and bringing valuable information about the state and numbers of the enemy. Based on his data, the command of the Slovak uprising was able to draw conclusions, allocate forces, and plan further combat activities. Boljević brought very valuable information to the insurgent headquarters.³⁶ The combined squadron of the Slovak insurgent forces did not have any planes that could cause losses to the enemy, mostly they were old aircraft or unarmed, training or transport planes. The plane on which Arsenije Boljević flew was of the "Stieglitz" type, it was a school plane without weapons, but with great mobility. "Stieglitz," in the hands of an experienced fighter pilot like Boljević, became an effective reconnaissance aircraft that, due to its pilot's skills, managed surprising maneuvering feats.

The pilots of the Combined Squadron maintained constant alertness in pairs. The on calls were organized for the defense of the airport. Each pair had one day on duty and one day off. However, there was practically no free time for them, because between their regular duties, they would discard leaflets and promotional material around designated areas. They flew at night and slept during the day. The distribution of pamphlets was crucial because, for the Slovak uprising's ground forces, printed words frequently possessed greater power than the most advanced machine guns or explosives.³⁷ Besides, propaganda delivery missions were challenging because the pilots flew deep into territory controlled by well-equipped and modernly armed German units and aircraft.

One of the combat tasks entrusted by the insurgent command to Arsenije Boljević and his "Stieglitz" was to drop Slovak leaflets in the occupied territory, inviting the people to a general uprising.³⁸ After completing the task near Prievidza and returning to the base, Arsenije Boljević saw a German column moving towards the liberated territory, probably with the task of re-establishing control. Although not an adequate weapon, he wanted to somehow distract them. Overwhelmed with anger towards the Nazi forces, without thinking, he fell on the column to a height of two or three meters and flew over the column at full speed. This move caused confusion in the German ranks; the agitated horses overturned several wagons, while the infantry were throwing themselves on the side along the road. Infantrymen in green uniforms were jumping off the trucks into the gullies by the road and fleeing into the nearby forest. Several times, Arsenije Boljević flew over the entire length of the German column and, having no weapons, threw the remaining leaflets at them. While the Germans opened fire on them from machine guns and three tanks, Arsenije Boljević was flying with observer Benko managed to drop several bombs back on the Germans.³⁹ when the modern German planes soon intervened in the meadows near Sielnica and when the observer Benko pressed the bomb trigger, but only one bomb fell out,⁴⁰ he flew towards the resistance headquarters to timely inform about the enemy's movements.

³⁵ UBAVIĆ, Spasoje. "Tigar" savladan. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

³⁶ Idem.

³⁷ MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Bratislava : Epoque, 1969, p. 268 – 271.

³⁸ UBAVIĆ, Spasoje. "Tigar" savladan. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

³⁹ HORÁK, M. et al. *Príhody na krídlach*, c. d., p. 238 – 239.

⁴⁰ Idem.

Major Arsenije Boljević was especially emotional when he was waiting for his faithful friend Captain Sava Poljanec to return from his mission with his aircraft. On one occasion, while the mechanics were adjusting the angle of attack on the overhauled plane and preparing his plane for a combat mission, Major Boljević was standing in front of the hangar and waiting for his friend to return because he should have already been on the runway. When the final preparations for his flight were completed, he hesitated, looked at the sky, and still waited for Poljanec. Waiting thus, he would sometimes cover his eyes with a cap and ran his fingers through his gray hair towards his temple, then he would put the cap back. He could not help turning to his watch more frequently. Then he crossed his arms on his breast and fasten his look on the ground under his feet. In an abstracted manner, with the end of his boot, he started smearing the oil stain boot that was left on the ground. Although Major Boljević was quite calm on the surface, he could hardly hide his impatience. More than once, he warned the commander of the new squadron: "Beware of German pilots, they are many times stronger." Suddenly, a cry from the roof of the building broke the silence, announcing the arrival of Poljanec. Major Boljević took off his hat, coughed, and said in satisfaction: "Finally."⁴¹ During the landing of the plane, it was clear that Captain Poljanec was wounded, Arsenije Boljević with his companion rushed in front of Poljanec and jumped on second step of his plane. The medical team bringing out the wounded Poljanec was smiling and chatting. Boljević carefully listened to their every word, often repeating what he might not have understood well. He wanted to know every detail about his friend's condition. Then he abruptly looked at the sky and angrily said: "Oh, enemies."⁴²

As a fighter pilot, Boljević successfully completed several reconnaissance, bombing, and shooting missions. In air actions against a much more numerous and modern enemy, he showed exceptional courage. In addition to high professionalism and piloting skills, he also showed great courage because he selflessly fought for the freedom of the country in which he found himself by chance. Thanks to all that, he soon became one of the commanders in the Slovak uprising.⁴³ With his skills and knowledge, he made a significant contribution to the development of Slovak aviation, but also his general contribution to the struggle of the Slovak people against Nazism. He was ready to fight to the end and lay down his life for the country for which he took the greatest risks.⁴⁴ On October 8, 1944, by the decision of the command of the Czechoslovak forces, the Russian transport plane Li-2 was sent by airlift to Przemyśl, where the new Czechoslovak air force was formed. The pilot training center was located in Przemyśl, in the free territory of Poland. The training aimed at navigating the Soviet-type aircraft. Upon arrival, they joined the 1st Czechoslovak Aviation Regiment, which included experienced pilots. When he came to Przemyśl, he was assigned to the duty of a training advisor to carry out training on a Lavochkin La-5 aircraft. After this, Boljević was scheduled to return to Slovakia and continue flying activities until the final liberation. However, the training that started on October 8, for Arsenije Boljević, was interrupted on October 30 of the same year, based on the order of the Soviet liaison authorities. During the 22 days of training, he completed the entire theory of flight on the LA-5. Major Arsenije Boljević, together with Captain Savo Poljanec, was sent to the Yugoslav mission in Moscow.⁴⁵

⁴¹ MODROVICH, J. *Tri Duby*, c. d., p. 268 – 271.

⁴² Idem.

⁴³ *Krila armije*, 1953, p. 2.

⁴⁴ ŠUMICHRASŤ, P. "Slovenský príbeh" juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944), c. d., p. 113 – 114.

⁴⁵ In the Central Military Archive in Prague (Czech Republic) there are documents of the 1st Czechoslovak Mixed Air Division dated November 6, 1944, which refer to Arsenije Boljević and Savo Poljanec. These doc-

As members of the People's Liberation Army of Yugoslavia's (NOVJ) Supreme Staff, they arrived in the USSR as part of the Yugoslav Military Mission led by General Velimir Terzić. After the order of the supreme commander Josip Broz Tito, they returned to Yugoslavia. When leaving Moscow, the Czechoslovak military mission gave them a ceremonial farewell. In his farewell speech, the head of the Czechoslovak military mission in Moscow, among other things, said: "You have done great services to the people of the Slovak and Czech peoples. They will always remember with pride the heroic deeds of the Yugoslav pilots who glorified the first insurgent airports of the Tri Duby!"⁴⁶

For his services in the Slovak uprising, Boljević was awarded the War Cross of the Czechoslovak Republic (1939) as well as the Medal for Courage, the explanation of which states that he participated as a fighter pilot in air battles over Slovakia, in which he showed "extreme courage and bravery."⁴⁷

Numerous Boljević's exploits during the Slovak uprising were written about in Czechoslovak and Slovak professional and memorial works, as well as works dedicated to the Slovak National Uprising. However, the major information is found in the relevant chapters in the books *Tri Duby* by Jozef Modrovič and in *Stories on Wings* by Milan J. Varsik and Miroslav Horák. Both books emphasize their courage and heroism.⁴⁸

On the Srem Front

In November 1944, Boljević and Poljanec flew to the liberated Belgrade and asked to be sent immediately to the Srem front, where extensive operations against the German army were being conducted. At the beginning of November 1944, Arsenije Boljević arrived in Ruma and was immediately activated in the air units of the Yugoslav partisan forces. Similar to Slovakia and other countries, the need for pilots, especially experienced fighter aces, was great. He was assigned to the duty of assistant commander of the Group of Air Divisions, which was the largest operational air unit. In this period, in the first combat actions on the Srem Front, Soviet pilots were commanders of aviation units because they were sent to train Yugoslav pilots. The method of operation was such that in the first combat flights, Yugoslav pilots flew as companions to Soviet pilots, yet, soon the evaluation followed and the Yugoslav pilots were designated as group leaders, with Soviet pilots as companions. Together with Arsenije Boljević in a pair (Russian: dubljor – doppelganger) on combat missions was the seasoned Soviet colonel Kudryeshov, the Soviet commander of the division. Colonel Kudryeshov only had words of praise for his pilot pair, he said that he was courageous, a good pilot and an excellent shooter. He also said: "And what a friend! He is an excellent man, a real broad Slavic soul."⁴⁹

Boljević was soon appointed as the first commander of the newly formed 11th Air Fighter Division. This division was formed on November 29, and it had three regiments in its composition, namely the 111th regiment (formed on December 25th in Novi Sad), the 112th

uments provide a brief overview of their activities in the Slovak national uprising, as well as a proposal for awards with explanation, and are signed by the commander of the aviator training group of the Czechoslovak army, Jan Klán. See: ŠUMICHRASŤ, P. "Slovenský príbeh" juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944), c. d., p. 114.

⁴⁶ UBAVIĆ, Spasoje, "Tigar" savladan. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

⁴⁷ ŠUMICHRASŤ, P. "Slovenský príbeh" juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944), c. d., p. 116.

⁴⁸ Idem, p. 113.

⁴⁹ ULEPIĆ, Zdenko (Ed.). *Vazduhoplovstvo u Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije*. Zemn : Komanda ratnog vazduhoplovstva, 1965, Zemun, p. 120-124.

regiment (formed on December 15th in Velika Radnika) and the 113th regiment (formed on December 15th in Ruma), then an independent liaison company and the 11th mobile airplane repair unit. The command and headquarters started functioning on January 7, 1945, in Ruma, when Arsenije Boljević took over the command. This unit numbered around 1,000 people, of which 136 were fighter pilots who flew Yak-1, Yak-3, and Yak-9 aircraft. In addition to commanding, he personally participated in the battles in Srem, on rivers Drava and Drina, and in the final operations since the liberation of the country.⁵⁰ Boljević commanded this unit until the end of World War II on May 9, 1945.

Life after the war

Tragedies never spared Arsenije Boljević's personal life during his liberation fight. In World War II, his mother Marija died in Lješkopolje in Podgorica (Montenegro).

After the end of World War II, Colonel Arsenije Boljević continued his military career in the JNA Air Force. He became a member of the Communist Party of Yugoslavia. Carrying out responsible duties in the Yugoslav Air Force Command, he worked on its organization, promotion, and development. He worked in several positions in the Command and was one of the leaders of the Yugoslav Air Force. He participated in various commissions, and, among other responsibilities, he chaired the commission for the rank of major. He worked on the training of military pilots. He was dedicated to the younger generations and to the progress of the Air Force in general. He organized numerous new schools, in which young pilots, scouts, sailors and other specialists were educated.⁵¹ During his work, hundreds of young fighter pilots were trained, to whom he transferred his rich experience.

Continuing his earlier pre-war practice of writing about his profession, Boljević also wrote the essay *Yugoslav Air Force in the April 1941 War*, which was published by "Vojno delo" in 1952. In a break between duties, on March 12, 1953, he wrote a detailed report on the work of the 34th Air Force Group during the April War of 1941 and submitted it to the Ministry of National Defense of the Federal People's Republic of Yugoslavia under serial number 9.⁵²

For his merits in military service and later in peacetime, Boljević was awarded several wartime and peacetime decorations. For his participation in the Slovak uprising, he was awarded the Military Cross of Czechoslovakia and the Medal for Merit of Slovakia. For his participation in World War II as a member of the Yugoslav Partisan Army, he was awarded the Order of Merit for the People with Silver Rays, the Order of the Military Flag behind the Golden Swords,⁵³ the Order of the Partisan Star for Courage, and many more.

The door of Boljević's home was always open to his relatives and all Montenegrins. How much he was devoted to his homeland is best expressed by his family's story that whenever he would meet someone with a Montenegrin cap in Belgrade, regardless of whether he knew them or not, Boljević would find a way to stop the compatriots, wished them a good day and ask they needed any help. In his home, one room was always reserved for his closest relatives, mostly the children of his brother and sisters who stayed there for several years during their education in Belgrade. It was like that before the Second World

⁵⁰ *Krila armije*, subora 7. November 1953, Beograd, p. 2.

⁵¹ *Idem*.

⁵² BOLJEVIĆ, Arsenije. Izveštaj o radu 34. vazd. grupe kucan na pisačkoj mašini, 12.III.1953. god. Zemun, pečat MNO FNRJ red. broj 9.

⁵³ GAŽEVIĆ, Nikola (Ed.). *Vojna enciklopedija*, Tom 1, Beograd : Redakcija Vojne enciklopedije, 1970, p. 688.

War and it continued like that after his death, thanks to his wife Bojana, who respected his legacy. Boljević often visited Montenegro, towards which he had a special emotional and a pronounced relationship of respect. He planned to build a house next to his parents in his hometown, so that he could spend half the time in Montenegro and half in Zemun. Even before the war, confident in his piloting skills, he would pass his plane under the Vezir bridge in Podgorica, which event was recorded by the magazine *Politikin zabavnik* in the beginning of the 1970s. His welcome flights to his hometown of Lješkopolje to greet his family and relatives were inevitable, which was what the youngest residents of this place looked forward to the most. Apart from being a beloved elder who took care of each of his soldiers, Boljević was also adorned with the most beautiful human and character traits, which is why he is remembered above all as a great man.

Thus, during a visit in Belgrade, he decided to take his relatives to the premiere of the theater play *The Mountain Wreath*. Fate wanted him to die in a traffic accident between Zemun and Belgrade when the vehicle he was in hit a pillar. The official all-terrain vehicle (jeep) was driven by his official chauffeur, and there were few other people in the back of the vehicle. Apart from Arsenije Boljević, who suffered fatal consequences, none of the other three passengers were injured. The traffic accident happened on November 3, 1953, at a time when the conflict between Yugoslavia and Informbiro was entering a calmer phase. Arsenije Boljević was buried at the cemetery in Belgrade on November 5 with high military honors. His funeral was attended by Lieutenant General Peko Dapčević, Chief of the General Staff of the Yugoslav People's Army, as well as generals and officers from the Command of the Yugoslav Air Force and other garrison units in Belgrade. Colonel Nenad Drakulić delivered his farewell speech. The news of his death was published by the press of the time, while the air force magazine *Army Wings* published several articles about his death in its issue. Boljević was remembered as a beloved elder who was adorned with all human qualities. In his family and in the army, he was valued above all as a great and sincere man.

We will conclude this text with the memory of Boljević's friend Zdenko Ulepić, from which we highlight: "For Arso, it was never a problem to cope with his new duties and adjust his relations with people. Unusually modest by nature, very approachable. Open and warm. The division immediately liked him. He could serve as an example to everyone. He loved people and trusted them, and he quickly gained the full trust of his associates. He solved all problems with people with great understanding, advised, helped, and often did other people's work himself. I think the hardest thing for him was when he got into a situation when he had to rebuke or punish someone. Because of all this, he enjoyed the full respect of his subordinates. He was a native Montenegrin, one of those people who respected each other regardless of nationality. It seems to me that even the general Yugoslav platform was too narrow for his understanding of human relations. In a short time, he gained undivided sympathy and appreciation among Soviet airmen.

Not only as a man but also as a pilot and fighter, he was an example to all other pilots. and in addition to all other obligations, whenever he could, he carried out tasks equal to other pilots from the division, because, as he believed, it was his last chance to repay his people and those comrades who fought all these four years. He experienced the triumph of victory with a full heart."⁵⁴

⁵⁴ ULEPIĆ, Zdenko (Ed.). *Vazduhoplovstvo u Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije*, Zemun : Komanda ratnog vazduhoplovstva, 1965, Zemun.

S. MARTINOVIĆ: ARSENIJE BOLJEVIĆ. SPOJITOSŤ MEDZI ČIERNOU HOROU A SLOVENSKÝM NÁRODNÝM POVSTANÍM V ROKU 1944.

V prezentovanej štúdii sa autor zaoberá osudom vojenského pilota menom Arsenije Boljević, rodáka z Čiernej Hory, ktorý sa v roku 1944 zúčastnil Slovenského národného povstania. Na základe podrobného štúdia archívnych materiálov, dobovej tlače i odbornej literatúry autor najprv hodnotí jeho vojenskú kariéru do roku 1941, keď sa zúčastnil obrany Juhoslávie v tzv. aprílovej vojne. Následne strávil tri roky v zajateckých táboroch. V roku 1944, po úteku zo zajatia, sa zúčastnil Slovenského národného povstania ako príslušník tzv. kombinovanej letky. Po skončení 2. svetovej vojny naďalej pôsobil v radoch juhoslovanského vojenského letectva až do roku 1953, keď tragicky zahynul.

S. MARTINOVIĆ: ARSENIJE BOLJEVIĆ. DER ZUSAMMENHANG ZWISCHEN MONTENEGRO UND DEM SLOWAKISCHEN NATIONALAUFGSTAND VON 1944.

In der vorliegenden Studie beschäftigt sich der Autor mit dem Schicksal des aus Montenegro stammenden Militärpiloten Arsenije Boljević, der 1944 am Slowakischen Nationalaufstand teilnahm. Ausgehend von einem detaillierten Studium von Archivmaterial, zeitgenössischer Presse sowie Fachliteratur bewertet der Autor zunächst seine militärische Laufbahn bis 1941, als er an der Verteidigung Jugoslawiens im sogenannten Aprilkrieg teilnahm. Nach dem Ende der Kämpfe wurde er gefangen genommen. Anschließend verbrachte er drei Jahre in verschiedenen Militärgefangenenlagern auf dem Balkan und in Osteuropa. Anfang 1944 wurde er nach seiner Flucht aus einem Kriegsgefangenenlager in Galizien gefangen genommen und im Kriegsgefangenenlager in Humenné interniert. Im Mai 1944 wurde das Lager offiziell aufgelöst und seine Angehörigen wurden in das Gefängnis in Ilava verlegt. In den folgenden Wochen wurden sie von dort aus zur Arbeit im zivilen Sektor eingesetzt. Nach dem Ausbruch des Slowakischen Nationalaufstandes stellte sich Arsenije Boljević für die aufständische Aktion zur Verfügung. Er wurde als Pilot der sogenannten kombinierten Staffel auf dem Flugplatz Tri duby zugeteilt und absolvierte mehrere operationelle Flüge zugunsten der aufständischen Kräfte. Im Oktober 1944 wurde er aus dem aufständischen Gebiet evakuiert. Nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs diente er weiterhin in den Reihen der jugoslawischen Luftstreitkräfte bis 1953, als er auf tragische Weise ums Leben kam.

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archív a archívne pramene / Archives and Archives sources

Military archive in Belgrade, List of personal records.

Private archive of the Ladišić family, Novi Sad.

Private archive of the Boljević family, Podgorica.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie / Monographs

BABAC, Dušan. *Rat izgubljene generacije*. Beograd : Medija centar Odbrana, 2020. ISBN: 978-86-335-0720-2.

BATRIČEVIĆ, Đuro. *Vitezovi neba: crnogorski piloti čuvari našeg i tuđeg neba*. Cetinje : Obord, 2000. ISBN 9788674200056.

GAŽEVIĆ, Nikola (Ed.). *Vojna enciklopedija*. Tom 1, Beograd : Redakcija Vojne enciklopedije, 1970.

HORÁK, Miroslav – VARSÍK, Milan. *Príhody na krídlach*, Bratislava : Obzor, 1977.

MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Bratislava : Epoque, 1969.

Okrugli sto: "Ratno vazduhoplovstvo u strategijskog koncepciji NOR-a", 40 godina slobode, 1985 (separat).

STANIŠIĆ, Milija. *Kadrovi revolucije*. Titograd : Istorijski institute SR Crne Gore, 1984.

STANISLAV, Ján. Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP. Bratislava : Veda, 1996. ISBN 8022404497

ULEPIĆ, Zdenko (Ed.). *Vazduhoplovstvo u Narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije*. Zemun : Komanda ratnog vazduhoplovstva, 1965.

Štúdie a články v časopisoch / Articles in Journals

BOLJEVIĆ, Arsenije. Disciplina i vazduhoplovac. In *Vazduhoplovni glasnik*, 1937, br. 7, p. 29 – 32.

BOLJEVIĆ, Arsenije. *Izveštaj o radu 34. vazd. grupe*, kucan na pisačkoj mašini, 12.III.1953. god. Zemun, pečat MNO FNRJ red. broj 9 (separat).

BOLJEVIĆ, Arsenije. Jugoslovensko vazduhoplovstvo u ratu aprila 1941, In *Vojno delo*, 1/1952, p. 12 – 14.

DORĐEVIĆ, Koviljka. Letovi do slobode. In *Vojska*, 1995, p. 33.

Krila armije, 1953, Beograd, p. 2.

LOPUŠINA, Marko. Boljević i Poljanec i slovački heroji! In *Novosti*, 2014, Beograd, p. 14.

OGNJENović, Aleksandar. Na ognjenom nebu – kraljevski piloti u Aprilskom ratu 1941. godine, In *Dan*, 2002, Podgorica, p. 20-25.

PEJS, Oldřich. K existenci internačního tábora pro válečné zajatce v Humenném (1942 – 1944). In *Vojenská história*, 2008, Vol. 12, Nr. 1, p. 70 – 92. ISSN 1335-3314.

Radio Titograd, *Nezaboravni događaji*, napisao Raonić, uredio Krušić (separat).

ŠUMICHRAS, Peter. "Slovenský príbeh" juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR (1944). In *Vojenska história*, 2014, Vol. 18, Nr. 1. p. 112 – 121. ISSN 1335-3314

UBAVIĆ, Spasoje. Napad na Geringove pirate. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

UBAVIĆ, Spasoje. Skok u slobodu. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

UBAVIĆ, Spasoje. “Tigar” savladan. In *Večernje novosti*, 1964, p. 9.

O autorovi/ About the Author

Prof. Srđa Martinović, PhD.

Ministerstvo odbrane Crne Gore

29 Bulevar Jovana Tomaševića, 81000 Podgorica, Montenegro

e-mail: braveria56@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-2633-7927>

POSÁDKA V KEŽMARKU A SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE

MARIAN UHRIN

UHRIN, M.: The Kežmarok Garrison and the Slovak National Uprising. *Vojenská história*, 3, 28, 2024, pp 53-70, Bratislava.

The story of the 12th Artillery Regiment garrison in Kežmarok is a significant part of the Slovak National Uprising's history. The garrison, positioned on the imaginary border between the field and rear armies, fell victim to confusion due to conflicting "legal" and resistance orders, coupled with the soldiers' hesitation and lack of information. Thus, the effort to involve the garrison in the Uprising encountered insufficient illegal preparation, hesitation, and the initiative of German units. The active approach of German units with significant support from local Germans meant the loss of the garrison for the Uprising and its subsequent demise. After the war, the events associated with the Kežmarok garrison ultimately had legal consequences.

Key words: Kežmarok Garrison, 12th Artillery Regiment, Slovak National Uprising, 1944

DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2024.28.3.3>

Slovenské národné povstanie je už tradične prezentované ako celonárodný boj proti nacizmu. Napriek rôznym interpretáciám Povstania v minulosti jeho význam nestráca na dôležitosť ani v dnešnej dobe a myšlienky, s ktorými povstalci nastupovali do boja, sú aktuálne aj dnes. Hoci desiatky rokov výskumu a záujmu priniesli zaujímavé výsledky, aj dnes ostáva množstvo nespracovaných či tabuizovaných tém v rámci tejto historickej udalosti. Príčin je viacero: od pomyselnej okrajovosti problematiky až po ideologickú nevhodnosť. Jednou z takýchto tém je priebeh prvých hodín a dní pri vyhlásení Povstania či pôsobenie slovenských vojakov v bojoch proti povstalcovi. Nejde len o Domobranu, nasadenú na konci októbra 1944 proti povstaleckým jednotkám, ale aj o vojakov, ktorí sa do povstania z rôznych príčin nezapojili, respektíve zapojili na tej nesprávnej strane. Vypuknutie Povstania, prirodzene, neprebiehalo všade rovnako hladko, naopak, v niektorých posádkach to bol náročný proces, ktorý sprevádzali reálne konfliktné situácie a prestrelky. Za všetky miesta môžeme spomenúť Nitru, Žilinu, Liptovský Sv. Mikuláš či Kežmarok. Z tohto pohľadu je zaujímavá práve posádka v Kežmarku, o ktorú mali záujem tak povstalci, ako aj nemecká armáda. Práve v tejto posádke sa prejavila rozporuplnosť historických udalostí a došlo k pôsobeniu Slovákov v uniformách na oboch stranách pomyselnej barikády. Problematiku posádky v Kežmarku prvýkrát načrtnol Jozef Jablonický a po rokoch následne aj Tomáš Klubert a ďalší.¹ Keďže ich práce sa primárne nezaoberali konkrétnou posádkou, hlbšie spracovanie nateraz absentuje. Predložená práca má teda snahu podrobnejšie spracovať udalosti v posádke Kežmarok na jeseň 1944 s prihliadnutím na dôsledky, ktoré tieto udalosti mali na vypuknutie a priebeh Povstania na jeho severovýchodnom úseku frontu.

V Kežmarku mal posádku Delostrelecký pluk 12, respektíve jeho veliteľstvo, II/12. oddiel a náhradný oddiel. I/12. oddiel bol umiestnený v posádke Žilina. Vo výzbroji hipomobilného Del. pl. 12 boli takmer výhradne 15 cm hrubé húfnice vz.25. Do konca roku 1942 používal na základný výcvik aj staršie 15 cm hrubé húfnice vz.14/16, tieto však boli nahradené 10 cm poľnými húfnicami vz.14/19.

¹ JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend*. Bratislava : Obzor, 1990; JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji 2*. Bratislava : Kalligram, 2006; KLUBERT, Tomáš. *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom : vlastným nákladom, 2007; MANIAK, Marcel. *Protifašistický odboj v okrese Poprad a Kežmarok*. Kežmarok : Jadro, 2014.

Tento zborový delostrelecký pluk bol špecifický tým, že k jeho II/12. oddielu boli poväčšine pridelení dôstojníci a branci nemeckej národnosti. Napriek tomu, že v lete 1944 už väčšina z nich nastúpila na základe medzištátnej dohoda službu vo *Waffen-SS*, niekoľko z nich slúžilo stále v posádke. Tento fakt mal potom pomerne značný vplyv na udalosti pri vypuknutí Povstania.

Časť personálu Del. pl. 12 bola aj v roku 1944 pridelená u poľných jednotiek na fronte. Postupne ich počet klesal, a to aj v súvislosti s postavením poľnej jednotky Del. pl. 12 pre potreby Armádneho veliteľstva (AV) gen. Augustína Malára na východnom Slovensku. V máji 1944 tak Del. pl. 12 postavil poľné veliteľstvo a dva delostrelecké oddiely po tri trojdelové batérie. Spolu mali tieto jednotky 18 hrubých húfnic vz.25. a pod velením pplk. del. Františka Klučika odišli na východné Slovensko. V rámci AV bolo veliteľstvo Del. pl. 12 *Lokeľ* umiestnené vo Vyšnej Radvani ako armádna jednotka. Neskôr bol rozdelený po oddieloch k 1. a 2. pešej divízii a pplk. F. Klučik bol prevelený k VDO-2 do Liptovského Sv. Mikuláša. 1. pešia divízia dostala I/12. oddiel *Milľa* pod velením stot. del. Tibora Mačuru. 2. pešia divízia mala pridelený II/12. oddiel *Koruna* pod velením stot. del. Pavla Pološčáka, neskôr npor. del. Jána Husovského. Tieto jednotky boli na prelome augusta a septembra 1944 odzbrojené nemeckou armádou pri operácii *Kartoffelnlernte mit prämie*.²

Po odchode poľnej jednotky ostal v posádke Kežmarok len Náhradný oddiel Delostreleckého pluku 12 pod velením stot. del. Bedricha Černického. Do kasární v Kežmarku boli presunuté v máji 1944 aj materiálne zásoby I/12. oddielu zo Žiliny, ktorá prestala byť mobilizačnou stanicou pluku.³

Personálne obsadenie NO Del. pl. 12 k 1. augustu 1944.⁴

Funkcia	
Veliteľ NO Del. pl. 12, PV a spravodajský dôstojník	stot.del. Bedrich Černický
Pobočník vel'. NO a posádkový dôstojník PV	por.del. Gabriel Kardoš
Hospodár HSp	npor.hosp. František Ondra
Likvidátor HSp	por.hosp. František Frank
Proviantný dôstojník	rtk.hosp. Ján Sochor
Početný dôstojník	rtk.poč. Ján Novák
Hospodár TSp a správca augmentačného skladu	zvk.rtm.správ.zbroj. Anton Turček
Materiálny dôstojník	rtk.rtm.hosp. Ján Bakala
Správca delostreleckého materiálu	rtk.rtm.hosp. Teodor Hobor
Správca odevného skladu	dôst.zást.rtm.hosp. Rudolf Habernhern
Veterinárny dôstojník	npor.vet. v zál. MVDr. Dezider Repčák
Správca budov	zvk.rtm.stav. Peter Kuvik
Náhradná batéria – veliteľ	npor.del. Cyril Azor
Náhradná (cvičná) batéria - veliteľ	por.del. Ján Laboš
Pochodová batéria – veliteľ	stot.del. v zál. Oskar Jeleň
Pochodová batéria – I. dôstojník	por.del. Tichomír Linhart

² Bližšie: PAŽÚROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda, Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012.

³ Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, fond (f.) Ministerstvo národnej obrany (MNO) Tajné (Taj.) 1944, šk. 24, č. 26/Taj.1944, 19. 4. 1944.

⁴ VHA Bratislava, f. MNO Dôverné (Dôv.) 1944, šk. 455, č. 16.613/Dôv.1944, 7. 8. 1944.

K Náhradnému oddielu boli postupne zadelení aj ďalší dôstojníci. Od Del. pl. 12 bol 19. júla 1944 pridelený čerstvo vyradený absolvent VAK por. del. Michal Pavlík, z poľa od 1. PD sa vrátil por. tech. zbroj. Jozef Zborovian a na dovolenke sa v posádke zdržiaval v auguste 1944 aj mjr. del. Ľudovít Stalmašek.⁵ Napriek odchodu väčšiny slovenských Nemcov do *Waffen-SS* ostalo v Kežmarku niekoľko gázistov nemeckej národnosti. Išlo najmä o por. del. Vojtecha Reitela, por. del. v zál. Františka Klučarovského, por. hosp. Františka Franka a dôst. zást. rtm. hosp. Rudolfa Habernherna.⁶

Náhradnému oddielu ostala jedna cvičná batéria 10 cm poľných húfníc vz.14/19, jedna náhradná batéria 15 cm hrubých húfníc vz.25 a augmentačné zásoby výzbroje a výstroje. Z materiálu bola 1. júna 1944 postavená štvordelová pochodová batéria 15 cm hrubých húfníc vz. 25. Batéria pod velením npor. del. v zál. Františka Jurišiča, 1. dôstojníka por. del. v zál. Teodora Brollyho a dôstojníka pátrača dôst. zást. del. v zál. Ondreja Brandobúra. Velenie tejto batérie prevzal 15. júna 1944 stot. del. v zál. Oskár Jeleň a npor. del. v zál. F. Jurišič ostal zástupcom veliteľa. Batéria sa zúčastnila ostrých streliieb vo VT Lešť a 31. júla 1944 bola späť v Kežmarku, kde bola do vybavená potrebným materiálom.⁷ Pod velením stot. del. v zál. Oskara Jeleňa a 1. dôstojníka por. del. Tichomíra Linharta bola 1. augusta 1944 na rozkaz VPV odvelená na stredné Slovensko do Kynceľovej pri Banskej Bystrici.⁸

Náhradnému oddielu Del pl. 12 v Kežmarku ostalo na konci augusta 1944 asi desať dôstojníkov, 430 poddôstojníkov a vojakov.⁹ Tesne pred vypuknutím Povstania, snáď 28. augusta 1944, bola jedna, zrejme asistenčná, dvojdelová batéria húfníc vz. 25 vyslaná do priestoru Spišská Sobota – Poprad.¹⁰

⁵ Štátny archív (ŠA) Levoča, f. Okresný ľudový súd (OLS) Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 455, č. 16.613/Dôv.1944, 7.8.1944; šk. 428. Del. pl. 12. zrušenie-hlásenie, 21. 9. 1944.

⁶ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; TLud. 20/1945, Juraj Beck.

⁷ Archív Múzea Slovenského národného povstania (AM-SNP) B. Bystrica, f. XII (Spomienky), prírastkové číslo (pr. č.) 2/70, Spomienka František Jurišič; pr. č. S112/92, Spomienka Oskar Jeleň.

⁸ Dňa 24. augusta 1944 bola batéria vo Valaskej rozdelená na dve dvojdelové čaty. Polovica batérie – dve húfnice boli pod velením por. del. Tichomíra Linharta odoslané 2. septembra 1944 k Hranovnici a Telgártu, kde vytvorili batériu npor. K., del. Jána Walenffelsa. Druhá polovica pod velením stot. del. O. Jeleňa bola v posádke Zvolen doplnená a nasadená od 27. 8. 1944 pri obci Stožok ako batéria *Jeleň*. 5. septembra 1944 prevzal velenie opäť npor. del. v zál. F. Jurišič a stot. del. v zál. O. Jeleň prevzal velenie štvordelovej 41., respektíve 51. batérie 15 cm húfníc vz.25 u IV. taktickej skupiny. Batéria *Jurišič – Žigrica* pôsobila pri prápore Váh u III. taktickej skupiny. Na konci októbra 1944 podporovali pri Detve jednotky 2. čs. paradesantnej brigády. Podľa veliteľa batérie táto ustúpila na Motyčky, podľa nemeckých hlásení boli štyri 15 cm húfnice pri Detve ukoristené jednotkami 18. SS-Pz.Gren.Div. Horst Wessel.

AM-SNP, B. Bystrica, f. VII/B, šk. 12, pr. č. 204/61-7. č. 25.665 Taj./3.odd. 1944, Pridelenie 41. batérie k IV. skupine; , šk. 14, č. 56/Taj.1944, 30.9.1944; pr. č. A33/79. Osobné listy veliteľov pridelených k delostreleckej batérii 2. TS za SNP; šk. 3, pr. č. 278/60, Správa pplk. Jakuba Hluchého; Správa kpt. Jána Malára; f. XII, pr. č. 2/70, Spomienka František Jurišič.

⁹ VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 455, č. 16.613/Dôv.1944; šk. 428. Del. pl. 12. zrušenie-hlásenie, 21. 9. 1944.

¹⁰ O tejto delostreleckej batérii nemáme žiadne podrobnejšie informácie. 29. augusta 1944 bola na presune v priestore Spišskej Soboty a v dňoch 30. – 31. augusta 1944 podporovala postup povstaleckých jednotiek na Kežmarok. Počas ústupu boli delá opustené a stali sa korisťou nemeckých jednotiek. Pravdepodobne išlo o asistenčnú jednotku Del. pl. 12 z Kežmarku.

AM-SNP B. Bystrica, f. VII (Armáda) – Pozostalosť V. Hunčíka, pr. č. 14/67; pr. č. A236/65; DROPPA, Anton a kol. *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*. Martin : Osveta, 1984, s. 47.

Výzbroj Del. pl. 12 v roku 1944.

Zbraň	Del. Pl. 12 (31.12.43)	Náhradný oddiel Del. Pl. 12 (1.6.1944)	Pol'ná jednotka Del. Pl. 12 (22.7.1944)	Poznámka
Bodák vz.24	3 068	1 671		
Šabl'a vz.24A	17	11		
Šabl'a vz.24B	9	9	-	
Pištoľ vz.22	85	37	170	
Pištoľ vz.24	476	207		
Guľometná pištoľ vz.41	-	2	10	<i>Samopal MP-40</i>
Guľometná pištoľ vz.42	1	1	-	<i>Samopal ZK-383</i>
Osvetľovacia pištoľ	8	1	-	
Raketová pištoľ vz.30	48	48	18	
Puška vz.24	2 702	1 565	884	
Automatická puška vz.41	-	-	10	<i>Gewehr 41 Walther</i> 22.7.1944 dostal NO 5 automatických pušiek vz.41
Puška vz.95	13	13	-	Mannlicher M1895
Karabína vz.95	10	10	-	Mannlicher M1895
Vzduchová puška vz.35	36	36	-	
Guľomet vz.26	62	62	34	
3 cm puškový granátomet vz.41	-	-	-	<i>Gewehr-Granat-Gerät</i> 22.7.1944 dostal 10 granátometov vz.41
10 cm pol'ná húfnica vz.14/19	4	4	-	
15 cm hrubá húfnica vz.25	37	18	18	
Lafeta cvičná	22	22	-	
Kolesňa cvičná	22	24	-	
Kolesňa vz.14/19	8	8	-	
Kolesňa vz.25	74	74	18	
Hlomožňa vz.5	1	1	-	
Hlomožňa vz.14/22	4	4	-	
Voz hlavňový vz.25	37	37	18	
7,92 mm náboj vz.23, vz. 28, vz.31, vz.34	116 370	7 890		
9 mm náboj vz.22	8 328	1 560		
15 cm granát delostrelecký	1 296	126		Rôzne vzory delostreleckých granátov 15 cm
Ručný granát vz.34	432	214		
Prílba vz.32	4184	2 823		

Stav výzbroje sa od 1. júna 1944 do konca augusta výraznejšie nezmenil, navyše dostal Náhradný oddiel Del. pl. 12 niekoľko kusov modernejších zbraní ako samopaly vz. 41 (MP-40), automatické pušky vz. 41 (G-41) a 3 cm puškové granátomety vz. 41 (Gew. Gr. Ger.). Z tabuľky zostavenej na základe pravidelných zbrojných hlásení vyplýva, že situácia bola o málo lepšia ako uvádzajú dôstojníci náhradného oddielu Del. pl. 12 v povojnových výpovediach. Z pohľadu armády situáciu zlepšovala Zbrojnica II v Poprade, ktorá mala k 1. júlu 1944 na skladoch okrem iného materiálu aj 12 hrubých húfníc vz. 25 a k nim 33 547 rán 15 cm streliva rôznych vzorov.

Do odboja boli v jednotke viac či menej zapojení len stot. del. B. Černický a npor. del. C. Azor. Ten plánoval v prípade odbojovej akcie presunúť všetky húfnice k Popradu, kde v skladoch Zbrojnice II bol dostatok streliva. Ako sa neskôr ukázalo, ostalo pri úvahách. Asi 25. augusta 1944 dostal stot. del. B. Černický inštrukcie k povstaniu, no dokument nebol podpísaný. Napriek tomu s obsahom oboznámil npor. del. C. Azora a por. zbroj. J. Zboroviana.¹¹

Situáciu v Kežmarku a okolí komplikovala početná nemecká menšina, respektíve jej ozbrojené jednotky *Freiwillige Schutzstaffeln* (FS) a prítomné jednotky nemeckej armády, často uvádzané ako jednotky Waffen SS. Na základe dostupných faktov sa môžeme domnievať, že tieto publikované údaje sú skreslené.¹² V lete 1944, najneskôr na konci augusta, sa v Kežmarku objavili nemecké jednotky. Ich príchod súvisel s postupom frontu a vyhlásením východného Slovenska za operačné územie – pole 1. augusta 1944. V priestore Kežmarku sa na konci augusta 1944 nachádzala ženijná jednotka Wehrmachtu. Podľa spomienok miestnych Nemcov bola jednotka v sile asi troch dôstojníkov (jeden Hauptmann, dvaja v hodnosti Leutnant – známy Leut. Herbert Rössler) a 56 poddôstojníkov a vojakov.¹³ Jednotka bola označovaná ako *Kampfgruppe Spindler*, podľa jej veliteľa Hptm. Wolfganga Spindlera.¹⁴ Bola pravdepodobne vyčlenená z *Heeres Gruppe Pioniere Schule* (H. Gr. Pi. Schule), ktorú postupne dislokovali práve v Kežmarku.¹⁵ Ženijná jednotka sa ubytovala priamo v meste. Vedenie miestnych Nemcov jednotku kontaktovalo so žiadosťou o pomoc, nakoľko sa obávalo zhoršujúcej sa situácie a pôsobenia partizánov. Na mieste prítomný veliteľ nemeckej ženijnej jednotky sa ukázal prístupný týmto obavám.

¹¹ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

¹² Autori, ktorí sa venovali vo svojich prácach tejto problematike (KLUBERT, T., MANIAK, M.), vychádzali v zásade z popisu udalostí tak, ako sú uvedené v povojnovom súdnom spise B. Černického, a prevzali teda jeho interpretáciu/identifikáciu nemeckých jednotiek, ktorá sa za dnešného stavu poznania javí ako nesprávna. Rovnakého omylu sa vo svojich starších prácach dopustil aj autor.

¹³ Uvedená ženijná jednotka podliehala údajne veliteľstvu istého plukovníka (Oberst) Beckera. Mala za úlohu spolu s civilnými silami zabezpečiť výstavbu línie poľných opevnení v priestore Prešov – Levoča (*Karola-Stellung*). Spomínaný Oberst Becker by mohol byť v skutočnosti Generalmajor Fritz Becker, v tej dobe pravdepodobne veliteľ *Division Stab Z.b.V. 608*, ktorý koncom roka 1944 skutočne sídlil pri Kežmarku v Spišskej Belej. V povstaleckých hláseniach sa v septembri a októbri 1944 objavuje ako veliaci dôstojník v oblasti Spiša so sídlom v Kežmarku generál Bäcker. Zrejme ide o tú istú osobu. Meno veliteľa Spindlera či Schindlera sa objavuje ako v dobových dokumentoch, tak aj v spomienkach, zatiaľ čo meno Tilgner nateraz len v jednej spomienke. Môžeme sa domnievať, že ide o tú istú osobu, a to práve Hptm. W. Spindlera WANHOFF, Adalbert. Udalosti na hornom Spiši. In: PÖSS, Ondrej – TAKÁČ, Ladislav (eds.). *Kolektívna vina*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 163 – 166; AM-SNP B. Bystrica, f. VII/B, šk. 14, pr. č. 86/62, Zprávy z východnej oblasti, 13. 10. 1944.

¹⁴ *Zipser Kampfblatt* Nr. 7, 5.10.1944, s. 1.

¹⁵ *Heeres Gruppe Pioniere Schule* sa na prelome augusta a septembra 1944 nachádzala v poľskej obci Nowy Sącz a v prvej polovici septembra 1944 sa presunula čiastočne do poľského Nówego Targu a čiastočne do Kežmarku. Následne bola celá *H.Gr.Pi.Schule* sústredená v Kežmarku, kde pôsobila minimálne do januára 1945. National Archives and Records Administration (NARA) Washington, Microcopy No. T78, Roll (R) 136, Oberkommando des Heeres.

Snaha miestnych predstaviteľov DP o získanie ochrany pred partizánmi pokračovala oslovením zástupcov nemeckej správy v *General-Gouvernement* v Krakove (Krakau). Kreishauptmann Johan Malsey v Nówom Targu (Neu Markt) prisľúbil vyslať do Kežmarku jednotku policajnej školy, čo bola zrejme jednotka *Schutzpolizei*, ktorá následne pôsobila v Kežmarku. Do mesta sa mala motorizovaná jednotka premiestniť na konci augusta 1944 cez Ružomberok v sile asi 30 mužov na piatich autách. V meste pôsobila aj niekoľkočlenná odvodová skupina pre *Waffen-SS* pre povolancov z radov miestnych Nemcov.¹⁶

Nemecké jednotky od *Wehrmachtu*, *SchuPo* a *Waffen-SS* v Kežmarku mali spolu asi sto mužov. Dopĺňala ich miestna *Freiwillige Schutzstaffel* (ďalej FS), ktorá mala v širšom regióne údajne niekoľko sto ozbrojených mužov. Počet príslušníkov FS reálne ozbrojených a schopných nasadenia bol pravdepodobne omnoho nižší.¹⁷

V pondelok 28. augusta 1944 bol v meste po celý deň pokoj. Z Banskej Bystrice dorazil kuriér por. del. v zál. Ján Kočiščák, ktorý osobne odovzdal stot. del. B. Černickému obálku s pokynmi od Vojenského ústredia (VÚ). Stot. del. B. Černický sa po obdržaní rozkazu na zostrenú pohotovosť a pokynov od VÚ radil s mjr. del. L. Stalmaškom, no ten o vec nejavil záujem. Večer sa do Kežmarku vrátili zo zápasu vo Veľkej Bytči hráči SŠK Kežmarok a priniesli informácie o dramatickej situácii na strednom Slovensku. Zároveň bola na rozkaz VPV vyhlásená pohotovosť posádky.¹⁸

Na obed 29. augusta 1944 už v posádke vedeli, že sa niečo deje. Mali najmä informácie o situácii na Liptove a v Poprade. Stot. del. B. Černický vyslal na okraj mesta dve čaty na zaistenie prístupov do mesta. Zároveň por. del. F. Klučarovský, por. del. G. Kardoš a por. del. M. Pavlík vytypovali možné palebné postavenia pre delostrelectvo.

Aktivovali sa aj nemecké sily. Večer 29. augusta 1944 po meste hliadkovalo údajne asi 30 príslušníkov *SchuPo*. Ďalších 24 nemeckých vojakov bolo nasadených na južnom okraji mesta v obrane. Štyria nemeckí dôstojníci vedení Hauptmanom so sprievodom asi desiatich poddôstojníkov a vojakov tiež vyhľadali stot. del. B. Černického a požiadali ho o vydanie nadpočetných zbraní pre miestnu FS. Veliteľ zvolal dôstojnícke zhromaždenie, kde sa vydaniu zbraní chvíľu bránili, no napokon za výrazného pričinenia dôst. zást. rtm. hosp. R. Haberherna pre FS vydali 180 pušiek vz. 24, pár guľometov vz. 26 a strelivo.¹⁹

Aktivizovali sa miestne zložky *Deutsche Partei* a FS. Nemecké civilné obyvateľstvo, ženy a deti do 16 rokov, mali čiastočne evakuovať smerom na poľské hranice. Muži od 16 do 50 rokov sa mali hlásiť na Thökölyho hrade, kde sídlilo nemecké velenie.²⁰ Nemecké veliteľstvo v spolupráci s FS vyzvalo všetkých Nemcov v tomto veku, aby sa hlásili na hrade.

¹⁶ Jednotka *SchuPo* nie je nateraz dostatočne identifikovaná. Mala byť odoslaná z policajnej školy v Nówom Targu a cez Ružomberok doraziť do Kežmarku. Spis B. Černického dokonca uvádza, že prišla do mesta na piatich obrnených autách, čo považujem za nepravdepodobné. V iných zdrojoch sa uvádza, že jej velil SS-Hauptsturmführer Spindler. Ten sa však v Kežmarku objavuje v hodnosti Hauptman a patrila jednoznačne k ženinnej jednotke *Wehrmachtu*.

WANHOFF, Adalbert. Udalosti na hornom Spiši. In: PÖSS, Ondrej – TAKÁČ, Ladislav (eds.). *Kolektívna vina*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 163 – 166; AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25. 9. 1944.

¹⁷ Počet príslušníkov FS sa udáva v počte 1500 mužov. Vzhľadom na službu slovenských Nemcov vo *Waffen-SS*. ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

¹⁸ AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25. 9. 1944.

¹⁹ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

²⁰ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 20/1945, Juraj Beck; AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25. 9. 1944.

Tam ich ozbrojili a postupne zostavovali tzv. *Selbstschutz*.²¹ Veliteľom bol záložný dôstojník slovenskej armády Gabriel Stojan a angažovali sa aj Absolon a Viliam Barnetovci. Juraja Becka ako npor. del. v zál. poverili zostavením mužstva s delostreleckým výcvikom a nemeckým vojacom slúžil ako tlmočník.²²

Slovenská posádka bola večer o 20. hod. zhodou okolností posilnená. Na desiatich nákladných autách prišla do mesta jednotka od II/1. pešieho práporu stot. pech. Jozefa Kleina. Tvorila ju pešia rota zosilnená čatou ťažkých guľometov. Pôvodne bola vyslaná na stráženie komunikácií pred partizánmi v priestore Popradu. Počas presunu veliteľ roty zistil, že Poprad už majú v rukách partizáni. Zo Spišskej Soboty sa teda rota vrátila do Kežmarku, kde veliteľ dostal od AV rozkaz posilniť posádku. Pešiaci boli ubytovaní v kasárňach Del. pl. 12.²³

Vojaci Del. pl. 12 posilnili v ten večer stráže v kasárňach pre prípad prepadu partizánmi. Službukonajúci npor. del. C. Azor inštruoval strážnych, aby partizánov prípadne pustili do kasární. V tých istých intenciách postupoval aj por. zbroj. Jozef Zborovian. Po jeho vystriedaní por. del. G. Kardošom to bolo práve naopak.²⁴

V stredu 30. augusta 1944 stot. del. B. Černický určil za veliteľa náhradnej batérie, namiesto chorého npor. del. C. Azora, por. del. F. Klučarovského a za veliteľa ľahkej batérie por. del. M. Pavlíka. Zároveň vydal rozkaz vysunúť jednu 15 cm húfnicu vz. 25 na južný okraj mesta pre prípad partizánskeho prepadu od Popradu. Následne vydal miestnym žandárom jeden ľahký guľomet vz. 26 a vyslal tri nákladné autá firmy NUPOD do Zbrojnice II pre strelivo. Vozidlá v Poprade zaistili povstalci a do Kežmarku sa už nevrátili. V ten deň zhodilo nad Kežmarkom slovenské lietadlo dvakrát správu o povstaleckej akcii a situácii na Liptove. Stot. del. B. Černický mal neisté prísľuby pomoci od posádkového veliteľa Levoče stot. pech. Jána Fedáka. Rádiostanicou požiadal posádku v Levoči o pomoc, no odpoveď neprišla.²⁵

Okolo 9. hod. prišlo z Popradu osobné auto Praga AV s tromi dôstojníkmi, jeden z nich bol por. let. Ladislav Richweis.²⁶ Po krátkej porade s nimi sa stot. del. B. Černický stiahol z palebného postavenia húfnicu. Rozhodol sa s nimi odísť cez Starú Ľubovňu do Prešova na Armádne veliteľstvo (AV) pre ďalšie inštrukcie. Urobil tak napriek tomu, že podliehal Veliteľstvu divíznej oblasti 2 (VDO-2) v Liptovskom Svätom Mikuláši. Za svojho zástupcu určil npor. del. Jozefa Terifaja, vo funkcii veliteľa posádky ho zastupoval por. del. G. Kar-

²¹ Na základe výzvy F. Karmasina sa prihlásilo do nemeckých jednotiek na Spiši – *Selbstschutz Zips* postupne spolu 1 847 mužov, z čoho bolo 1 468 vyzbrojených. Rozdelení boli do šiestich rôt. Nasadení boli spolu s jednotkami Wehrmachtu od 2. septembra 1944. Výzbroj a výstroj pochádzala od odzbrojených jednotiek slovenskej armády. Spočiatku používala časť príslušníkov civilné oblečenie, neskôr dostali slovenské uniformy s nemeckými odznakmi (*Hoheitsabzeichen*) a straníckymi rukávovými páskami.

Bundesarchiv Berlin, f. R 70 - Slowakei/335, Bl. 1139, Správa o Deutscher Selbstschutz Zips, 30. 9. 1944.

²² ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 20/1945, Juraj Beck.

²³ VHA Bratislava, Zbierka (Zb.) 55-55-4, Úradný záznam por.pech. v zál. Eugen Vince, 2. 10. 1944; AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25. 9. 1944.

²⁴ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

²⁵ V Levoči mal posádku Náhradný prápor Pešieho pluku 5, ktorému, ako aj posádke velil stot. pech. Ján Fedák. ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, pr. č. S72/86, Spomienka Vladimír Frič.

²⁶ Por. let. L. Richweis pôsobil v Spojovacom prápore Vzdušných zbraní v Žiline. Keďže pochádzal z Ľubice pri Kežmarku, zrejme sa nachádzal na dovolenke. Neskôr por.let. L. Richweis padol v bojoch o Prievidzu ako príslušník pešieho práporu Schleichart. Totožnosť ostatných dôstojníkov a pôvod auta, s ktorými odišiel stot. del. B. Černický, nie sú známe. AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25.9.1944; STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, 1996, s. 152.

doš. O 10. hod. prišlo do Kežmarku povstalecké heslo *Začnite s vystaňovaním*, dôstojníci nevedeli ako zareagovať, váhali a iniciatívu prebrali značne aktívnejší Nemci.

Situácia v Kežmarku narúšala povstalecké plány a bolo nutné ju riešiť. Nešlo však o žiadnu organizovanú akciu, pretože velenie VDO-2 váhalo. Celá akcia tak bola postavená na niekoľkých odhodlaných jednotlivcoch a bola značne nekoordinovaná. Povstalecké jednotky z Liptovského Sv. Mikuláša, Popradu a Levoče sa rozhodli po správach o nemeckých jednotkách obsadiť Kežmarok. Ako prvý vyrazili na Kežmarok partizáni zo skupiny Ladislava Kalinu na dvoch autách. Velil im partizán Varga, no bola to akcia „na vlastnú päsť“ a nemala dostatočnú podporu. Popoludní 30. augusta 1944 už doliehali do Kežmarku prvé výstrely od Huncoviec a Ľubice, kde bol postup partizánov zastavený. Situáciu komplikovali povstalcami značne aktívne nemecké jednotky. Nemci posilňovali obranu na južnom okraji Kežmarku. Okrem čaty z ženijnej jednotky sa pri obrane angažovali príslušníci FS, respektíve vznikajúceho *Selbstschutzu*. Nekoordinovaná partizánska akcia skončila ešte večer, keď boli partizáni nútení požiadať o posily.²⁷

Medzitým sa na útok pripravovali viac či menej úspešne povstalecké jednotky v Liptovskom Sv. Mikuláši, Levoči a v Poprade. Na útok sa pripravili pešie jednotky pod velením stot. pech. Antona Takáča a stot. jazd. Daniela Vraždu. Išlo viac menej o osobnú iniciatívu týchto dôstojníkov, pretože veliteľ VDO-2 plk. pech. Ladislav Bodický a jeho náčelník štábu pplk. del. F. Klučík váhali, respektíve boli proti povstaleckej akcii. Do diania povstalcami rovnako nepriaznivo zasahoval aj prítomný pplk. jazd. Ján Veselý, veliteľ 1. brigády TSb.²⁸ Výraznejšie nasadenie vojakov z Levoče komplikovala situácia v posádke, kde pôsobili protipovstalecky plk. pech. František Stojan a npor. pech. Ferdinand Schmidt.²⁹ Z Liptovského Sv. Mikuláša vyrazili večer 30. augusta 1944 jednotky stot. pech. Antona Takáča a partizáni L. Kalinu v smere Poprad – Huncovce a jednotky stot. jazd. Daniela Vraždu cez Vysoké Tatry. Podporovala ich štvoridelová batéria 10 cm húfnic vz.14/19 por. del. Milana Kováčika a dvojidelová batéria 15 cm húfnic vz.25.³⁰ Jednotky

²⁷ AM-SNP B. Bystrica, f. VII – Pozostalosť V. Hunčíka, pr. č. 30/64, HUNČÍK, Vincent: *Boje na smere Kežmarok – Poprad – Telgárt*; ŠA Levoča, f. OES Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

²⁸ Plk. pech. L. Bodický bol zbavený velenia a vyšetrovaný, rovnako ako pplk. del. F. Klučík ktorý bol zaistený povstalcami v noci z 28. na 29. augusta 1944. Po čase bol plk. pech. L. Bodický prepustený, na rozdiel od pplk. del. F. Klučíka, ktorý bol 13. októbra 1944 za nevyjasnených okolností zastrelený povstalcami pri Ľubietovej spolu s ďalšími slovenskými dôstojníkmi. Pplk. jazd. J. Veselý odišiel do Bratislavy a prevzal velenie 2. technickej divízie v Taliansku.

AM-SNP B. Bystrica, f. VII, pr. č. 43/67, Denník VI/53. práporu (bývalého LP) za SNP; f. VII, pr. č. 218/84 Spomienka Daniel Kunic; pr. č. S64/90, Spomienka Daniel Kunic; STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda 1996, s. 138 – 139; LACKO, Martin. Zabudnutá povstalecká vražda. In: *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 3 – 32.

²⁹ Plk. pech. F. Stojan následne odišiel na povstalecký štáb do B. Bystrice a bol pridelený k Martinu, kde krátko velil jednotkám na úseku Sučany, no bol zbavený velenia. Npor. pech. F. Schmidt bol povstalcami zaistený a za nevyjasnených okolností zastrelený 13. októbra 1944 povstalcami pri Ľubietovej spolu s ďalšími slovenskými dôstojníkmi.

VHA Bratislava, f. 1. ČSAS, a. j. 3/3, Dôverný domáci rozkaz VČSA č. 3, 3. 9. 1944; Veliteľstvo posádkovej oblasti Martin, Situačné hlásenie zo dňa 5. 9. 1944; LACKO, Martin. Zabudnutá povstalecká vražda. In: *Pamäť národa*, 2012, roč. 8, č. 3, s. 3 – 32.

³⁰ Jednotka stot. pech. A. Takáča predstavovala slabší peší prápor, podobné stavy mala aj jednotka stot. jazd. D. Vraždu. Obe jednotky však neboli, vzhľadom na priestor, nasadené kompaktné, čím sa ich sila trieštila. Partizánska jednotka L. Kalinu mala asi 50 mužov. O nasadených delostreleckých batériách nemáme podrobnejšie informácie. Batéria por. del. M. Kováčika bola vyslaná z Ružomberka od Delostreleckého pluku 2 a nasadená v priestore Mengusovce – Svit. Po prelomení obrany pri Štrbe delá padli do rúk nemeckých jednotiek. O batérii 15 cm húfnic máme ešte menej informácií. Dňa 29. augusta 1944 bola na batéria presunúť v priestore Spišskej Soboty a v dňoch 30. – 31. augusta 1944 podporovali postup povstaleckých jednotiek

stot. pech. Milana Naďa z Levoče posilnilo 90 vojakov roty zvk. rtm. Jána Zamyšku a dva tanky Lt vz.38 od 2. roty PÚV npor. útv. Jána Achimského.³¹ Časť jednotiek postupujúca od Popradu napredovala bez problémov až do Huncoviec. Tu došlo k bojom, ktoré trvali do večera. Povstanci ostreľovali mesto z mínometov a húfnic, pričom zasiahli niekoľko budov. Povstalecká pechota dosiahla južný okraj mesta – ulice Tatranská, Huncovská a Mučednícka. Povstalecké jednotky, ktoré postupovali od Levoče (stot. pech. Milan Naď), dosiahli len obec Ľubica. Jednotka zvk. rtm. J. Zamyšku s dvoma tankami Lt vz.38 postupovala po ceste cez Spišský Štvrtok, Vrbov na Ľubicu, kde ich zastavila strelba príslušníkov *Selbstschutzu*. Zvk. J. Zamyška bol ranený. Pechota stot. pech. M. Naďa sa na mieste neobjavila. Jeden Lt vz.38 síce vyrazil do obce a zlikvidoval guľometné hniezdo vo veži kostola, no samotné tanky nedokázali obec obsadiť. Veliteľ tankov por. útv. Pavol Krúpa odišiel na motocykli do Levoče po inštrukcie ako postupovať. Medzitým jednotka stot. pech. M. Naďa dorazila k Ľubici, no ani ona nedokázala obec obsadiť. Povstalecké jednotky pred Kežmarkom museli prejsť do obrany a nemecké pozície ostreľovalo a bombardovalo troma 10 kg bombami slovenské lietadlo Letov Š-328 z popradského letiska.³²

Postup povstalcov donútil nemecké velenie v Kežmarku posilniť svoju obranu ťažkými zbraňami, ktoré mala len slovenská posádka – Del. pl. 12. Na zákrok npor. del. v zál. J. Becka boli vybudované delostrelecké pozorovateľne smerom od mesta na juh. Na spojenie bola slovenskými vojakmi zriadená poľná telefónna linka do kasární. K nemeckým jednotkám boli vyslaní od NO Del. pl. 12 styční dôstojníci nemeckej národnosti, por. del. V. Riedl, por. hosp. F. Frank a dôst. zást. rtm. hosp. R. Habernhern. Ešte večer 30. augusta 1944 požiadal nemecké jednotky o delostreleckú podporu od Del. pl. 12. Slovenskí dôstojníci to odmietli s odôvodnením nedostatku jazdného personálu k húfničiam a nedostatku munície. Napriek tomu bojové nasadenie úplne nevyvlúčili. Vyslali k nemeckým jednotkám do pozorovateľne rtk. Orosa, ktorý mal prípadnú paľbu navádzať. Nasadenie sa snažili zmariť aj znefunkčnením telefonického spojenia s pozorovateľňou.³³ Na zaistenie mesta proti partizánom bola vyslaná na návršie pred nemocnicu jedna čata por. del. v zál. Šimku. V postavení strážila bez zásahu celú noc.³⁴

Medzitým slovenskí dôstojníci prejavili akú-takú iniciatívu na samostatný postup. Po príchode na AV v Prešove 30. augusta 1944 diskutoval stot. del. B. Černický s pplk. del. Ladislavom Lavothom a ten mu doporučil počkať na gen. A. Malára. Aj dôstojníci v Kežmarku, npor. del. C. Azor, npor. vet. v zál. D. Repčák, por. del. G. Kardoš, a por. del. M. Pavlík sa radili, čorobiť. Ostali bez inštrukcií a 31. augusta volali najprv VDO-2, kde

na Kežmarok. Počas ústupu boli delá opustené a stali sa korisťou nemeckých jednotiek. Pravdepodobne išlo o asistenčnú, respektíve pohotovostnú jednotku Del. pl. 12 z Kežmarku. Nemožno ju v žiadnom prípade zamieňať za dvojdelovú batériu 15 cm húfnic vz.25 por. del. v zál. Pavla Šimona, ktorá povstalcov podporovala v dňoch 1. – 3. septembra 1944 z Kvetnice.

AM-SNP B. Bystrica, f. VII – Pozostalosť V. Hunčíka, pr. č. 14/67; pr. č. A236/65; f. Pozostalosť J. Šolca, pr. č. S72/86, Spomienka Vladimír Frič; DROPPA, Anton a kol. *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*. Martin : Osveta, 1984, s. 47; GAŽO, Emil – POPPER, Jaroslav – BEREK, Gejza. *Prvá československá armáda na Slovensku III. Organizácia a bojová činnosť*. Bratislava, 1985, s. 790.

³¹ AM-SNP B. Bystrica, f. VII – Pozostalosť V. Hunčíka, pr. č. 30/64, HUNČÍK, Vincent: *Boje na smere Kežmarok – Poprad – Telgárt*.

³² AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25.9.1944; pr. č. S72/86, Spomienka Vladimír Frič; f. XII, pr. č. S169/92, Spomienka Milan Slezák; DROPPA, Anton a kol. *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*. Martin : Osveta, 1984, s. 49; STANISLAV, *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*, s. 130.

³³ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25. 9. 1944.

³⁴ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalosť J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25. 9. 1944.

im pplk. pech. L. Bodický prikázal čakať na ďalšie rozkazy. Pred obedom telefonovali s AV s pplk. del. L. Lavothom a stot. del. B. Černickým v Prešove. Por. del. G. Kardošovi nariadili, aby so všetkým čakal na jeho príchod veliteľa, no ten už sa nevrátil. V kasárňach Del. pl. 12 zatiaľ na odporúčanie pplk. del. L. Lavothu umiestnili ľahké a ťažké guľomety na bránu a do okien a zosilnili hliadky.³⁵

Na druhý deň došlo k najprudším bojom. Na 5. hod. ráno 31. augusta 1944 bol naplánovaný aj povstalecký útok na Kežmarok. Okolo 6. hod. vyrazili jednotky stot. jazd. D. Vraždu a stot. pech. A. Takáča za podpory delostreleckej batérie 15 cm húfnic vz. 25 do útoku, ktorý takmer vyšiel. Nemeckým jednotkám sa však opäť podarilo nekoordinovaný povstalecký útok zastaviť, a to hneď ráno 31. augusta 1944. Takmer v momente, keď chceli vojaci ženijnej jednotky ustúpiť pod náporom povstalcov, objavil sa v postavení Leut. Herbert Rössler, ktorý ohlásil postup *Sturm-Regiment Pz.AOK I* od Spišskej Belej.³⁶ *St. Rgt. Pz.AOK I* (Oberst Schmidt) prenikol v noci z 30. na 31. augusta 1944 z priestoru Nowy Sącz na územie Slovenska a rýchlo postupoval cez Spišskú Belú na Kežmarok. Postupne sa jednotky zapojili do bojov, pričom nasadili proti povstalcovi aj obrnené vozidlá a delostrelectvo a ovládli bojisko.³⁷

Medzitým sa jednotka *Sturm-Regiment Pz.AOK I* objavila ráno 31. augusta 1944 aj pred kasárňami Del. pl. 12. Zatiaľ to však vyzeralo na spoluprácu slovenských a nemeckých vojakov, keďže slovenskí dôstojníci začínali plniť nemecké rozkazy prítomného neznámeho nemeckého majora od *St.Rgt. Pz.AOK I* a Hauptmana Wolfganga Spindlera, ktorý sa stal veliteľom miestneho veliteľstva – *Kampfkommandantur Kaesmark*.³⁸ Nemcom však došla trpezlivosť a ešte do obeda vnikli do kasárni s podporou piatich obrnených vozidiel a dožadovali sa pomoci slovenských jednotiek, najmä delostreleckej podpory pre jednotky *St. Rgt. Pz.AOK I*. Vojakov od Pešieho pluku 1 nasadili na severný okraj mesta pre prípad povstaleckého obchvatu z tyla. Delostrelcov nútili k strelbe z dvora kasární, keďže k dispozícii boli len dve 15 cm húfnice vz. 25 neschopné presunu. Vzhľadom na prerušené spojenie s pozorovateľňou zadal koordináty paľby priamo prítomný nemecký dôstojník v hodnosti Hauptmann. Slováci sa podrobili a za pomoci nemeckých vojakov začala batéria por. del. F. Klučarovského paľbu, aj za prítomnosti npor. del. C. Azora, por. del. M. Pavlíka, por. del. G. Kardoša a dôst. zást. rtm. hosp. R. Habernherna. Z kasárenského dvora najprv vystrelili štyri rany, po krátkej pauze ďalších 17 a neskôr ďalšie. Celkovo vystrelili 53 rán na povstalecké postavenia pri Huncovciach a Veľkej Lomnici. Podľa povojnových výpovedí boli nemeckí dôstojníci s výsledkom paľby spokojní.³⁹

³⁵ Z AV ho vyslali 31. augusta 1944 do Popradu zorganizovať transport proviantu pre jednotky AV. Cestou sa zastavil u mjr. pech. Júliusa Adamovského v Spišskej Novej Vsi a zistil, že tento rozpúšťa jednotku. Dozvedel sa, že inde nemecké jednotky slovenských vojakov odzbrojujú a do Popradu sa nedostane. Ukryl sa v obci Vítkovce u svojho svokra. V novembri 1944 sa prihlásil na PV Prešov a následne na MNO v Bratislave. ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

³⁶ AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalost' J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25. 9. 1944.

³⁷ *Sturm-Regiment Pz. AOK I*. (Oberst Schmidt) sa skladal zo štábu a dvoch praporov (*I. a II. Bataillon*), 13. (IG) Kp. s pechotnými delami a zrejme aj 14. (Fla) Kp. s 2cm protiletadlovými kanónmi. *St.Rgt. Pz.AOK I* posilňovali prieskumná čata *Pz.Späh.Zug* vyčlenená z 24. *Panzer-Division* s piatimi prieskumnými obrnenými autami, delostrelecký oddiel *I/18. Artillerie Regiment 18* (SS-Sturmabführer Karl Hoffmann) od 18. *SS-Freiwilligen-Panzer-Grenadier-Division Horst Wessel* s tromi batériami 10,5 cm húfnic leFH18. AM-SNP B. Bystrica, f. VII/B, šk. 12, pr. č. 204/61, Zprávy zo dňa 1. 9. 1944; TIEKE, Wilhelm – REBSTOCK, Friedrich *Im letzten Aufgebot. Die 18.SS-Freiwilligen-Panzergrenadier-Division Horst Wessel*. Coburg : Nation Europa Verlag,, 2000, s. 53 – 57.

³⁸ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

³⁹ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 293.

Ešte na poludnie si zavolali do kežmarského hradu na nemecké veliteľstvo por.del. G. Kardoša. Určili ho veliteľom slovenskej posádky, keďže npor.del Jozef Terifaj bol na velenie nespôsobilý.⁴⁰ Popoludní zhromaždil por. del. G. Kardoš na nemecký rozkaz všetko mužstvo na dvore kasární. Nemecký major vyzval vojakov aby sa dobrovoľne prihlásili do protipovstaleckých bojov. Záujem nebol veľký, no napriek tomu por. del. G. Kardoš zostavil asi 100 člennú jednotku, ktorá však ostala v kasárňach.⁴¹ Situácia sa mierne upokojila.

Postupne boj o Kežmarok ustal. Povstalci začali pod tlakom nemeckých jednotiek od Kežmarku neusporiadane ustupovať na Poprad a k Levoči.⁴² Skromné posily z Popradu sa snažili zastaviť ustupujúce obsluhy 15 cm húfnic vz. 25. Obe delá potom začali opäť paľbu na Kežmarok, no krátko na to ich obsluhy opustili a húfnice padli do nemeckých rúk.⁴³ Nemecký postup sa nepodarilo zastaviť ani v priestore Batizovce – Veľká, ani pri Spišskej Sobote. Večer 31. augusta 1944 Nemci obsadili Poprad a ešte pred polnocou prenikli cez Hybe a Východnú.⁴⁴ Povstalci ustúpili čiastočne na Liptov, do priestoru Vysokých Tatier a na Hrabušice a Kvetnicu.⁴⁵

Keďže pominulo bezprostredné ohrozenie Kežmarku a nemecké jednotky už pomoc slovenských vojakov nepotrebovali, zmenil sa aj ich postoj. Na druhý deň 1. septembra 1944 okolo 10. hod. nemecké jednotky zablokovali kasárne. Veliteľ *Kampfkomandantur* Hptm. W. Spindler nechal por. G. Kardoša na rozkaz nastúpiť slovenských vojakov aj so zbraňami. Hptm. W. Spindler oznámil, že vojaci musia odovzdať zbrane. Slovenskí dôstojníci sa rozkazu podvolili a posádka bola za účasti nemeckých vojakov a príslušníkov *Selbstschutzu* odzbrojená. Dôstojníkom ponechali pištole, vojakov odzbrojili. Postavili vlastné stráže, zrušili rádiostanicu, telefónnu ústredňu a zbrane zo skladísk postupne odviezli do hradu. Rovnako skončilo niekoľko automobilov Pešieho pluku 1. Nemecké jednotky zabrali aj časť kasární, pre slovenských vojakov ponechali len ošetrovňu a dve obytné budovy. Napriek odzbrojeniu boli slovenskí vojaci ponechaní naďalej v kasárňach. Vojaci museli ostať v kasárňach, dôstojníci sa mohli pohybovať na čestné slovo po meste.⁴⁶ V Kežmarku sa k 1. septembru 1944 nachádzalo približne 430 vojakov a dôstojníkov od Del. pl. 12 a 186 príslušníkov Pešieho pluku 1.⁴⁷ Okrem toho Nemci v kasárňach postupne zhromaždili 750 dôstojníkov a vojakov unikajúcich domov od jednotiek AV a v prvých bojoch zajatých povstalcov, takže celkový počet slovenských vojakov v kasárňach dosiahol cez 1300 osôb.⁴⁸

⁴⁰ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; AM-SNP B. Bystrica, f. XII, pr. č. 91/64. Spomienky A. Takáč; JABLONICKÝ, *Povstanie bez legend.*, s. 293; KLUBERT, *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*, s. 107.

⁴¹ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

⁴² AM-SNP B. Bystrica, f. VII/B, šk. 12, pr. č. 203/61, Hlásenie veliteľa 2. oblasti, 31. 8. 1944; f. VII – Pozostalost' V. Hunčíka, pr. č. 30/64, HUNČÍK, Vincent: *Boje na smere Kežmarok – Poprad – Telgárt*; f. XII, pr. č. S53/86, Spomienka Jakub Pekár; AM-SNP B. Bystrica, nezariadené, Spomienka Ján Bednár; Zbierka Helena Pažúrová, Spomienka Juraj Pisarcík; BAJTOŠ, Ivan. *História slovenského pluku útočnej vozby 1939 – 1944*, rkp. Košice, 1988, s. 186.

⁴³ AM-SNP B. Bystrica, f. VII – Pozostalost' V. Hunčíka, pr. č. 14/67; pr. č. A236/65.

⁴⁴ AM-SNP B. Bystrica, f. VII – Pozostalost' V. Hunčíka, pr. č. 14/67; pr. č. A236/65.

⁴⁵ AM-SNP B. Bystrica, f. VII – Pozostalost' V. Hunčíka, pr. č. 30/64, HUNČÍK, Vincent: *Boje na smere Kežmarok – Poprad – Telgárt*.

⁴⁶ VHA Bratislava, Zb. 55-55-4, Úradný záznam por.pech. v zál. Eugen Vince, 2.10.1944; ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; TLud. 20/1945, Juraj Beck.

⁴⁷ VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 428. Del. Pl. 12. Zrušenie-hlásenie, 21. 9. 1944.

⁴⁸ VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 428. Del. Pl. 12. Zrušenie-hlásenie, 21. 9. 1944; Zb. 55-55-4, Úradný záznam por.pech. v zál. Eugen Vince, 2. 10. 1944.

Z materiálu Del. pl. 12 nemecké jednotky zhabali šesť 15 cm húfnic vz. 25, ktoré chceli sami použiť proti povstalcom. Dve z nich presunuli za pomoci por. del. G. Kardoša a slovenských vojakov pred kežmarský hrad. Tu ich prevzala jednotka npor. del. v zál. J. Becka zostavená z príslušníkov *Selbstschutzu* a vojakov Del. pl. 12 nemeckej národnosti. Títo vojaci boli v civile a v slovenských rovnošatách, čiastočne s nemeckým označením. Strelivo doviezli nemeckí vojaci zo smeru od Popradu a zrejme išlo o korisť na povstaleckých jednotkách.⁴⁹ *Kampfkommandantur Kaesmark* nerabovalo len vo vojenských skladoch. Firme Tatranský drevopriemysel Úč. spol. zabavilo veliteľstvo pre svoju potrebu osobné auto Fiat ev. č. S-45.509 a nákladné 3 tonové auto ev. č. S-45.515. Podobne zabavili v Kežmarku aj osobné auto patriace HSLS.⁵⁰

Napriek odzbrojeniu neopustila nemecké velenie myšlienka postaviť zo slovenských vojakov jednotku na boj proti povstalcom. Na nemecký rozkaz začal por. del. G. Kardoš organizovať 2. septembra 1944 zo slovenských vojakov delostreleckú batériu a pešiu čatu. Záujem opäť veľký nebol, navyše vojaci začali na vlastnú päsť opúšťať kasárne.⁵¹ Okrem toho boli slovenskí vojaci použít pri triedení a konzervovaní materiálu v skladoch, len ojedinele ich využili pri pomocných prácach v bojovej zóne.

Začiatkom septembra 1944 pôsobili nemecké jednotky za spoluúčasti *Selbstschutzu* v priestore Vysokých Tatier a zaistovali priestor, pričom odzbrojovali a likvidovali zvyšky slovenskej, respektíve už povstaleckej armády, žandárstva a finančnej stráže. 5. septembra 1944 vyslal Hptm. W. Spindler skupinu na dvoch nákladných autách na zaistenie priestoru. Vyslanú jednotku tvorilo niekoľko nemeckých vojakov a asi 20 mladíkov od *Selbstschutz*. Vodičom jedného z áut bol dokonca slovenský vojak. Pred Smokovcom narazili na prekážku z popílených stromov a začali ju odstraňovať. Pri tom sa strhla prestrelka s partizánmi, v ktorej boli rozstrieľané autá, padol jeden nemecký vojak, 17 ročný príslušník *Selbstschutz* Kastner a údajne slovenský šofér Štefan Šimona. Ranení boli Alfréd Lukacs a okresný veliteľ *Deutsche Jugend* DJ-Bannführer Thern.⁵² Na druhý deň vyslal Hptm. W. Spindler vojakov a vozidlá po mŕtvoly.⁵³

V tomto čase bol odzbrojený aj Vojenský ústav pre pľúcne choroby v Matliaroch, ktorý 9. septembra 1944 obsadil nemecký poručík s 40 člennou jednotkou z Kežmarku. *Kampfkommandatur Kaesemark* ponechala ústav v obmedzenej činnosti pod velením por. konc. Michala Kusého a pod odborným dohľadom por. zdrav. v zál. MUDr. Štefana Koreca a židovského lekára MUDr. Viktora Kürtiho. O fungovanie ústavu a cca 60 pacientov sa starala pomocná čata v sile 23 mužov a deväť civilných zamestnancov. 3. októbra nemecký veliaci generál vydal pokyn na presťahovanie ústavu, ktorý sa presunul do hotela Karpatia v Lomnici.⁵⁴ Podobne nemecké jednotky postupovali aj v Tatranských Zruboch a Podolínci. Ne-

⁴⁹ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický; TLud. 20/1945, Juraj Beck; AM-SNP B. Bystrica, f. VII/B, šk. 12, pr. č. 204/61-14, Zprávy zo dňa 1. 9. 1944.

⁵⁰ VHA Bratislava, f. MNO Dôv.1944, šk. 442, č. 480.399/Dôv.4a.1944, 13.12.1944; AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalost J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25.9.1944;

⁵¹ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

⁵² AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalost J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25.9.1944; ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 20/1945, Juraj Beck.

⁵³ Pri akcii zajali tiež príslušníkov Finančnej stráže doz. Cyrila Čellára, doz. Pavla Bilíka a rešp. Michala Chudíka. Priviezli ich do hradu, obvinili z pomoci partizánom, vypočúvali a 8. septembra bol doz. P. Bilík popravený. AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalost J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122, 25.9.1944; ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 20/1945, Juraj Beck.

⁵⁴ VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 506, č. 236/Dôv.-1944, 20. 9. 1944; č. 238/Dôv.-1944, 9. 10. 1944.

mecká armáda rozpustila 3. septembra 1944 Pracovný prápor 2 v Podolínci.⁵⁵ Jeho veliteľa mjr. PSb. Jozefa Schenka 9. septembra 1944 previezol npor. del. v zál. J. Beck do Kežmarku. Nemci poverili mjr. PSb. J. Schenka velením kežmarskej posádky, postavením jednej dobrovoľníckej pešej roty a kombinovanej batérie na nasadenie do protipovstaleckých bojov. Napriek jeho snahe a snahe niekoľkých dôstojníkov a poddôstojníkov sa to nepodarilo. Záložníci odmietali ďalej bojovať proti povstalcovi a snažili sa dostať v prvom rade domov. Rovnako nemecké veliteľstvo marilo túto činnosť nasadzovaním slovenských vojakov na zákopové práce v okolí mesta a ich čiastočným demobilizovaním. Napokon na návrh mjr. PSb. J. Schenka nemecké veliteľstvo upustilo od postavenia slovenských bojových jednotiek.⁵⁶ Od 10. do 15. septembra 1944 konali slovenskí vojaci už len zákopové práce v okolí mesta.⁵⁷

Medzitým došlo k zmenám na veliteľských postoch slovenských jednotiek. Npor. del. J. Terifaj sa nechal po príchode mjr. PSb. J. Schenku odsunúť do nemocnice v Levoči. Od 9., respektíve od 11. septembra 1944 posilnili posádku stot.del. Tibor Mačura, npor.del. Ján Husovský, zvk. rtm. hosp. Jozef Koval, zvk. rtm. del. Juraj Pinčák a zvk. podk. Ján Ondis, ktorí boli demobilizovaní od poľnej jednotky Del. pl. 12 (AV).⁵⁸ Dôstojníci nemeckej národnosti nastúpili k *Waffen-SS* a *Selbstschutz*. Už na začiatku septembra 1944 odišiel por. del. Vojtech Riedl a 10. septembra aj por. del. F. Klučarovský. Npor. del. v zál. Juraj Beck pôsobil v *Selbstschutz* a ako tlmočník na veliteľstve v Kežmarku.

Okrem slovenských vojakov sa v meste objavila aj ďalšia ozbrojená slovenská jednotka z členov Hlinkovej mládeže (HM). Začiatkom septembra 1944 vznikla pod velením Ladislava Jasovského a okresného vodcu HM M. Mikloša čata junákov HM. Hptm. W. Spindler im 8. septembra 1944 prideliť päť piští, 25 pušiek vz. 24, dva guľomety vz. 26 a ručné granáty zo zhabanej výzbroje Del. pl. 12. Na výcvik im prideliť siedmich slovenských vojakov, s ktorými absolvovali základný peší výcvik. 11. septembra 1944 sa konala na nemeckom veliteľstve porada por. del. G. Kardoša a Hptm. W. Spindlera za tlmočenia npor. del. v zál. J. Becka ohľadom plánovaných ostrých strelieb slovenských a nemeckých jednotiek, ktoré sa mali konať na druhý deň. Napokon sa strelieb zúčastnili len junáci HM. Pri cvičení okrem ostrých strelieb z ručných zbraní hodili 75 ostrých útočných granátov vz. 34. Po výcviku hliadkovali HM v meste minimálne do 25. septembra 1944, vojakov – inštruktorov však stiahli do kasární.⁵⁹

Hptm. W. Spindler žiadal od okresného vodcu HM M. Mikloša, aby do troch dní zorganizovali vo vlastnej réžii junákov z celého okresu, inak ich zorganizuje on a donúti obliecť si nemecké uniformy. Údajne plánoval ich nasadenie smerom na Poprad. Vedúci HM sa zdráhali takýto rozkaz vykonať, preto odcestovali na Hlavné veliteľstvo HM do Bratislavy

⁵⁵ Mjr. PSb. J. Schenk bol nemeckej národnosti. Pôvodne dôstojník pechoty, neskôr preradený do Pracovného sboru NO, kde zastával funkciu veliteľa pracovného práporu 2 v Podolínci. 1. septembra 1944 nemecké jednotky prac. prápor 2 v počte piatich dôstojníkov, šiestich rotmajstrov, troch dôst. zást. a 260 vojakov odzbrojili a väčšinu odsunuli do Košíc. Výnimku tvorila 2. pracovná rota v Starej Ľubovni, ktorú ponechali na mieste dokončiť vykonávané práce. Barakový tábor v Podolínci prevzali príslušníci *Freiwillige Schutzstaffel* a následne aj jednotky 154. *Feld-Ausbildung-Division*.

VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 454, inv. č. 282. Hlásenie mjr. J. Schenka.

⁵⁶ VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 459, č. 478.801/Dôv.1a.1944, 28. 11. 1944; šk. 454, inv. č. 282. Hlásenie mjr. J. Schenka.

⁵⁷ VHA Bratislava, Zb.55-55-4, Úradný záznam por. pech. v zál. Eugen Vince, 2. 10. 1944.

⁵⁸ VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 428. Del. Pl. 12. Zrušenie-hlásenie, 21. 9. 1944.

⁵⁹ AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalost' J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásy HM č. 111 a č. 122, 25.9.1944; Ša Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 20/1945, Juraj Beck.

po inštrukcie.⁶⁰ Akcia skončila nezdarom, pretože Nemci postupne likvidovali všetky slovenské jednotky v priestore.

V polovici septembra 1944 totiž začal zánik kežmarskej posádky. Pešiakov II/1. práporu a zajatcov 16. septembra 1944 po obede odsunuli pod velením Obwlf. Karla Geschla od 2./Kp. Sicherungs-Bataillon 1004 z Kežmarku cez Prešov a Košice do zajateckých táborov v Rakúsku a Nemecku.⁶¹ O niekoľko dní prišiel rad aj na posledných 120 mužov od Del. pl. 12, ktorí ešte zotrvali v kasárňach. Zhromaždili ich s tým, že po prevoze do Prešova budú demobilizovaní. 20. septembra 1944 ich skutočne aj s por. del. M. Pavlíkom naložili na nákladné autá a odviezli do Prešova, kde por. del. M. Pavlíka prepustili. Vojakov však previezli do ZT.⁶²

V posádke ostalo potom len pár dôstojníkov a poddôstojníkov, ktorí odovzdávali sklady nemeckej armáde. Všetky zásoby proviantu, intendantčného, zbrojného, delostreleckého, vozatajského materiálu, vojenské kone a zariadenie kasární nemecká branná moc buď odviezla, alebo ponechala pre vlastnú potrebu v Kežmarku. Evidenčné kone mali byť, na rozkaz nemeckého veliteľa, vrátené majiteľom. Poslední gázisti na čele s predsedom HSp npor. hosp. F. Ondrom 21. septembra 1944 už len formálne ukončili existenciu Delostreleckého pluku 12 a odoslali hlásenie o predmetnej skutočnosti na MNO do Bratislavy.⁶³ V kasárňach ešte do 22. septembra 1944 npor. vet. v zál. D. Repčák vracal mobilizačné evidenčné kone pôvodným majiteľom a následne odišiel do civilu, rovnako ako por. del. G. Kardoš, ktorý sa stal notárom v Slovenskej Vsi.

Odsun slovenských vojakov z kasární súvisel zrejme aj s presunom časti a neskôr kompletnej H. Gr. Pi. Schule do Kežmarku, kde sa objavuje od 19. septembra 1944 a zotrvala tu minimálne do januára 1945.

3. októbra 1944 navštívil Kežmarok ženijný veliteľ – *Generall der pioniere Heeresgruppe Nordukraine* Generalleutnant Gustav Boehring. Pri tej príležitosti vyznamenal za boje v dňoch 30. a 31. augusta 1944 Hptm. W. Spindlera železným krížom I. triedy a železným II. triedy 18 poddôstojníkov a vojakov ženijnej jednotky, štyroch príslušníkov *Waffen SS* a jedného poddôstojníka od *SchuPo*.⁶⁴ V súvislosti s H. Gr. Pi. Schule v Kežmarku je nutné spomenúť, že na jeseň 1944 sa časť školy podieľala na boji proti povstalcovi. Je možné, že sa tak stalo už v rámci nasadenia *Kampfgruppe v. Platen* v priestore Popradu ešte v septembri 1944, s určitosťou však na konci októbra 1944 v rámci *Kampfgruppe A (Kampfgruppe Hoppe, Kampfgruppe Nord a Kampfgruppe Süd)* pri bojoch v priestore Vernár – Červená Skala a Hranovnica - Stratená - Jelšava.⁶⁵

Udalosti z prelomu augusta a septembra 1944 v Kežmarku mali aj ďalšiu pomerne smutnú dohru. Kežmarok pritom zohral podstatnú úlohu. *Befehlshaber der Sipo und des SD (BdS)*

⁶⁰ AM-SNP B. Bystrica, f. Pozostalost' J. Šolca, šk. 11, pr. č. S125/86, Hlásenie hlásky HM č. 111 a č. 122 z 25. 9. 1944.

⁶¹ Časť zajatých slovenských vojakov ostala v ZT Kaisersteinbrück, časť presunuli do Görlitz, kde bolo 200 mužov ponechaných pre potreby nemeckej armády. Menšia časť dôstojníkov a vojakov sa vrátila 30. septembra 1944 do Bratislavy.

VHA Bratislava, Zb. 55-55-4, Úradný záznam por.pech. v zál. Eugen Vince z 2. 10. 1944.

⁶² VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 428. Del. Pl. 12. Zrušenie-hlásenie. 21. 9. 1944; ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

⁶³ VHA Bratislava, f. MNO Dôv. 1944, šk. 428. Del. pl. 12. Zrušenie-hlásenie. 21. 9. 1944.

⁶⁴ *Zipser Kampfblatt* Nr. 7, 5. 10. 1944, s. 1.

⁶⁵ Vojenský historický ústav – Vojenský historický archív (VÚA-VHA) Praha, f. 20, 20-32/22. Nemecké jednotky na Slovensku; NARA Washington, Microcopy No. T78, R136, Oberkommando des Heeres. Večerné hlásenie Nemeckého veliteľa na Slovensku, 2. 11. 1944. PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstania. Nemci a Slovensko*. Bratislava : Epocha, 1971, s. 572.

Krakau vyslalo začiatkom septembra 1944 na Slovensko do podriadenosti *Pz. AOK I* bezpečnostnú jednotku *Z. b. V. Kommando 27* (SS-Sturmbannführer Walter Liska). Jednotka so sídlom v Prešove mala svoj oporný bod aj v Kežmarku (SS-Hauptsturmführer Dr. Elmar Paufler).⁶⁶

Aj po odsune väčšiny slovenských vojakov pôsobili v meste zvyšky slovenskej brannej moci. V Kežmarku ostali po likvidácii pluku gážiisti – mjr. del. L. Stalmášek, stot. del. T. Mačura, npor. del. J. Husovský, npor. Hrabovecký, npor. hosp. F. Ondra, zvk. rtm. stav. P. Kuvik, zvk. rtm. hosp. J. Koval, zvk. rtm. del. J. Pinčák a zvk. podk. J. Ondis. Časť z nich, mjr. del. L. Stalmášek, stot. del. T. Mačura, npor. del. J. Husovský a npor. el. C. Azor, potom pôsobila v evakuačnej komisii v Kežmarku. Mjr.PSb. J. Schenk odcestoval k rodine do Sečoviec a kontaktoval bratislavské MNO. Stot. del. B. Černický sa stal 25. decembra 1944 vojenským referentom OÚ Levoča a styčným dôstojníkom s nemeckým veliteľstvom. Stot.del. T. Mačura sa stal posádkovým veliteľom Popradu, kde s ním pôsobil aj npor. hosp. F. Ondra. Mjr. del. L. Stalmášek nastúpil v decembri 1944 službu u Technického sboru ako veliteľ Pionierskej stavebnej skupiny VI (PSS VI), od 3. januára 1945 v hodnosti podplukovník aj ako posádkový veliteľ Kežmarku.

PSS VI bola podriadená *Korück 531* v Levoči a mala vykonávať opevňovacie práce. Jej formovanie nebolo nikdy plne ukončené. Velenie PSS VI neuposlúchlo 19. januára 1945 rozkaz nadriadenej *Heeres-Baupionier-Brigade 18* na ústup a vyčkalo s podriadenými jednotkami príchod sovietskej armády. Slovenské MNO vyhlásilo všetkých týchto príslušníkov PSS VI za zbehov a jednotku k 10. februáru 1945 zrušili a zvyšok personálu, ktorý ostal, bol rozdelený k ostatným PSS.⁶⁷ Všetci gážiisti od PSS-VI, ktorí sa vzdali Sovietom, sa 6. až 8. februára 1945 prihlásili v Poprade do československej armády.⁶⁸

Pôsobenie posádky v Kežmarku na prelome augusta a septembra 1944 je zaujímavé, špecifické, paradoxne aj typické z viacerých dôvodov. Posádka stála na pomyselnej hranici medzi poľnou a zápoľnou armádou – to stálo za zmätkom pri vydávaní „legálnych“ aj odbojových rozkazov. Typické pre posádky na východnom Slovensku bolo zapojenie len niekoľkých dôstojníkov do odboja a aj ich zlyhanie. Svoju úlohu zrejme hrali dve koncepcie povstania, gen. Ferdinanda Čatloša a Vojenského ústredia. Snaha zapojiť posádku do Povstania tak narazila na nedostatočné ilegálne zabezpečenie, váhavosť, ako aj iniciatívnosť nemeckých jednotiek. Pokusy o obsadenie Kežmarku povstalcami zlyhali na nedostatočnom počte, materiálnom zabezpečení a najmä koordinácii. Napriek tomu bol zlomový bod na dosah povstaleckých jednotiek. Zásah nemeckých jednotiek od *Pz. AOK I* však znamenal koniec nádeji. Jednotky *SS-Kampfgruppe Schaffer* sa doslovne prevalili celým Liptovom od Popradu až k Ružomberku. Jednotky *Sturm. Rgt. Pz. AOK I* zase pacifikovali priestor Spiša a prenikli na Horehronie. Zápas o Kežmarok tak skončil pre povstalcov porážkou.

Zaujímavé a ojedinelé je bojové nasadenie proti povstalcovi po 29. auguste 1944. Aj v zná-

⁶⁶ *Z. b. V. Kommando 27* sa presunulo do Prešova na začiatku septembra 1944 pod velením SS-Sturmbannführera Waltera Lisku, ktorého ešte v septembri 1944 nahradil SS-Hauptsturmführer Georg Voigtländer. Štáb jednotky bol umiestnený v Prešove. Komando malo vytvorených viacero oporných bodov a disponovalo asistenčnou jednotkou v sile roty – *Kompanie Riess* (SS-Untersturmführer Riess). Od 19. januára 1945 bola jednotka presunutá do Tatier, Ružomberka a následne Žiliny. V tom čase už podliehala veleniu *Einstazgruppe H*. Počas svojho pôsobenia má jednotka na svedomí 36 masových hrobov a minimálne 275 obetí represálií.

AM-SNP, B. Bystrica, f. IX, šk.10, pr. č. S13/90, Wochenbefehlsblatt Nr. 22; Nr. 27; Vermerk, 31. 8. 1944; Ďalekopis Nemeckého vyslanectva, 31. 8. 1944, PREČAN, *Slovenské národné povstania. Nemci a Slovensko*, s. 191-192; HALAJ, Dušan a kol. *Fašistické represálie na Slovensku*. Banská Bystrica : Obzor, 1990, s. 71 – 72.

⁶⁷ KORČEK, Ján. Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942-1945. In: TÓTH, Dezider (ed.). *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945*. Bratislava : ZING Print, 1996, s. 72.

⁶⁸ ŠA Levoča, f. OLS Kežmarok, TLud. 22/1946, Bedrich Černický.

mom prípade Nitry, v Topoľčanoch nedošlo k niečomu takému. Snáď len v Liptovskom Sv. Mikuláši došlo k prestrelke partizánov s vojakmi pod vedením por. pech. Antona Frece-
ra. V Kežmarku sa zhodou viacerých okolností posádka aktívne zapojila do protipovstalec-
kých bojov, aj keď len obmedzene a na krátky čas. Aj následne sa nemecké velenie pokúšalo
primäť slovenských dôstojníkov a vojakov k bojovému nasadeniu proti povstalcov. Dokon-
ca sa na túto úlohu pokúšala nasadiť členov Hlinkovej mládeže. Optimizmus s posilnením
vlastných jednotiek ich však rýchlo prešiel. Slováci nemali vážny záujem o boj na strane
nemeckých vojakov. Preto v podstate už odzbrojená posádka v Kežmarku bola postupne
likvidovaná. Fungovala na počudovanie ešte pár týždňov a jej jednotky pôsobili v prospech
nemeckej brannej moci v rôznych pomocných prácach. Časť posádky napokon skončila
v nemeckých zajateckých táboroch, časť bola prepustená do civilu. Dôstojníci skončili po-
väčšine ako „úradníci“ na štátnych úradoch. Slovenská posádka sa obnovila až na prelome
decembra 1944 a januára 1945 už v rámci obnovenej armády, respektíve jej Technického
sboru. Ani to nemalo dlhé trvanie a s postupom frontu zanikla. Do československej armády
sa následne prihlásili aj tí dôstojníci, ktorí pár mesiacov predtým odmietli podporiť povsta-
leckú akciu. V rámci vtedajšej slovenskej armády ojedinelé pôsobenie Náhradného oddielu
Delostreleckého pluku 12 malo po vojne dohru na ľudovom súde v Levoči.

M. UHRIN: DIE GARNISON IN KEŽMAROK UND DER SLOWAKISCHE NATIO- NALAUFGSTAND

Die Garnison des Artillerieregiments 12 in Kežmarok und ihre aufständische Geschichte
stellen einen interessanten Teil der Geschichte des Slowakischen Nationalaufstandes dar.
Die Garnison, die an der imaginären Grenze zwischen der Feld- und der Hinterlandarmee
stand, wurde zu einer Art Opfer der Verwirrung bei der Erteilung von „legalen“ und Wi-
derstandsbefehlen, des Zögerns und der Uninformiertheit von Soldaten. Typisch für die
Garnisonen in der Ostslowakei war die Tatsache, dass sich nur wenige Offiziere in den
Widerstand einschalteten und auch diese scheiterten. Dabei scheinen zwei Konzepte des
Aufstandes eine Rolle gespielt zu haben, das von General Ferdinand Čatloš und das der
Militärischen Zentralstelle. Die Bemühungen, die Garnison in den Aufstand einzubezie-
hen, stießen so auf unzureichende illegale Sicherstellung, Zögerlichkeit und Initiative der
deutschen Truppen. Die Versuche, die Garnison in den Aufstand einzubeziehen, scheiterten
insbesondere in Bezug auf die militärische sowie die illegale Koordination. Der aktive Vor-
marsch der deutschen Truppen mit erheblicher Unterstützung durch einheimische Deutsche
bedeutete den Verlust der Garnison für den Aufstand und den anschließenden Untergang
der Garnison. Das Eingreifen der deutschen Truppen des *Pz. AOK 1* bedeutete schließlich
das Ende der Hoffnungen, der Kampf um Kežmarok endete also mit einer Niederlage für die
Aufständischen. In Kežmarok nahm die Garnison infolge des Zusammentreffens mehrerer
Umstände aktiv an der Aufstandsbekämpfung teil, wenn auch nur in begrenztem Umfang
und für kurze Zeit. Auch danach versuchte die deutsche Führung, slowakische Offiziere und
Soldaten zum Kampf gegen die Aufständischen zu bewegen. Sie versuchte sogar, Mitglieder
der Hlinka-Jugend für diese Aufgabe einzusetzen. Der Optimismus in dieser Richtung, um
die eigenen Truppen zu verstärken, verflog jedoch schnell auf deutscher Seite. Die Slowaken
waren nicht ernsthaft daran interessiert, an der Seite der deutschen Truppen zu kämpfen.
Aus diesem Grund wurde die im Wesentlichen bereits entwaffnete Garnison in Kežmarok
nach und nach liquidiert. Ein Teil der Garnison landete schließlich in deutschen Gefange-
nenlagern, während ein anderer Teil ins Zivilleben entlassen wurde. Die Offiziere wurden
meist als „Beamte“ in staatlichen Ämtern angestellt. Die slowakische Garnison wurde erst

an der Wende vom Dezember 1944 zum Januar 1945 wiederhergestellt, und zwar bereits innerhalb der wiederhergestellten Armee. Infolge des Vorrückens der Front während der Befreiung sowie der Auflösung der slowakischen Einheiten schlossen sich auch diejenigen Offiziere der tschechoslowakischen Armee an, die sich einige Monate zuvor geweigert hatten, die Aufstandsaktion zu unterstützen. Die Ereignisse in Bezug auf die Garnison in Kežmarok hatten schließlich nach dem Krieg ein juristisches Nachspiel.

Zoznam použitých prameňov a literatúry/ List of reference and literature

Primárne zdroje/ Primary sources

Archív a archívne pramene/ Archives and Archives sources

Archív Múzea Slovenského národného povstania, Banská Bystrica, fond (f.) VII – Armáda.

Archív Múzea Slovenského národného povstania, Banská Bystrica, f. IX – Nemci.

Archív Múzea Slovenského národného povstania, Banská Bystrica, f. XII – Spomienky.

Štátny archív, Levoča, f. Okresný ľudový súd Kežmarok.

Vojenský historický archív, Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Tajné (1939-1945).

Vojenský historický archív, Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany – Dôverné (1939-1945).

Vojenský historický archív, Bratislava, Zbierka: Zb. 55.

Vojenský historický ústav – Vojenský historický archiv Praha, f. 20.

National Archives and Records Administration, Washington, Microcopy No. T78, Roll (R) 136, Oberkommando des Heeres.

Bundesarchiv, Berlin, f. R 70 – Slowakei.

Zbierka Helena Pažúrová.

Edície prameňov a publikované/ Source editions and Published editions

PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstania. Nemci a Slovensko*. Bratislava : Osveta, 1970.

Dobová tlač/Period print

Zipser Kampfblatt Nr. 7, 5. 10. 1944.

Sekundárne zdroje/Secondary sources

Monografie a zborníky/ Monographs

BAJTOŠ, Ivan. *História slovenského pluku útočnej vozby 1939 - 1944*, rkp. Košice, 1988.

DROPPA, Anton a kol. *Protifašistický odboj a oslobodenie Liptova*. Martin : Osveta, 1984. 122 s.

GAŽO, Emil – POPPER, Jaroslav – BEREC, Gejza. *Prvá československá armáda na Slovensku III. Organizácia a bojová činnosť*. Bratislava, 1985.

HALAJ, Dušan a kol. *Fašistické represálie na Slovensku*. Banská Bystrica : Obzor, 1990. 150 s.

JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legiend*. Bratislava : Obzor, 1990. 355 s.

JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji 2*. Bratislava : Kalligram, 2006. 710 s.

KLUBERT, Tomáš. *Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní*. Nové Mesto nad Váhom : vlastným nákladom, 2007. 338 s.

MANIAK, Marcel. *Protifašistický odboj v okrese Poprad a Kežmarok*. Kežmarok : Jadro, 2014. 111 s.

PAŽUROVÁ, Helena. *Východoslovenská armáda, Horúce leto 1944 na východnom Slovensku*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012. 343 s.

STANISLAV, Ján. *Letectvo v prípravách na ozbrojené vystúpenie a jeho účasť v SNP*. Bratislava : Veda, 1996. 297 s.

TIEKE, Wilhelm – REBSTOCK, Friedrich. *Im letzten Aufgebot. Die 18.SS-Freiwilligen-Panzergrénadier-Division Horst Wessel*. Coburg : Nation Europa Verlag, 2000. 321 s.

Kapitoly v monografiách, štúdie a články/ Articles in Journals, Chapters in Monographs

KORČEK, Ján. Vojensky organizované pracovné formácie v pôsobnosti MNO a MV Slovenskej republiky 1942-1945. In: TÓTH, Dezider (ed.). *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945*. Bratislava : ZING Print, 1996, s. 43 – 79.

LACKO, Martin. Zabudnutá povstalecká vražda. In: *Pamäť národa*, 2012, č. 3. roč. 8, s. 3 – 32.

WANHOFF, Adalbert. Udalosti na hornom Spiši. In: PÖSS, Ondrej – TAKÁČ, Ladislav (eds.). *Kolektívna vina*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003.

O autorovi/About the author

PhDr. Marian UHRIN, PhD.

Múzeum Slovenského národného povstania

Kapitulská 23, 975 59 Banská Bystrica

e-mail: marian.uhrin@muzeumsnp.sk

<https://orcid.org/009-0005-3423-9516>

DOKUMENTY A MATERIÁLY

JÁN BRADÁČ A MYJAVA V ČASE SNP, PARTIZÁNSKEJ VOJNY A PRECHODU FRONTU (OČAMI JEHO DENNÍKOVÝCH ZÁPISKOV)

JURAJ KRIŠTOFÍK

KRIŠTOFÍK, J.: Ján Bradáč and Myjava During the SNU, Partisan War, and Front Transition (Through the Lens of his Diary Entries) *Vojenská história*, 3, 28, 2024, pp 71-86, Bratislava. Ján Bradáč was a notable figure in Myjava and an enthusiastic advocate for establishing a museum in the town. Bradáč's diaries, deposited in the Museum of the Slovak National Councils in Myjava, are a valuable kaleidoscope of information about the Podjavorina region from 7 July 1944 to 1 December 1946. In his diary, Bradáč closely followed and evaluated the outbreak of the Slovak National Uprising and the preceding events. His diary includes reflections on the partisan movement, the activities of occupation units, the social situation in Myjava, etc. The author also assesses the final weeks of the People's Party regime, the transition of the front, and the restoration of the Czechoslovak Republic. Diaries of Ján Bradáč provide an interesting insight into the lives of the inhabitants of the border town of Myjava during the period under review.

Key words: Ján Bradáč, Myjava, Slovak National Uprising, Partisan War, Eastern Front
DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2024.28.3.4>

Ján Bradáč patril k významným osobnostiam Myjavy a nadšeným podporovateľom vzniku múzejnej inštitúcie v tomto meste. V roku 2024 si pripomínáme 140. výročie jeho narodenia a bohatý osobný fond písomného charakteru, ktorý po sebe zanechal, obohacuje naše poznanie o živote civilného obyvateľstva v regióne v prvej polovici 20. storočia. Takmer 20 rokov žil v USA, kde aktívne podporoval aktivity zamerané na vznik Československej republiky. Po návrate do vlasti pracoval ako pokladník Myjavskej banky až do odchodu na dôchodok v roku 1937.¹

Bradáčove denníky deponované v Múzeu Slovenských národných rád v Myjave sú cenným kaleidoskopom informácií o podjavorinskom regióne od 7. júla 1944 do 1. decembra 1946.

Vypuknutie Slovenského národného povstania a udalosti, ktoré mu predchádzali,

Ján Bradáč s náboženskými knihami pri príležitosti výstavy starých tlačí v Myjave v októbri 1931. Zdroj SNM - MSNR v Myjave

¹ Archív SNM-MSNR (ďalej len A SNM-MSNR) v Myjave, MMH 4899, BRADÁČ, Ján. *Životopisné pamäty Jána Bradáča Myjavského. 1884 – 1954*. Rukopis, s. 44.

Bradáč pozorne sledoval.² Krátko pred ním si začal viesť denník. Prvý zápis pochádza zo 7. júla 1944 a týka sa vzdušného súboja medzi nemeckými stíhacími lietadlami a americkými sprievodnými stíhačkami. Detail tohto príbehu pomerne presne zaznačil, v Myjave udalosť vzbudila veľký rozruch. O pilota zo zostreleného lietadla sa totiž postaral veliteľ žandárskej stanice Mikuláš Aujeský. Podrobné správy sa v denníku objavujú od začiatku septembra 1944. Bradáč bol veľmi dobre informovaný o medzinárodno-politickej situácii na frontoch. O vypuknutí SNP si v denníku poznačil: „*Slovenskí partizáni začali boj za oslobodenie Slovenska, spod vlivu a nadvlády Nemcov, ktorí chcú obsadiť vojskom Slovenskú republiku. Započalo sa to v strednom Slovensku, kde sa poschádzalo mnoho poprednej slovače = inteligencie, vojska a rôznej mládeže. Zaujali vraj Martin, Mikuláš, Ružomberok atd. Vojenské posádky v týchto mestách ako aj inde, ako aj žandárstvo je na strane partizánov.*“³

Myjavskí obyvatelia boli veľmi rozhorčení z hlásenia bratislavského rádia o povstaní, ktoré „puč“ dávalo za vinu evanjelikom a luteránom. Bradáč tieto prejavy považoval za „nastrojené štvanie“ a pociťoval isté zadosťučinenie, keď sa celá akcia ukončila, ale „*povedané slovo sa späť už nevráti, čo povedali „rímski chvosti“ pri vysielaní v Bratislave – to už neodvolajú a ku osuhu jejich to v budúcnosti slúžiť nebude.*“⁴

O tom, ako sa postavili niektorí Myjavčania k udalostiam v Banskej Bystrici, sa vo všeobecnosti v obci vedelo. Bradáč disponoval informáciami, že veliteľ žandárskej stanice Mikuláš Aujeský⁵ a lekár Sergej Želdakov odišli do Povstania.⁶

Turbulentné udalosti sa valili jedna za druhou. Napriek tomu, že kraj pod Javorinou nepatril do povstaleckého územia, partizánske oddiely v tomto regióne odolávali intenzívnemu sústredenému náporu nemeckých jednotiek v čase, keď už sa prevažná časť územia Slovenska tešila z ukončených bojov a pokoja zbraní. Napriek tomu, že podjavorinský odboj nemal taký rozsiahly charakter (čo bolo spôsobené i objektívnymi príčinami ako napr. geografický faktor), predsa len dokázal v určitých fázach partizánskej vojny na seba pútať časť nemeckých ozbrojených síl, i keď v prevažnej miere išlo o jednotky svojím technickým vybavením nekonkurujúce silám, ktoré Nemci poslali na povstalecké územie.

Pozornosť Jána Bradáča upútala prestrelka pri Brezovej medzi nemeckým vojskom a partizánskym oddielom Jána Reptu z 8. septembra 1944. Oddiel Repta podnikol prepadovú akciu proti prichádzajúcim nemeckým jednotkám. Nemci pátrali po partizánskych výsadaároch, avšak výsledok akcie bol negatívny. Prestrelka skončila zatlačením partizánov do lesa a neorganizovaným presunutím oddielu Repta do priestoru Dvoly.⁷ Obava panovala

² Svedčia o tom podrobné zápisy o dianí na západnom i východnom fronte, zriadení Slovenskej národnej rady v Banskej Bystrici i vytvorení povstaleckého centra. A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, Ján. *Zápisky, ktoré môžu v budúcnosti aj dakoho zaujímať. Napísal som a píšem čo sa skúsuje hovoriť a vidí na Myjave od 7. júla 1944. I. Kniha. Rukopis*, s. 1 – 6.

³ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 3.

⁴ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 2.

⁵ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 8. Veliteľ myjavskej žandárskej stanice Mikuláš Aujeský opustil mesto aj so svojou rodinou 29. 8. 1944 vo večerných hodinách. V Bánovciach nad Bebravou sa pridá k partizánom. A SNM – MSNR, MMH 4093. Hlásenie žandárskej stanice v Myjave z 30. 9. 1944.

⁶ Želdakov odišiel do Povstania 5. 9. 1944. O dva dni neskôr bol odvedený v radvanských kasárňach a 15. 9. vstúpil do 1. čs. partizánskej brigády A. S. Jegorova. Pôsobil v oddiele kpt. Nikolajeva a Slavkina. Pravdepodobne padol pri nemeckom útoku v Blatnickej doline koncom októbra 1944. Archív SNM – MSNR v Myjave. Zápisnica o osude MUDr. Sergeja Želdakova z 10. 7. 1945.

⁷ Štátny archív (ŠA) Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Myjava, šk. 71. Hlásenie okresného žandárskeho veliteľa v Myjave z 10. 9. 1944; UHRIN, Marian a kol. *II. Slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 137.

predovšetkým z možných represálií voči civilnému obyvateľstvu. Práve tohto dôvodu bol kontaktovaný myjavský okresný náčelník Emil Zelenay. Keďže situácia bola nepokojná a informácie si protirečili, Bradáč 11. septembra Brezovú navštívil. Skonštatoval, že partizánov podporilo len asi 6 – 7 Brezovanov.⁸ O zmysle partizánskeho spôsobu boja kolovali rôzne názory prakticky hneď od počiatku. Niektoré si vypočul počas návštevy obce: „*Na ulici som sa stretol s jedným, ktorého som sa spytoval na spôsoby part., ktorý veľmi nepriaznivo sa o Brezovanoch vyslovoval nadávajúc im do ‚zradcov‘, že Nemci vedeli o všetkom, čo sa na Brezovej konalo a koná a že nastúpenú cestu skoro všecia opustili, až na 6 – 7 Brezovanov. Že partizáni sú nie na to, aby sa bili s Nemcami, ale sú na to, aby im robili materiálne škody, tak ako aj od Myjavy do Starej Turej čo poškodili trať a podobne.*“⁹ Denník zaznamenal i správu o prvej deštruktívnej akcii partizánov na trase Nové Mesto nad Váhom – Myjava z 9. septembra 1944.¹⁰ O Lubine, Bzinciach a príľahlých kopaniciach sa hovorilo, že ide o partizánske obce.¹¹ Veľký rozruch vyvolala smrť vedúceho Deutsche Partei v Myjave Franza Heidera. Odstrel zorganizovali príslušníci oddielu Hurban, hoci existovali indície, že za jeho odstránením mohli byť aj nemeckí poľní žandári.

Ozbrojené strety medzi partizánmi a nemeckým Wehrmachtom, resp. jednotkou POHG sledovali Myjavčania veľmi pozorne. Partizáni Reptovho oddielu sa koncom septembra 1944 dostali do prestrelky s gardistami, pričom zabili 11 príslušníkov POHG a 25 zajali.¹² Veliteľ novomestských gardistov následne zorganizoval odvetnú akciu. Gardisti zaistili približne stovku občanov evanjelického vierovyznania ako rukojemníkov. Bradáč si uvedomoval konfesijný rozmer celej akcie a tretie plochy medzi evanjelikmi a katolíkmi narúšali spoločné spolužitie, pretože katolíci „*dokázali, že im nejde o žiaden národ, oni sú katolíkmi, ktorých kňazstvo štie a oni slepo veria a evanjelikov by zničiť sa neštítali za žiadnych okolností. Len pokyn im treba, zabúdajú, že palica má dva konce. Tento skutok medzi evanjelictvom narobil mnoho nevole. Ale sa aspoň prezradili.*“¹³ Bol pozorný čitateľom denníka *Slovák*¹⁴ a často konštatoval, že noviny podporujúce politiku vládnej HSĽS štvli proti evanjelikom. Veľmi ťažko tiež znášal väznenie evanjelických kňazov. V tom čase boli zaistení lubinský kňaz Ľudovít Vajdička, staroturiansky Miloslav Bibza, učiteľ Adam Špitka a mnohí ďalší.¹⁵

⁸ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 12.

⁹ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 15.

¹⁰ Išlo o poškodenie železničného viaduktu medzi železničnými stanicami Stará Turá a Paprad'. Akciu mali na starosti partizáni z oddielu Hurban. O udalosti pozri viac KRIŠTOFÍK, Juraj. „*Javorinu Nemci nikdy nedostanú!*“ *Odboj a partizánske hnutie v podjavorinskom regióne 1939 – 1945*. Stará Turá a Myjava : Mesto Stará Turá, 2022, s. 88.

¹¹ „*O Lubine, Bzincach a ich kopaniciach koluju reči, že je to všetko oblečené do vojenských rovností, všetko samý partizán. Aj zo Starej Turej vraj je hodne partizánov.*“ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 10.

¹² ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 195, D1-951/1944; HRUBOŇ, Anton. Hlinkova garda a partizáni. In: HRUBOŇ, Anton – KRIŠTOFÍK, Juraj (zost.): *Partizáni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 123.

¹³ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 10.

¹⁴ Bradáč autorsky prispel aj do špeciálnej prílohy denníka, ktorá bola venovaná podjavorinskému a pod bradlianskemu kraju. BRADÁČ, Ján. Z prvopočiatkov Myjavy. In: *Slovák*, 1940, roč. 22, č. 232, 29. 9., s. 23.

¹⁵ Bibzu zaistili 13. 10. 1944 v súvislosti s partizánskym prepacom nemeckej posádky v Starej Turej, Vajdička bol zatknutý 25. 10. po bitke pri Bošáci. Obaja skončili v zaisťovacom tábore v Senici. KRIŠTOFÍK, Juraj. „*Javorinu Nemci nikdy nedostanú!*“ *Odboj a partizánske hnutie v podjavorinskom regióne 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2017, s. 102, 170.

Ján Bradáč bol vo svojej podstate pacifista a vojnu a násilie bytostne neznášal, ako o tom svedčí zápis v denníku z 9. októbra 1944: „*Na ráno som mal sen. Ležím vraj na posteli tak ako vraj v polosne a vedľa stál p. učiteľ Ursíny a kričím na tej posteli vraj som to počul z rádia:*

Pokoj! Pokoj! Pokoj! A já že hovorím učiteľovi, reku počúvate? Pokoj. pokoj. pokoj už na Slovensku, už sa nebude, lebo sa nesmie bojovať. Ach hovorím Sláva Hospodinu Otcu našiemu, už je pokoj, už sa nemusíme lakať vojny. Ovšem, bol to len sen, ale sen ktorý by keby dopustil dobrý Hospodin mohol sa stať aj skutkom. Dúfajme a verme, že sa stane.“¹⁶

Zväčšujúca sa aktivita partizánskych akcií sa pretavila aj do nemeckých protiopatrení. V noci z 5. na 6. október 1944 bola vykonaná razia na príkaz nemeckého veliteľstva v celej Trenčianskej župe.¹⁷ Južne od Myjavy sa odohrala prestrelka medzi partizánmi a nemeckým vojskom. Zajatí boli myjavskí občania Dušan Valášek, Dušan Smetana, Jaroslav Dudík a Rajmund Jirka a jeden neznámy partizán.¹⁸ Akciu zaznamenal aj Bradáč vo svojom denníku. Chlapcov Nemci držali v meštianskej škole, kde ich bili a huckali na nich psy. Na ďalšie vyšetrovanie ich odviezli do Senice a neskôr do protektorátu. Domov sa vrátili až v apríli 1945.¹⁹

Podjavorinský región postupne začali obsadzovať nemecké jednotky patriace do zväzku 708. Volksgrenadier Division. Napriek tomu, že sa v obciach nezdržiavali natrvalo, podnikali časté výjazdy do okolia. Rozruch vyvolal prepád nemeckej posádky v Starej Turej v noci z 11. na 12. októbra 1944.²⁰ Podľa dostupných správ, ktoré Bradáč zaznamenal, akcia bola podniknutá z toho dôvodu, aby sa Nemci nemohli dostať partizánom v horách na stopu.²¹

Rozruch vzbudil príchod 1. východomošlimského pluku SS do Myjavy 16. októbra 1944. Pôvodne prišiel preto, aby pomohol eliminovať silnejúce partizánske hnutie v kraji. Bradáč spočiatku správanie vojakov označil za drzé, na základe intervencie domácich u nemeckého poľného žandárstva sa však zlepšilo. Viacerí z nich prebývali v ulici, kde býval Ján Bradáč s manželkou. Veľká časť jednotky sa ubytovala v meštianskej škole, preto muselo byť prerušené vyučovanie. Domácich Myjavčanov vrátane Bradáča zaujímalo, z akých dôvodov sa Turkestanci dali do nemeckých služieb. Odpoveď sa niesla v duchu zlepšených osobných pomerov v nemeckých službách („*že oni boli zajatí, ako takých dávali Nemci do prác, kde okrem kapusty a – bitky iné nedostali. Keď boli agentami vábení do nemeckého vojska – išli, lebo majú takto voľnejší život aj čo jest.*“)²² a rozdiel predstavoval aj konfesijný aspekt: „*Rus zlý, nedá sa modliť, Nemec dobrý, dá sa modliť!*“²³ Nemecké jednotky usilovne pátrali po ľuďoch, o ktorých mali podozrenie z partizánskej činnosti alebo z jej napomáhania. V tejto súvislosti je zaujímavá Bradáčova spomienka na generála Vlasova, ktorý sa údajne zdržiaval v Spoločenskom dome. Ide však o omyl.

¹⁶ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 38.

¹⁷ ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 195, D1-957/44. Razia v župe Trenčianskej, prevedenie.

¹⁸ ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. Okresný úrad Myjava, šk. 72, č. 225/1944. Hlásenie žandárskeho veliteľstva v Myjave zo 7. 10. 1944.

¹⁹ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 33 – 35.

²⁰ Podrobný priebeh akcie viac pozri KRIŠTOFÍK, „*Javorinu Nemci nikdy nedostanú!*“, s. 99 – 106.

²¹ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 43.

²² Archív SNM-MSNR v Myjave, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 55.

²³ Pamätná kniha obce Myjava, s. 109.

Bradáč si ho pravdepodobne pomýlil s jedným z vyšších turkeštanských veliteľov Gulamom Alimovom. Onedlho sa dozvedel aj meno vrchného veliteľa – SS-standartenfuhrera Harun-el Raschid Beya.²⁴

Koniec októbra sa niesol v znamení pretrvávajúcich ťažkostí ubytovaných Turkeštancov a pádu povstaleckej Banskej Bystrice. Bradáč neskrýval sklamanie nad vývojom situácie, ale vyvesenie zástav v obci 28. októbra spájal aj so vznikom ČSR: „*Je veľmi špatné prš-lavé počasie dnes. Tuším aj tá príroda želim toho pádu banskobystrického – a zástavy? Tie majú dvoji účel, pre tých, ktorí sa radujú z pádu banskobystrického, že víťazstvo dobyli a pre tých, ktorí čakali, že 28. okt. bude dňom slobody zase – sú vyvesené na upomienku, že 28.okt. bol dňom slobody pre naše národy, ale že podáva nám nádej, že konečne deň slobody príde, lebo sa každým dňom blíži. Lenže v akej forme a kedy, to veru nik nevie – len sám Trojjediný Boh.*“²⁵

Bradáč sa zoznámil s turkeštanským veliteľom Gulamom Alimovom. Dokonca ho požiadal o poskytnutie jeho fotografie pre potreby múzea. Dodnes tvorí súčasť zbierkového fondu MSNR. Zaujímavý je Bradáčov opis Alimova: „*Je to 24 ročný pekný, mladý, silný chlapák. Čierne oči i bohaté sýto čiernej farby vlasy. Tvár okrúhla a plná. Je nie príliš vysoký, ale ani nízky, dobrosrdečný a sympatický. Som sa ho pýtal a pani Vomáčková tlmočila, či má Korán, že má. Pýtal som sa ho, či má viac kusov, či by nám pre múzeum mohol dať jeden kus, sľúbil, že obstará. Líbi sa mi, neviem príčinu, veď je mohamedán, ale predsa je smelý a dobrý, teda veľmi sympatický. Pán Boh urob z neho nástroj pre svoje kráľovstvo a daj mu poznať seba, aby bol svojmu národu významne osožným.*“²⁶ Alimov Myjavčanom pomohol aj inak. Po večernom stretnutí s priateľom pri poháriku sa nechtiac dostal do kanalizačnej šachty, pretože pouličné lampy nesvietili. Na ďalší deň začalo v celej Myjave fungovať elektrické osvetlenie.²⁷ Pisateľ denníka postupne vycítil, že veliteľ Turkeštancov stojí na strane domácich. Podarilo sa mu dosiahnuť, že viacerí zaistení v súvislosti s odbojom boli napokon prepustení.

Koncom novembra 1944 už mal vedomosť, že časť turkeštanskej jednotky prechováva sympatie k partizánom. Skonštatoval, že 23. novembra ušlo asi 300 vojakov do hôr. Mohlo ísť o príslušníkov 1. práporu. Časť z nich prešla do oddielu Hurban pod vedením lubinského rodáka Miloša Uhra.²⁸ Obavu mal pred ich možnou neorganizovanosťou po úteku. Turkeštaneč – partizán bol preňho človek, ktorý nepredstavuje nebezpečenstvo, komplikácie videl v Aziatoch – banditoch, „*ktorí môžu hodne zla narobiť.*“²⁹

Positívne zhodnotil prechod jedného práporu Turkeštancov k partizánom na Vianoce 1944. V čele tejto iniciatívy stál opäť jeho známy Gulam Alimov. Týmto činom dokázal, že je „naším“. S dezerciou súvisela pohotovosť jednotky v Myjave – pred Spoločenským domom zaujala bojové postavenie v obavách pred návratom Aziatov.³⁰ Situácia dokon-

²⁴ Vlastným menom Wilhelm Hintersatz. Počas prvej svetovej vojny konvertoval na islam. Viac pozri na: <https://www.harun-el-raschid-bey.de/> (stav k 8. 5. 2024).

²⁵ Archív SNM-MSNR v Myjave, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 68.

²⁶ Archív SNM-MSNR v Myjave, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 94.

²⁷ Na inom mieste spomenul, že zapnuté osvetlenie malo svoj dôvod, pretože Alimova chceli zabiť neznámi partizáni, ktorých sa podarilo zajať.

²⁸ KRÍŠTOFÍK, „*Javorinu Nemci nikdy nedostanú!*“, s. 139 – 140.

²⁹ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 101.

³⁰ Dostupné na: <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/SS/SSOsttuerkei-R.htm>, LACKO, Martin – TESÁREK, Pavel. *I. východomošlinský pluk SS na Slovensku (október 1944 – január 1945)*. Trnava : Katedra histórie Univerzity sv. Cyrila a Metoda, 2006, s. 96 – 100.

ca zašla tak ďaleko, že na konci januára 1945 ich už Nemci považovali za nespoľahlivý element: „*Dnes vraj na Turej Lúke oznamovali bubnom, že kto sa opovážil prepožičať – predat' oblek, alebo aj ku horám dakoho prevádzať, dopúšťa sa prečinu, za čo môže byť odstrelený. Týka sa to iste Aziatov = vojakov, ktorí prechádzajú stále ku partizánom. Nemci ich už považujú za nespoľahlivý element, preto ich z Myjavy dľa možnosti čo prv chcú odvolať, aby po prípade neutiekli všetci za Alimovom.*“³¹ Akákoľvek podpora a sympatie Myjavčanov pre Turkestanov sa po dezercii časti pluku k partizánom vnímala ako zámienka na zásah proti nim. Nebezpečenstvo mohlo predstavovať i zabudnuté šatstvo zbehnutých vojakov v domoch.

Nemecký národ sa po vypuknutí SNP v Bradáčových očiach značne diskvalifikoval. Hitler a Himmler sú pre Bradáča diabli, ktorí „zblbli a otupili národ.“ Želal si skorý pád Nemecka a veril, že za vraždy v Poľsku, Rusku, Československu a Južoslávii bude náležité potrestané. Nádejal sa, že totálnemu zničeniu krajiny môže zabrániť len nemecká kapitulácia. Ťažko znášal konštatovanie Nemcov o slovenských udaváčoch, ospravedlňoval si ho tým, že ho šíria s úmyslom škodiť miestnym ľuďom a pomerom, pretože „*zvrhla podlosť, akej sú Nemci schopní, už není ani ľudská, ale rovno diabolská.*“³² V rámci objektívnosti však treba priznať, že jeseň 1944 a jar 1945 boli poznačené mnohými udaniami, ktoré mali pre dotknutých doslova likvidačné dôsledky a iniciatíva bola zväčša v domácich radoch. Bradáč sa obsírnejšie vyjadroval aj o nezávideniahodných krokoch miestnych, ktorí dokázali udávať neraz len pre osobné spory.³³

V prípade potreby poskytol dom Bradáčovcov prístrešok a ubytovanie pre nemeckých vojakov. Bolo to napr. v prípade mladého Heinza Gruneckla, „slušného 23-ročného chlapca“, ktorý prespal v kuchyni zo 7. na 8. február 1945. Jeho jednotka mala byť nasadená do hôr na boj proti partizánom.³⁴ Od neho a od ďalšieho prespávajúceho Hansa Johanna Unfieda sa mal možnosť dozvedieť viac detailov ohľadom ich služobných povinností. Zdôverili sa mu, že plat je na príkaz Himmlera nižší, zhoršili sa aj pridely jedla. Zaujímavá je zmienka o hodnotnom povyšovaní vojakov Wehrmachtu, starší vojaci podľa nich nemali záujem o vzostup v hodnotnom rebríčku – na rozdiel od mladších ročníkov. Bradáč sa okrem Nemcov pozastavil aj pri Maďaroch. Pokladal ich za národ, ktorý vždy spolupracoval s Nemcami, a podľa toho by mali byť aj potrestaní.

Keďže Ján Bradáč pôsobil dlhé roky vo funkcii zborového dozorca, zaujímal sa aj o duchovný život okupačného vojska. Pri vojsku pôsobili dvaja evanjelickí duchovní a jeden katolícky. Bohoslužby odbavovali v miestnych kostoloch. Navonok vyzerali ako bežní vojaci – nepoužívali nijaké označenie svojho stavu. Duchovnú útechu poskytovali aj zraneným vojakom.

Pomerne prekvapivá je Bradáčova znalosť aktuálneho stavu partizánskej vojny. Poznačil si, že „*šuhaji od partizánov boli prepustení od svojich útvarov.*“³⁵ Po Bošáckom boji

³¹ A SNM-MSNR v Myjave, MMH 1492, BRADÁČ, Ján. *Čo sa počúva na Myjave a čo sa prežíva od 1. 2. 1945 do 28. 4. 1945. 2. kniha*. Rukopis, s. 4 – 5.

³² A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 69.

³³ Možno spomenúť prípad zradu učiteľa Stanislava Hlubockého zo Starej Turej, ktorý vo svojom dome ukrýval švagra Ondreja Chorváta a amerického letca Jamesa Kirchhoffa. Všetkých troch popravili na trenčianskej Brezine. Podobne dopadla rodina hájnika Jána Haruštíaka z kopanice U Haruštíakov, ktorú pre podozrenie zo zrady vystriedali neznámi partizáni. K prípadom pozri viac PODOLAN, Peter. *Príbeh letca F/O Jamesa M. Kirchhoffa očami Martina Kýšku*. In: PODOLAN, Peter (ed.). *Štúdie z histórie. Historia nova 9*. Bratislava : Stimul, 2015, s. 87 – 103; ŠA Bratislava, pob. Trenčín, f. OÚ Nové Mesto nad Váhom, šk. 198, č. 92/1944.

³⁴ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 20.

³⁵ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 70.

20. októbra 1944 totiž došlo k patovej situácii a mnoho partizánov opustilo svoju jednotku, čo súviselo s nervovým vypätím a pomerne veľkými stratami.³⁶ Veľmi si cenil veliteľa oddielu Repta Jána Reptu a Brezovanov, ktorí stáli pevne za ním.

Častou zmienkou v Bradáčových denníkoch sú aj letecké poplachy. Anglo-americké lietadlá sa viackrát stretli vo vzdušných súbojoch s nemeckými stíhačkami a niekoľko z nich bolo zostrelených aj nad Myjavou a priľahlým okolím. Niektorým letcom sa podarilo vďaka obetavým kopaničiárom a obyvateľom prežiť a časť z nich sa v bezpečí dostala na povstalecké letisko Tri duby.³⁷

Na Nový rok 1945 sa Myjavčania pohoršovali nad možným vznikom nevestince v bývalej židovskej škole, ktorý požadovali nemeckí vojaci. Proti tomu sa dvihla veľká vlna nesúhlasu na čele s evanjelickým farárom Júliusom Cibulkom. Zákazníkov malo obsluhovať viac ako 50 zamestnankýň domu – Francúzky, Poľky, Nemky, Rusky, Kirgizky či Mongolky. Obava bola aj pred vynúteným nasťahovaním Nemcov, Bradáč zaznamenal sťažnosti viacerých vojakov, lebo vraj „*nik nemôže v dome spať v noci, oni vraj celú noc alebo celé noci hulákajú, pijú, tancujú a vraj nejaké ženštiny s nimi robia v dome orgie, celú Sodomu a Gomoru.*“³⁸ Január sa tiež niesol v znamení občasných stretov medzi partizánmi a nemeckými jednotkami, do boja sa zapájali taktiež dezertovaní Turkestanci.

Mobilizačná vyhláška v januári 1945 zasiahla aj obyvateľov Myjavy. Od druhej polovice mesiaca boli úrady pripravené na registráciu ľudí, ktorí mali vykonávať opevňovacie práce v okolí mesta s výhľadom na blížiaci sa front. Vyhláška z 12. januára 1945 povolávala do armády ročníky 1935 – 1941. Odvedení branci sa vo svojich útvaroch mali hlásiť do 20. januára.³⁹

Dalšia vyhláška z 19. februára sa týkala brancov odvodového ročníka 1944. Tí mali nastúpiť na prezenčnú a vojenskú pracovnú službu 5. marca.⁴⁰ Mnohí však nariadenie nerešpektovali a v takom prípade mohli byť vyhlásení za zbehov. Pred odvodom odišlo viacero mladých mužov do hôr. Plné ruky práce mal aj notár Jozef Hrivnák, ktorý sa pokúšal riešiť žiadosti o odklad brancov pochádzajúce zväčša od rodinných príslušníkov.⁴¹ Nemci v spolupráci s miestnym žandárstvom podnikli v tomto smere opatrenia a 8. febru-

³⁶ Po bitke pri Bošáci stála II. Čs. partizánska brigáda J. V. Stalina pred vážnou dilemou. Komplikácie so zásobovaním a veľkosť partizánskeho zväzku sťažovala jej existenciu na malom priestore. Jednotlivé oddiely sa mali rozptýliť na väčšie územie. KRIŠTOFIK, „*Javorinu Nemci nikdy nedostanú!*“, s. 111 – 112.

³⁷ GÁLIK, Ján. *Myjava v obrazoch histórie*. Myjava : Kniha vydaná vlastným nákladom, 2010, s. 379 – 380.

³⁸ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 141 – 142.

³⁹ BAKA, Igor. Nasadenie slovenskej armády na opevňovacie práce pre potreby okupačného režimu. In: KOVÁČOVÁ, Viera a kol. *Slovensko v roku 1945. Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2020, s. 254. Bradáč v denníku v tejto veci uvádza: „*Vyhláška sa týka od 20 – 30 rokov starých, ako aj tých ‚regritov‘, ktorí boli prijatí zo starších nevojakov r. 1944 asentovaných. Týchto je mnoho. Podľa vyhlášky /mobilizačnej/ všetci sa majú prihlásiť do 20. januára 1945. Ale toto bolo úradne opravené na ‚behom 24 hodín od vyhlásenia‘. Od rána poplach medzi obyvateľstvom zháňajúcim potrebnosti, ktoré mobilizačná vyhláška predpisuje. Salamiúnsky predpisujú toľko toho, ako študentom do internátu v čase hojnosti. Bolo by naším mocipánom treba dať otázku, kde ma jedinec tie veci vziať – keď ich nevie zohnať štát. Keď štát zháňa ľudí – má mať všetko čo treba pre ľudí. Keď nemá ani na nich ani do nich – prečo a ku čomu ľud trápi a mobilizuje ???“ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 144.*

⁴⁰ Bradáč si poznačil: „*Dnes je deň rukovania podľa vládneho nariadenia. Mnohí rukujú do Nového Mesta, ale mnohí ostali doma. Veľkého kriku ani nadšenia nebadat.*“ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, Čo sa počúva na Myjave, s. 78.

Oslobodení boli len stredoškólači, vysokoškólači a zamestnanci podnikov dôležitých pre obranu štátu, ktorí museli mať platný doklad. BAKA, *Nasadenie*, pozn. 33, s. 255.

⁴¹ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, Čo sa počúva na Myjave, s. 68.

ára sa uskutočnila väčšia prečesávacia akcia na kopaniciach. Počas dňa zadržali mladých mužov aj priamo v obci a sústredili ich do miestnej evanjelickej školy so silnou strážou.⁴²

Podobná situácia panovala v Turej Lúke a vo Vrbovciach. Úrady dali vyhubovať vyhlášku a mužov nútili do vojenskej služby aj pod hrozbou vypálenia domov a zastrelenia.⁴³ Prihlásilo sa 50 mužov. Odvod sa dotkol i mladej pracovnej sily z Taušovej fabriky, čo sa nestretlo s pochopením zamestnávateľa.

Od začiatku nového roka si Bradáč taktiež všimol čoraz väčšie zneistenie ubytovaných Nemcov. Zároveň sa stupňovali prehliadky domov pre hrozbu zo strany partizánov. Nemecké jednotky ich vykonávali v obci i na kopaniciach a niekoľko ľudí bolo zaistených, jedným z nich bol hostsinský Pavel Bruško. Bradáč tieto razie hlboko odsudzoval. Slová vlády v Bratislave o nemeckej ochrane považoval za číry výsmech.

Koncom januára prechádzali cez Myjavu nemecké vojská zložené zväčša z Ukrajincov. Zdržali sa na jednu noc. Pre Bradáča bola zaujímavá ich charakteristika, išlo o mladých vojakov, ktorí boli protižidovsky nalaďení a zlé pomery v Rusku pričítali na ich vrub. Pravdepodobne to boli príslušníci jednotky SS Galizien, ktorá sa z nášho územia presúvala ďalej na západ.⁴⁴ U Bradáčovcov prespávali dvaja jej členovia, zdravotník Volodymir Samotulka a desiatnik Bronislav Kapko. Hostiteľ využil príležitosť a spýtal sa ich, prečo podporujú nacistické Nemecko. Ukrajinci argumentovali tým, že im prisľúbil samostatnosť a nezávislosť Ukrajiny – „*a ako vám ju dá, keď Ukrajiny nemá? Stisnul pleciami.*“⁴⁵ V obci vyvolali rozruch, pretože vojaci požadovali od miestnych gazdov sprievod v ďalšej ceste. Rozkaz okrem iných postihol Bradáčových susedov Daniela Sládečka, Jána Kováča či Pavla Kubovčiaka. Našťastie sa im podarilo vrátiť sa, hoci Kubovčiakova hlava bola zasiahnutá konským kopytom.⁴⁶

Na prelome januára a februára 1945 prechádzalo cez Myjavu viacero nemeckých kolónií. Medzi ustupujúcimi vojskami sa naďalej objavovali aj Ukrajinci. Bradáčovci na prechodný pobyt neprijali žiadneho vojaka – stalo sa tak po rozhodnutí veliteľa. Keďže išlo o mladých mužov, Bradáčovi ich osud nebol ľahostajný. Všimol si, že časť z nich navštevovala aj miestny kostol. Začiatkom februára dostal od cirkvi za úlohu zistiť stav novovybudovanej meštianskej školy, z ktorej sa vysťahovali Turkestanci. Po obhliadke spolu s farárom Júliusom Cibulkom potvrdil „*divošské zhumpľovanie tej ešte ani dohotovenej budovy.*“⁴⁷ Okrem toho chýbali viaceré predmety, ktoré si odchádzajúce vojsko vzalo so sebou.

Keďže pracoval ako úradník v banke, zaujímal sa o ekonomickú situáciu obyvateľstva. Vo valutovom usporiadaní medzi slovenskou a protektorátnou korunou videl možný rozpor pri riešení finančnej otázky, pretože slovenská koruna predstavovala hodnotnejšie platidlo: „*Nuž aké to usporiadanie bude je veru otázka, ak všetci Česi takto zmýšľajú, aby čo hladšie vybrdli z finančnej zlej situácie do ktorej ich Protekt. systém namočil, iste my Slováci zase doplatíme na to spojenie Slovákov s Čechmi. Svet by nebol ani svetom, keby v ňom nerobili krivdy.*“⁴⁸

⁴² A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 20.

⁴³ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 28.

⁴⁴ A SNM-MSNR, MMH 1491, BRADÁČ, *Zápisky*, s. 164.

⁴⁵ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 6.

⁴⁶ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 2.

⁴⁷ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 16.

⁴⁸ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 20.

Dvadsaťročné spolunažívanie s Čechmi v jednom štáte ovplyvnilo aj Bradáčovo nazeranie na Beneša, Masaryka a Štefánika: „*Býv. prez. Beneš nás Slovákov nikdy v láske nemal, čo skutkami dokazoval už hneď od prvopočiatku, keď sa odbojne pracovalo počas predošlej vojny. My v Amerike už sme oňho nestáli, lebo dôveru slovenskú nikdy nehľadal ani si ju v utvorenej Čsl. republike od Slovákov, ktorí majú mali a chcú mať svoj národ nad ostatné – nezískal. Na Masaryka pozerali sme aj v Amerike ako na Otca. Všeobecne sme si ho pripomínali a zvali len Oteckom Masarykom, Štefánika sme si vážili ako oprávového zástupcu Slovákov proti komukoľvek a preto aj keď sme Beneša poznali ako nie nášho priateľa – predpokladali sme, že keď máme v tej osloboditeľskej trojici Slováka, Moravania Masaryka a Česi Beneša – má nás kto zastupovať čo je nás po Benešovi. Ale žiaľ, Štefánik padol – aj naša opora padla. My ale vieme, že Beneš je politicky zahrotený proti našim túžbam, proti našej slobode, lebo mal tú možnosť keď bol prezidentom len to vieme, že čo sa žiadalo pre Slovákov, všetko hatil a nedokázal sa prisluhovať rovnou mierou pre všetky národnosti nad ktorými panoval. Je to Čech --- aj pre Čechov pracoval.*“⁴⁹ Do Bradáčovho hodnotenia sa však preniesla skepsa až v neskorších rokoch pod vplyvom politiky 1. ČSR a najmä po zvolení E. Beneša za prezidenta republiky a treba povedať aj to, že počas vlastného pôsobenia v Little Falls proti nemu nijakým spôsobom nevystupoval. Na konci vojny čoraz viac premýšľal nad osudom Slovenska v znovuoobnovenom štáte a dospel k názoru, že Slovensko by nemalo byť pre silnejšieho českého partnera kolóniou. Predstavoval si ho „*bez rozumov bratislavskej vlády pod dozorom ruským*“, čo však vonkoncom nemalo znamenať prijatie boľševického režimu. Predstavoval si demokratický spoločenský systém so silným sociálnym akcentom, ktorý mal byť pre každého spravodlivý.⁵⁰

Veľký rozruch spôsobil výbuch nemeckého auta RAI 10. februára 1945 priamo v centre Myjavy, keď „*neznámi páchatelia*“ položili ekrazitovú nálož medzi predné kolesá. Zahynul nemecký vojak Otto Franz.⁵¹ Domáci spočiatku nevedeli, či ide o akciu partizánov, obavy boli aj pred umelo vyvolaným incidentom zo strany Nemcov, ktorí by situáciu mohli využiť na zatýkanie ľudí.⁵² Mesto na noc uzavreli vojaci a nikto nesmel dovnútra ani von. Vyšetrovanie našťastie zostalo bezúspešné a „*keď sa to vysvetlilo, bolo ako keby kameň do vody hodil*.“⁵³ Ďalšou diverznou akciou, ktorá sa Bradáčovcov priamo dotkla, bol výbuch transformátora vo firme Tauš 17. februára. Elektrické osvetlenie v Myjave bolo prerušené. Za akciou stáli partizáni z oddielu Jermak. Výbušninu nastražili spojky Valter Smyčka a Samuel Škrinár.⁵⁴ Nemci zaistili viacerých pracovníkov fabriky vrátane vrátnikov firmy Tauš Štefana Dudíka a Pavla Marečka.⁵⁵ Na páchatelia vypísali odmenu 100 tisíc Ks. Minimálne dvaja muži boli zranení.

⁴⁹ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 32 – 33.

⁵⁰ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 80 – 81.

⁵¹ Archív SNM – MSNR, MMH 4065. Hlásenie žandárskej stanice v Myjave z 11. 2. 1945.

⁵² Pamätná kniha obce Myjava, s. 124.

⁵³ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 34.

⁵⁴ Spočiatku náčelník štábu Dobrin Akimenko a zástupca veliteľa Lavrenčuk Lastočkin váhali, koho majú na akciu poslať. Napokon sa rozhodli pre Smyčku a Škrinára, pretože v závode pracovali a mali priepustky. ŽVACH, Ľudovít – PACKA, Ľudovít (eds.). *Protifašistický odboj v okrese Trnava*. Bratislava : Obzor, 1979, s. 123.

⁵⁵ Pavel Mareček bol otcom mladého básnika a partizána Milana Marečka. Otca Valtera Smyčku Nemci zaistili aj koncom marca.

Napätie posledných dní vojny sa pokúšali zmierniť myjavskí muzikanti, ktorých nemeckí vojaci pozvali do Spoločenského domu na hudobný večer. Spočiatku chceli len hudobné nástroje folkloristov, ale na žiadosť vedúceho kapely Dudíkovcov Samka sa ich vzdali. Dokonca sa uskutočnil koncert kapely pre nemecké obecnstvo.

Informácie o prebiehajúcich bojoch v horách sa k Bradáčovcom dostávali sporadicky a dodatočne sa spresňovali. Dozvedeli sa, že v Novom Meste nad Váhom bol zastrelený Milan Mareček.⁵⁶ Taktiež mali vedomosť o tom, že „v horných horách“⁵⁷ padol veliteľ oddielu Hurban Miloš Uher. Značnou dávkou nepresnosti sa vyznačovali aj správy o nemeckých atrocitách na civilnom obyvateľstve.

V priebehu marca sa situácia v Myjave zdramatizovala. Prechod frontu sa nezadržateľne približoval a s tým súvisel aj zostrený boj v partizánskej vojne. Obec sa stávala terčom častých kontrol gestapa. Zadržaných ľudí zaistovali vo väznici okresného súdu.⁵⁸

Oslava vzniku Slovenského štátu bola v roku 1945 veľmi ponurá. Bradáčovci si výročie pripomenuli v evanjelickom kostole. Účasť nebola veľká, o program sa postarali kňazi Július Cibulka a Pavel Lacko. V ten deň Bradáča legitimovalo gestapo, našťastie sa to obišlo bez vážnejších následkov.

O nemeckých okupantoch, zvlášť po vypuknutí partizánskej vojny v regióne, nemal Bradáč žiadne ilúzie. Postupom času začali prichádzať informácie o sovietskych osloboditeľoch. Jednu z nich priniesol evakuant z Liptovského Mikuláša: „*Dnes prišiel Dušan Siváčkov lekárnik z Mikuláša aj s inými ľuďmi evakuanti na Myjavu. Keď hovorí o svojich zážitkoch – až vlasy dupkom vstávajú. Všetko čo títo ľudia tu hovoria o Rusoch, ako sa chovali a aké kúsky popáchali – nesvedčí to o bratoch ani ľuďoch, ale o hordách divokých a o lúpežníkoch. Vytriezveli vraj mnohí, ba všetci, ktorí toho bolševického raja museli koľko-toľko zažiť.*“⁵⁹ Údajne dochádzalo aj k znásilňovaniu žien, čo veľmi tvrdo odsúdil. Čoraz častejšie začína uvažovať nad Slovenskom a jeho spoluprácou s nacistickým Nemeckom. Vyhlásenie vojny Spojencom videl ako dôsledok tlaku nemeckej politiky a taktiež vynúteného tlaku z bratislavského centra „od našich mocipánov“. Správanie Sovietov na Slovensku dával za vinu aj nepriehľadnej Benešovej politike v Sovietskom zväze.

Počas Veľkej noci na prelome marca a apríla 1945 sa cez Myjavu sťahovalo na Moravu množstvo nemeckého vojska. Prespávalo na dvoroch a v chalupách. Väčšina obchodov zostala zatvorená a okná podnikov domáci obili doskami. Obecný rozhlas vyhlásil, že siréna viac nebude ohlasovať prípadné nebezpečenstvo pred náletmi. Šiesteho apríla sovietske lietadlá ostreľovali obec, zásah dostala cesta vedúca na Polianku a niekoľko domov bolo poškodených. Poškodené boli aj dve okná na dome Bradáčovcov. Domáci predpokladali, že nálet je predzvesťou príchodu ruských vojsk do Myjavy. Veľká obava panovala pred možným rabovaním odchádzajúcich Nemcov.

Sovieti vstúpili do Myjavy 8. apríla. Hoci panovala istá obava, čo sa bude diať, nebol čas na hlbšie úvahy. Ján Bradáč dostal za úlohu fotografovať a natočiť „kapitána a jeho družinu.“ V obci sa sformovala domobrana a z hôr sa vracali aj partizáni z jednotlivých oddielov. Boj medzi tretím gardovým plukom pplk. Ivana Gromova a odchádzajúcimi

⁵⁶ Milan Mareček bol zaistený protipartizánskou jednotkou *SS-Kampfgruppe Edelweiss* na kopanici U Škulcov pri Cetune z 26. na 27. 2. 1945. Vyšetrovali ho na gestape v Novom Meste nad Váhom. Zastrelený bol na židovskom cintoríne pravdepodobne 28. 2. 1945. Úmrtný list z októbra 1945 uvádza deň smrti 27. marec. VÚA – VHA Praha, f. Domáci odboj, č. 123/1/12. Smrtný list Milana Marečka.

⁵⁷ Tento termín je v Bradáčových spomienkach použitý viackrát. Týka sa podjavorinského regiónu severovýchodne od Myjavy až po hranicu s vtedajším protektorátom.

⁵⁸ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 92, 95.

⁵⁹ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 102.

Nemcami sa rozhořel medzi fabrikou Tauš a miestnou časťou Kolónia. Po sovietskych vojakoch sa v obci objavili aj Rumuni. Bradáč si od rumunského dôstojníka pýtal zvolenie na filmovanie a fotografovanie myjavských ulíc poznačených skazou po bombardovaní, ale nebol úspešný. Dokonca požiadal o povolenie zdokumentovať stav na kopaniciach, čo sa stretlo s podobným odmietavým stanoviskom.⁶⁰

Po vojne

Život v Myjave sa po prechode frontu nezastavil. O bezpečnosť obce sa starali rumunské jednotky. Napriek tomu prevládalo isté napätie a Bradáčovci očakávali príchod československého vojska, ktoré by zamedzilo krádežiam ubytovaného vojska. Negatívnu skúsenosť opísal vo svojom denníku: „*Lúpežnícki rumunskí vojaci večer okolo 10 hodiny sa začali k nám dobyvať. Vyšiel som von, pýtam sa čoho si ktosi praje. Odpoveď bola „davaj, davaj“ a rumunské ragačovanie. Nepustil som ich, ale som zavrel. Potom som išiel, že jejích žandárov nájdem – ale nikoho.*“⁶¹ Koncom apríla začali vojská Myjavu postupne opúšťať.

Po prechode frontu bolo obecným hlásnikom „strýčkom Trgalom“ vyhubované, že domáci majú denne zametať a čistiť cesty, aby sa v obci udržal poriadok v súvislosti s ubytovaným vojskom. Zároveň mal každý prezrieť svoj pozemok a skontrolovať, či sa na ňom nenachádza prípadná nevybuchnutá munícia.

Ján Bradáč sa intenzívne zaujímal o možnosti povojnového usporiadania na Slovensku. Podľa chýrov, ktoré na Myjavu prišli spolu s organizačným referentom Demokratickej strany Jánom Tomaškom⁶², Slovensko malo dostať samosprávu, pričom sa predpokladalo 5 spoločných ministerstiev a ostatné, vrátane školstva a osvetu, mali byť samostatné.⁶³ V Myjave vznikol Okresný národný výbor v čele s notárom Jozefom Hrivnákom, podpredsedom Štefanom Majerským a tajomníkmi Vladimírom Varsikom a Štefanom Šebestom.⁶⁴ Okrem neho sa vytvoril Národný výbor obce Myjava, ktorý viedol Ján Sládeček. Členovia výboru však zastávali neplatené funkcie, čo Bradáč svojsky komentoval ako „prácu bez pláce.“⁶⁵

Pisateľ denníka si v tomto období presne uvedomoval žalostný stav Slovenska za posledných 6 rokov. Ťažko niesol jednostranné využívanie štátnych financií do cirkevnej politiky na opravu kostolov a fár. Slovenský štát preňho nepredstavoval suverénnu krajinu, vnímal ho ako satelit nacistického Nemecka a „*Slováci museli tancovať, ako Nemci hrali.*“⁶⁶

V apríli a máji 1945 sa pozornosť Bradáčovcov sústredila na tri väčšie udalosti. 29. apríla sa uskutočnil pohreb básnika a partizána Milana Marečka. Zúčastnilo sa na ňom množ-

⁶⁰ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 145.

⁶¹ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 156.

⁶² Ján Tomaška bol členom predsedníctva Demokratickej strany, ktoré malo v tom čase 13 členov. SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati '44 – 48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 37.

⁶³ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 163 – 164.

⁶⁴ GÁLIK, Ján. *Myjava v obrazoch histórie. Druhý diel*. Myjava : Kniha vydaná vlastným nákladom, 2013, s. 13.

⁶⁵ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 19.

⁶⁶ A SNM-MSNR, MMH 1492, BRADÁČ, *Čo sa počúva na Myjave*, s. 178.

stvo ľudí a patril k najväčším v dejinách Myjavy.⁶⁷ Oslavy 1. mája boli demonštráciou obnovenia Československej republiky. Bohatý sprievod s viac ako 20 zástavami („národných slovenských, červených komunistických a starých československých“) tvorilo vojsko, partizáni, žandári, úradníci a obyvateľstvo. Program tvorila úvodná recitácia Štefana Šebestu a prejav Vladimíra Varsika o aktuálnej spoločenskej a politickej situácii. Za komunistov ako perzekvovanej zložky odboja prehovoril Samuel Jurenka. Treťou významnou udalosťou boli voľby do Národného výboru 4. mája. Volilo sa verejne na priestranstve pred Spoločenským domom. Bradáč sa okrajovo dotkol aj mien ľudí, ktorým sa zakazoval vstup do fabriky Tauš na základe ich politickej činnosti a spolupráce s Nemcami. Verejne sa hovorilo, že podnik bude poštátnený a prejde kompletnou očistou.⁶⁸

Kapitulácia Nemecka sa v Myjave oslavovala s veľkou pompou. Počas 8. a 9. mája prebiehali ďakovné bohoslužby a v Myjavskej banke „slivovica a štamprlatá už konali svoju radostnú povinnosť každému, kto do banky prišiel zvonku.“⁶⁹ Pred Spoločenským domom prehovorili všetci významní predstavitelia obce – farár Július Cibulka, predstavitelia oboch výborov Jozef Hrivnák a Ján Sládeček a za komunistov Samuel Jurenka.

V jarných mesiacoch sa postupne začali vracat ľudia z nemeckých zajateckých táborov. Mnohí prišli v zúboženom stave. Bradáč mal ťažké srdce na niektorých Židov, ktorým prisudzoval výhody na úkor nežidovského obyvateľstva a v jeho charakteristike sa objavujú aj klasické protižidovské stereotypy: „Málo bolo židov, aby boli trpeli tak ako naši partizáni, boli poschovávaní v dierach, v povalách a v domácnostiach kopaničných rodín = /v bunkroch/ - teraz ale by nedbali zásluhu a predné miesta, čo by zase len oni rozkazovali a náš človek, aby za nich a pre nich hrdlačil a bol zakriknutým. No dúfajme, že sa to nestane, aby naši mladí dopustili a pripustili židom vládnuť.“⁷⁰ Treba však dodať, že viacerí Židia pôsobili v miestnych partizánskych oddieloch. Za všetkých možno spomenúť Waltera Rosenberga (Rudolfa Vrhu), ktorý bol aktívnym členom oddielu Hurban a v októbri 1944 sa zúčastnil na prepade nemeckej posádky v Starej Turej.⁷¹

Počas jari a leta prebiehalo vyšetrovanie viacerých obyvateľov, ktorým sa vytýkala kolaborantská činnosť počas vojny. Tak to bolo v prípade riaditeľa Myjavskej banky a okresného veliteľa HG Štefana Siváčka. Tresty boli zväčša mierne a „äreštantov“ využívali na zametanie ulíc a upratovanie verejných priestorov a budov. Niektoré prípady si pod patronát vzali bývalí príslušníci 1. čs. armádneho zboru pôsobiaci v obrannom spravodajstve.⁷² Na margo sovietskych osloboditeľov si Bradáč pošťazoval viackrát. Pri príležitosti odchodu maršala Malinovského z Bratislavy uviedol: „Zo správ sa dozvedáme, že generál Malinovsky dnes sa rozlúčil s Bratislavou a tak už aj so Slovenskom. Povešť o ňom hovorí, že bol neľudský a jeho armáda vraj bola zostavená z trestancov, neni sa teda čo diviť, bol poslaný na Rumunov, potom na Maďarov, tuto snád po stránke zásluhy – bol na pravom mieste taký aký bol, lenže na Slovensko prešiel z Maďarska, kde si jeho ľudia počínali ozaj ako keby si boli namýšľali, že sú ako v Maďarsku za trest poslaní, brat

⁶⁷ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, Ján. *Zápisky, ktoré môžu v budúcnosti dakoho aj zaujímať. Značím, čo sa počúva, skusuje a vidí na Myjave od dňa 29. apríla 1945.* 3. kniha. Rukopis, s. 4; GÁLIK, *Myjava v obrazoch histórie*, s. 14.

⁶⁸ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, *Značím, čo sa počúva*, s. 14, 18.

⁶⁹ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, *Značím, čo sa počúva*, s. 22.

⁷⁰ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, *Značím, čo sa počúva*, s. 46.

⁷¹ KRISTOFÍK, „Javorinu Nemci nikdy nedostanú!“, s. 99 – 106.

⁷² „Ten desiatnik, čo vyšetruje tie tunajšie hriechy jednotlivcov, bol vraj v Rusku školovaný v obore G.P.U., to je ako v Nemcov gestapo. A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, tamže, s. 69 – 70.

= *davaj časy a všetko, čo sa ktorému páčilo, alebo ku potrebe hodilo, alebo znásilňovanie žien kade na nešťastie jeho ľudia sa položili. My Slováci sme sa na Rusov tešili, ale že by také prasatá z nich niektorých boli – to sme my nečakali, našťastie na Myjave boli z nich len hliadky, prišli Rumuni, tí boli skromnejší po každej stránke, keď dačo zlé chcel daktorý z nich robiť a spomenulo sa komando ruské – už prestali, ale proti Rusovi, ktorý zvlášť keď sa napil – nebolo žiadnej ochrany. Niet potom sa čo diviť ozaj, keď to boli trestanci, len ich skôr preč, nepatria inde a nie sú súci inde len na Sibír.*⁷³ Nepriaznivé chýry o vojsku maršala Malinovského sa zakladali na pravde len čiastočne. Niektorí vojaci mohli mať problém s disciplínou, hoci sovietski dôstojníci sa ich správanie snažili udržať v prijateľných medziach. Apelovali na nich, že Česi a Slováci sú spriaznené národy, ktoré prišli oslobodiť.

Koncom júna 1945 sa vracali do svojich domovov aj rumunské vojská. Obyvateľstvo sa obávalo krádeží a prenosu vší. Vojaci boli ubytovaní v domoch Myjavčanov. U Bradáčovcov býval mladý vojak Nikolae Michai Marcu. Domácich zaujal jeho osud. Bol ranený do kolena, jeho otec padol ešte počas prvej svetovej vojny. Zostalo po ňom 6 detí. Rumuni sa v obci zdržali 3 dni – od 21. do 24. júna. Poslední Rumuni opustili Myjavu 26. júla 1945.

Ján Bradáč sa nevyhol ani antisemitským reminiscenciám po ukončení vojny. Na prvý pohľad by ostré vyhranenie sa voči Židom mohlo pôsobiť prekvapujúco. Z dochovaných záznamov nemáme možnosť zistiť, ako vnímal deportácie židovského obyvateľstva, o masovom vyhladzovaní Židov sa pravdepodobne dozvedel až v septembri 1945, hoci chýba explicitné vyjadrenie: „*Už je k dostaniu knižočka ‚Osvěčen‘, v ktorej je opísaná prežitá hrôza barbarstva akého sa dopúšťali Nemci na úbohých ľuďoch rôzneho stavu a národnosti, kde 4 milióny ľudu v hrozných mukách zahynulo.*“⁷⁴ Zo zápiskov vyplýva, že stereotypy vnímania Žida ako vykorisťovateľa, nepriateľa a prekvapivo aj ako udavača boli v jeho optike veľmi silné.⁷⁵

Usporiadanie povojnových pomerov a politické pnutie bolo čoraz viac cítiť aj v Myjave. Manifestácia Demokratickej strany sa uskutočnila 24. júna. Prehovoril predseda SNR a DS Jozef Lettrich. Mal zaujímavú prednášku o rovnosti oboch vedúcich politických síl na Slovensku (Komunistická a Demokratická strana), pričom ani jedna z nich si v rámci spolupráce nemala nárokovať určujúce postavenie v štáte. Bradáč s uspokojením prijal zmienku o Myjave a podjavorinskom kraji, ktorý „*nesklame, lebo má hlbokú históriu národnú, atď.*“

Symbolika spojenectva so ZSSR sa pretavila aj do Všeslovanského zjazdu, ktorý sa konal na Devíne v dňoch 4. a 5. júla 1945. Zúčastnili sa na ňom poprední predstavitelia DS a KSS. Slávnosť bola prostredníctvom rozhlasu vysielaná priamo v Myjave. Bradáčovci program pozorne sledovali. Devín navštívil predseda Všeslovanského komitétu v Moskve generál Gundorov. Zdôraznil, že zábezpekou úspechu všetkého Slovanstva bola Červe-

⁷³ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, *Značím, čo sa počúva*, s. 73 – 74.

⁷⁴ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, *Značím, čo sa počúva*, s. 172.

⁷⁵ „*Na Turej Lúke žid Winter sa oženil civilne s akousi Moravkou /katolíčkou/. Tento podarený párík udal dvoch občanov cela nevinných, že prislúhovali vraj Nemcom. Boli vzatí aj sú odposlaní vraj do Ilavy. Teraz, keď manželky patričných sa na N.V. v Turej Lúke domáhajú za mužmi – začína sa vyjasňovať celá záležitosť. Žid vraj není si istý svojho udania, povedal, že aby sa im pomáhalo len aby sa jemu neuškodilo. (...) Žid vraj pochádza zo Senice, ona z Moravy, chcel vraj povolenie, aby mohol skupovať potravné články, ktorými by krmil židov, ale mu to vraj nepovolili, ba ho odkázali do Senice vraj. Smrad židovský, už by chcel koristiť na ustrašnosti ľudskej, mali by ho za to, že nevinných ľudí, živiteľov rodiny o česť pripravil – na ich miesta poslať do Ilavy, aby si dali pozor aj iní ľudia, nielen židia, že česť človeka je cenná a drahá aj chudobnému, nielen bohatému figliarovi.*“

ná armáda zorganizovaná komunistickou stranou a vedená Stalinom.⁷⁶ Gundorov spolu s predstaviteľmi SNR navštívil 8. júla Brezovú. Na slávnosti sa zúčastnilo množstvo ľudí z Bukovca, Myjavy a Košarísk.⁷⁷

Bradáč veľmi intenzívne vnímal oslavy prvého výročia SNP. Niesli sa v znamení ďakovnej bohoslužby v kostole a prejavov pred Spoločenským domom. Oslavy pokračovali v Krajnom aj za účasti ruského vojska. Slávnostný akt z Banskej Bystrice vysielali v rádiu a pri tej príležitosti sa viacerí Myjavčania slávnostne obliekli do krojov. Ako bonus sa v kine premietal dokumentárny film, ktorý rekapituloval hrôzy vojny a zachytával Roosevelta, Churchilla, Stalina i Hitlera – „príčinu všetkého zla na svete.“

Denníky Jána Bradáča predstavujú zaujímavú sondu do života obyvateľov pohraničnej obce Myjava. Významné sú už tým, že pisateľ v nich okrem domácich udalostí poctivo zaznamenával politické udalosti, ktoré hýbali celou Európou, a pohyb vojsk na západnom i východnom fronte.

J. KRIŠTOFÍK: JÁN BRADÁČ UND MYJAVA ZUM ZEITPUNKT DES SLOWAKISCHEN NATIONALAUFGSTANDES, DES PARTISANENKRIEGS UND DES FRONTÜBERGANGS (AUS DER SICHT SEINER TAGEBUCHAUFZEICHNUNGEN)

Ján Bradáč gehörte zu den bedeutenden Persönlichkeiten von Myjava und war ein begeisterter Befürworter der Gründung einer musealen Institution in dieser Stadt. Die Tagebücher von Bradáč, die im Museum der Slowakischen Nationalräte in Myjava aufbewahrt werden, stellen ein wertvolles Kaleidoskop an Informationen über die Region Podjavoriny im Zeitraum vom 7. Juli 1944 bis zum 1. Dezember 1946 dar. Der Ausbruch des Slowakischen Nationalaufstandes und die ihm vorausgehenden Ereignisse wurden von Bradáč sorgfältig verfolgt. Kurz zuvor hatte er begonnen, ein Tagebuch zu führen. Die erste Aufzeichnung stammt vom 7. Juli 1944 und handelt von einer Luftschlacht zwischen deutschen Jagdflugzeugen und amerikanischen Begleitjägern. Nach dem Ausbruch des Slowakischen Nationalaufstandes am 29. August 1944 lieferten ihm diese Ereignisse reichlich Stoff für tägliche Tagebuchbetrachtungen. Die Aufmerksamkeit von Ján Bradáč wurde beispielsweise durch die Schießerei bei Brezová zwischen der deutschen Wehrmacht und der Partisanentruppe von Ján Repta am 8. September 1944 erregt. Die Truppe „Repta“ unternahm einen Angriff gegen die vorrückenden deutschen Truppen. Während dieser Aktion suchten die Deutschen auch nach Fallschirmjägern der Partisanen, jedoch mit negativem Ergebnis. Die Schießerei endete schließlich mit der Zurückdrängung der Partisanen in den Wald und der unorganisierten Verschiebung der Truppe „Repta“ in den Raum Dvoly. Die Ankunft des 1. ostmuslimischen Regiments der SS in der Stadt am 16. Oktober 1944 sorgte ebenfalls für Aufregung in Myjava. Ursprünglich war diese militärische Einheit hierher verlegt worden, um die stärker werdende Partisanenbewegung zu bekämpfen. In seinem Tagebuch beschrieb Bradáč das Verhalten der Soldaten zunächst als unverschämte, das sich jedoch nach der Intervention von Einheimischen bei der deutschen Feldgendarmarie allmählich verbesserte. Das Ende des Oktobers 1944 war geprägt von den anhaltenden Schwierigkeiten der einquartierten Turkestaner und dem Fall des aufständischen Banská Bystrica. In den folgenden Aufzeichnungen geht der Autor auf

⁷⁶ Veľkolepá manifestácia slovanského bratstva na Devíne. In: *Pravda*, 1945, roč. č. 111, 8. 7., s. 1.

⁷⁷ A SNM-MSNR, MMH 1493, BRADÁČ, *Značím, čo sa počúva*, s. 104 – 105; Generál Gundorov nadšene vítaný v podjavorinskom kraji. In: *Pravda*, 1945, roč. 2, č. 112, 10. 7., s. 1.

die dort stationierten Besatzungstruppen, das Alltagsleben in Myjava, die wirtschaftliche Lage usw. ein. Er bewertet darüber hinaus die letzten Wochen des Ludaken-Regimes, den Frontübergang und die Wiederherstellung der Tschechoslowakischen Republik. Die Tagebücher von Ján Bradáč stellen einen interessanten Einblick in das Leben der Bewohner der Grenzgemeinde Myjava dar. Sie sind bereits deshalb von Bedeutung, weil der Verfasser neben den heimatlichen Ereignissen auch die politischen Ereignisse, die ganz Europa bewegten, als auch die Truppenbewegungen sowohl an der West- als auch an der Ostfront ehrlich und ziemlich genau aufzeichnete.

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Archív Slovenského národného múzea – Múzea Slovenských národných rád v Myjave, fond Jana Bradáča.

Archív Slovenského národného múzea – Múzea Slovenských národných rád v Myjave, zápisy žandárskych staníc.

Štátny archív (ŠA) Bratislava, pob. Skalica, f. Okresný úrad (OÚ) Myjava, šk. 71. Hlásenie okresného žandárskeho veliteľa v Myjave z 10. 9. 1944.

Štátny archív (ŠA) Bratislava, pob. Skalica, f. Okresný úrad (OÚ) Myjava, šk. 72. Hlásenie žandárskeho veliteľstva v Myjave zo 7. 10. 1944.

Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Okresný úrad (OÚ) Nové Mesto nad Váhom, šk. 195. Razia v župe Trenčianskej, prevedenie.

Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Okresný úrad (OÚ) Nové Mesto nad Váhom, šk. 198.

Vojenský ústřední archiv-Vojenský historický archiv (VÚA-VHA) Praha, f. Domáci odboj, č. 123/1/12. Smrtný list Milana Marečka.

Pamätná kniha obce Myjava.

Dobová tlač/ Period print

Z prvopočiatkov Myjavy. In: *Slovák*, 1940, 29. septembra, č. 232, s. 23.

Generál Gundorov nadšene vítaný v podjavorinskom kraji. In: *Pravda*, 1945, č. 112, 10. júla, s. 1.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie / Monographs

GÁLIK, Ján. *Myjava v obrazoch histórie*. Myjava : Kniha vydaná vlastným nákladom, 2010. 427 s. ISBN 978-80-970475-9-7.

GÁLIK, Ján. *Myjava v obrazoch histórie. Druhý diel*. Myjava : Kniha vydaná vlastným nákladom, 2013. 581 s. ISBN 978-80-971395-0-6.

KRIŠTOFÍK, Juraj. „*Javorinu Nemci nikdy nedostanú!*“ Odboj a partizánske hnutie v podjavorinskom regióne 1939 – 1945. Stará Turá : Mesto Stará Turá, 2022. 276 s. ISBN 978-80-570-3759-0.

SYRNÝ, Marek. *Slovenskí demokrati '44 – 48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica : Múzeum SNM, 2010. 403 s. ISBN 978-80-970238-5-0.

**Kapitoly v monografiách, štúdie a články/
Articles in Journals, Chapters in Monographs**

BAKA, Igor. Nasadenie slovenskej armády na opevňovacie práce pre potreby okupačného režimu. In: KOVÁČOVÁ, Viera a kol. *Slovensko v roku 1945. Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2020, s. 250 – 260. ISBN 978-80-89514-91-5.

HRUBOŇ, Anton. Hlinkova garda a partizáni. In: HRUBOŇ, Anton – KRIŠTOFÍK, Juraj (eds.): *Partizáni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 109 – 149. ISBN 978-83-7490-745-3.

PODOLAN, Peter. Príbeh letca F/O Jamesa M. Kirchhoffa očami Martina Kýšku. In: PODOLAN, Peter (ed.). *Štúdie z histórie. Historia Nova 9*. Bratislava : Stimul, 2015, s. 87 – 103.

ŽVACH Ľudovít – PACKA Ľudovít (eds.). *Protifašistický odboj v okrese Trnava*. Bratislava : Obzor, 1979. 256 s.

Internetové zdroje / Internet sources

<https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/SS/SSOsttuerkei-R.htm>

<https://www.harun-el-raschid-bey.de>

O autorovi/ About the author

Mgr. Juraj Krištofík, PhD.

Ulica SNP 263/25

916 01 Stará Turá, Slovenská republika

e-mail: 1j.kristofik@gmail.com

PERSONÁLIE

FREKVENTANT VOJENSKÉHO VYSOKOŠKOLSKÉHO INTERNÁTU VÍTAZOSLAV HEČKO A JEHO CESTA DO A ZO SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO POVSTANIA

PETER CHORVÁT

CHORVÁT, P.: Víťazoslav Hečko, a Student of the Military College Boarding School, and his Journey to and from the Slovak National Uprising. *Vojenská história*, 3, 28, 2024, pp 87-95, Bratislava.

This study focuses on the military and wartime experiences of the prominent Slovak writer and translator, Víťazoslav Hečko. In 1942, Hečko began studying at the Faculty of Philosophy at Slovak University and simultaneously became a student at the Military College Boarding School (Vojenský vysokoškolský internát – VVI) in Bratislava. He participated in the Slovak National Uprising, was captured by the German Army, but managed to escape and hide for several days. On 16 November 1944, he returned to Bratislava and returned to the Military College Boarding School. While the Slovak Republic still existed, he achieved the rank of lieutenant in auxiliary healthcare. The study also highlights the fates of those members of military personnel who returned to the capital of the Slovak Republic after the military defeat of the Uprising and intended to continue the activities they had left behind before its outbreak.

Key words: Víťazoslav Hečko, Military College Boarding School, Slovak National Uprising, 1944

DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2024.28.3.5>

Slovenské národné povstanie, ktoré vypuklo 29. augusta 1944, vtlačilo osobitnú pečat' do individuálnych životných osudov jeho účastníkov. Ich motivácia participovať na tomto ozbrojenom vystúpení mala rozličné dôvody. A rovnako rozličné boli aj ich aktivity po potlačení Povstania: časti z nich sa podarilo „prejsť“ na partizánsky spôsob boja¹, ďalší boli zajatí a niektorí zas zvolili, v konfrontácii s perspektívou blížiacej sa zimy a pobytu v horských podmienkach so všetkými jej dôsledkami, návrat do svojich domov. V súvislosti s viacerými uvedenými alternatívami je zaujímavý aj osud frekventanta Vojenského vysokoškolského internátu (VVI)¹ a filozofa Víťazoslava Hečka.

Patril do známej umeleckej rodiny. Čo sa týka vzťahu k armáde, jeho starší brat, prozaik František Hečko, absolvoval vojenskú prezenčnú službu ešte v československej brannej moci v 20. rokoch 20. storočia.² Ďalší brat, prekladateľ z románskych jazykov Blahoslav

¹ K dejinám Vojenského vysokoškolského internátu bližšie pozri: KOZOLKA, Jaroslav. Vojenský vysokoškolský internát (1942 – 1943), I. časť. In: *Vojenská história*, 2019, roč. 23, č. 2 s. 36 – 60, KOZOLKA, Jaroslav. Vojenský vysokoškolský internát (1943 – 1945), II. časť. In: *Vojenská história*, 2019, roč. 23, č. 4, s. 53 – 81.

² František Hečko (narodený 10. júna 1905 Suchá nad Parnou, okres Trnava – zomrel 1. marca 1960 Martin). 1. októbra 1926 ako nováčik zaradený do československej brannej moci, ako vojak vtelený do 2. eskadrony jazdeckého pluku 3. Zároveň prezentovaný k vykonávaniu činnnej vojenskej služby. 15. marca 1927 premiest-

Hečko, vojenskú službu nekonal.³ Bol to práve Vítázoslav Hečko, ktorý vo vzťahu k armáde zašiel z bratov „najďalej“, a plánoval stať sa, vplyvom okolností, aktívnym dôstojníkom.

Už 11. mája 1940 bol odvedený do slovenskej brannej moci s verdiktom „Schopný b. v“.⁴ V čase odvodu mal necelých 21 rokov (narodil sa 5. decembra 1919) a maturitu z reálneho gymnázia. Úradník vojenskej správy do jeho kmeňového listu ešte poznamenal, že slovom i písmom ovláda slovenský jazyk a čiastočne (a na obidvoch úrovniach) jazyk francúzsky a nemecký. Rubrika zvláštne znamenia alebo „vady“ zostala prázdna. Dĺžka jeho prezenčnej služby bola vtedy v jeho prípade určená na 24 mesiacov (teda dva roky). O niekoľko mesiacov neskôr – 21. októbra 1940 – bol Vítázoslav Hečko vtelený do slovenskej brannej moci.⁵

Historickým momentom, ktorý zásadným spôsobom ovplyvnil jeho plánované vysokoškolské štúdiá a do istej miery i životné osudy, bolo zasadnutie slovenskej vlády 24. júna 1942. Tá na návrh ministra národnej obrany, generála I. triedy Ferdinanda Čatloša, vtedy dala svoj súhlas, aby toto ministerstvo záujemcom z radov vysokoškolského študentstva hradilo všetky výdavky na štúdium. Takíto študenti sa zas na oplátku mali zaviazat', že po skončení svojich univerzitných štúdií zostanú aktívne slúžiť v slovenskej armáde, a to po dobu aspoň desiatich rokov.⁶ Prijatí záujemcovia mali ďalej podľa spomínaného rozhodnutia vlády bývať v kasárňach a vojenský výcvik, ktorý tu absolvovali, sa im mal riadne započítavať do ich prezenčnej služby. Ministerstvo národnej obrany týmto krokom riešilo nedostatok aktívnych dôstojníkov.

Nariadením MNO číslo 75.482-II/2 1942 zo dňa 14. septembra 1942 bol v Bratislave ad hoc zriadený Vojenský vysokoškolský internát (VVI).⁷ V priebehu nasledujúcich mesiacov boli postupne k VVI premiestňovaní určení dôstojníci⁸ a za jeho veliteľa bol menovaný pplk. konc. PhDr. Gregor Zapletal, ktorý mal aj filozofické vzdelanie.⁹

nený k pomocnej eskadróne. 1. mája 1927 povýšený na slobodníka, 1. júla 1927 na desiatnika. 30. novembra 1927 povýšený na čatára, pričom v tejto hodnosti bol 1. apríla 1928 preložený do zálohy. Po prvom vojenskom výcviku bol nadriadeným osobnostne hodnotený ako skromný, bystrý a pracovitý. Po absolvovaní vojenského cvičenia v júli 1935 bol vzhľadom na svoje vojenské schopnosti charakterizovaný aj ako dosť dobrý jazdec, v pešom výcviku dobrý, dobrý poddôstojník a dobrý kancelársky pracovník. Vojenský ústredný archív – Vojenský historický archív Praha, František Hečko (1905) – Kmenový list.

³ Blahoslav Hečko (narodený 18. septembra 1915 Suchá nad Parnou, okres Trnava – zomrel 22. 12. 2002 Bratislava). Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), PhDr. Blahoslav Hečko – Evidenčný list k vojenskej knižke série F číslo 198 217.

⁴ VHA Bratislava, Vítázoslav Hečko (1919) – Náhradný kmeňový list.

⁵ Keďže vo VHA Bratislava je k dispozícii len náhradný kmeňový list, zrejme z tohto dôvodu došlo k zápisu kmeňovej jednotky – peší pluk 23. Tento pluk bol prevzatý do slovenskej brannej moci v roku 1939 a v krátkej dobe reorganizovaný. Po skončení druhej svetovej vojny a obnovení Československej republiky bol opäť zriadený. Zápis o tomto pluku je teda z povojnového obdobia.

⁶ VHA Bratislava, Predsedníctvo vlády, Čís. 4720/1942 m. r. Vysokoškoláci – štúdiá na trovy Ministerstva národnej obrany, fond (ďalej len f.) Ministerstvo národnej obrany (ďalej len MNO), Dôverné 1942, škatuľa (ďalej len šk.) 264.

⁷ VHA Bratislava, Ministerstvo národnej obrany, Č. 106.444 Dôv.III/15-42, Vec: Vojenský vysokoškolský internát – vyhlásenie za samostatnú kmeňovú jednotku. f. MNO, Dôverné 1942, šk. 264.

⁸ VHA Bratislava, Dôstojníci pridelení VVI – premiestnenie, f. MNO, Dôverné, šk. 383, sign. 73 2/5. Dňa 31. januára 1943 boli k VVI premiestnení nasledovní dôstojníci: pplk. konc. PhDr. Gregor Zapletal, stot. del. Miloš Vesel, npor. pech. Jozef Bránsky a jeden rotník – rotmajster (rtk. rtm. Anton Paška).

⁹ V posudku náčelníka štábu hraničného pásma XV zo 7. decembra 1938 boli vojenské schopnosti škpt. Gregora Zapletala hodnotené pomerne negatívne s výnimkou špecifik jeho vzdelania: „Hodí se pro cenzurní oddělení nebo pro školy jako učitel maď. jazyka a snad i filosofie, resp. psychologie.“ VHA Bratislava, Gregor Zapletal (1891) – Kvalifikační listina.

Vojenskému vysokoškolskému internátu ministerstvo pridelo určené priestory v kasárňach M. M. Hodžu (bývalé vozatajské kasárne) na Tehelnom poli, majiteľom ktorých v sledovanom období bola vojenská správa.¹⁰

Vítázoslav Hečko na zaujímavú ponuku slovenskej vlády reflektoval. Jeho rozhodnutie stať sa frekventantom VVI na jeseň 1942 sa zhodou okolností spájalo s nástupom do prvého ročníka Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity (odbor filozofia – francúzština). Udialo sa tak krátko pred zásadnými zmenami na frontoch druhej svetovej vojny. V danej dobe tým Vítázoslav Hečko vyriešil i otázku vlastnej prezenčnej vojenskej služby. Napokon, štúdium na filozofickej fakulte a pozícia frekventanta VVI bola pre Vítázoslava Hečka zároveň možnosťou, ako sa vyhnúť odoslaniu „do poľa“ – teda na front.

Štúdium predmetov na vysokej škole¹¹ bolo v jeho prípade striedané s pobytom v kasárenských priestoroch VVI na Tehelnom poli, resp. na cvičisku. Od 1. októbra 1942 do 30. júla 1943, „čo do praktického výcviku“, Hečko absolvoval poradový a bojový výcvik jednotlivca, ďalej technický a bojový výcvik družstva s dôrazom na cvičenie frekventantov ako samostatných veliteľov týchto najmenších organizačných jednotiek. Praktická časť výcviku bola doplnená teoretickými prednáškami. Išlo konkrétne o náuku o streľbe, náuku o zbraniach, služobné knihy, všeobecnú taktiku, topografiu, úpravu terénu, styk a spojenie, organizáciu, bojové chemické látky a spoločenskú výchovu.¹²

Intenzívny vojenský výcvik frekventantov – nováčikov v prvých mesiacoch existencie VVI (október – december 1942) viedol vojenskú správu k poznaniu, že čas takto strávený, hoci jeho dobré výsledky boli evidentné, ide na úkor vlastného vysokoškolského štúdia. Počínajúc januárom 1943 bol preto vojenský výcvik skrátený len na 5 hodín týždenne, u vysokoškolákov pripravujúcich sa na štátnice a rigorózne skúšky dokonca na ešte menej.¹³ Na prvom mieste teda zostali vysokoškolské štúdiá frekventantov. Koniec školského roka 1942 – 1943 so sebou preto priniesol zintenzívnenie výcviku v mesiaci júl, čo zahŕňalo i ostré streľby na posádkovej strelnici v Bratislave v dňoch 19. – 20. júla 1943. Vyvrcholením výcviku tak boli skúšky zo všetkých predmetov v dňoch 28. – 30. júla 1943. Ich celkový výsledok hodnotil veliteľ oddielu vojenských vysokoškolákov mjr. del. Miloš Vesel ako „veľmi uspokojivý“.¹⁴

Aké boli výsledky frekventanta Vítázoslava Hečka? Celkovo dosiahol 100 bodov. Spomedzi 122 frekventantov, ktorí tieto skúšky úspešne zvládli, patrili medzi tých 28, ktorí dosiahli 100 a viac bodov. Možno teda konštatovať, že zhruba patrili k tretine najlepších.¹⁵ Kvôli celkovej predstave treba dodať, že v tomto roku bolo vo VVI evidovaných 188 frekventantov. Niektorí sa skúšok nezúčastnili z toho dôvodu, že študovali v zahraničí, alebo mali iný dôvod absencie. Iní pri skúškach zas neprospešili.¹⁶

Archívne sú podložené aj materiály týkajúce sa Hečkovho pridelenia na prázdninovú prax v roku 1943.¹⁷

¹⁰ VHA Bratislava, f. Posádkové veliteľstvo Bratislava, Legenda k číslu 210/Dôv. 1941, f. VVI – VDO1, šk. 85.

¹¹ V rámci zimného semestra 1942 – 1943 Vítázoslav Hečko absolvoval 18 predmetov, napríklad dejiny novovekej filozofie (prednášajúci Losskij), staroslovienske skloňovanie (Stanislav), duševný vývin mladíka a devy (Jurovský), úvod do diela Jana Neruda (Pišút), francúzske hláskoslovie (Buben) a ďalšie odborné predmety. Archív Univerzity Komenského Bratislava, Vítázoslav Hečko (1919), f. FiF UK, šk. 14.

¹² VHA Bratislava, Oddiel vojenských vysokoškolákov, f. MNO, Dôverný, šk. 383, sign. 73 2/5 12.

¹³ VHA Bratislava, Oddiel vojenských vysokoškolákov, f. MNO, Dôverný, šk. 383, sign. 73 2/5 12.

¹⁴ VHA Bratislava, Oddiel vojenských vysokoškolákov, f. MNO Dôverný, šk. 383, sign. 73 2/5 12.

¹⁵ VHA Bratislava, Oddiel vojenských vysokoškolákov, f. MNO Dôverný, šk. 383, sign. 73 2/5 12.

¹⁶ VHA Bratislava, Oddiel vojenských vysokoškolákov, f. MNO, Dôverný, šk. 383, sign. 73 2/5 12.

¹⁷ VHA Bratislava, Prázdninová prax frekv. VVI – pridelenie, f. MNO, Dôverný 1943, šk. 383, sign. 73 2/54.

Na jeseň roku 1943 Hečko nastúpil do druhého ročníka svojho vysokoškolského štúdia i do druhého roku vo VVI. Napriek skúsenosti z prvého roku vo VVI, ktorý vzhľadom na prospech absolvoval dobre, došlo v jeho prípade k radikálnej zmene postoja. Z príčin, ktoré predbežne nie sú jasné, sa po niekoľkých týždňoch paradoxne rozhodol ukončiť svoje pôsobenie vo VVI. Na vlastnú žiadosť bol 31. októbra 1943 premiestnený k vojenskej nemocnici 2 v Prešove, ktorej v sledovanom období velil mjr. zdrav. MUDr. Ján Tielesch. Rok strávený vo VVI mal neskôr doslúžiť.¹⁸ Zároveň sa 1. novembra 1943 stal frekventantom školy na dôstojníkov pomocného zdravotníctva v zálohe. Vzájomné cesty V. Hečka s Vojenským vysokoškolským internátom sa tak rozišli. Budúcnosť ale ukázala, že išlo len o rozchod dočasný.

Pred jeho príchodom do Prešova (ešte 21. mája 1943) sa dôstojníci pomocného zdravotníctva pôsobiaci v tam umiestnenej vojenskej nemocnici obrátili na ministra národnej obrany s návrhom na novú organizáciu tejto zložky zdravotnej služby. Autori návrhu argumentovali tým, že „...*pri terajšom stave nakladá sa s ním* (teda s pomocným zdravotníctvom, pozn. aut.) *ako s bezvýznamnou složkou armády*...“.¹⁹ Dokladom dehonestovania bolo podľa autorov návrhu aj to, že príslušníci pomocného zdravotníctva boli slangovo nazývaní „*ako lapiduch, hrobár a pod.*“²⁰ Cieľom iniciatívneho návrhu bolo preto zvýšiť význam tejto zložky zdravotnej služby.²¹ Pomocné zdravotníctvo malo byť podľa nich premenované na „sanitné vojsko“ pod osobitným vedením personálnym a výcvikovým.²²

Vec sa riešila niekoľko mesiacov. Ak prednosta zdravotníckej správy MNO – VS pplk. zdrav. MUDr. Ján Paškan odporúčal riešiť celú záležitosť „*po vojne*“,²³ veliteľ pozemného vojska, gen. I. triedy Anton Pulanich v odpovedi na návrh konštatoval, že ide len o prejav márnomyseľnosti („*ješitnosti*“) autora. Kompetentnému dôstojníkovi pomocného zdravotníctva zodpovednému za jeho koncipovanie dokonca radil, ak považuje svoje postavenie za menejcenné „...*a chce si hrať na vojaka, nech sa hlási k pechote*.“²⁴ K žiadnym zmenám v tomto smere, ktoré by sa dotkli aj Víťazoslava Hečka, teda napokon nedošlo.

S novým rokom 1944 – posledným úplným rokom Slovenskej republiky – nastali viaceré významné zmeny vo vojenskej oblasti, ktoré sa opäť dotkli aj Víťazoslava Hečka.

Dňa 1. januára 1944 bol rozhodnutím ministra národnej obrany Vojenský vysokoškolský internát (VVI) po stránke výcvikovej, administratívnej a kmeňovej pričlenený k Vojenskej akadémii (VAK) v Bratislave ako „oddelenie vysokoškolákov“.²⁵

O dva týždne neskôr – 15. januára 1944 – bol V. Hečko povýšený na slobodníka-ašpiranta. O mesiac neskôr – 15. februára 1944 – ukončil školu na dôstojníkov v zálohe pomocného zdravotníctva²⁶ a bol určený ako pisár do Vojenského ústavu pre choroby duševné a nervové v Trnave. Vzhľadom na nárast administratívnej agendy ústavu, pri ktorej „*nie je času na*

¹⁸ VHA Bratislava, Víťazoslav Hečko (1919) – Kmeňový list.

¹⁹ VHA Bratislava, Dôstojníci pom. zdrav., voj. nem. 2 – Prešov, f. MNO, Dôverné, šk. 412, sign. 94 1/4 33.

²⁰ VHA Bratislava, Dôstojníci pom. zdrav., voj. nem. 2 – Prešov, f. MNO, Dôverné, šk. 412, sign. 94 1/4 33.

²¹ Vtedajšia zdravotná (príležitostne nazývaná aj zdravotnícka) služba mala zložky zdravotnícku, lekárnickú a pomocnú zdravotnícku.

²² VHA Bratislava, Dôstojníci pom. zdrav., voj. nem. 2 – Prešov, f. MNO, Dôverné, šk. 412, sign. 94 1/4 33.

²³ VHA Bratislava, Vložka k č. 264.005/dôv. -I-1943, f. MNO Dôverné, šk. 412.

²⁴ VHA Bratislava, Vec: Pomocné zdravotníctvo – návrh na organizáciu, f. MNO, Dôverné, šk. 412.

²⁵ Vojenský vysokoškolský internát – pričlenenie k VAK, f. MNO, Dôverné, šk. 383, sign. 73 2/5 19.

²⁶ VHA Bratislava, Víťazoslav Hečko (1919) – Kmeňový list.

zapracovanie aspirantov mladšieho ročníka“, došlo napokon k zmene v tomto rozkaze. Ako náhrada bol do spomínaného ústavu prevelený des. ašp. Jozef Minarových.²⁷

28. februára 1944 bol slob. ašp. Hečko premiestnený k vojenskej nemocnici 1 v Bratislave,²⁸ veliteľom ktorej v tejto dobe bol pplk. zdrav. MUDr. Pavol Mráz.²⁹

Napriek tomu, že dôvody jeho konania opäť nie sú známe, faktom je, že slob. ašp. V. Hečko si znova podal prihlášku do VVI (VAK). Ministerstvo národnej obrany znova vyhovel jeho žiadosti, keďže, okrem iného, splnil kritéria pri lekárskej prehliadke. 5. apríla 1944 bol odoslaný a 15. apríla toho istého roku opäť premiestnený k Vojenskej akadémii.³⁰ S predpisovým vojenským kufríkom už druhýkrát vstúpil do Vojenského vysokoškolského internátu. Pokračoval teda vo výcviku, ktorý zanechal koncom októbra minulého roku. Začiatkom júna 1944 bolo opäť administrovaná záležitosť jeho vysokoškolskej praxe (absolvované štyri semestre univerzity, teda dva roky).³¹

Dňa 1. augusta 1944 – krátko pred vypuknutím Slovenského národného povstania – bol slob. aspirant V. Hečko pridelený ako pomocný účtovník do intendantného skladu.³²

Slovenského národného povstania sa zúčastnil v rovnakej hodnosti (slobodník-aspirant). Po vojenskej porážke Povstania bol zajatý nemeckou armádou, no zo zástupu zajatých poostalcov ešte v Turci utiekol, využijúc vhodný okamih, nepozornosť nemeckých strážnych a jesenný podvečer. Následne sa niekoľko dní skrýval u miestnych dedinčanov. Tým sa po vojne za pomoc odvdžail a udržiaval s nimi i písomný kontakt.³³

16. novembra 1944 sa Vítazoslav Hečko opätovne prihlásil vo Vojenskej akadémii. Do Bratislavy sa vrátil z rodnej obce – Suchá nad Parnou,³⁴ ktorá sa stala jeho zástavkou na strastiplnom putovaní z povstaleckého územia. Tretíkrát v priebehu troch rokov teda prekročil brány Vojenského vysokoškolského internátu. Jeho posledný pobyt tam sa dial v atmo-

²⁷ VHA Bratislava, Ašpiranti pom. zdrav., zmena v zadelení, f. MNO, Dôverné, šk. 504, sign. 94 1/5 3.

²⁸ VHA Bratislava, Ašpiranti pom. zdrav., zmena v zadelení, f. MNO, Dôverné, šk. 504, sign. 94 1/5 3.

²⁹ V novembri 1944 bolo zistené, že menovaný lekár – dôstojník vykonával lekársku službu vo vojenskom lazarete (predtým sirotinci) Vincentinum v Banskej Bystrici, kde liečil zranených a chorých vojakov povstaleckej armády. Keďže táto činnosť prebiehala mimo jeho určeného miesta kmeňového telesa, bol mu nariadený presun do vojenskej nemocnice 1 v Bratislave. Svoj príchod tam ohlásil 7. decembra 1944, pričom bol vypočutý na spravodajskom oddelení MNO. Už predtým – 5. decembra 1944 – bolo naňho podané trestné oznámenie stot. zdrav. MUDr. Štefanom Lisickým. V januári 1945 bol podľa vládneho nariadenia číslo 215/1944 Sl. z. odst. 1, ku dňu 20. októbra 1944 „...degradovaný a vylúčený zo Sboru dôstojníkov z povolania“. VHA Bratislava, f. MNO, Dôverné, šk. 504.

³⁰ VHA Bratislava, Slob. ašp. Hečko Vítazoslav, Voj. nem. 1 a Blaho Ivan, strel. ašp. VAK, batéria pre vých. dôst. del. v zál. – prijatie do VAK (VVI) – nástup služby, f. MNO Dôverné, šk. 483, sign. 73 2/4 6. Menovaní si do VVI mali vziať nasledovné veci: „6 denných košiel, 3 nočné košele alebo pyžamá, 3 krátke a dlhé spodky, 1 telocvičné biele tričko bez rukávov a obruby, 1 pár telocvičných topánok /cvičky/, 1 trenírky z čier. glotu s vreckom na pravej strane /vzadu/, 4 uteráky, 1 plavky, 6 párov ponožiek tmavofarebných, 2 plecnice /traky/, 1 pár podvážkov na ponožky, 12 vreckoviek, 3 visiace zámky, 1 vreckový hrebienok, 1 vreckové zrkadličko, potreby na holenie, 1 vreckový nôž, 1 dobre idúce hodinky, 1 pohár na pitie, 1 kefu na zuby, 1 mydlo, 2 ihly, k tomu čierne a biele nite, 3 gombičky na nohavice, 3 malé gombičky biele na bielizeň, 1 kufoer vojenský /60x30x30/ čierno natretý bez mena. Prvé dni si priniesie tiež aj kefu na šaty a obuv, malú škatuľku leštiidla na topánky a malé nožnice.“

³¹ VHA Bratislava, Prázdnninová prax frekv. VVI – pridelenie, f. MNO, Dôverné, 1944, šk. 484, sign. 73 2/3 8.

³² VHA Bratislava, Vítazoslav Hečko (1919) – Evidenčný list série vojenskej knižky B, číslo vojenskej knižky 467 507.

³³ Spomienky Mgr. Petra Hečka na otca Vítazoslava Hečka. Dokument v zbierke autora.

³⁴ VHA Bratislava, Vojenská akadémia, Rota voj. akademikov, Soznam voj. vysokoškolákov, ktorí sa prihlásili vo VAK, VVI po 20. októbri 1944, f. MNO, Dôverné, šk. 483.

sfére paralýzy ľudáckeho režimu a spadá do éry nového ministra národnej obrany Štefana Hašíka. O posilnenie otrasenej morálky a návrat k pomerom pred Povstaním sa iniciatívne usiloval najmä nový náčelník štábu ministra mjr. Jozef Parčan.³⁵

Problematických frekventantov sa ministerstvo národnej obrany v tomto období „zbavovalo“. Napríklad, už 25. októbra 1944 rozhodlo o vylúčení ôsmich z nich, a to kvôli „neukáznosti“ alebo zlému prospechu. Menovaní boli počínajúc 1. novembrom 1944 narýchlo povýšení do hodnosti dôstojnícky zástupca-ašpirant, premiestnení k jazdeckému priezvednému oddielu 1, vystrojení a odoslaní k 2. technickej divízii do „Itálie“.³⁶ Čas strávený vo VVI (VAK) mali podľa branného zákona doslúžiť. Keďže nastúpili do internátu v roku 1942, každý z nich mal stráviť v aktívnej službe ešte ďalšie 4 roky a 2 mesiace. Išlo v zásade o „spolubojovníkov“ Vítázoslava Hečka, ktorí s ním zdieľali spoločný osud v čase zriadenia tejto inštitúcie.

Aj iní vojenski vysokoškooláci sa vracali do VVI (VAK). Takisto konali aj viacerí ašpiranti Vojenskej akadémie, napríklad vojenský akademik a výtvarník Ľubomír Kellenberger.³⁷ Do Bratislavy prichádzali z rozličných miest bývalého povstaleckého územia (kolónka „Miesto pobytu po 20. októbri 1944“), napríklad z Korytnice, okolia Banskej Bystrice, Žarnovice atď.³⁸ Tieto návraty bývalých povstalcov do hlavného mesta Slovenska boli, ako napísal historik Jozef Jablonický, „obzvlášť krikľavé“.³⁹ Mnohí z nich sa ešte v horskom teréne zbavili rovnošaty, zbrane a výstrojných súčiastok, pričom do svojich domovov sa ponáhľali na vlastnú päsť v narýchlo získanom civilnom oblečení.⁴⁰ Poznanie autentických dokumentov slovenskej brannej moci z tejto doby však hovorí paradoxne aj o dezerciách z Vojenskej akadémie.⁴¹

³⁵ VHA Bratislava, Domáci rozkaz, 7. IX. 1944, f. MNO Dôverné, šk. 5, sign. 94 4/4 4. Napríklad v bode 4 citovaného domáceho rozkazu mjr. Jozef Parčan uviedol: „*Dňom 7. 9. 1944 nariadením všetkým dôstojníkom, rotmajstrom a poddôstojníkom konať službu v uniforme, okrem príslušníkov zprav. oddel. a tým, ktorí ju dosiaľ tu nemajú. Doporučujem chodiť v čizmách.*“ Nie je bez zaujímavosti, že Jozef Parčan študoval na Právnickej fakulte Slovenskej univerzity v rokoch 1940 – 1944. Absolutórium získal 30. júna 1944 a v rovnaký deň bol promovovaný na doktora práv (JUDr.). Archív Univerzity Komenského v Bratislave, Jozef Parčan, f. PRAF UK, šk. 147.

³⁶ VHA Bratislava, Frekventanti VVI, vylúčenie z VVI a premiestnenie k JPO 1, f. MNO, Dôverné, šk. 483, sign. 73 2/3 24.

³⁷ VHA Bratislava, Vojenská akadémia, Rota voj. akademikov, Soznam vojenských akademikov, ktorí na výzvu v Slovenskom rozhlasе nastúpili a konajú službu u roty voj. akademikov, f. MNO, Dôverné, šk. 483, sign. 73 2/3 39.

³⁸ VHA Bratislava, Vojenská akadémia, Rota voj. akademikov, Soznam voj. vysokoškoolákov, ktorí sa prihlásili vo VAK, VVI po 20. októbri 1944, f. MNO, Dôverné, šk. 483.

³⁹ Jozef Jablonický v poznámke k uvedenému tvrdeniu z hľadiska perspektívy bádania správne postrehol: „Až podrobný výskum by ukázal, koľko účastníkov SNP sa vrátilo do Bratislavy, nastupovalo, alebo chcelo nastúpiť do svojich predchádzajúcich pracovísk, prípadne sa voľne pohybovali po meste a konali na vlastnú päsť.“ JABLONICKÝ, Jozef. Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom. In: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 304.

⁴⁰ Napríklad jazykovedec a záložný dôstojník Eugen Jóna o odchode z bývalého povstaleckého územia domov napísal: „*Išiel som na svoju päsť smerom na [Slovenskú] Ľupču. V hore som vyzliekol dôstojnícku uniformu a vyzul čizmy. Obliekol som si všelijako pozháňaný civilný odev: topánky, lyžiarske nohavice, sako z 'drevenej' látky, starý vymastený klobúk, čo mi predali ešte v Jergalove [správne v Jergaloch, pozn. aut.] atď'. Z batoha som si vybral aktovku a v nej najpotrebnejšie veci, medzi nimi chlieb, syr a balík cigariet, čo som vyfasoval. Všetko vojenské som schoval do kriku, legítimáciu vojaka I. čs. armády na Slovensku pod skalú.*“ Blížšie pozri: JÓNA, Eugen. Z rozpomienok na SNP. In: *Správy Slovenskej akadémie vied*, 1984, roč. 20, č. 10, s. 17.

⁴¹ Napríklad v priebehu druhej dekády decembra 1944 podal veliteľ 1. rot 1. pešieho pluku Domobrany stot. pech. Ján Uhrík niekoľko trestných oznámení na príslušníkov svojej jednotky, ktorí dezertovali z kasární Vojenskej akadémie v Bratislave. VHA Bratislava, f. MNO, Dôverné, šk. 442.

Vo večerných hodinách 23. novembra 1944 bola vykonaná komisionálna prehliadka Vojenského vysokoškolského internátu na čele s prednostom intendancie MNO plk. intend. Filipom Cramerom (v komisii boli ešte ďalší dvaja dôstojníci, pozn. aut.). Komisia sa zhodla na tom, že po stránke ubytovacej je o vojenských vysokoškolákov postarané nedostatočne. Hlavný dôvod toho komisia videla v presťahovaní sa inštitúcie z kasární M. M. Hodžu, ktoré účelu vyhovovali viac, do priestorov Vojenskej akadémie. Konštatovala ďalej aj stratu zariadenia VVI, ktoré „zmizlo“, „ačkoľvek v Bratislave nebol puč“. Členovia komisie trpkopriznali, že sa dalo takejto situácii „koncom augusta“ viac zabrániť, „keď by sa niekto o to viac postaral.“⁴² Ďalej konštatovali: „Terajšie pomery vo VVI nemožno porovnávať s pomermi vo VAK-u za kludnejších dôb“. Pritom si všímali aj všeobecne otrasenú morálku a komplikovanú situáciu mládeže študujúcej za „najťažších pomerov“. Stavovanie frekventantov VVI (VAK) podľa komisie odpovedalo vtedajším pomeroch.⁴³

Tragické a turbulentné udalosti majúce súvislosti s Povstaním sa odrazili aj na Tehelnom poli v okolí priestorov Vojenskej akadémie, a teda aj Vojenského vysokoškolského internátu. Napríklad, 23. januára 1945 bol odbojármi vylákaný na vojenské cvičisko Kuchajda bývalý dôstojník povstaleckej armády Ernest Torddai, ktorý v sledovanom čase už „pracoval“ pre Nemcov. V priestore vojenského cvičiska bol v blízkosti jedného z pevnostných objektov popravený. Ďalšia tragická udalosť sa odohrala v bloku H bytového komplexu na Novej dobe o niekoľko dní neskôr – 3. februára 1945. Počas razie voči povstaleckému spravodajskému dôstojníkovi Michalovi Pavlovičovi (krycie meno „Hrom“) došlo súhrou negatívnych okolností k jeho zastreleniu.⁴⁴

Informácie uvedené v posledných štyroch odsekoch súvisia s Vítázoslavom Hečkom len vzhľadom na inštitúciu, ktorej bol frekventantom, no pomerne dobre ilustrujú komplikovanú spoločensko-politickú situáciu v Bratislave.

V posledných mesiacoch režimu Slovenskej republiky bol Vítázoslav Hečko menovaný do hodnosti poručíka pomocného zdravotníctva.⁴⁵ Následne sa šťastne dočkal oslobodenia a konca vojny. Zánikom Slovenskej republiky v roku 1945 zároveň zanikol aj jeho záväzok služby v armáde v rozsahu desiatich rokov.

To bola príležitosť, aby v nových pomeroch v obnovej Československej republike pokračoval vo vysokoškolských štúdiách. Koncom letného semestra 1946 absolvoval štvrtý (posledný) rok štúdia. Krátko predtým – 15. februára 1946 mu bol započítaný aj zimný semester školského roku 1944 – 1945, ktorý bol ovplyvnený udalosťami spojenými so Slovenským národným povstaním. Jeho žiadosť o vydanie záverečného vysvedčenia (tzv. absolutoria) je však datovaná až 27. septembra 1949. Deň predtým (26. septembra 1949) absolvoval s prospechom dobrým jednu z jeho nových podmienok – „základy vedeckého socializmu“.

V roku 1949 bola v tzv. protokole o preverení účelovo a tendenčne interpretovaná Hečková účasť v Slovenskom národnom povstaní: „Slov. nár. povstania sa zúčastnil ako slob. asp. v dobe od 28. VIII. 1944 do 6. II. 1944. Po tomto dni opustil povstalecké územie a prihlásil sa do Haššíkovej armády, kde dosiahol hodnosť poručíka pom. zdrav. Z toho vidieť, že odboja sa nezúčastnil z vlasteneckého ctenia, ale len preto, že sa nachádzal na povstalec-

⁴² VHA Bratislava, Vec: VVI v Bratislave – umiestnenie a materiálne zaopatrenie, f. MNO, Dôverné, šk. 412, sign. 73 2/3 30.

⁴³ VHA Bratislava, Vec: VVI v Bratislave – umiestnenie a materiálne zaopatrenie, f. MNO, Dôverné, šk. 412, sign. 73 2/3 30.

⁴⁴ Obidvoma prípadmi sa zaoberá citovaná práca: JABLONICKÝ, *Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom*, s. 304 – 305, 327 – 328.

⁴⁵ VHA Bratislava, Vítázoslav Hečko (1919) – Kmeňový list.

kom území“.⁴⁶ Zároveň bolo v rovnakom dokumente schvaľované jeho prepustenie z práce v československom rozhlase kvôli svojmu, údajne „reakčnému“ postoju k ľudovodemokratickému zriadeniu: „*Vo svojom bydlisku sa nezúčastňuje politického a verejného života vôbec. Jeho chovanie je povýšenecké, meštianske. Pre svoj reakčný postoj proti ľudovodemokratickému zriadeniu republiky bol akčným výborom po 25. 2. 1948 prepustený zo služieb čs. rozhlasu.*“⁴⁷

V rokoch 1949 – 1972 pracoval Vítázoslav Hečko ako redaktor vo vydavateľstve Oráč, ktoré bolo neskôr premenované na vydavateľstvo Príroda. Pôsobil aj ako prekladateľ z viacerých jazykov, externý lektor slovinského jazyka a tvorca slovenského poľovníckeho názvoslovía.⁴⁸ Zomrel 7. decembra 1972.

V zaujímavých vojenských a vojnových osudov Vítázoslava Hečka je predbežne a paradoxne najmenej známa jeho účasť v Slovenskom národnom povstaní. Poznávanie tejto kapitoly jeho života preto bude predmetom ďalšieho bádania. Zmeny v rozhodnutiach, realizované v relatívne krátkom čase, svedčia o tlaku mimoriadnych udalostí vo vojnovom období. Jeho návrat do Vojenského vysokoškolského internátu po porážke Povstania bol výrazom jeho bytostnej túžby prežiť, ktorá bola vlastná aj tisícim ďalších vojakov 1. československej armády na Slovensku. Po skončení druhej svetovej vojny mal Vítázoslav Hečko možnosť dokončiť štúdiá a súčasne si založiť rodinu. V umeleckej dráhe pokračovali najmä dve z jeho detí, Peter a Júlia Hečkovci. Podľa spomienok Petra Hečka jeho otec na vojnové obdobie spomínal príležitostne.⁴⁹ Umeleckým vyrovnaním sa s účasťou v Povstaní je napríklad báseň občianskej lyriky *Vojakova spomienka. Vdove O. V. v Turci*, ktorá je súčasťou básnickej zbierky *Vysvedčenie*.⁵⁰

P. CHORVÁT: DER FREQUENTANT DES MILITÄRISCHEN HOCHSCHULINTERNATS VÍTÁZOSLAV HEČKO UND SEIN WEG IN DEN UND AUS DEM SLOWAKISCHEN NATIONALAUFGSTAND

In seiner Studie konzentriert sich der Autor auf das militärische und kriegsbedingte Schicksal des bekannten slowakischen Schriftstellers und Übersetzers Vítázoslav Hečko. Dieser begann 1942 sein Studium an der Philosophischen Fakultät der Slowakischen Universität und wurde gleichzeitig Frequentant des Militärischen Hochschulinternats (slowakisch: Vojenský vysokoškolský internát, Abk.: VVI) in Bratislava. In diesem Zusammenhang ist anzumerken, dass das besagte Militärische Hochschulinternat gerade im Jahr 1942 auf Beschluss des Ministeriums für nationale Verteidigung gegründet wurde, wobei sämtliche Kosten der Studenten an den Hochschulen vom Ministerium übernommen wurden. Im Gegenzug verpflichteten sich diese, nach Beendigung ihres Studiums mindestens zehn Jahre lang in der Armee zu dienen. Auf diese Weise sorgte die slowakische Regierung auch für die Behebung des Mangels an Offizieren. Vítázoslav Hečko beendete erfolgreich sein erstes Studienjahr und einen einjährigen Aufenthalt im Militärischen Hochschulinternat. Aus unbekannten Gründen stellte er im Oktober 1943 einen Antrag auf Entlassung aus

⁴⁶ VHA Bratislava, Vítázoslav Hečko (1919) – Kmeňový list.

⁴⁷ VHA Bratislava, Vítázoslav Hečko (1919) – Kmeňový list.

⁴⁸ *Biografický lexikón Slovenska, III, G – H*. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007, s. 399.

⁴⁹ Spomienky Mgr. Petra Hečka na otca Vítázoslava Hečka. Dokument v zbierke autora.

⁵⁰ Bližšie pozri: HEČKO, Vítázoslav. *Vysvedčenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 30 – 33. Za upozornenie na túto básnickú zbierku úprimne vďačím Mgr. Petrovi Hečkoví.

dieser militärischen Einrichtung und wurde in das Militärkrankenhaus 2 in Prešov versetzt. Im April 1944 wurde er jedoch auf eigenen Antrag hin erneut Frequentant des VVI. Er nahm am Slowakischen Nationalaufstand teil, wurde von der deutschen Armee gefangen genommen, es gelang ihm jedoch zu fliehen und er hielt sich einige Tage lang versteckt. Am 16. November 1944 kehrte er nach Bratislava zurück und trat erneut (zum dritten Mal) in das Militärische Hochschulinternat ein. Noch während des Bestehens der Slowakischen Republik erreichte er den Rang eines Sanitätsleutnants.

Zoznam použitých prameňov a literatúry/List of references and literature

Archívy a archívne pramene/Archives and Archives sources

Archív Univerzity Komenského Bratislava, f. FiF UK.

Archív Univerzity Komenského Bratislava, f. PRAF UK.

Vojenský historický archív Bratislava, f. Ministerstvo národnej obrany, fondové oddelenie Dôverné.

Vojenský historický archív Bratislava, f. VV1 – VDO1.

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, f. Kmeňové listy vojenských osôb.

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, Spomienky Mgr. Petra Hečka na otca Víťazoslava Hečka. Dokument v zbierke autora.

Sekundárne zdroje/Secondary sources

Monografie, štúdie a články v časopisoch/Monographs, Articles in Journals

Biografický lexikón Slovenska, III, G – H. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2007. ISBN 978-80-89023-96-7.

HEČKO, Víťazoslav. *Vysvedčenie*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979.

JABLONICKÝ, Jozef. Rezistencia a perzekúcia v Bratislave pred frontom. In: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 296 – 346. ISBN 80-7149-681-2.

JÓNA, Eugen. Z rozpomienok na SNP. In: *Správy Slovenskej akadémie vied*, 1984, roč. 20, č. 10, s. 14 – 20.

KOZOLKA, Jaroslav. Vojenský vysokoškolský internát (1942 – 1943), I. časť. In: *Vojenská história*, 2019, roč. 23, č. 2 s. 36 – 60. ISSN 1335-3314.

KOZOLKA, Jaroslav. Vojenský vysokoškolský internát (1943 – 1945), II. časť. In: *Vojenská história*, 2019, roč. 23, č. 4, s. 53 – 81. ISSN 1335-3314.

O autorovi/ About the author

Mgr. Peter Chorvát, PhD.

Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: peter.chorvat@vhu.sk

<https://orcid.org/0000-0002-7361-7541>

POVSTALECKÝ PILOT RUDOLF BOŽIK (10. 7. 1920 HRNČIAROVCE – 27. 6. 2000 PIEŠŤANY)

PETER ŠUMICHRAST

ŠUMICHRAST, P.: Rudolf Božik: Insurgent Pilot (10. 7. 1920 Hrnčiarovce – 27. 6. 2000 Piešťany). *Vojenská história*, 3, 28, 2024, pp 96-131, Bratislava.

The topic addressed by the author is based on extensive research of archival materials, supplemented by information from scientific, popular scientific, popular literature and contemporary press. A special role is played by information drawn by the author from the flight logbook of Rudolf Božik issued for use in 1939, and his personal records professionally preserved in both domestic and foreign specialized archives. The author focuses primarily on Rudolf Božik's combat activity during the Slovak National Uprising in 1944.

Key words: Fighter Rudolf Božik, Slovak Air Force, Slovak National Uprising, 1944.

DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2024.28.3.6>

„Dňa 6. októbra 44 vrátil som sa na Slovensko do Slovenského národného povstania na letisko Tri Duby, kde som lietal ako radový pilot a vo viacerých súbojoch zostrelil¹ som štyri nemecké lietadlá.“²

Rudolf Božik týmito slovami opísal svoju činnosť v Slovenskom národnom povstaní vo vlastnoručne písanom životopise zo 14. augusta 1951. Tieto strohé riadky nám výstižne, bez akýchkoľvek príkras, vecne a bez emócií približujú činnosť legendárneho príslušníka Kombinovanej letky povstaleckého letectva, ktorý vybojoval na vojnovom nebi v dobe od 6. septembra 1944 do 7. októbra 1944 dva potvrdené zostrelly samostatne a jeden v spolupráci s Františkom Cyprichom, ďalším z radu slovenských leteckých es.³ K týmto úspechom však viedla dlhá a trnistá cesta.⁴

Rudolf Božik sa narodil 10. júla 1920 v Hrnčiarovciach, v rodine Jozefa Božika⁵ a jeho manželky Anny, rodenej Vrbovskej. Pred nástupom na prezenčnú službu v slovenskej

¹ Správne – zostrelil.

² VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis R. Božika narodeného 10. 7. 1920; životopis zo 14. 8. 1951.

³ František Cyprich počas druhej svetovej vojny zostrelil 14 lietadiel samostatne a jedno v spolupráci. Z tohto počtu zostrelil 12 sovietskych lietadiel, 1 maďarské, 1 nemecké samostatne a jedno v spolupráci. SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969, s. 108 – 109, s. 117 – 118 a s. 123 – 124 ; ŠUMICHRAST, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000; BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAST, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004; ŠUMICHRAST, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006; RAJLICH, Jiří. *Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku (srpen – říjen 1944)*. II. část – dokončení. In: *Historie a vojenství*, 2012, roč. LXI, č. 4, s. 41; ŠUMICHRAST, Peter a kol. *Slovensko proti fašizmu na strane demokracie*. Životné jubileum Jozefa Bystrického. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020, s. 255.

⁴ S. Bursa spracoval životné osudy R. Božika v diele pod názvom *Stíhač Rudo Božik*. BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006.

⁵ Podľa Božikovho životopisu bol jeho otec ako robotník zamestnancom Československých štátnych dráh, resp. Slovenských železníc (1939 – 1945). Po skončení vojenskej kariéry sa tak ako jeho otec zamestnal v Československých štátnych dráhach. Takmer po dvoch desaťročiach strávených v kabinách vojenských lietadiel „presadol“ do kabín železničných rušňov, kde zotrval až do starobného dôchodku. VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis R. Božika narodeného 10. 7. 1920; životopis zo 14. 8. 1951; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 217.

armáde ukončil päť ročníkov ľudovej školy v Hrnčiarovciach, tri ročníky meštianskej školy v Trnave a tri ročníky odbornej kovorobnej školy v Trnave.⁶ Okrem toho v rámci pilotnej školy Hlinkovej leteckej gardy v Piešťanoch, resp. v piešťanskej pobočke Slovenského aeroklubu absolvoval pilotný výcvik s dobrým hodnotením.⁷

Pred nástupom na prezenčnú službu najskôr pracoval ako pomocný zámočník (tovariš) vo firme Mannesmann – Coburg v Trnave, po skončení tohto pracovného pomeru ako poľnohospodársky robotník a pomocný kováč v rodných Hrnčiarovciach.⁸ Potom „zobliekol“ skromný civilný šat a vo vojenskej rovnošate prežil bezmála devätnásťročnú vojenskú službu v armádach dvoch štátov.⁹

Prezenčnú službu začal 10. januára 1940, keď po dobrovoľnom odvode, ktorému sa podrobil 28. decembra 1939, bol zaradený ako vojak k výcvikovej letke leteckého pluku v Piešťanoch.¹⁰ Týmto dňom mal okrem 24-mesačnej prezenčnej služby vykonať aj ďalšie dva roky ďalšej činnnej služby za výcvik žiaka¹¹ v pilotnej škole Hlinkovej leteckej gardy, resp. v piešťanskej pobočke Slovenského aeroklubu.

Po vykonaní základného výcviku bol 18. februára 1940 zaradený do poddôstojníckej školy organizovanej v rámci Náhradnej perute leteckého pluku, ktorú ukončil v posledný aprílový deň roku 1940 s veľmi dobrým hodnotením, a to v poradí ako 9. z 36 žiakov. V tejto dobe už bol zaradený do základného pilotného výcviku v rámci cvičnej letky leteckého pluku.

Po absolvovaní teoretickej prípravy a praktickej výuky, zameranej na ošetrovanie leteckej techniky, si dňa 16. mája 1940 po prvýkrát sadol do kabíny lietadla E-39.51, patriaceho do leteckého parku slovenských vzdušných zbraní. S ním pod dozorom skúseného pilota por. let. Jána Hergotta¹², účastníka bojov s maďarským kráľovským letectvom v marci 1939,

⁶ VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis R. Božika, narodeného 10. 7. 1920, krátky osobný spis – časť 9 – vzdelanie (všeobecné, odborné).

⁷ Podľa zápisníku letov vykonal od 23. 5. 1939 do 9. 8. 1939 počas pilotného výcviku v pilotnej škole Hlinkovej leteckej gardy, resp. v piešťanskej pobočke Slovenského aeroklubu celkom 157 letov v dobe 15 hodín a 52 minút. Z tohto počtu bolo 100 letov dvojitého riadenia s inštruktorom v trvaní 10 hodín a 57 minút a 57 samostatných letov v trvaní 4 hodiny a 55 minút. Jeho schopnosti pilota preveril počas výcviku aj veliteľ cvičnej letky npor. let. Július Trnka. Tento let označený v Trnkovom zápisníku letov ako „preskúšací s pil. žiakmi H.L.G. Piešťany“ sa uskutočnil 28. 6. 1939. Pilotný žiak R. Božik absolvoval 8 minút trvajúci let v kabíne lietadla E-39.72. Zápisník letov J. Trnku vydaný do užívania dňa 1. 2. 1938, por. č. letu 2335. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta. Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 2 a s. 27. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁸ VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis R. Božika narodeného 10. 7. 1920, krátky osobný spis – životopis zo 14. 8. 1951, s. 2.

⁹ V slovenskej armáde od 10. 1. 1940 do 31. 8. 1944 a čs. armáde od 6. 9. 1944 do 21. 12. 1958. V čs. vojsku v zahraničí v ZSSR bol prezentovaný dňom 16. 10. 1944. VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis R. Božika narodeného 10. 7. 1920; VÚA – VHA Praha, kmeňové doklady dôstojníkov, kvalifikačná listina R. Božika narodeného 10. 7. 1920.

¹⁰ Podľa iných prameňov bol zaradený do cvičnej letky leteckého pluku. Napríklad kmeňový rozkaz Náhradnej perute leteckého pluku „Gen. let. M. R. Štefánika“ č. 5 z 20. 1. 1940 a záznam v zápisníku letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939. VHA Bratislava, f. VVZ, kmeňový rozkaz Náhradnej perute leteckého pluku „Gen. let. M. R. Štefánika“ č. 5 z 20. 1. 1940, inv. č. 19, šk. 3; Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 4. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹ Rozumej – pilotného.

¹² Ján HERGOTT (27. 4. 1909 – 21. 7. 1985). Príslušník čs. armády, slovenskej armády a opäť čs. armády od 1. 10. 1929 do 1. 8. 1947. CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 86; ŠUMICHRAS, Peter – BAKA, Igor. Dokumenty o činnosti slovenského letectva v maďarsko-slovenskom ozbrojenom konflikte v marci 1939. In: *Vojenská história*, 2003, roč. 7, č. 1, s. 74 – 91.

nacvičoval zatačky počas 21 minút trvajúceho letu. O deň neskôr si túto výcvikovú úlohu zopakoval, avšak už pod dozorom rtk. z pov. Viliama Grúňa¹³, účastníka bojov proti Poľsku v septembri 1939.¹⁴

V nasledujúce dňoch pribúdali na stránky jeho zápisníka letov ďalšie záznamy o vykonaných výcvikových letoch, ktoré absolvoval pod prísny dohľadom leteckých inštruktorov rtk. z pov. Viliama Grúňa a čat. d'sl. Emila Trchalu.

Mladý pilotný žiak napredoval postupom času vo svojom pilotnom výcviku a prvú fázu základného pilotného výcviku úspešne zavíril v tretí júlový deň roku 1940. V tento deň jeho pilotné zručnosti po tridsiatich siedmich letoch dvojitého riadenia preskúšal por. let. J. Hergott, veliteľ cvičnej letky.

V tento letný deň vykonal dva lety v trvaní 24 minút. Na prvý z nich odštartoval v kabíne E-39.56 o 7.16 h, aby jeho skúšajúci počas letu posúdil techniku jeho pilotáže pri vykonávaní rôznych prvkov letu lietadla, a to vo vodorovnej, zvislej či šikmej rovine. Po absolvovaní tohto letu neukončil leteckú činnosť, ale hneď po vykonaní prvého letu vykonal ďalší let v trvaní piatich minút za účelom nácviku štartu a pristátia. Na základe zápisov v Božikovom zápisníku letov je zrejmé, že jeho odborné schopnosti a nadobudnuté pilotné zručnosti presvedčili jeho prísneho veliteľa, že je pripravený pokračovať v ďalšom pilotnom výcviku.

Deň po preskúšaní zasadol opäť do „éčka“, aby absolvoval prvý samostatný let ako pilotný žiak slovenských vzdušných zbraní. Jeho úlohou bol nácvik štartu a pristátia. V základnom pilotnom výcviku pokračoval v kabíne E-39 až do 11. septembra 1940. V tento deň de facto ukončil aj praktickú časť elementárneho pilotného výcviku.

O šesť dní po poslednom lete na „éčku“ vykonanom v rámci elementárneho pilotného výcviku sadol do kabíny lietadla Praga E-241. V prípade tohto typu lietadla zaradeného do leteckého parku mladého slovenského vojenského letectva išlo o osvedčený dvojmiestny jednomotorový vzperový dvojplôšnik zmiešanej konštrukcie z produkcie leteckého oddelenia Praga, založeného akciou spoločnosťou Českomoravská – Kolben – Daněk a spoločníci.¹⁵ Tento kvalitný výrobok čs. leteckého priemyslu sa stal Božikovym verným „spoločníkom“ počas celého pokračovacieho pilotného výcviku.

V poradí prvý let z celkového počtu 114 výcvikových letov v rámci pilotného výcviku na „241-ke“, absolvoval so skúseným leteckým inštruktorom, rotným ďalšej služby Ludovítom Jasíkom, ktorého poznal ešte z čias jeho pilotného výcviku v Hlinkovej leteckej garde.¹⁶ Aj

¹³ Viliam GRÚŇ (26. 5. 1912 – dátum smrti neznámy). Absolvent oddelenia pilotov Školy leteckého dorastu v Prostějove (1931 – 1933). Po jej absolvovaní príslušník čs. vojenského letectva až do rozbitia Československa v marci 1939. Následne príslušník slovenského letectva, absolvent Vojenskej akadémie (1940 – 1941). Účastník protifašistického odboja. Po skončení druhej svetovej vojny pokračoval v činnnej službe v čs. vojenskom letectve. Od 1. 8. 1946 uvoľnený z činnnej služby ako dopravný pilot pre potreby ministerstva dopravy. Po dvojročnej službe ako civilný dopravný pilot požiadal o prepustenie do zálohy. Službu v čs. armáde ukončil v hodnosti škpt. let. VA – CR MO SR Trnava, osobný spis V. Grúňa narodeného 26. 5. 1912; Oddelenie starostlivosti o vojnových veteránov a vojenských dôchodcov Ministerstva obrany SR, f. písomností k žiadostiam o vydanie osvedčenia podľa zákona č. 255/1946 Zb., žiadosť V. Grúňa zo 6. 12. 1947.

¹⁴ Grúňovo stíhacie lietadlo Bk-534.511 bolo 9. 9. 1939 počas bojového letu poškodené nepriateľskou proti lietadlovou paľbou. Po núdzovom pristátí na území nepriateľa bol zajatý a väznený. Jeho dramatický vojnový príbeh so šťastným koncom literárne spracovali a po častiach zverejňovali v časopise *Slovenské vojsko*. GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 4 – 7, č. 9 – 11, č. 13; RAJNINEC, Juraj. *Slovenské letectvo 1939/1944*. 1. zväzok. Bratislava: VITA MO SR, 1997, s. 47; LACKO, Martin. *Proti Poľsku. Odrážať útoky roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2007, s. 72.

¹⁵ Letadla Praga. In: *Letectví*, 1937, roč. XVII, č. 5 – 6, s. 249 – 254; NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I). (1918 – 1945)*. Praha: Naše vojsko, 1983. s. 163; FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920 – 1938*. Praha: Libri, 2006. s. 88 – 89, s. 524.

¹⁶ VHA Bratislava, kmeňové doklady vojakov a poddôstojníkov, kmeňový list E. Jasíka narodeného 23. 7. 1910.

po desaťročiach si na neho spomínal ako na výborného človeka a pilota, spoločenského, pokojného, ktorý sa takmer nedal rozčúliť.¹⁷ V ďalších dňoch zodpovednú úlohu jeho leteckého inštruktora zväčša zastával čat. dšl. Emila Trchala¹⁸, ktorého vynikajúce pilotné schopnosti a zručnosti oceňovali aj po dlhých desaťročiach mnohé legendy slovenského letectva.¹⁹

Do Božíkovho zápisníku letov postupne pribúdali záznamy o nácviku zatáčok, vývrtiek, štartu a pristátí. Prvá etapa programu jeho pokračovacieho pilotného výcviku vyvrcholila v 3. dekáde novembra 1940, keď bol po 48 výcvikových letoch dvojitého riadenia preskúšaný por. let. J. Hergottom.²⁰ Ten si po vykonaní 13-minútového a 5-minútového letu s voj. R. Božíkom²¹ poznamenal do svojho zápisníku letov: „Preskúšanie na zákruty, vývrtky (.) sklzy atď. v. l. 1000 m“ a „Preskúšanie na start a pris.²² v. l. 200 m.“²³ Po vyhodnotení oboch výcvikových letov mu následne povolil samostatný let, pri ktorom nacvičoval štarty a pristátia. Tento výcvikový let uskutočnil dňa 25. novembra 1940 v čase od 10.31 do 10.36 h.²⁴ Naň nadviazal ďalšími dvomi samostatnými letmi v trvaní deväť minút, ktorými ukončil pre neho úspešný výcvikový deň.²⁵ Vrtuľa ním pilotovanej E-241-ky sa definitívne zastavila o 10.45 h.

Božíkov stupeň dosiahnutého pilotného výcviku preveril počas troch letov aj stot. let. Július Trnka, veliteľ Leteckej školy.²⁶ Tieto preskúšacie lety tak dôležité pre jeho ďalšiu kariéru lety absolvoval dňa 30. apríla 1941 v kabíne E-241.66. Konkrétne išlo o dva lety vykonané za účelom cvičenia núdzového pristátia na letisku a jeden let s nácvikom štartu

¹⁷ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 10.

¹⁸ VHA Bratislava, kmeňový list E. Trchalu narodeného 27. 10. 1910.

¹⁹ Jedným z nich bol aj Ján Režnák, slovenské letecké eso s 32 zostrelmi vybojovanými v radoch 1. garnitúry letky 13 na sovietsko-nemeckom fronte. ŠUMICHRAS, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000; BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004; ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006.

²⁰ J. Hergott v týchto dňoch preskúšal aj ďalších pilotných žiakov zaradených do pokračovacieho pilotného výcviku, ktorí sa v neskoršom období zapísali do histórie slovenského letectva. Napríklad 21. 11. 1940 – voj. Jozef Horúčka, voj. Robert Mitošinka, voj. Ernest Trebatický, voj. Imrich Haščík; 22. 11. 1940 – voj. Alois Mutňanský, voj. Karol Novotný, voj. Rudolf Palatický; 25. 11. 1940 – voj. Ján Ficek, voj. Alexander Gerič; 26. 11. 1940 – voj. Ján Magyar, voj. Štefan Ocvirk, voj. Jozef Šimkanič, voj. Ján Koval', voj. Aladár Bardejovský (Bardiiovský), voj. Štefan Kovalinka; 2. 12. 1940 – voj. Vladimír Fulier, voj. Jozef Dubravec, voj. Július Mudroň, voj. Karol Geletko; 3. 12. 1940 – voj. Michal Jankovič, voj. Fridrich Preis (Bedrich Potocký), voj. Karol Bachratý... Zápisník letov J. Hergotta vydaný do užívania dňa 1. 9. 1940, s. 30 – 36. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

²¹ V zápisníku letov J. Hergotta zapísaný ako „voj. Bôžík R.“. Zápisník letov J. Hergotta vydaný do užívania dňa 1. 9. 1940, por. č. letu 3291-3292, s. 32. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

²² Rozumej – štart a pristátie.

²³ Zápisník letov J. Hergotta vydaný do užívania dňa 1. 9. 1940, por. č. letu 3291-3292, s. 32. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

²⁴ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. letu 297. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

²⁵ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. letu 298-299. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

²⁶ ŠUMICHRAS, Peter. Elegán so sokolími křídly. Letecká služba plk. let. Júliusa Trnku. 1. časť (1934 – 1935). In: SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena (eds.). *Život v službe vlasti. Pamätnica vydaná pri príležitosti životného jubilea Imricha Purdeka*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2023, s. 126 – 140; ŠUMICHRAS, Peter. Elegán so sokolími křídly. Letecká služba plk. let. Júliusa Trnku (1935 – 1936). 2. časť. In: *Vojenská história*, 2023, roč. 27, č. 4, s. 101 – 122.

a pristátia.²⁷ Tak, ako pri preskúšaní por. let. J. Hergottom, výsledok jeho preskúšania bol pre stot. let. J. Trnku dostačujúci, aby ho „nechal“ ďalej pokračovať v pokračovacom pilotnom výcviku.

Až do 7. mája 1941 plnil program pokračovacieho pilotného výcviku v kabíne E-241. Počas tejto doby nacvičoval okrem štartu a pristátia²⁸ aj rôzne typy zatáčok, zákrut či špirál. Okrem toho vykonal spoločne s Ľ. Jasíkom, svojim leteckým inštruktorom, aj prelety na trati Trenčianske Biskupice – Nitra, Nitra – Piešťany, Piešťany – Trenčianske Biskupice. V neposlednom rade absolvoval 7. mája 1941 aj 42 minút trvajúci samostatný výškový let s lietadlom E-241-46, keď podľa barografu Askánia vystúpil do výšky 3400 metrov nad morom.²⁹

Týmto samostatným letom na E-241 ukončil 1. časť pokračovacieho leteckého výcviku³⁰ a plynulo sa zapojil do plnenia výcvikového plánu jeho 2. časti – bojového pilotného výcviku na dvojmiestnych lietadlách, ktorý sa uskutočňoval na čs. lietadlách Letov Š-328³¹. Neľahkou úlohou jeho leteckého inštruktora počas tohto pilotného výcviku bola všestranne príprava pilotného žiaka na ďalšiu leteckú výkonnú službu v pozorovacích letkách slovenských vzdušných zbraní. V prípade výcviku R. Božika ju v prevažnej miere opäť plnil čat. E. Trchala. V zápisníku letov však nachádzame aj mená ďalších skúsených pilotov – leteckých inštruktorov, akými boli Jozef Jakab, Gabriel Lednár či Ján Ľupták, ktorí Božikovi pomáhali naplniť jeho sen stať sa vojenským pilotom letcom.

Prvý samostatný let na Š-328 vykonal 7. júna 1941 po dôkladnom preskúšaní por. let. J. Hergottom. Ten preskúšal jeho schopnosti samostatne pilotovať Š-328 počas troch letov v trvaní 27 minút. Konkrétne prvý samostatný let absolvoval po 38 letoch s inštruktorom, keď pilotoval Š-328.332 v čase od 11.00 h – 11.04 h.³²

Na tento prvý let na „kravke“³³ si spomínal po rokoch takto: „Po mesiaci lietania na Š.328 som sa dostal k samostatnému letu na tomto stroji. Myslím si, že predsa som len mal nejaké tie bunky na lietanie. Pri Trchalovi to skutočne muselo byť v najlepšom poriadku, keď ma poslal na preskúšanie. Sedelo to a tak som letel samostatne. Ja som ale túžil po päťstovkách³⁴.

²⁷ J. Trnka si zapísal lety s pilotným žiakom strel. R. Božikom trvajúce ako lety „preskúšacie“, bez bližšej konkretizácie. Podľa Trnkovho zápisníku letov ich vykonali s lietadlom E-241-46, a nie E-241-66, ako ich R. Božik zaznamenal v jeho zápisníku letov. Zápisník letov J. Trnku vydaný do užívania dňa 13.12.1940, por. č. letu 3080-3082, s. 23. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. letu 359-361. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

²⁸ Napríklad 17.1.1941 vykonal od 8.58 h do 9.12 h pod dohľadom jeho pilotného „tútora“ E. Trchalu tri výcvikové lety na E-241.14 za účelom náviku štartu a pristátia na lyžiach. Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. letu 324-326. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

²⁹ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. letu 362. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

³⁰ Pokračovací pilotný výcvik vleteckej škole, ktorý trval od 1. 2. 1941 do 16. 8. 1941, ukončil s veľmi dobrým hodnotením, v poradí ako 7. z 36 žiakov. Počas Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, časť „Absolvované školy a kurzy“. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

³¹ NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I). (1918 – 1945)*. Praha : Naše vojsko, 1983. s. 53-56; VRANÝ, Jiří – HURT, Zdeněk – SKALA, Stanislav. *Letov Š-328, Bristol Beaufighter, Mikojan-Gurjevič MiG-19*. Praha : Naše vojsko, 1991, Praha, s. 5 – 45; ŠUMICHRAS, Peter. *Letovy Š-328 v slovenských Vzdušných zbraniach 1939 – 1944*. In: *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 3, s. 65 – 81; ŠUMICHRAS, Peter – ANĎAL, Jozef. *Letov Š-328 slovenských pilotov 1939 – 1944*. Poprad : HT model špeciál No 910, 2004.

³² Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. letu 401. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

³³ Slangové pomenovanie Letova Š-328.

³⁴ Slangové pomenovanie Avie B-534.

Ale i na kravkách som lietal, ako som vedel najlepšie. Veď to bola bojová mašina. Čas utekal a my sme sa skutočne pripravovali na leteckú službu...“³⁵

Počas bojového pilotného výcviku na dvojmiestnych lietadlách od 8. mája 1941 do 17. augusta 1941 sa najskôr pod dozorom inštruktora oboznámil s letovými vlastnosťami „šmolíka“ pri základnej technike pilotáže (stúpanie, klesanie, zatáčanie, vzlety, pristávanie,...), ako aj pokročilej technike pilotáže (sklzy, špirály, ostré zatáčky, lety na medzných rýchlostiach, ...). Neskôr k tomu „pridal“ aj navigačné lety v rôznych výškach letu, či lety podľa prístrojov. Po preskúšaní veliteľom cvičnej letky vykonával tieto lety samostatne, resp. s určeným leteckým pozorovateľom.

V tomto období nachádzame v jeho zápisníku letov záznamy o vykonaných výcvikových letoch za účelom cvičení náletu na pozemné ciele, náletu na zhadzovanie hlásenia, náletov na pozemný cieľ s fotogulometom, resp. náletov na rukávový terč. Tieto výcvikové lety absolvoval vo výškach od 100 do 1000 m.

Od 3. dekády júla 1941 začal lietat' v dvoj, resp. trojčlenných formáciách pod dozorom leteckých inštruktorov – príslušníkov cvičnej letky Leteckej školy. Prvé dva lety za účelom „cvičenia letu v trojčlennom roji“ vykonal 29. júla 1941. Prvý z nich absolvoval ako pozorovateľ v kabíne Š-328.17 od 14.38 – 14.52 h, keď stroj pilotoval npor. let. Ladislav Hron³⁶. Druhý z dvojice týchto cvičných letov vykonal už v pozícii letca pilota Š-328.304, keď funkciu jeho pozorovateľa zastával letecký inštruktor rtk. L. Jasík. Rovnaké lety absolvoval aj v posledný júlový deň a v prvých dňoch augusta 1941. Určite zaujímavými cvičnými letmi boli pre mladého pilota návraty obrany proti stíhačovi. Prvý z nich absolvoval 14. augusta 1941 s rtk. G. Lednárom. Vzhľadom na uchovanú spomienku môžeme tento let priblížiť slovami jeho priameho aktéra: „Výcvik gradoval. S mašinkou 328 som vo vzduchu mával ako sa patrí. Dostávala zabrat' predovšetkým pri ostrých zatáčkach, keď som ich krútil vo vertikálach. Ovládal som ich celkom dobre, a preto moji nadriadení rozhodli, že pri príležitosti nášho vyradenia budem ako jediný z frekventantov účinkovať pri slávnostnom defilé. Pri ukážke súboja stíhača proti dvojmiestnemu lietadlu. O čo malo ísť mi vysvetlil G. Lednár. Že na tom leteckom dni vykonáme ukážku leteckého súboja spojenú so strelbou s cvičným strelivom. To sa stalo 14. augusta 1941. Vzal ma do mašiny dvojitého riadenia, a ukázal mi, ako to má vypadat'. Po ňom som si to skúsil ja a mašinku som poriadne povykrúcal, pričom učiteľ bol spokojný.“³⁷

Po tomto návratu ho čakali v Leteckej škole posledné štyri cvičné lety. Absolvoval ich s rtk. Miroslavom Zolvíkom³⁸, ktorý zaujal miesto pozorovateľa.³⁹ Posledný z tejto štvorice letov absolvoval 17. augusta 1941 v čase od 17.23 h – 17.33 h na Š-328.17 v rámci leteckého dňa pri slávnostnom vyradení absolventov Leteckej školy na letisku v Trenčianskych Biskupiciach.

V knihe Stana Bursu venovanej životným osudom R. Božika nájdeme takýto popis udalosti spojených s vyradením absolventov Leteckej školy: „V deň nášho slávnostného vyradenia, 17. augusta 1941, som vykonal dva lety. Prvý dopoludnia.“⁴⁰ To bola asi generálka.

³⁵ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006. s. 25..

³⁶ Ladislav HRON (BÖHMER do 28.6.1940) – 20.4.1913 Podbrezová – 31. 1. 1979 Bratislava. CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013, s. 94 – 95.

³⁷ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006. s. 26 – 27.

³⁸ Miroslav ZOLVÍK (2.6.1917, New York – 31.7.1983, Banská Bystrica).

³⁹ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. letu 463-466. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁴⁰ Prvý z týchto letov vykonal v dobe od 11.00 h do 11.11 h.

Potom sa odohrala tá paráda vo vychádzkovej uniforme. Za mnou pricestovala matka aj so sestrou. Mama mi k takejto príležitosti doniesla kanárikový žltó zelený šál. Kasárne sa hemžili civilmi. Pred hangárom na letisku, betónovej ploche, na východnej strane hangáru sme nastúpili. Tridsaťšesť pilotov.⁴¹

Po príhovoroch predstaviteľov velenia slovenskej brannej moci⁴², predstavení absolventov ministrovi národnej obrany gen. I. triedy Ferdinandovi Čatlošovi a slávnostnom pochode odišli pozvaní hostia a absolventi na spoločný slávnostný obed. Po ňom sa uskutočnil letecký deň. R. Božik, jeden z jeho aktérov, si naň spomínal takto: „Ja som bol oblečený v kombinéze s kanárikovým šalom na krku. Keď som čakal na povel k letu, bavil som sa so svojou rodinou. Netrepežlivo som čakal, kedy ma prídu zavolať k štartu. Konečno to prišlo. Predviedol som svoje pilotné umenie. Po pristátí som išiel k mame a tá mi povedala – Chlapče, však by som ťa ani nepoznala, keby si nemal ten pekný šál. A obaja sme mali radosť“.⁴³

Po úspešnom ukončení Leteckej školy bol vzhľadom na potrebu personálneho doplnenia stíhacích letiek slovenského letectva, vychádzajúc z jeho osobnostných predpokladov, ktoré prejavil počas predchádzajúceho pilotného výcviku, zaradený spoločne s ďalšími 19 absolventami⁴⁴ II. ročníka pilotnej školy do pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách.⁴⁵

⁴¹ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006. s. 29.

⁴² Prejav gen. F. Čatloša, ministra národnej obrany na slávnostnom vyrazení absolventov Leteckej školy po návrate zo sovietsko-nemeckého frontu bol publikovaný v časopise *Slovenské vojsko* č. 15 – 16 z 15. augusta 1941. Medzi iným zaznelo v jeho príhovore nasledovné: „Prichádzajú z boja, kde naša bojujúca armáda tiež práve skončila prvú etapu svojho ťaženia, aby odpočinúť si, prešla čoskoro do nových akcií, používam dnešnú príležitosť na srovnanie a zistenie výsledkov, vzťahov a účinkov mierovej našej prípravy s hotovými výsledkami bojovými udalosťami. Prenášam teda domáci užší horizont na javište vojnových dejstiev, aby sme vzájomnou súvislosťou a porovnaním ozrejmili si naše polozenie, naše povinnosti a naše práva. Nič názornejšieho sa nedá tu vyniesť na povrch dnešnej našej súdnosti, ako skutočnosť, že pri terajšom striedaní záložníkov – letcov na fronte, hlásilo sa nám všetko mužstvo až do jedného zo zázemia na front. Tu sa presvedčivo zrači nový duch v našom vojenskom letectve a musím s potešením konštatovať, že je to výsledkom statočnej, svedomitej a dôkladnej práce slovenským vlastenectvom preniknutých veliteľov a inštruktorov ako aj slovenským ovzduším presiaknutých a vychovávaných vojakov. To je slovenský duch novej doby, ktorý nemohla a nemôže nahradiť ani sebaviac vyumelkovaná a bohatšími prostriedkami dotovaná česko-slovenská, ani nijaká politická, výchovná a svetonázorová zameraná koncepcie. Slováci vo svojom okruží, medzi nemeckými kamarátmi, ktorí dnes na fronte ich udivujú a nadchýňajú príkladnými hrdinstvami, nemôžu nevydať zo seba to, čo sa nazýva vrcholným využitím ľudských cností a tých krom-obyčajných vlastností, ktoré slovanská povaha, odvaha a energia v sebe skrýva a produkuje. Na tomto nemôže nepriateľská propaganda nič zmeniť, vytvorené faktá dnes sa už nedajú ani sebaväčším krikom, hurhajom, eskamontážou, figľom, klamstvom a vykrucovaním oslabiť, zľahčiť, prehodnotiť, odskriepiť a odtajiť. Darma sa namáhajú umelé agitácie opačného razenia zasahovať do prirodzenosti našich individuálnych slovenských vývojových vecí. Z našich letcov, hoci prešli ťažkým radom bojov, do dnešného dňa nenachodí sa ani jeden jediný v zajatí. I tí, čo museli v sovietskom území núdzovo pristáť, keďže boli ich lietadlá nepriateľskou strelbou poškodené, oslobodili sa z istého nebezpečenstva tým najvynikajúcejším spôsobom svojej súcosti, vyspelosti, vynaliezavosti a nebojácnosti, ako aj bezpríkladného kamarátstva. To je odpoveď slovenských letcov na ohováračky, klamstvá a zavádzania našej verejnosti nepriateľskou propagandou.“ *Slovenské vojsko*, 1941, ročník II, č. 15 – 16, s. 235.

⁴³ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 29 – 30.

⁴⁴ Do výcviku na pilotov jednomiestnych lietadlách boli zaradení nasledovní absolventi II. ročníka pilotnej školy Leteckej školy: Karol Bachratý, Rudolf Božik, Jozef Boháč, Alexander Gerič, Karol Geletko, František Bošmanský, Ján Kovaľ, Pavol Kalmančok, Ján Kaliský, Štefan Ocvirk, Alois Mutňanský, Karol Novotný, Rudolf Palatický, Jozef Filo, Ernest Schwarz, Ľudovít Dobrovodský, Michal Jánoš, Robert Mitošinka, Ernest Trebatický a Jozef Teluch. Zaradenie K. Novotného do predmetného výcviku bolo zrušené z dôvodu jeho prijatia do Vojenskej akadémie. Výcvik úspešne ukončilo len 18 z nich. VHA Bratislava, f. VVZ, dôverný rozkaz leteckého pluku č. 36 z 9. 9. 1941, čl. 4; Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 2 – Absolvované školy a kurzy. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁴⁵ V súvislosti s pilotným výcvikom na jednomiestnych lietadlách, v zápisníkoch letoch frekventantov označo

Vyjadrenie Božikových pocitov po zaradení do pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách nachádzame v citovanom diele Stana Bursu. V ňom nachádzame aj nasledovné riadky: „Devätnásť adeptov stíhacieho výcviku zostalo aj naďalej v Trenčianskych Biskupiciach. Všetci sa tešili, že práve oni boli do tohto výcviku zaradení. Vtedy byť stíhačom už čosi znamenalo. Totiž keď sa povedalo, že pilot je len „kravičkář“, t. j. dvojmiestny pilot, to nebolo ono. To nemalo ten potrebný šmrnc, ako keď sa vyslovilo, že je stíhačom. Preto tá radosť. Radosť z toho, že sa zdokonalia v lietaní, a potom budú môcť lietať samostatne ako tí vtáci. Len oni budú vo vzduchu pánmi im prideleného lietadla, ktoré bude plniť len ich príkazy. No to snenie skoro vystriedala tvrdá realita. Tvrdá teoretická príprava, po ktorej sa konečne dostali aj k samostatnému lietaniu“.⁴⁶

Desiatnik⁴⁷ pilot letec⁴⁸ R. Božik začal praktickú časť pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách 9. septembra 1941, keď s inštruktorom rtk. J. Jakabom nacvičoval počas troch letov v dobe od 16.01 h – 16.04 h štart a pristátie na E-241-46.⁴⁹ V ďalších dňoch jeho letecký výcvik viedol čtk. Jozef Ondris⁵⁰. Opäť nacvičoval štart a pristátie. Na tieto výcvikové lety nadviazal cvičeniami horizontálnych, ostrých a bojových zákrut, nácvikmi pádov a vývrtiek. Prvý samostatný let vykonal v pilotnom výcviku na jednomiestnych lietadlách po 27 letoch s inštruktorom, a to 3. októbra 1941, keď v lietadle E-241-95 nacvičoval štarty a pristátia. O štyri dni neskôr zažil počas výcvikového letu mimoriadnu udalosť, keď letecký motor Walter Polux II jeho E-241-55 vysadil krátko po štarte. Aj po dlhých rokoch mu v pamäti zostali jasné spomienky na tieto dramatické okamžiky: „Dňa 7. októbra 1941 som nacvičoval štarty a pristátia. Pri mojom päťstom lete v kariére mi hneď po štarte na konci letiska vysadil motor. Našťastie o chvíľu na to mi znovu naskočil a zabral a preto som nakoniec ten okruh v poriadku dokončil. Sice bol skrátenej, ale vďaka motoru som nemusel

vaný ako „stíhač výcvik“, je potrebné uviesť, že v tomto období už vstúpila do platnosti Smernica pre výcvik stíhacieho letectva, ktorá vychádzala z poznatkov dôstojníkov slovenského letectva získaných počas skúseností v Jagdfliegerschule in Schleissheim. K obsahu smernice sa uvádzalo aj nasledovné: „Všetky nemecké stíhacie školy prevádzajú výcvik podľa týchto smerníc. Bojový výcvik odpovedá duchu a potrebám vzhľadom k pohyblivosti, rýchlosti a obratnosti moderných bombardovacích lietadiel nepriateľských a vlastností vlastných stíhacích lietadiel. Nakoľko naše letectvo bude postupne prezbírované nemeckým materiálom, je žiaduce, aby sme teraz tiež začali prevádzať výcvik podľa nemeckých doktrín, lebo náš predpis pre stíhacie letectvo L-II-3f je veľmi zastaralý a dnes nemá vôbec žiadnej praktickej hodnoty.“ Na záver treba dodať, že smernice boli zaslané na praktické preskúšanie stíhacej peruti do Piešťan, kde mali byť preskúšané možnosti lietania v nových tvaroch, s dôrazom na konštrukciu stíhacích lietadiel zaradených do výzbroje našich stíhacích letiek. VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1944, dôvern., 1940, č. j.: 154.718/VI. dôv. 1940, inv. č. 44, šk. č. 41.

⁴⁶ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 33.

⁴⁷ Do hodnosti desiatnika povýšený dňom 16. 8. 1941. VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, kmeňový list (náhradný) R. Božika, s. 2.

⁴⁸ Podľa záznamu v Božikovom kmeňovom liste bol za pilota letca menovaný s účinnosťou od 1. 9. 1941. Tento záznam však spochybňuje záznam v článku 5 dôverného rozkazu veliteľstvo „Justin“ č. 36 z 9. 9. 1941, v ktorom sa uvádza: „Ostatní absolventi II. ročníka pil. školy budú menovaní pil. let. po ukončení stíhacieho výcviku“. VHA Bratislava, f. VVZ, dôverný rozkaz leteckého pluku č. 36 z 9. 9. 1941, čl. 5; VA – CR MO SR Trnava, kmeňový list (náhradný) R. Božika, s. 2.

⁴⁹ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 69, por. č. letu 467-469. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁵⁰ ONDRIS Jozef (5. 11. 1919 – 22. 10. 1975). Príslušník čs. armády (1937 – 1939 a 1944 – 1973) a slovenskej armády (1939 – 1944). Účastník národného boja za oslobodenie v radoch povstaleckej Kombinovanej letky a 1. čs. stíhacieho pluku 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. Službu vojaka z povolania skončil ako správca posádky Mošnov v hodnosti pplk. VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis J. Ondrisa narodeného 5.11.1919; Oddelenie starostlivosti o vojnových veteránov a vojenských dôchodcov Ministerstva obrany SR, f. písomností k žiadostiam o vydanie osvedčenia podľa zákona č. 255/1946 Zb., osvedčenie J. Ondrisa vydané pod č. j. 103559/On-124-1948.

vykonať núdzové pristátie, ktoré mávalo rôzne zakončenia“.⁵¹ Po tomto dramatickom výcvikovom lete trvajúcom 5 minút sa vrátil do kabíny E-241 o dva dni neskôr, t. j. 9. októbra 1941. V tento deň vykonal až osem samostatných výcvikových letov v celkovej dobe 38 minút, pri ktorých „piloval“ štarty a pristátia. V nasledujúcich dňoch si do zápisníku letov zaznamenal ďalšie výcvikové lety, pri ktorých s lietadlom E-241 nacvičoval ostré stúpacé zákruty, lopingy, výkruty a zvraty.

V posledný októbrový deň o 15.31 h zasadol za riadiacu páku lietadla Bš-122, legendárneho čs. akrobatického lietadla, ktoré do tej doby pilotného výcviku nemal česť pilotovať. Vedel však, že ide o jednomiestne jednomotorové cvičné lietadlo, s ktorým čs. letci vybojovali v predvojnovom období na športovom nebi viaceré významné športové úspechy.⁵² Tak, ako v čs. vojenskom letectve, tak aj v rámci slovenského letectva bol používaný na kondičné lietanie stíhacích pilotov, ako aj na nácvik prvkov vyššej pilotáže a skupinovej akrobacie. Na jednom z nich pravidelne lietaval aj veliteľ Leteckej školy stot. let. J. Trnka.⁵³

Božíkovou úlohou bol nácvik štartu a pristátia, takže si počas tohto letu nemohol v plnej miere „vychutnať“ vynikajúce letové vlastnosti lietadla, s ktorým mohol skúsený pilot „vykúzliti“ na nebi vďaka pomerne výkonnému motoru Walter Castor II-A aj náročné vertikálne figúry vysokej pilotáže. Výcvik pre neho do tej doby nepilotovaného typu lietadla ukončil po šiestom úspešnom pristátí na trenčiansko-biskupickom letisku o 16.23 h.⁵⁴ Po pristátí ocenil výrezy v spodnom krídle pri trupe, ktoré pilotovi stroja umožňovali veľmi dobrý výhľad smerom dolu.⁵⁵

Lety s týmto typom lietadla sa mu vryli hlboko do pamäti. Na tieto chvíle v živote pilota si s nadšením spomínal po desaťročiach takto: „Stroj Bš 122 sa mi nesmierne páčil. Na chrbte by som ho bol odniesol, tak sa mi páčil. Bola to taká dobrá a hlavne obratná mašina. Poslúchala na seba menší pohyb kniplu. Akrobacia sa s ňou robila jedna radosť. Keď som do nej sadol po prvý krát, tak som ju trochu prehnal vo výške 1200 m. Tóna, chrbát, výkruty. To som s radosťou robil s každou mašinou.“⁵⁶

Po výcvikových letoch vykonaných v posledný októbrový deň s lietadlom Bš-122 pokračoval v praktickom výcviku až o desať dní neskôr, t. j. 10. novembra 1941. V tento neskorý jesenný deň nacvičoval v popoludňajších hodinách po štartoch zo vzletovej a pristávacej plochy trenčiansko-biskupického letiska pády, dvojotáčkové vývrtky, premety a súvraty. Výcvikové lety trvajúce dovedna 72 minút absolvoval v kabíne E-241.19 a E-241.46.⁵⁷

⁵¹ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 33.

⁵² Letoun Avia 122, jeho vznik a vývoj. In: *Letectví*, 1937, roč. XVII, čís. 9, s. 404 – 405; NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I). (1918 – 1945)*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 137 – 141; ČÍŽEK, Martin. *Letadla zrazeného nebe. Československá vojenská letadla v roce 1938*. Praha : Naše vojsko, 2015, s. 112 – 116; KAREŠ, Marcel – RAJLICH, Jiří. *Curých 1937. Účast československých letců na IV. mezinárodním leteckém mítinku v Curychu v roce 1937*. Mladá fronta : Praha, 2017.

⁵³ J. Trnka vykonal prvý let v tomto type lietadla označenom výsostnými znakmi vojenského letectva Slovenského štátu dňa 19. 4. 1939. Let v trvaní 10 minút označený ako „akrobacia“ vykonal v kabíne Bš-122.44. Ďalšie takéto lety vykonal 25. 4. 1939. V tento deň absolvoval aj 20, resp. 16 minútový let v kabíne Bš-122.27 v zápisníku letov označený „akrobacia v 2 člen. roji“. Akrobaciú v 3-členom roji vykonal 28. 6. 1939, ako aj 1. 7. 1939 s lietadlom Ba-122.37. Zápisník letov J. Trnku vydaný do užívania dňa 1. 2. 1938, por. č. letu 2192, por. č. letu 2199 – 2200, por. č. letu 2343-2346 a 2349. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁵⁴ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 75, por. č. letu 516-520. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁵⁵ NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I). (1918 – 1945)*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 141.

⁵⁶ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 35.

⁵⁷ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 76, por. č. letu 521-523. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

V dňoch, ktoré zostávali do konca roka 1941, absolvoval ešte ďalších 24 výcvikových letov. Posledné lety vykonal 4. decembra 1941, ktoré si do zápisníku letov zapísal ako štyri lety pod poradovými číslami 544 až 547. Druhý rok leteckej služby ukončil náletom 224 letov v celkovej dobe 35 hodín a 47 minút.⁵⁸

V novom kalendárnom roku sa vrátil do kabíny lietadla až 9. januára 1942. Podľa záznamov v zápisníku letov por. let. J. Hergotta⁵⁹, ako aj ďalších príslušníkov slovenského letectva vieme, že v tento zimný deň panoval na trenčiansko-biskupickom letisku „čulý“ letecký ruch, do ktorého sa aktívne zapojil aj R. Božík.

Ten sa v ideálnom letovom počasí vzniesol na oblohu zo zasneženej plochy trenčiansko-biskupického letiska 15 minút po desiatej hodine, aby s lietadlom E-241 nacvičoval pod dozorom inštruktora čtk. J. Ondrisa štarty a pristátia na lyžiach. Po prvom z letov sa do kabíny lietadla vrátil až po štyroch hodinách, aby opäť s čtk. J. Ondrisom nacvičoval štarty a pristátia na lyžiach. Po pristátí sa do kabíny pozorovateľa posadil čtk. J. Jakab, aby nahradil v nasledujúcich dvoch letoch čtk. J. Ondrisa vo funkcii inštruktora. Poslednú dvojicu letov toho dňa vykonal samostatne.

R. Božík si uvedomoval po inštruktáži skúsených pilotov, že štart a pristátie na lyžiach si od pilota vyžaduje veľkú pozornosť, pretože odhad pristátia na snehu komplikujú jeho optické vlastnosti: všetko sa zdá biele. Samostatné lety zvládol a E-241-ku úspešne „posadil“ na zasneženú plochu letiska, na ktorej časť rozhodili pre lepšiu orientáciu čečini.

O deň neskôr bol prijatý do zboru poddôstojníkov z povolania na dobu šiestich rokov. Zároveň bol povýšený na čatníka z povolania.⁶⁰

Svoje prijatie do zboru poddôstojníkov náležite „oslávil“ päťcou výcvikových letov na E-241 s 23-minútovou celkovou dobou letu, ktoré vykonal od 8.50 h – 9.32 h. Dva z päťce letov vykonal za účelom cvičenia štartu a pristátia na lyžiach pod dozorom inštruktora čtk. J. Ondrisa a dva lety absolvoval samostatne.⁶¹ Išlo o jeho posledné lety vykonané v pilotnom výcviku na jednomiestnych lietadlách za účelom cvičenia štartu a pristátia na lyžiach.

Na výsledky predchádzajúceho praktického leteckého výcviku nadviazal až cvičnými letmi, ktoré vykonal dňa 16. marca 1942, po návrate z lyžiarskeho kurzu, spojeného s rekreačnou dovolenkou na Smrekovici.⁶²

⁵⁸ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 79. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁵⁹ J. Hergott vykonal v tento deň celkom sedemnášť štartov a pristátí na dvoch typoch lietadiel. Dvanásť z týchto letov vykonal s piatimi pilotmi: npor. let. J. Rehuš – 4 lety; npor. let. R. Kollár – 2 lety; rtk. J. Bornemisa – 2 lety, čtk. K. Geletko – 2 lety, čtk. K. Bachratý – 2 lety. Počas nich pilotoval lietadlo E-241.19, resp. E-241-95, ktoré boli vybavené na dvojité riadenie. Podľa záznamov v zápisníku letov J. Bornemisu je zrejmé, že po týchto letoch vykonaných pod dozorom skúseného pilota vykonal ďalšie lety za účelom cvičenia štartu a pristátia na lyžiach samostatne. J. Hergott vykonal zostávajúcich päť letov zaznamenaných pod poradovými číslami 4266 – 4270 so stíhacím lietadlom B-534.119 s lyžovým podvozkom. Prvé tri lety vykonal za účelom „vyskúšania lyží na tomto type“ a ďalšie dva za účelom „cvičenia štartu a pristátia na lyžiach“. Zápisník letov J. Rehuša vydaný do užívania dňa 10. 2. 1937, s. 151, por. č. letu 1584-1587. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; Zápisník letov J. Hergotta vydaný do užívania dňa 1. 9. 1940, s. 110, por. č. letu 4254-4270. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; AM SNP, f. VII-A14-87, šk. 12 - Zápisník letov J. Bornemisu č. 1 vydaný do užívania dňa 10. 2. 1937, por. č. letu 1409-1410.

⁶⁰ VÚA – VHA Praha, kmeňové doklady dôstojníkov, kmeňový list (náhradný) R. Božíka, s. 2.

⁶¹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 80-81, por. č. 554-558. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁶² Príslušníci leteckého pluku absolvovali lyžiarsky kurz spojený s rekreačnou dovolenkou na Smrekovici podľa nariadenia šéfa Vzdušného úradu a veliteľa vzdušných zbraní v dobe od 8. 2. 1942 do 22. 2. 1942. Nie je možné vylúčiť, že dôvodom pre vyslanie personálu letiek na Smrekovicu nebolo len zvyšovanie telesnej pripravenosti leteckého personálu a poskytnutie aktívneho oddychu pod dozorom telovýchovných dôstojníkov a zdravotníckeho personálu, ale aj šetrenie nedostatkových pohonných hmôt. V článku 6 dôverného rozkazu leteckého pluku z 19. februára 1942 sa uvádzalo: „Ačkoľvek ... bolo nariadené čo najviac sporiť s poh. hmot-

Výkonnú leteckú službu toho dňa začal štvoricou letov vykonaných za účelom nácviku štartu a pristátia s celkovou dobou letu 16 minút. Po ukončení tretieho z letov mal prestávku v trvaní jedna hodina a devätnásť minút. O 10.14 h sa opäť vzniesol zo vzletovej a pristávacej plochy letiska, aby nacvičoval špirály doľava. Tento let trval osem minút. V ten deň po pristátí nepokračoval už v lietaní.⁶³

Až do 10. apríla 1942 lietal s „Bš-122“, pričom vykonal jedenásť letov za účelom nácviku špirál, pádov, dvojítych a trojítych vývrtiek, premetov, súvratov či zákrut. O tri dni neskôr zasadol v rámci programu pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách po prvýkrát do kabíny stíhacieho lietadla. V tomto prípade však nešlo o „päťstovku“, ale o starší a menej výkonný typ B-34, ktorý tvoril pred príchodom B-534-ky v predvojnovom období letecký park stíhacích letiek čs. letectva.⁶⁴ Dvanásťvalcový motor Avia Vr-36 s výkonom 650 k sa „rozozvučal“ o 8.43 h. Po 17 minútovom lete, pri ktorom dosiahol výšku 1000 m, sa bezpečne vrátil na trenčiansko-biskupické letisko.⁶⁵ Po tzv. „informačnom lete“ vykonal za účelom nácviku štartu a pristátia ďalších šesť cvičných letov s celkovou dobou letu 28 minút.⁶⁶

R. Božik „preháňal“ B-34-ku po oblohe až do 28. apríla 1942, kedy mohol začať spoznávať tak povediac všetkými zmyslami letové vlastnosti lietadla typu B-534, najvýkonnejšieho lietadla slovenského letectva. V tento deň pilotoval B-534.93, ktorá nemala kryt kabíny. Zoznamovací let trvajúci 12 minút ukončil pristátím o 16.43 h. V nasledujúcich dňoch absolvoval ďalšie lety s B-534-kami. Na lety s B-534-kou spomínal takto: „To už bola radosť. To už bola iná hudba. Možno preto nás tak hnali, lebo nás potrebovali. Po okruhoch prišli na radu lety s vývrtkami. Ona B-534 sa vo vývrtke točila ako besná. Ak si jej po prvej otáčke nepovolil uzdu, potom si mal kopy rachoty, aby si sa z vývrtky dostal. Knipel ti vytrhla z ruky. Hodila ho do jednej strany a ani dvomi rukami som ju nemohol zrovnať do stredu. Nohy zrovnané, knipel v strede a ona sa točí akoby nemala rozum. Päťstovka bola ohromná mašinka“.⁶⁷

Jeho výcvik v pilotnom výcviku na jednomiestnych lietadlách rýchlo napredoval podľa časového harmonogramu tak, ako pri jeho predchádzajúcom pilotnom výcviku. Pri výcviku sa ani on nevyvaroval chyby, keď 6. mája 1942 počas výbehu B-534.210 po pristátí „přibrzdil“ silnejšie ľavou nohou, čím sa stroj nahol doľava a spodná časť ľavého krídla sa „obtrela“ o trávnatú plochu trenčiansko-biskupického lietadla. Ľahké poškodenie dvoch rebier na okrajovom oblúku spodného krídla odstránili v miestnych dielňach.⁶⁸

ami, pretože tieto sa zadovažujú za veľmi ťažkých obetí, zistil som, že tieto nariadenia sa nedodržiujú. Tak napr. letka 1 z celkovej ročnej náležitosti 4 500 l. APH spotrebovala za mesiac január 4401 litrov, čo je viac ako alikvotný diel pripadajúci na jeden mesiac zo stanovenej náležitosti na rok 1942. Velitelia podriadených jednotiek sú zodpovední za spotrebu APH(,) ktorá nesmie prevyšovať stanovenú im náležitosť. Jednotliví velitelia musia počítat' so zvýšenou spotrebou v letných mesiacoch, kedy je intenzívnejšia činnosť a nie už teraz v prvých zimných mesiacoch vykazovať väčšiu spotrebu než vôbec na mesiac pripadá“. Je logické, že velenie vyslaním leteckého personálu na 14 dní na Smrekovicu „ušetrilo“ značný objem leteckých pohonných hmôt a zároveň zabezpečilo, že letecký personál sa v dobe mimo výkonnú leteckú činnosť nebude venovať činnostiam, ktoré by narušovali dobré meno slovenského vojaka. VHA Bratislava, f. VVZ, dôverný rozkaz leteckého pluku č. 8 z 19. 2. 1942, čl. 6 a čl. 10, inv. č. 16, šk. 3.

⁶³ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 81 – 82, por. č. 559-563. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁶⁴ NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I). (1918 – 1945)*. Praha : Naše vojsko, 1983, s. 124 – 126.

⁶⁵ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 83, por. č. 576. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁶⁶ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 83, por. č. 577-582. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁶⁷ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 40.

⁶⁸ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 40.

Na margo Božíkom popisovanej udalosti možno uviesť, že poškodenie lietadiel pri neopatrnom používaní stranového kormidla, ako aj tzv. „hamoviek“ pilotmi slovenského letectva nebolo ničím nezvyčajným. Veliteľ pluku už vo svojom rozkaze z 30. apríla 1941 na tieto chyby pilotov upozorňoval. V jeho rozkaze sa uvádzalo: „V poslednej dobe sa vyskytlo viac prípadov, že pri rolovaní, alebo pri výbehu po pristáaní boli poškodené lietadlá vyložené chybnou manipuláciou a riadením, alebo bezcitným zachádzaním s hamovkami, alebo neschopnosťami letiska“. Po popise a rozборе tejto udalosti apeloval na všetkých výkonných letcov nasledovne: „Majte na mysli a prejavte všetci už konečne žiadúci cit pre naše vojenské letectvo, že sme odkázaní na kupovanie leteckého materiálu výlučne z cudziny pri úplne obmedzených finančných možnostiach. Ak by sme mali pokračovať tak, ako doposiaľ, nazerali ľahostajne na ničenie leteckého materiálu bez spytovania svedomia, za krátky čas by sme nemali na čom letať. Konečne, už raz bezpodmienečne musí prestať doba, kedy piloti a velitelia, keď sa rozbilo lietadlo, tento fakt sa vzal iba na vedomie úplne ľahostajne, s pocitom : dostaneme iné.“ Na záver veliteľ pluku nariadil, aby všetci velitelia letiek raz do týždňa osobne školili svoj lietajúci personál o technických otázkach materiálu letky, o spôsobe používania a poruchách, ktoré sa môžu vyskytnúť a ako ich odstrániť.⁶⁹

Božíkov prípad, ako aj iné mimoriadne udalosti s oveľa vážnejšími dôsledkami sú dôkazom, že slová veliteľa pluku „nepadli“ na úradnú pôdu a napriek úprimnej snahe veliteľského zboru naďalej dochádzalo k týmto leteckým nehodám.

Pilotný výcvik na jednomiestnych lietadlách začal vrcholiť v 3. dekáde mája 1942, keď R. Božík a jeho kolegovia absolvovali nálety na pozemné ciele a pokračovali v cvičení náletov na rukávový terč. Po ich absolvovaní spoločne nacvičovali počas niekoľkých letov lety v dvoj a trojčlennom roji.⁷⁰ Jeden z nich, pri ktorom pilotoval v pozícii „dvojky“ B-34.5, vykonal v trojčlennom roji vo výške 4000 m.⁷¹

Posledné výcvikové lety počas zaradenia do pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách vykonal ako orientačné lety na trase Trenčín – Piešťany – Radošina – Topoľčany – Bánovce nad Bebravou – Trenčín⁷², resp. Trenčín – Bánovce nad Bebravou – Nitra – Sered' – Modra – Vajnory (pristátie) – Vajnory (štart) – Pezinok – Smolenice – Vrbové – Nové Mesto nad Váhom – Trenčín. Oba prelety uskutočnil vo výške 1000 m.⁷³

Jedenásť mesiacov trvajúci pilotný výcvik na jednomiestnych lietadlách úspešne ukončil po vykonaní 205 letov v dobe 35 hodín a 54 minút dvomi cvičeniami leteckého súboja vo výške 1000 – 1500 m.⁷⁴ Po skončení výcviku si do zápisníku letov v časti „Absolvované školy a kurzy“ s hrdosťou zapisal: 10. 8. 1941 – 20. 6. 1942 Kurz jednomiestnych pilotov u leteckej školy v Trenči. Biskupiciach v poradí 4. z počtu 18 frekventantov. S prospechom – veľmi dobrý.⁷⁵

⁶⁹ VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 13 z 30. apríla 1941, čl. 6, inv. č. 15, šk. č. 3.

⁷⁰ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 93-94, por. č. 657-663. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁷¹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 94, por. č. 663. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁷² Prelet trval 32 minút. R. Božík ho absolvoval 13. 6. 1942 s lietadlom B-534.210. Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 94, por. č. 666. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁷³ Prelet trval 49 minút, resp. 34 minút. R. Božík ho absolvoval 15. 6. 1942 s lietadlom B-534.210. Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 94-95, por. č. 668-669. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁷⁴ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 95, por. č. 670-671. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁷⁵ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 2. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta. R. Božík podľa čl. 3 dôverného rozkazu leteckého pluku z 23. júna 1942 ukončil „kurz jednomiestnych pilo-

R. Božika premiestnili spoločne s ďalšími šiestimi pilotmi – absolventami výcviku – na jednomiestnych lietadlách k leteckej rote Spišská Nová Ves, s určením pre letku 12. Tento akt sa administratívne realizoval dňom 30. júna 1942.⁷⁶

Veliteľ leteckého pluku v súvislosti s príchodom mladých stíhacích letcov k ich novým letkám nariadil ich veliteľom, aby ich osobne poučili, čo sa od nich požaduje a ako sa majú správať ako vojaci z vojenského hľadiska a ako sa majú správať z hľadiska súkromného a spoločenského. Vo svojom nariadení kladol osobitný dôraz, aby velitelia stíhacích letiek a veliteľ II. perute venovali výchove týchto mladých pilotov čo najväčšiu pozornosť a starostlivosť. Taktiež veliteľom letiek dôrazne prízvukoval: „Veďte ich v prísnej disciplíne, jak všeobecne vojanskej⁷⁷ (.) tak najmä leteckej, aby sa nestali prípady, ktorých boli svedkami v poslednej dobe, že bez priameho dozoru svojich nadriadených sa piloti dopustili vrcholnej leteckej nekáznosti⁷⁸: „Preto upozorňujem dôrazne, že za každý zjav neukáznosti⁷⁹ je priamo zodpovedný veliteľ letky“; „Nechcem vidieť pilotov napríklad s obuvou, ktorá je typická u dedinských krásavcov“; „Načim venovať zvýšenú starostlivosť tiež spoločenskej výchove a formovaniu povahy týchto mladých mužov. Nechcem počuť žiadneho veliteľa sťažnosti, že ten a ten je už v zásade zlý. Tento mladý ľudský materiál dá sa sformovať ako si želáme, záleží však na veliteľovi a na jeho výchovnej metóde, akých výsledkov dosiahne. Preto velitelia letiek mi osobne ručia za morálnu a vojenskú hodnotu lietajúceho personálu a za jeho prísnu výchovu v duchu našich predpisov.“⁸⁰

Na základe prezentovaných Božikových spomienok treba uviesť, že pred príchodom k materským stíhacím letkám v nových vojenských posádkach prešli absolventi pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách preskúšaním a ďalším školením v rámci cvičnej letky leteckého pluku v Piešťanoch. Podľa záznamu v dôvernom rozkaze leteckého pluku a zápisov v zápisníkoch letov je zrejmé, že novú etapu svojho profesionálneho života začali 22. júna 1942.⁸¹ Podľa Božikových slov viažucich sa k nástupu k letke: „Škola a letka, to je ako ‚nebo‘ a ‚dudy‘⁸². Lieta sa tam i tam, ale už za iných podmienok. V škole si vedený ako prváčik za ručičku, kdežto u letky nastáva tvrdá realita. Tam už za všetky svoje činy zodpovedáš sám.“⁸³

Presne rok po vstupe Slovenskej republiky do vojny proti ZSSR, t. j. 22. júna 1942, odštartoval z piešťanského letiska s kanónovou verziou „päťstovky“ Bk-534-562, aby nacvičoval štart a pristátie. Túto úlohu plnil počas štyroch letov v dobe od 15.01 h – 15.20 h. V ďalších dňoch pokračoval v plnení programu výcviku poľného pilota. K štartom a pristátiam pridal lety v dvoj- a štvorčlenných rojoch, akrobaciu, nácvik premetov a prekrutov, či útoky na pozemné ciele.

tov“ s dobrým hodnotením. VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 33 z 23. júna 1942, čl. 3, inv. č. 15, šk. č. 3.

⁷⁶ Do Spišskej Novej Vsi k letke 12 zamierili: čtk. F. Bošmanský, čtk. R. Božik, čtk. R. Mitošinka, čtk. P. Kalmančok, čtk. K. Bachratý, čtk. J. Kaliský a čtk. E. Schwarz. VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 33 z 23. júna 1942, čl. 5, inv. č. 15, šk. č. 3.

⁷⁷ Správne – vojenskej.

⁷⁸ Správne – nedisciplinovanosti.

⁷⁹ Správne – nedisciplinovanosti.

⁸⁰ VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 33 z 23. júna 1942, čl. 6, inv. č. 15, šk. č. 3.

⁸¹ VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 33 z 23. júna 1942, čl. 6, inv. č. 15, šk. č. 3.

⁸² Z čes. frazeologizmu nebe a dudy = to je ako sto (tisíc) a jedno.

⁸³ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006. s. 43.

V sobotu 3. júla 1942, počas oddychu po dvojici cvičných letov, zažil návrat slovenských letcov z preškolenia na Bf 109 v Dánsku.⁸⁴ Na tento významný okamih v dejinách slovenského letectva, keď slovenské vzdušné zbrane „obohatili“ svoj letecký park o moderné nemecké stíhacie lietadlá Bf 109E, spomínal takto: „My sme sa cez kasárenský plot dívali na piešťanské letisko, keď tam ‚Dáni‘⁸⁵ pristávali zo smeru od Nového Mesta nad Váhom. Boli sme z toho úplne vo vytržení. My stíhači, keď sme ich videli prilietavať v skupine nad letisko a pristávať, to bolo niečo pre nás. Keď som tie mašiny videl zblízka, bál som sa ich aj dotknúť. Veď to boli Messerschmitty. V ich pilotoch som videl ‚supermanov‘“.⁸⁶

Mladý pilot obdivujúci majstrovstvo pilotov Bf 109 a ich modernej leteckej techniky v tejto dobe nepatrí k týmto „supermanom“, z ktorých väčšinu čakalo skoré bojové nasadenie na sovietsko-nemeckom fronte v radoch 1. garnitúry letky 13, najúspešnejšej leteckej jednotky v dejinách slovenského letectva.⁸⁷

V Piešťanoch si okrem oboch verzií B-534-ky zalietal aj s nemeckým viacúčelovým lietadlom Klem K1-35 a E-39-kou. Posledný let v Piešťanoch v rámci cvičnej letky vykonal 25. augusta 1942, keď preletel trasu Vajnory – Piešťany s E-39.43. V rámci preskúšania a ďalšieho školenia v rámci cvičnej letky leteckého pluku v Piešťanoch absolvoval celkom 56 letov.⁸⁸

Prvý let v novej materskej posádke absolvoval v prvý septembrový deň roku 1942. Po obdržaní letového rozkazu od veliteľa letky stot. let. J. Páleníčka a dôkladnom poučení „rozohrial“ na spišsko-novomeskom letisku motor B-534-220, aby vykonal 12 minútový zoznamovací let v priestore Spišská Nová Ves – Spišské Tomášovce – Levoča – Markušovce – Spišská Nová Ves.⁸⁹ Po oboznámení sa s určeným priestorom bezpečne pristál o 8.30 h na materskom letisku. Na život v novej letke si uchoval nasledovné spomienky: „Naraz som patrila k letke. To bola tvoja matka. Keď bol poplach, tak si zarezával. Zamestnanie sa dodržiavalo. Kasárne, letisko. Lenže keď si bol na letisku a lietalo sa, tak si bol na štarte, t. j. na ploche odkiaľ sa štartovalo. V inom prípade, keď si bol na letisku a nelietalo sa, to už bolo niečo iného. Mnohokrát sa stalo, že pilota si nemohol nájsť. Prečo? Bol zalezený v mašine v hangári a chrápal. Vyspával opicu z predošlého večera. Pokiaľ nebol určený

⁸⁴ Prelet slovenských letcov na Bf 109E sa uskutočnil v dňoch 2. 7. – 3. 7. 1942 na trase: Grove – Neumünster – Ludwigsburg (pristátie) – Ludwigsburg (štart) – Zerbst (pristátie) – Zerbst (štart – 3. 7. 1942) – Liegnitz – Piešťany. Zápisník letov J. Trnku vydaný do užívania dňa 13. 12. 1940, s. 72 – 73. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁸⁵ Rozumej – lietajúci sled účastníkov preškoleniu slovenských pilotov na nemecké stíhacie lietadlá Bf 109 v Dánsku.

⁸⁶ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 43.

K preškoleniu slovenských pilotov na nemecké stíhacie lietadlá Bf 109 v Dánsku pozri napr.: BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004; ŠUMICHRAS, Peter. Správa pplk. let. J. Ďuranu o služobnej ceste do Berlína a Grove (máj 1942). In: *Vojenská história*, 2006, roč. 10, č. 1, s. 88 – 107; ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006; ŠUMICHRAS, Peter. Messerschmitt Bf 109 E slovenských vzdušných zbraní (1942 – 1944). In: *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 2, s. 48 – 69.

⁸⁷ ŠUMICHRAS, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 89 – 107; ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 118 – 170; RAJLICH, Jiří. *Za Boha a národ. Stíhací esa slovenských vzdušných zbraní ve 2. světové válce*. Cheb : Svět křídel, 2006; BURSA, Stano. *Letka 13. Najúspešnejšia slovenská stíhacia letka v histórii (1939 – 1944)*. Piešťany : Balneologické múzeum Imricha Wintera a Trnavský samosprávny kraj, 2020.

⁸⁸ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. 672 – 727. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁸⁹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 103, por. č. 728. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

presný program, tak som sa občasne zašiel kde sa dalo. Do kancelárie, skladu, hangáru, padákovkej miestnosti...“⁹⁰

Službu radového stíhacieho pilota letky 12 plnil až do 1. októbra 1942, keď bol ako inštruktor pešieho výcviku pridelený k Leteckej škole – škole leteckého dorastu. V deň premiestnenia k Leteckej škole ešte absolvoval streľbu na rukávový terč, bombardovanie cementovými a ostrými bombami na leteckej strelnici v Kamenici nad Cirochou, čím zavŕšil obdobie ostrých strelieb a bombardovania jeho letky na leteckých strelniciach Malacky – Nový Dvor a Kamenica nad Cirochou.⁹¹

V Leteckej škole bolo jeho úlohou vstúpenie základných vojenských znalostí nováčikom – frekventantom školy leteckého dorastu. Samozrejme, s touto úlohou nebol spokojný, pretože chcel len lietať a nie viesť základný vojenský výcvik jednotlivca či družstva. Treba však podotknúť, že osud nebol k nemu v tomto prípade až tak nežičlivý, pretože sedem jeho spolužiakov z Leteckej školy, absolventov pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách, odoslali 1. októbra 1942 do poľa k Zaisťovacej divízii, aby v letke 11 nahradili pilotov zaradených do nočného stíhacieho kurzu.⁹² V dobe ich poľnej služby teda vykonával vojenskú službu v Leteckej škole v takmer mierových podmienkach, ktoré boli tak veľmi odlišné od podmienok služby na okupovanom území bývalého Sovietskeho zväzu. Okrem „práce“ s nováčikmi vykonával aj výcvikové lety, ktoré ho udržiavali v primeranej leteckej kondícii.

Prvé z nich absolvoval už 8. októbra 1942, keď s B-534.210 počas štyroch letov nacvičoval štarty a pristátia.⁹³ V udržiavaní si kondície stíhacieho pilota pokračoval už o 8 dní neskôr, keď počas dvoch letov nacvičoval akrobáciu a nálety na pozemné ciele. Oba lety vykonal s B-534.212.⁹⁴

Vo výcviku nováčikov, ktorý si „spríjemňoval“ lietaním na rôznych typoch lietadiel slovenského letectva, pokračoval až do konca marca 1943, keď bol dňom 1. apríla 1943 zaradený do „výcviku na lietadlách Me 109“⁹⁵.

Výcvik zriadili v rámci leteckého pluku v Piešťanoch ako reakciu na požiadavku mjr. let. Ondreja Ďumbalu, veliteľa 1. garnitúry letky 13 v poli, ktorý vzhľadom na enormnú psychickú a telesnú záťaž svojich pilotov, vyplývajúcu z bojov proti stále silnejúcemu a kvalitnejšiemu vyzbrojenému sovietskemu letectvu, žiadal o personálnu obmenu lietajúceho personálu.⁹⁶

⁹⁰ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 45.

⁹¹ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 106 – 107, por. č. 756-760. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁹² Do poľa boli odoslaní: čtk. Ján Koval', čtk. Jozef Telúch, čtk. Ernest Trebatický, čtk. Michal Jánoš, čtk. Jozef Fillo, čtk. Pavol Kalmánčok a čtk. Karol Bachratý. Podľa kmeňového listu E. Trebatického sa domov vrátili 25. apríla 1943. VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 59 z 29. septembra 1942, čl. 1, inv. č. 15, šk. č. 3; VHA Bratislava, kmeňové doklady dôstojníkov, kmeňový list Ernesta Trebatického narodeného 16. 4. 1919, s. 3.

⁹³ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 107, por. č. 761-764. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁹⁴ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 108, por. č. 765-766. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

⁹⁵ Správne – výcvik na lietadlách Bf 109.

⁹⁶ NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana – BAKA, Igor – ČAPLOVIČ, Miloslava – FABRICIUS, Miroslav – HALLON, Ľudovít – SCHRIFFL – SCHVARC, Michal. *Slovensko-nemecké vzťahy 1939 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Slowakisch-Deutsche beziehungen 1939 – 1945 in dokumenten II. Von Krieg gegen die UdSSR bin zum Untergang der Slowakischen Republik in Jahr 1943*. Prešov : PRO HISTORIA vo vydavateľstve UNIVERSUM-EU, 2014, s. 522.

Jedným z nevyhnutných predpokladov na realizáciu tejto žiadosti bola príprava vybraných výkonných pilotov na pilotáž stíhacieho lietadla typu Bf 109, ktorým bola vyzbrojená slovenská 13. stíhacia letka v poli, označovaná Nemcami ako 13./JG 52.⁹⁷

Veliteľom výcviku ustanovili stot. let. Jozefa Páleníčka, veliteľa jeho materskej letky a predovšetkým skúseného dôstojníka letectva, ktorý absolvoval výcvik na lietadlách Bf 109 v dánskom Grove.⁹⁸ Podľa zámerov velenia slovenského letectva mal prevziať od mjr. let. O. Ďumbalu v krátkom časovom horizonte velenie 13. letky v poli.⁹⁹

Frekventantmi výcviku na B 109 bolo trinásť stíhacích pilotov, z ktorých časť mala skúsenosti z bojového nasadenia proti maďarskému kráľovskému letectvu v marci 1939¹⁰⁰, poľskému letectvu v septembri 1939¹⁰¹, sovietskemu letectvu v lete 1941¹⁰², resp. proti ukrajinským a bieloruským partizánom v rokoch 1942 – 1943.¹⁰³ Časť z nich však nedisponovala vôbec žiadnymi bojovými skúsenosťami. Jedným z tých výkonných pilotov, ktorí mali na sovietsko-nemeckom fronte prežiť „krst ohňom“, bol aj čtk. R. Božik.

Zaradenie do výcviku na Bf 109 a z toho vyplývajúce riziko vyslania do poľa po rokoch komentoval takto: „Darmo sa rozprávalo, že po skončení kurzu ideme na frontu. Mňa to nijak netrápilo. Veď ja som si tú frontu nevedel ani predstaviť. Čo a ako sa tam lieta? Nikto mi to nepovedal. Jedine, že si videl v žurnále v kine zábery z leteckých bojov, ale to bola pre mňa španielska dedina. Aj tak som sa tešil na lietanie na Messerschmitte“.¹⁰⁴

Praktický letecký výcvik začal 5. apríla 1943. Nezačal však lietať na Bf 109 E ani na Arade Ar 96, ktoré v slovenskom letectve slúžilo ako prechodový typ z čs. dvojplôšníkov s pevným podvozkom na nemecké stíhacie lietadlo Bf 109, ale opäť „sadol“ do B-534-ky, aby nacvičoval štart a pristátie na plachtu. Pre skúsených pilotov rutinné lety vykonával až do 9. apríla 1943, keď so stot. let. J. Páleníčkom absolvoval zoznamovací let na nemeckom lietadle typu Arado Ar 96A. Tento let si zapísal do zápisníku letov takto: „Dvoje riadenie, Soznamovací¹⁰⁵

⁹⁷ BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004, s. 8, s. 44.

⁹⁸ VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 52 z 9. septembra 1942, čl. 1, inv. č. 15, šk. č. 3; VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 14 z 29. marca 1943, čl. 1, inv. č. 15, šk. č. 3.

⁹⁹ Stot. let. J. Páleníček bol ustanovený za veliteľa letky 13 v poli od 10. apríla 1943. Do poľa odcestoval ako pasažier Caudrona C 445 z Trenčianskych Biskupíc 15. apríla 1943. Funkciu veliteľa letky 13 v poli prevzal dňom 20. apríla 1943. VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 21 zo 17. mája 1943, čl. 9, inv. č. 15, šk. č. 3; BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004. Dokument č. 21-23, s. 47 – 48.

¹⁰⁰ Do bojov proti maďarskej kráľovskej armáde v marci 1939 sa zapojili rtk. rtm. let. František Hanovec. BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004, s. 23.

¹⁰¹ Do bojov proti Poľsku v septembri 1939 sa zapojili rtk. rtm. let. František Hanovec. BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004. s. 23.

¹⁰² Bojov proti ZSSR v lete 1941 sa zúčastnil npor. let. Juraj Puškár, rtk. rtm. let. František Hanovec, rtk. Štefan Jambor, rtk. Gustav Kubovič, rtk. Gustáv Lang, rtk. Anton Matušek. BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004. s. 22 – 25.

¹⁰³ Bojov proti ukrajinským a bieloruským partizánom sa zúčastnili npor. let. Juraj Puškár, rtk. rtm. let. František Hanovec, rtk. Štefan Jambor, rtk. Gustav Kubovič, rtk. Gustáv Lang, rtk. Anton Matušek a rtk. František Melicháč. BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004, s. 22 – 25.

¹⁰⁴ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křidel, 2006, s. 58.

¹⁰⁵ Rozumej – zoznamovací.

let. Zatáčky 500“.¹⁰⁶ Po skončení tohto letu si neuložil pilotnú kuklu ani letecké okuliare do svojej skrinky, pretože už o 15.30 h štartoval z piešťanského letiska s Aradom 96, výr. č. 2883. Pod dozorom por. let. L. Hodra, učiteľa lietania na Bf 109, vykonal štyri lety za účelom štartu a pristátia na plachtu.¹⁰⁷

V nasledujúcich dňoch a týždňoch lietal s rôznymi typmi lietadiel, zväčša však lietal s nemeckými Aradami či Klemmami, pričom niekoľko výcvikových letov absolvoval spoločne s frekventantami kurzu rtk. G. Langom a rtk. Š. Jamborom.¹⁰⁸

Do kabíny Bf 109 E konečne „zasadol“ až 13. mája 1943. V tento deň absolvoval 17 minútový zoznamovací let s Bf 109, výr. č. 5015, na ktorý nadviazal ďalším 7 minútovým letom za účelom nácviku štartu a pristátia.¹⁰⁹ Jeho radosť z lietania s najmodernejším lietadlom slovenského letectva však netrvala dlho, pretože ešte v ten deň opäť pilotoval počas jedného letu Klemm Kl 35. Spoločne s por. K. Ševčíkom absolvoval 90 minútový prelet do materskej posádky v Spišskej Novej Vsi. Obaja letci sa tam dlho „nehriali“, pretože už na druhý deň o 10.10 h odštartovali do Piešťan, kde šťastne pristáli o 11.30 h.

R. Božik sa „stretol“ na „štarte“ piešťanského letiska dňa 15. mája 1943 mjr. let. O. Ďumbalu, vojnovou propagandou oslavovaného veliteľa letky 13 v poli.¹¹⁰ Nový veliteľ výcviku si chcel osobne preveriť Božikove pilotné zručnosti pri ich spoločnom lete s Aradom Ar 96, výr. č. 2879. Let označený ako „dvojčlenný roj“ vykonal v letovej hladine 1000 m a ukončili ho hladkým pristátím v Piešťanoch o 8.40 h.¹¹¹

„Knipel“ stíhačky Bf 109 opäť „zovrel“ do svojich rúk až 18. mája 1943, keď s týmto typom lietadla vykonal celkom šesť letov. Počas tretieho letu s Bf 109, vyr. č. 1495, keď nacvičoval štart a pristátie, mal technickú poruchu na podvozku, ktorý musel vysunúť núdzovo.¹¹² Na Božikovom sebavedomí táto udalosť nezanechala žiadnu negatívnu stopu, pretože takmer o päť hodín neskôr už štartoval s ďalším „messerom“, konkrétne s Bf 109, výr. č. 4870, aby počas dvoch letov pokračoval v nácviku štartu a pristátia. Avšak

¹⁰⁶ „500“ – rozumej výška 500 m. Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, por. č. 859. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁰⁷ Podľa Hodrovho zápisníku letov vykonal s R. Božikom len tri cvičné lety v dobe od 15.31 h – 15.45 h, čo v zásade korešponduje s Božikovými záznamami. Podľa L. Hodra však štvrtý let v dobe od 15.47 h – 15.53 h vykonal s čtk. R. Palatickým. Zápisník letov L. Hodra vydaný do užívania dňa 1. 7. 1940, por. č. 5384-5387. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 121, por. č. 859-863. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁰⁸ S rtk. G. Langom a rtk. Š. Jamborom absolvoval tri lety v dňoch 11. 5., resp. 12. 5. 1943. V zápisníku letov označil účel letu: „Orientačný let: Piešťany – Skýcov – Kšinná – Závada – Horná Streda – Piešťany (11. 5. 1943 – rtk. Lang – pozorovateľ); Piešťany – Zlaté Moravce – Dvorníky – Krásna Ves – Piešťany (12. 5. 1943 – rtk. Lang – pozorovateľ); Piešťany – Nitra – Uhrovecké Podhradie – Čierna Lehota – Piešťany (12. 5. 1943 – rtk. Jambor – pozorovateľ)“. Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 128, por. č. 913-915. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁰⁹ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 128, por. č. 916-917. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹⁰ VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku č. 21 zo 17. mája 1943, čl. 2, inv. č. 15, šk. č. 3.

¹¹¹ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 128, por. č. 920. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹² Na základe záznamov v Božikovom zápisníku letov je zrejmé, že pozemnému personálu sa poruchu na podvozku Bf 109, výr. č. 1495 podarilo rýchlo odstrániť, pretože s ním už 20. 5. 1943 nacvičoval počas dvoch letov štart a pristátie. Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 130, por. č. 934 a 936. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

ani po ôsmom lete toho dňa neukončil leteckú činnosť, ale úspešne „odlietal“ ešte jeden výcvikový let s Bf 109E, výr. č. 4870 za účelom letu v dvojčlennom roji vo výške 1500 m.¹¹³

Podľa záznamov v jeho zápisníku letov je zrejmé, že mjr. let. O. Dumbala po príchode z východného frontu „vniesol“ do výcviku na Bf 109 patričnú dynamiku. Môžeme to ilustrovať na výcvikových letoch R. Božika v 2. a 3. dekáde mája 1943: 20. mája 1943 – 6 letov na Bf 109; 21. mája 1943 – 1 let na Bf 109; 22. mája 1943 – 3 lety na Bf 109; 24. mája 1943 – 1 let na Bf 109; 27. mája 1943 – 2 lety na Bf 109; 28. mája 1943 – 4 lety na Bf 109; 29. mája 1943 – 3 lety na Bf 109 a 31. mája 1943 – 4 lety na Bf 109. Avšak nielen zvýšený počet letov na Bf 109, ale aj výcvikové úlohy, ktoré piloti plnili počas týchto letov, mali čoraz „bojovejší“ charakter: dvojčlenný roj, štvorčlenný roj, obrana letiska, voľné stíhanie, nálety na pozemný cieľ. Aj z toho bolo zrejmé, že koniec výcviku sa neúprosne blížil.

Výcvik na Bf 109 vyvrcholil v dobe od 7. – 10. júna 1943, keď frekventanti výcviku vykonali ostré streľby na leteckej strelnici v Malackách – Novom Dvore. R. Božik začal ostré streľby 7. júna 1943 o 18.25 h, keď streľbou z guľometov MG 17 kalibru 7,92 mm zaútočil na pozemné ciele – terč s rozmerom 3 x 3 m. Na letisku Malacky – Nový Dvor pristál po 12 minútach letu.¹¹⁴ O deň neskôr vykonal päť letov, počas ktorých útočil na pozemný cieľ.¹¹⁵ V stredu 9. júna 1943 pokračoval v ostrých streľbách na pozemný cieľ. Najskôr vykonal jeden let, počas ktorého strieľal na vytýčené ciele palubnými guľometmi. Potom počas štyroch samostatných letov útočil na pozemný cieľ vytýčený na leteckej strelnici strelami kalibru 20 mm z kanónmi MG FF. Deň „voňajúci“ pušným prachom ukončil streľbou v dvojčlennom roji.¹¹⁶ Ostré streľby na leteckej strelnici Malacky – Nový Dvor, ako aj výcvik na Bf 109 zavŕšil 10. júna 1943. V tento deň vykonal dva lety za účelom streľby z guľometov na pozemné ciele.¹¹⁷ Pred sebou mal ešte frontovú dovolenku a potom odjazd na východný front.

Podľa záznamu v kmeňovom liste npor. let. Juraja Puškára, zástupcu veliteľa letky 13 v poli, absolventi výcviku na Bf 109 odcestovali do poľa k jednotke „Silvester 3“¹¹⁸ 23. júna 1943 z piešťanskej vlakovej stanice. Ich cieľom bolo letisko Sarabuz na Nemcami okupovanom Kryme, kde mali slovenskí piloti prejsť nielen preškolením na modernejšie verzie stíhacieho lietadla Bf 109, ktorými bola vyzbrojená 1. garnitúra letky 13 v poli, ale mali byť vystrojení aj nemeckým leteckým výstrojným materiálom.

Prvé lety z letiska Sarabuz absolvoval šesť dní po odchode zo Slovenska, t. j. 29. júna 1943. Cvičný let označený v zápisníku letov ako „Soznamovací na Bf 109 G-2“ vykonal na Bf 109G-2, výr. č. 14787¹¹⁹. Počas tohto letu v trvaní 29 minút dosiahol výšku 3000 m. Po ňom vykonal ešte dva ďalšie lety za účelom nácviku štartu a pristátia v trvaní 7, resp.

¹¹³ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 130, por. č. 929. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹⁴ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 133, por. č. 960. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹⁵ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 134, por. č. 961-965. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹⁶ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 134 – 135, por. č. 966-971. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹⁷ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 134 – 135, por. č. 972-973. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹¹⁸ Prvý z krycích názvov letky 13 v poli. Druhý krycí názov „Chlapina 4“.

¹¹⁹ Letka 13 v poli mala v tomto období vo výzbroji stíhacie lietadlá Bf 109 G-2 a G-4, ktoré patrili nemeckej Luftwaffe.

11 minút.¹²⁰ Na druhý deň pokračoval v „aklimatizácii“ na krymský vzduch v kabíne Bf 109G-2, výr. č. 14787, keď vykonal tri lety s celkovou dobou letu 17 minút. Jeho úlohou bol opäť nácvik štartu a pristátia.¹²¹

Prvý júlový deň začal v skorých ranných hodinách, aby sa pripravil na bojový let s nemeckými bombardérmi Junkers Ju 88, ktorým mal poskytnúť ochranný sprievod. Z letiska Sarabuz štartoval o 6.43 h s Bf 109 G-2, avšak po 29 minútach letu sa vrátil späť s horiacim motorom Daimler-Benz DB 605A.¹²² Mimoriadnu udalosť hroziacu fatálnym koncom prežil bez väčšej psychickej či fyzickej ujmy a do kabíny „Gustava“ sa vrátil už na druhý deň, keď v dobe od 9.50 h – 10.05 h nacvičoval štart a pristátie. Doba preškolenia sa skončila a slovenskí letci sa presunuli do Anapy, kde ich už očakávali letci 1. garnitúry letky 13 v poli.

R. Božík, ako aj ďalší slovenskí piloti z 2. garnitúry boli 4. júla 1943 v skorých ranných hodinách letecký prepravení do Anapy nemeckým Junkers Ju 52. Prelet v spoľahlivom trojmotorovom dopravnom lietadle trval 90 minút.¹²³

Ján Režnák, najúspešnejší slovenský stíhač pilot, si o týchto chvíľach do denníka zapísal nasledovné: „2. VII. 1943 ...Dnešný deň je pre nás radostný. Prišla časť výmeny, npor. Puškár, Hanovec, Melicháč a Felix. Tešíme sa, že čoskoro už pocestujeme domov a budeme konečne po dlhých mesiacoch pokojne spávať a žiť normálne ako normálni ľudia“; „3.VII. 1943 ...Ostatní odišli na letisko na letisko, kde sa zaškoľuje naša výmena v lietaní“; „Zajtra mám letieť do Kerču a možno o deň-dva odchod na Slovensko“; „4.VII.1943 Stretol som sa s p. mjr. Ďumbalom¹²⁴ (rozumej v Kerči – P. Š.). On priletel zo Sarabuz. Hovoril, že sú už všetci piloti v Anape a že i on zajtra prileť“; „Pristanem (rozumej v Anape – P. Š.) a už vidím nové tváre pri našom bunkri. Postískame si pravice a už sme vo veselej debate. Urobili si po nejakom lete na zoznámenie“; „Tak konečne je tu celá výmena pohromade – nová garnitúra pilotov. Už len zacvičenie a ideme domov.“¹²⁵

Už z týchto riadkov je zrejmé, že „starí letci“, ktorí bojovali osem mesiacov na južnom úseku sovietsko-nemeckého frontu, im na zemi pri neformálnych rozhovoroch odovzdali nielen cenné rady, ale následne ich oboznámili vo vzduchu s novým operačným priestorom. V staršej literatúre sa traduje, že počas tejto krátkej doby, keď sa stretávali piloti 1. a 2. garnitúry, im niektorí z pilotov 1. garnitúry dôverne vysvetlil aj spôsob fingovania zostrelov.¹²⁶

R. Božík, ako aj jeho druhovia už po krátkom pobyte na fronte zistili, že podmienky ich frontovej služby sú diametrálne odlišné od služby v zázemí, a to nielen po stránke

¹²⁰ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 136, por. č. 974-976. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹²¹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 136, por. č. 977-979. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹²² Podľa zápisníku letov letel s Bf 109G-2, výr. č. 14736, resp. výr. č. 14836 (nečitateľné – P.Š.). V tomto prípade išlo o stíhačie lietadlo vyrobené leteckou továrňou Wiener Neustädter Flugzeugwerke GmbH v 4. štvrtroku 1942.

¹²³ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 138, por. č. 992 (zapísaný dodatočne – P.Š.). Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹²⁴ Na „zácviku“ pilotov 2. garnitúry sa zúčastnil aj mjr. let. O. Ďumbala, ktorý do Anapy priletel s rtk. Štefanom Kozáčkom na Caudrone C 445. ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 178.

¹²⁵ REŽNÁK, Ján. *Deník. Východní fronta 1943-1943*. Ústí nad Labem : B. Zůbek, 2017, s. 131 – 133.

¹²⁶ ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 177.

fyzickej, ale aj po stránke psychickej. Stretávali sa tu nielen s novým prostredím, ktoré bolo výrazne poznačené hraničnými životnými podmienkami civilného obyvateľstva trpiaceho pod okupačnou mocou. Pri operačných letoch musel on, ako aj jeho spolubojovníci čo najrýchlejšie získať potrebné bojové skúsenosti, aby prežili v tvrdých podmienkach leteckej vojny na východnom fronte.

Po odchode pilotov 1. garnitúry na Slovensko velenie ich nadriadenej II. skupiny 52. stíhacej eskadry nemeckej vzdušnej zbrane zistilo, že noví slovenskí stíhači, okrem hŕstky ctiziadostivých jednotlivcov, nemajú takú vysokú bojovú morálku ako ich úspešní predchodcovia. Keď to situácia umožňovala, leteckým súbojom so sovietskymi letcami sa vyhýbali. Bojová morálka bola na požadovanej úrovni hlavne v tom prípade, keď s nimi letel ako dozor niektorí z nemeckých stíhačov. Vzhľadom k ich malej dravosti a iniciatívy počas bojových letov ich činnosť vo vzduchu niekoľkokrát monitoroval veliteľ eskadry major Dietrich Hrabak a veliteľ II. skupiny kapitán Gerhard Barkhorn.¹²⁷ Pokiaľ však išlo do tuhého v bezprostrednom kontakte s nebezpečným protivníkom, bojovali s plným nasadením, využívajúc všetky svoje teoretické znalosti a odborné zručnosti.¹²⁸

Po príchode do Anapy sa zapojil do života svojej frontovej jednotky. Mladistvý duch a radosť z lietania s moderným stíhacím lietadlom mu umožňovali rýchlo navyšovať počty letov v jeho zápisníku letov. Tak napríklad počas prvého týždňa na fronte absolvoval celkom 10 letov. Z tohto počtu bolo až 7 letov operačných, pri ktorých dominovali sprievody nemeckých lietadiel Focke Wulf Fw 189. Pre neho ako „suhozemca“ boli určite zaujímavé ochranné sprievody nemeckých lodí. Jeden z takýchto bojových letov vykonal 9. júla 1943 v dobe od 03.30 h – 05.50 h. Ochranný sprievod ukončil pristátím na letisku Tamaň. Po 2,5 hodinovom oddychu odštartoval naspäť do „materskej“ Anapy.¹²⁹

S nárastom aktivity sovietskeho letectva nad Tamaňským polostrovom úmerne vzrastala aj intenzita bojovej činnosti slovenskej stíhacej letky, ktorej na konto pribúdali ďalšie potvrdené víťazstvá. Rozhodujúcimi faktormi pre nárast zostrelov nepriateľských lietadiel boli rastúce bojové skúsenosti príslušníkov letky, lepšia orientácia pilotov v operačnom sektore jednotky a praktické zvládnutie špičkovej nemeckej leteckej techniky, ktorú v tomto prípade predstavovali stíhacie lietadlá Bf 109 G-2 a G-4.

Prvý víťazný letecký súboj so stalinskými sokolmi vybojoval 26. júla 1943 v dobe od 10.40 h – 11.15 h. Podľa nemeckých prameňov, ako aj záznamu v zápisníku letov mal zostreliť zastarané sovietske lietadlo Polikarpov R 5 a moderné americké stíhacie lietadlo P-39 Aircobra, ktorými boli vyzbrojené sovietske stíhacie gardové pluky. O tom, že bojová činnosť príslušníkov Páleníčkovej leteckej jednotky na kubáňskom predmostí bola veľmi intenzívna, svedčí skutočnosť, že v krátkom čase, t. j. od 7. júla 1943 do 28. augusta 1943, vykonal celkom 650 bojových letov, a tým zaokrúhlili počet frontových letov oboch garnitúr stíhacej letky 13 na úctyhodné číslo 2000. Na svoje konto si pripísali 33 overených leteckých víťazstiev.¹³⁰

Najvýznamnejšou udalosťou, ktorá negatívne poznačila život Božíkovej frontovej leteckej jednotky, bolo zbehnutie niektorých jej príslušníkov na stranu nepriateľa. Okrem nezanedbateľného negatívneho vplyvu týchto udalostí na celkovú bojovú morálku príslušníkov jednotky, letka nenávratne stratila sedem mužov, tri stíhacie lietadlá a jeden

¹²⁷ ŠUMICHRASŤ, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 179.

¹²⁸ ŠUMICHRASŤ, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 179.

¹²⁹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 137, por. č. 988-989. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹³⁰ BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRASŤ, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet Press, 2004, Dokument č. 33. (Letka 13 – Prehľad leteckej činnosti od 22. – 28. 8. 1943, č. j. 473/Taj.1943 z 28. 8. 1943.)

nákladný automobil. Zbehnutie rtk. Antona Matúška bolo pre príslušníkov stíhacej letky 13 o to prekvapivejšie, že patril k najaktívnejším bojovníkom jednotky a na konte mal dvanásť overených zostrelov. V porovnaní s týmto úletom dezercia rusofila čat. A. Geriča počas bojového letu vykonaného spoločne s rtk. Š. Martišom dňa 11. septembra 1943 na Bf 109 G-4, W. Nr. 14 938 nebola vôbec odhalená a A. Gerič bol vo všetkých hláseniach vykazovaný ako „zostrelený nepriateľským stíhačom v priestore Novorossijsk – Gelsenik, Sovietske Rusko“.¹³¹

Skutočnosti viažuce sa k zbehnutiu A. Matúška a L. Dobrovodského, ako aj „údajná“ hrdinská smrť A. Geriča zásadným spôsobom ovplyvnili veliteľa letky 13 stot. let. J. Páleníčka, ktorý v hlásení z 11. septembra 1943 konštatoval, že morálny stav letky je silne nalomený a vyhotovil o tom podrobnú písomnú správu, ktorú 11. septembra 1943 zaslal telegraficky na slovenské MNO. Okrem iného v nej žiadal, „aby 13. letka bola ihneď odvolaná z poľa. Vyžaduje to bezpodmienečne terajší jej morálny stav. Prosím o okamžité rozhodnutie.“¹³² Na základe obsahu telegramu postúpil minister národnej obrany F. Čatloš dňa 13. septembra 1943 list nemeckému Gen.Lt. F. Schlieperovi. V ňom opisoval nelichotivú situáciu v letke 13, ktorej príslušníci z dôvodu veľkého počtu nasadení v čo najkratšom čase boli duševne a morálne absolútne vyčerpaní. Na tomto základe žiadal, aby boli uvoľnení z frontových povinností. Apeloval na F. Schliepera, aby jeho žiadosť vo veci okamžitého stiahnutia letky 13 z poľa tlmočil príslušným nemeckým vojenským orgánom na východnom fronte. Podľa jeho vyjadrení nechcel dopustiť, aby dobré meno slovenských letcov bolo akýmkoľvek spôsobom ohrozené pre aktuálny zlý duševný stav lietajúceho personálu letky.¹³³

Informácie o neutesenom morálnom stave letky 13 podložené žiadosťou stot. let. J. Páleníčka spôsobili, že veliteľ 1. pešej divízie generál II. triedy Š. Jurech vyslal k menovanej leteckej jednotke prednostu 2. oddelenia (spravodajského) 1. pešej divízie, ktorý po vykonaní šetrenia na mieste činu konštatoval, že celkový morálny stav jednotky je veľmi kritický. Podľa jeho poznatkov tento stav spôsobili: ťažká bojová situácia a zbehnutie, resp. strata siedmich príslušníkov letky. Rovnako vecne konštatoval, že na kubáňskom predmostí zostala len slovenská letka a nemecký štáb so štyrmi bojovými lietadlami na letisku Anapa, hoci prednedávnom tu ešte bojovalo päť nemeckých leteckých perutí. V Tamani sa nachádzal len obmedzený počet nemeckých lietadiel. Všetky ostatné letecké sily boli presunuté, niektoré vraj až za riekou Dneper. Podľa tvrdení v predmetnom spise pôsobila táto skutočnosť na príslušníkov letky 13 veľmi sklúčujúco a na nerozvážnych mladých mužov aj rozkladne, čo zapríčinilo aj ich prebehnutie k nepriateľovi. Celková situácia na sovietsko-nemeckom fronte tiež neprispievala na udržanie patričnej bojovej morálky príslušníkov letky 13 a mala na ňu pochopiteľne opačný účinok.¹³⁴

Aj gen. Š. Jurech si dobre uvedomoval závažnosť situácie, preto listom z 18. septembra 1943 informoval ministra národnej obrany o všetkých skutočnostiach viažucich sa k morálnemu stavu príslušníkov letky 13. Aj on charakterizoval udalosti z 9. a 11. septembra 1943 a súčasne navrhol, ako jeden z možných spôsobov riešenia situácie, aby letka 13 bola pri-

¹³¹ VHA Bratislava, fond Rýchla divízia, spisy tajné, 1943, šk. č. 42, inv. č. 180; VHA Bratislava, f. Vojenské matriky, matrika zomrelých Veliteľstva 4. oblasti, sign. P 3, s. 187; ŠUMICHRAS, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídél, 2006, s. 188 – 189.

¹³² VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy tajné 1943, sign. 28/38/3, č. j. 4306, šk. č. 21, inv. č. 77.

¹³³ VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy tajné 1943, sign. 28/38/3, č. j. 4306, šk. č. 21, inv. č. 77.

¹³⁴ S problém úletov letcov – spojencov Nemecka na stranu sovietskej Červenej armády sa neborilo len velenie slovenského letectva, ale aj chorvátskeho letectva. FEKETS, Martin. 4. zrakoplavna lovačka skupina v bojích na východe 1941 až 1944 & Zrakoplavni satnik Cvitan Galic. Část III. In: *REVI*, 2000, roč. VII., č. 34, s. 18 – 19; VUKOVIČ, Mate. *Chorvátski krahujci 1941-1945*. Praha : Mgr. František Kuník – Ceskycestovatel.cz, 2021, s. 178, s. 180 – 192.

delená k bojovej skupine Lisický (krycí názov „Znalosť 3“) do Saki.¹³⁵ Zároveň odporúčal, „aby letka bola čo najskôr vytiahnutá z rámca nemeckých jednotiek. V prípade, že bude zlúčená s leteckou jednotkou ‚Lisický‘, je možné predpokladať, že sa týmto zabráni ďalším preletom.“¹³⁶ Reakcia nemeckých kompetentných orgánov na zdôvodnené žiadosti velenia slovenskej armády nebola okamžitá, pretože za slovenskú stíhaciu letku nemali náhradu, a tak letka 13 aj naďalej plnila úlohy v rámci II. skupiny 52. stíhacej eskadry.

Pre úplnosť treba dodať, že veliteľstvo nemeckej Leteckej armády 4 taktiež vykonalo vlastné šetrenie. Podľa ich záverov vyšetrovania dôvodom pre podlomenie morálky letcov 13./JG 52 bola nedostatočná angažovanosť veliteľa letky stot. let. J. Páleníčka, ktorý sa v protiklade k ostatným podriadeným málo angažoval, čím im dával zlý príklad. Nemecký I. letecký zbor znížil na základe záverov vyšetrovania počty bojových letov slovenských stíhačov za jeden deň v priemere na jeden a pol štartu. Z tohto dôvodu nebolo možné hovoriť o nadmerných výkonoch letky, ktoré minister národnej obrany gen. I. triedy F. Čatloš uvádzal v žiadosti šéfovi Nemeckej leteckej misie o stiahnutie letky z poľa.¹³⁷

Na psychický stav pilotov nemalo negatívny vplyv len zbehnutie ich druhov, resp. nepriaznivý stav na bojisku, keď museli bojovať o život s nepriateľom, ktorý si vybojoval na kubánskom nebi leteckú prevahu. Ich zdravie a život ohrozovali aj neustále sa opakujúce poruchy ich lietadiel.

R. Božík sa o tom presvedčil 1. augusta 1943. V tento deň, tak ako 1. júla 1943, bol príčinou mimoriadnej udalosti opäť horiaci motor Daimler-Benz DB 605A, ktorý v tomto prípade poháňal ním pilotovanú stíhačku Bf 109G-4, výr. č. 14968.¹³⁸ O tri dni neskôr opäť vyviazol bez zranenia z leteckej havárie s Bf 109G-4, výr. č. 21102.

R. Božík v nasledujúcich týždňoch, až do leteckej havárie 26. septembra 1943, absolvoval desiatky bojových letov proti nepriateľovi. Ochrané sprievody nemeckých lietadiel a lodí striedali lety na poplach, súboje, voľné stíhanie, bombardovanie a útoky na nepriateľské zákopy.¹³⁹ Pri týchto operačných letov vybojoval osem potvrdených víťazstiev.¹⁴⁰

Posledný z celkového počtu 130 letov na sovietsko-nemeckom fronte absolvoval 26. septembra 1943. Udalosti toho dňa sú popísané na základe Božíkovych spomienok

¹³⁵ Podľa spisu náčelníka štábu MNO SR z 25. 10. 1943 tvorili slovenskú leteckú bojovú skupinu „Lisický“ nasledovné jednotky: bombardovacia letka 41, letka 13 a 13./DPLP. Ďalšími leteckými jednotkami, ktoré mali tvoriť túto skupinu, avšak nikdy do nej neboli zaradené, mali byť letka strmhlav útočiacich bombardérov typu Ju 87 Stuka a dve stíhacie letky vyzbrojené stíhacími lietadlami typu Bf 109 G (aj s letkou 13). Spoločný úmysel velenia slovenskej armády, ako aj velenia Nemeckej leteckej misie na Slovensku na vytvorenie leteckej skupiny „Lisický“ sa v plánovanom rozsahu nepodarilo naplniť. PROKEŠ, Jakub – BEZNÁK, Matej. *Takmer pravdivý príbeh*. Bratislava: VITA MO SR, 1997, s. 19 – 25; ŠUMICHRASŤ, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939-1944*. 2. zväzok. Bratislava: Magnet Press, 2000, s. 36 – 47.

¹³⁶ VHA Bratislava, f. VA, 1941, Dodatky, šk. 5.

¹³⁷ NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana – BAKA, Igor – ČAPLOVIČ, Miloslava – FABRICIUS, Miroslav – HALLON, Eudovít – SCHRIFFL – SCHVARC, Michal. *Slovensko-nemecké vzťahy 1939 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Slowakisch-Deutsche beziehungen 1939 – 1945 in dokumenten II. Von Krieg gegen die UdSSR bin zum Untergang der Slowakischen Republik in Jahr 1943*. Prešov : PRO HISTORIA vo vydavateľstve UNIVERSUM-EU, 2014, s. 522 – 523.

¹³⁸ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 140, por. č. 1007. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹³⁹ V staršej literatúre sa, vychádzajúc zo „spomienok“ pilotov, uvádzalo, že slovenskí stíhači – príslušníci letky 13 v poli nebombardovali. O tom, že tieto tvrdenia boli účelové, poplatné svojej dobe, „vypovedajú“ zažltnuté stránky dochovaných zápisníkov letov priamych aktérov. Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 147, por. č. 1062 a 1065. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁴⁰ BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRASŤ, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004, s. 22.

v diele Stana Bursu takto: „Počasie bolo nádherné. Teplo. Však sme niektorí lietali len v košeliach a po pristátí sa povaľovali, keď to situácia dovoľovala a nemuseli sme sedieť v mašine pri bunkri. Aj keď som už mal svoju normu odkrútenú, bol som stále na letisku. Nákladné auto doviezlo pilotov na výmenu spolu s obedom. A práve vtedy, keď sme sa vymieňali, došlo k poplachu. A bolo treba ihneď štartovať;“ „Jedným slovom, on odštartoval ako prvý a ja za ním. Všetko bolo normálne, ako mnohokrát predtým. Odpútal som sa od zeme. Zasunul podvozok. Rýchlosť mašiny stúpala, zasunul som klapky a bol (som) už asi v 100 – 150 m. Vtedy som pocítil prudký ťah mašiny na ľavú stranu. Nič nepomáhalo. Moja práca kniplom, nohami. Nemohol som ju vôbec ovládať. Knipel¹⁴¹ bol natoľko zablokovaný, že sa im nedalo hýbať. Niečo som musel dostať do ľavého krídla. Mašina začala padať doľava a ja som prežíval naozaj strašné chvíle;“ „Vrazil som do nej (letiskovej plochy) ľavým krídlom a motorom. A viac neviem.“¹⁴²

Po ťažkej leteckej havárii ho odviezli z miesta nehody v sanitke najskôr do bunkra na letisku, neskôr do domu, kde bol ubytovaný. O deň neskôr bol zranený slovenský pilot letecky presunutý z Tamane do Kerče a odtiaľ po dvoch dňoch do Simferopolu, kde ho dali od krku až do polovice stehien do sadry.¹⁴³ Po niekoľkých týždňoch kľudu na lôžku, pri ktorom R. Božík svojvoľne nedodržiaval liečebný režim, bol sanitným vlakom presunutý najskôr do nemeckej záložnej vojenskej nemocnice v Glogau a nakoniec do neznámej viedenskej vojenskej nemocnice.¹⁴⁴ Odtiaľto ho vďaka intervencii slovenského veľvyslanectva vo Viedni prepustili a následne ho prijali na doliečenie do vojenskej nemocnice v Bratislave.¹⁴⁵

Po zdravotnej a frontovej dovolenke sa vrátil do služby v 3. dekáde januára 1944. Prvé lety po leteckej havárii absolvoval 27. januára 1944, keď po dozore npor. let. J. Gerthofera odlietal šesť cvičných letov za účelom nácviku štartu a pristátia. Lety v trvaní 24 minút, pri ktorých si „oživil“ svoje letecké zručnosti a návyky, vykonal s lietadlom E-241.35.¹⁴⁶ Svoje preskúšanie ukončil 12. februára 1944, keď pod dohľadom npor. let. J. Gerthofera najskôr absolvoval dva osem minútové lety za účelom štartu a pristátia s Aradom Ar 96, výr. č. 2881. Následne vykonal dva samostatné lety na tomto lietadle s rovnakou úlohou „štart a pristátie“. Na základe ďalších záznamov v Božíkovom zápisníku letov je „zrejme“, že dostal zložitý „lietajúci stroj“ opäť pevne do rúk, pretože po tejto štvorici presadol do Bf 109E, výr. č. 2787, aby najskôr absolvoval jeden osem minútový let, pri ktorom nacvičoval zatáčky, a druhý šesť minútový let za účelom nácviku štartu a pristátia. Výsledkom letov z 27. januára 1944 a 12. februára 1944 bolo hlásenie veliteľa cvičnej letky veliteľovi leteckého pluku, podľa ktorého bol „u cvičnej letky preskúšaný v pilotáži čatník Božík Rudolf, letky 13 a dňa 12. februára 1944 odoslaný k letke 13. Menovaný je schopný pilotovať lietadlá Me-109“.¹⁴⁷

¹⁴¹ Rozumej – riadiaca páka.

¹⁴² BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006. s. 119 – 120 .

¹⁴³ Presun z Tamane do Kerče absolvoval dňa 27. 9. 1943 v Junkerse Ju 52 v dobe od 7.55 h – 8.10 h. Letecký presun do Simferopolu absolvoval taktiež Junkerson Ju 52, ktorý patril rumunskému kráľovskému letectvu, dňa 29. 9. 1943 v dobe od 10.15 h – 11.15 h. Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 140, por. č. 1105 a 1106. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁴⁴ VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis R. Božíka narodeného 10. 7. 1920; životopis zo 14. 8. 1951.

¹⁴⁵ VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov, osobný spis R. Božíka narodeného 10. 7. 1920; životopis zo 14. 8. 1951; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 121 – 122.

¹⁴⁶ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 154, por. č. 1107 – 1112. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁴⁷ VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku č. 29 z 29. februára 1944, čl. 4, inv. č. 15, šk. č. 3.

Po tomto dni sa R. Božík zapojil do činnosti letky 13. Jeho rovnošatu v tom čase už zdobili slovenský Pamätný odznak 1. stupňa za poľné ťaženie proti ZSSR, slovenské vyznamenanie Za hrdinstvo 3. stupňa.¹⁴⁸ Okrem toho bol nositeľom nemeckého Železného kríža II. triedy¹⁴⁹ a nemeckej Frontovej leteckej spony pre stíhačov.

Prvý let po návrate do radovej leteckej služby však nevykonal s Bf 109, ale 15. februára 1944 počas 70 minútového letu na Š-328.143 „poskytol“ svoje služby protiletadlovým delostrelcom.¹⁵⁰ Do „Messera“ sa vrátil až o šesť dní neskôr, keď v zastaranom „Emilovi“ s výrobným číslom 1625 nacvičoval počas troch letov štart a pristátie.¹⁵¹ O deň neskôr sa opäť stretol s reálnou leteckou vojnou, pretože o 14.16 h v štvorčlennom roji štartoval na poplach. V Bf 109 E, výr. č. 1572 sa po 29 minútach bez bojového stretu s americkým letectvom vrátil na letisko vo Vajnorochoch.¹⁵² O deň neskôr opäť štartoval na poplach. Konkrétne štartoval s ďalšími tromi pilotmi o 12.31 h. Slováci sa rovnako ako počas predchádzajúceho letu nedostali s Američanmi do priameho bojového kontaktu.¹⁵³ Takéto lety vykonal aj 25. februára 1944 a 9. marca 1944.

Zvýšená intenzita štartov na poplach súvisela s nárastom leteckej činnosti amerického letectva nad územím Slovenska v rámci operácie pod krycím názvom „Argument“. Operácia sa uskutočňovala podľa upravenej smernice o tzv. Kombinovanom leteckom útoku. Jej cieľom bolo celkovo oslabiť nemecké letectvo v továrňach, na zemi i vo vzduchu a vytvoriť vo vzdušnom priestore čo najvýhodnejšiu situáciu pre operáciu „Overlord“.¹⁵⁴

V tejto dobe, keď sa vojna čoraz viac približovala k domovom bežných občanov, pokračoval politický a kultúrno-spoločenský život bez väčších zmien. Pripravovali sa aj oslavy 5. výročia vzniku Slovenskej republiky, v rámci ktorých sa mala uskutočniť slávnostná vojenská prehliadka. Jej program mal náležite obohatiť aj prelet slovenských letcov. Jedným z účastníkov prehliadky bol aj R. Božík so svojimi druhmi. Prvý z nácvikov na defilé absolvoval 3. marca 1944 v kabíne Bf 109 E, výr. č. 3444. V poradí druhý a zároveň aj posledný nácvik na defilé absolvoval o týždeň neskôr, keď pilotoval Bf 109 E, výr. č. 4870. Ich vyvrcholením bolo letecké defilé nad Bratislavou vo výške 200 m. Let trval 51 minút a R. Božík ho vykonal v kabíne Bf 109, výr. č. 4870 v dobe od 16.11 h – 17.02 h.¹⁵⁵

Po oslavách vzniku republiky sa dostal opäť do vojnovnej reality dňa 2. apríla 1944, keď vykonal opäť štart na poplach, a to znova v zastaranom Bf 109E, výr. č. 972, ktorý patril k najstarším lietadlám tohto typu na Slovensku. Let vykonal vo výške 7000 m, bez stretu so

¹⁴⁸ VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku č. 17 z 2. februára 1944, čl. 6, inv. č. 15, šk. č. 3.

¹⁴⁹ BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRASŤ, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004, Dokument č. 41 – Letka 13 – Prehľad leteckej činnosti od 3. - 9. 10. 1943, č. j. 481/Taj.1943 z 10. 10. 1943, s. 72.

¹⁵⁰ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 155, por. č. 1119. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁵¹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 155- – 156, por. č. 1120 – 1122. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁵² Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 156, por. č. 1124. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křidel, 2006, s. 127.

¹⁵³ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 156, por. č. 1125. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁵⁴ ŠUMICHRASŤ, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 125.

¹⁵⁵ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 157, por. č. 1134. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

spojeneckými letcami.¹⁵⁶

O tri dni neskôr po prvýkrát sadol do „klenotu“ slovenského letectva, moderného stíhacieho lietadla Bf 109 G-6, ktoré bolo zalietané s ďalšími 13 lietadlami rovnakého typu dňa 11. februára 1944.¹⁵⁷ Konkrétne v tento deň pilotoval počas dvoch letov Bf 109 G-6, výr. č. 161735, ktorý zalietali zvk. Izidor Kovarik a npor. let. Ján Gerthofer.¹⁵⁸

12. apríla 1944 sa stalo to, čo už dlhé týždne „viselo“ vo vzduchu. Piloti letky 13 boli opäť „zdvihnutí“ na poplach, aby čelili avizovanému nepriateľovi. Let sa však neodohral tak, ako predchádzajúce lety na poplach. Slováci sa vo vzduchu stretli s americkým bombardovacím zväzom. Bojovej formácii tvorenej niekoľkými stovkami bojových lietadiel však „dali“ pokoj, a len z bezpečnej vzdialenosti ju monitorovali. Americkí letci ich nepovažovali za priame ohrozenie ich bezpečnosti a pravdepodobne z tohto dôvodu na nich sprievodní stíhači nezaútočili.¹⁵⁹

O deň neskôr bol opäť vyhlásený štart na poplach a do vzduchu sa vzniesla dvojica F. Hanovec a R. Božík. Piloti doleteli do priestoru Bratislavy, kde R. Božík vo výške 8000 m uvidel väčší stroj – podľa jeho odhadu pravdepodobne osamelý americký „štvormotorák“. R. Božík tieto chvíle popísal takto: „Ja som sa k nej približoval¹⁶⁰ s dobrým úmyslom, veď som sa na ňu chcel iba pozrieť, ale oni to brali akosi inak. Začali na mňa paľbu. Nečakal som ani sekundu. Len čo som prehodil páčku na guľomete a kanóne a spustil som paľbu. Pekne som videl, ako sa moje strely zbiehajú v jeho trupe. To bol prvý útok. Keď som ho nadlietaval, vyberal z útoku, zdal sa mi akýsi menší. Ale už po jeho prelietnutí zatáčkou doprava som sa znovu pustil za ním. To bol moment. Videl som, že je to štvormotorák. Tak sa mi to aspoň v tej rýchlosti javilo. Keď som začínal po otočení druhý útok zo zadnej hemisféry, bol som pod uhlom asi 1 - 2/4, čo obnášalo 15 – 20 stupňov. Jedným slovom som si vybral jeho ľavé krídlo do stredu zameriavača a spustil som všetko.“... „Reakcia napadnutého lietadla na môj útok bola priamo ukážková. Zasiahnutá mašina prepadla do strmhlavého letu a pustila sa v piké k zemi.“ ... „Stroj spadol do mŕtveho ramena Dunaja.“ ... „Podľa všetkého som zasiahol pilota. Nemca. Lebo to bola Bf 110.“ ... „Keď som sa priblížil k letisku, tak som to trocha vytiahol a urobil nálet a zakýval, zamával, čo znamenalo zostrel. Po pristátí a zarolovaní pred hangár Aerolinky, sme išli spolu s Ferom hlásiť pristátie. On mi cestou hovoril – Rudo, to bol Nemec. Nevidel si, že má nemecké prezuvky a kombinézu? A začal sa smiať, pričom si prikryl svoje riedke zuby.“ R. Božík mu trocha nesvoj povedal: „Nechaj to na mňa a nič nemel.“¹⁶¹

¹⁵⁶ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 158, por. č. 1139. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁵⁷ VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku č. 25 z 23. februára 1944, čl. 15, inv. č. 15, šk. č. 3. Pätnásť zakúpený stroj Bf 109 G-6 počas preletu núdzovo pristál na území Veľkonemeckej ríše. Nemeckí piloti preleteli stroje na trase Regensburg – Piešťany. Neskôr bol dodaný nový stroj Bf 109 G-6, výr. č. 161779 a podľa niektorých prameňov aj pôvodný pätnásť zakúpený stroj po oprave v továrni. Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 161, por. č. 1161. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku č. 25 z 23. februára 1944, čl. 15, inv. č. 15, šk. č. 3; ŠUMICHRAS, Peter – HOCHMUTH, Václav – ANĎAL, Jozef. *Messerschmitt Bf 109 G-6 slovenských Vzdušných zbraní 1944*. Poprad : HT model špeciál No 902, 2001, s. 3.

¹⁵⁸ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 159, por. č. 1144-1145. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku č. 25 z 23. februára 1944, čl. 15, inv. č. 15, šk. č. 3.

¹⁵⁹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 159, por. č. 1148. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 135.

¹⁶⁰ Rozumej – k „mašine“.

¹⁶¹ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 135 – 136.

R. Božík nahlásil zostrel štvormotorového amerického bombardovacieho lietadla. Neskôr mu osobne zablahoželal veliteľ slovenského letectva plk. gšt. Alois Ballay, ktorý priletel z Trenčína. Fero Hanovec nič neprezradil. Takpovediac „trň z päty“ vytiahol Božíkovi zachránený nemecký letec, ktorý vypovedal po pristáti na padáku, že ich zostrelil americký Mustang, pretože videl stroj s hranatým ukončením krídel. A ďalší Nemec, ktorý núdzovo pristál vo Vajnoroch, zase potvrdil, že videl Slovákov útočiť na Liberátor.¹⁶²

Po tomto slávnom „víťazstve“ nad americkým bombardérom pokračoval v bežnej leteckej službe tých dní. Prelety sa striedali so štartmi na poplach, zalietavacie lety striedali lety za účelom defilé.¹⁶³ Ďalšie lety vykonal za účelom nácviku štartu a pristátia. Je prekvapujúce, berúc do úvahy nielen kvantitatívnu, ale aj kvalitatívnu prevahu nepriateľa, že pri viacerých štartoch na poplach boli naďalej používané aj zastarané Emily.¹⁶⁴

Vzhľadom na počet amerických lietadiel, ktoré sa v tomto období čoraz viac dostávali do vzdušného priestoru Slovenska, piloti letky nacvičovali lety aj v osemčlenných formáciách. R. Božík absolvoval takýto len 6. júna 1944 v dobe od 10.14 h – 10.43 h. Počas 29 minútového letu pilotoval moderný Bf 109 G-6, výr. č. 161713.¹⁶⁵

O desať dní neskôr sa vznesol ako člen osemčlennej skupiny proti avizovanému nepriateľovi. Bojový let, ktorý trval 70 minút, sa do histórie slovenského letectva zapísal čiernymi písmenami. Zahynuli pri ňom npor. let. J. Puškár, rtk. Štefan Jambor, rtk. Gustav Lang a ťažko zranený bol zvk. Pavol Zeleňák. Všetci sa stali obeťami amerických sprievodných stíhačov, ktorí na Slovákov zaútočili po Puškárom útoku na americké bombardéry.¹⁶⁶

R. Božík na tento tragický okamžik svojej bohatej leteckej kariéry zaspomínal takto: „Už pred tým osudným letom, ktorý sa odohral 26. júna 1944, sme dopredu boli dohodnutí, že keď sa poletí nabudúce, tak na Američanov zaútočíme. Mrzel nás ten 16. jún, keď Američania beztretné bombardovali v Bratislave Apolku. Dopredu sme si všetko naplánovali. Ako celá skupina poletí pohromade a keď sa dostaneme k jednej skupine bombardérov, tak na ňu zvrhneme svoje prídavné nádrže a na druhú zaútočíme. Vykonáme len jeden útok a poletíme preč. Deň útoku nebol stanovený, to mal rozhodnúť veliteľ.“¹⁶⁷

Aj po desaťročiach mu spomienky na tento tragický let nezmizli z pamäte: „Ráno 26. júna sme mali na našich Gustavoch už namontované prídavné nádrže: Tie pomocné mali obsah 300 l a v mašine bolo ďalších 450 l benzínu. Vzhľadom na to, že sme už boli dohodnutí, ako útok vykonáme, nekonala sa žiadna predletová príprava. Len Puškár nám povedal, že dnes zaútočíme. V tej chvíli som nevedel, že pôjdem so Zeleňákom. Bolo jasné, že Puškár pôjde s Ocvirkom, lebo to bola stará osvedčená dvojica. Taktiež Geletko a Lang spolu lietali často. Pritom len dorazil na letisko až tesne pred (štartom), na poslednú chvíľu, ako bola vyhlásenia MIO 3.“ Let sa však nevyvíjal podľa plánu. Formácia sa roztrhala. Plán útoku sa

¹⁶² BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 136.

¹⁶³ R. Božík bol účastníkom leteckého defilé 4.5.1944 na Trenčínom a 7.5.1944 nad Bradlom. Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 161, por. č. 1160-1161. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta;

¹⁶⁴ R. Božík absolvoval štarty na poplach v zastaraných Emiloch 23.4.1944 (Bf 109 E, výr. č. 4870), 16.5.1944 (Bf 109 E, výr. č. 1572), 24.5.1944 (Bf 109 E, výr. č. 972).

¹⁶⁵ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 163, por. č. 1180. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁶⁶ ŠUMICHRAS, Peter: Hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 a pohotovostná letka 13 slovenských vzdušných zbraní (august 1943 – 26. jún 1944). In: *Vojenská história*, 1997, roč. 1, č. 2, s. 32-4; ŠUMICHRAS, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 130 – 132.

¹⁶⁷ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 146.

zrútil. R. Božík vo svojich spomienkach pokračoval: „Keď sme sa priblížili k Bratislave, už som počul, ako sa ozývali hlasy našich – Pomóc! Pomóc, mám súboj! Pomóc, horí mi mašina. Pozor stíhači!“ ... „Tie výkriky v rádiu, to bolo čosi hrozného. Kto to nepočul, nikdy nepochopí, ako to pôsobí na človeka, keď je kamarát v núdzi a pomôcť mu nemôžeš.“ Napriek tomuto vypätému duševnému stavu sa dostal k osamotene letiacej B-17-ke, na ktorú aj bez váhania zaútočil. Útok na americký štvormotorový bombardér priblížil takto: „Hneď ako som začal paľbu, videl som ako sa svietiace strely stretávajú v ľavom krídle a hneď na to začali aj ľavé motory kúriť. Trvalo to len krátky okamžik a už som to musel vyberať nad skupinou. Útok som urobil z ľavej strany, uhol asi $\frac{1}{4}$. Po prelietnutí skupiny som znovu zaútočil a znovu som mačkal spúšť guľometov a tlačítka kanónov. Všetko som to do neho vypálil a po mojom druhom útoku začal silno kúriť a klesať k zemi. Bolo to v priestore Malaciek. Asi volal stíhačov, lebo ako som ukončil útok, zahliadol som z pravej strany celú skupinu asi 12 stíhačov, ako sa pustili smerom ku mne.“¹⁶⁸

R. Božík pristál na piešťanskom letisku o 9.50 h. Jeho „Gustav“ s výrobným číslom 161742 mal poškodené pravé krídlo tromi zápalnými strelami vypálenými palubnými strelcami amerického bombardéra. Do ubikácií letky sa vrátil až v neskorých večerných hodinách, po hlásení na bratislavskom ministerstve národnej obrany. Na tie chvíle spomínal takto: „Na cimre som našiel len G. Ježa. Inak prázdne posteľe. Tí, s ktorými som ešte ráno žartoval, už nežili. Všetko mladí ľudia. Plní života, s kopou plánov v hlave, Nechcem nikoho súdiť, ale vysokú daň sme zaplatili vojne. Zbytočná bola príprava na bojový let, keď taktika, ktorú navrhol samotný veliteľ skupiny, sme nedodržali. Sám ju nedodrжал hnaný vidinou úspechu.“¹⁶⁹

Po dňoch smútku, ktorý sa na pohotovostnú letku „zniesol“ po tragickej smrti troch jej príslušníkov a ťažkého zranenia ďalšieho z jeho druhov, sa život leteckej jednotky postupne vracal do normálnych koľají. Ďalej vykonával službu radového pilota z letiska Piešťany, a to až do 1. augusta 1944, keď bol s ďalšími tromi spolubojovníkmi premiestnený k Skupine vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde ako posila pre letku 12.¹⁷⁰

Prelet na trase Piešťany – Prievidza – Zvolen – Spišská Nová Ves – Prešov – Išľa absolvoval s Bf 109 G-6, výr. č. 161742. Vzhľadom na nepriaznivé počasie sa prelet predĺžil až na tri dni. V rámci Skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde vykonal len jeden let, a to 10. augusta 1944 v dobe od 9.00 – 9.50 h za účelom hliadkovania. Počas tohto letu mal poruchu na motore jeho „Gustava“.¹⁷¹

Do kabíny lietadla sa vrátil až v ranných hodinách dňa 31. augusta 1944, keď spoločne s F. Hanovcom uzatváral letecký sled Skupiny vzdušných zbraní pri Východoslovenskej armáde pri prelete na stranu sovietskej Červenej armády. Let trvajúci 40 minút ukončil pristátím na letisku vo Lvove. Tam zotrval do 3. septembra 1944, keď sa na krídlach „Gustava“ presunul na letisko Slamenická a o deň neskôr na letisko Ťorki.

6. septembra 1944 sa oba zostávajúce slovenské „Gustavy“ aj so skúsenými pilotmi vrátili na Slovensko. Posádky vybral J. Páleníček z piatich letcov – pilotov Bf 109-ok.

¹⁶⁸ ŠUMICHRASŤ, Peter. Hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 a pohotovostná letka 13 slovenských vzdušných zbraní (august 1943 – 26. jún 1944). In: *Vojenská história*, 1997, roč. 1, č. 2, s. 43 – 44; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 149 – 150.

¹⁶⁹ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 154.

¹⁷⁰ ŠUMICHRASŤ, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000, s. 142.

¹⁷¹ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 169, por. č. 1224. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

V spomienkovej práci Jozefa Modrovicha pod názvom *Tri Duby* sú bezprostredné chvíle pred odletom popísané takto: „Šiesteho septembra 1944 poobede sa obidvaja vyvolení stretli na štarte. Tu dostali presné dispozície. Poletí s nimi ešte jeden Focke-Wulf 189 – dvojtrupák. Trasu treba presne dodržať, inak ... výsostné znaky na mašinách nie sú premaľované, teda – jasné? Hlavy sa skláňajú nad mapu. Tadeťto prebieha línia frontu... A tu – presne na tomto mieste – sa stretnú s dvojicou lavočiek. Nemcom treba prejsť cez rozum. Božík s Hanovcom budú teda fingovať súboj s lavočkami, aby ‚ficko‘ mohol zatiaľ preletieť na Slovensko. Až bude v bezpečí, odletia aj oni obaja za ním.“¹⁷²

F. Hanovec a R. Božík vykonali prelet na trase Ťorki – Premyšl – Tri Duby v dobe od 17.00 – 17.55 h. Jeden z najskúsenejších slovenských letcov F. Hanovec svoju úlohu popisoval takto: „Dňa 6. sept.44 bol som poslaný ako kuriér zo štábu marš. Koneva na SNP, nadviazať spojenie s vedením (.) menovite s Golianom, odovzdať dôležité listiny ako šifr. kl'úče, príkazy k výstavbe letiska Brezno, pripraviť plochu pre stih. pluk a podobne.“¹⁷³

Po pristátí na Troch Duboch dobehol k F. Hanovcovi vystupujúcemu zo svojho stroja F. Cyprich s informáciou o „Fickovi“ nad letiskom a s návrhom, aby išli po ňom. Hanovec však vytiahol z vojenskej blúzy hrubú obálku s pečatami a smutne povedal, že on, bohužiaľ, musí v prvom rade odovzdať toto.¹⁷⁴ Fero Cyprich bez váhania zaujal jeho miesto v kabíne Bf 109 G-6, výr. č. 161725. Predtým ešte stačil na jeho dvojku R. Božíka zakričať: „Rudo! Máš dosť benzínu? A máš to nabité?!“ ... Božík mu odpovedal: „Stačí!“ Cyprich mu odpovedal: „Je tu ficko! Ideš?!“¹⁷⁵ Obaja piloti rýchlo odštartovali. Napriek tomu sa im už focke-wulf stratil z dohľadu. F. Cyprich na to spomínal: „Bola súvislá vrstva oblakov a keď nás videl štartovať, iste vletel do mrakov.“ ... „... predpokladal som, že letí na Ružomberok (tak ako v predchádzajúcich dňoch – P. Š.) a tak sme preleteli cez vrstvu mrakov a tak sme ho hneď uvideli. Rádio sme nemali a tak sme sa posunkami dohovoriť, že ja poletím z jednej strany, Božík z druhej. Tak sme aj urobili a hneď na prvý útok sme ho zostrelili. K Ružomberku už nedoletel.“¹⁷⁶ Nemecké pozorovacie a bombardovacie lietadlo Focke Wulf Fw 189, výr. č. 2349 od Kampfbefugerschule 2 havarovalo v Kremnických horách.¹⁷⁷

Obe moderné stíhacie lietadla zvýšili bojovú silu povstaleckej Kombinovanej letky, ktorú do ich priletu tvorili len zastarané „Emily“, päťstovky, kravky či ečka. O tom, že ich piloti mali hneď po prilete množstvo práce, svedčia zápisy v Božíkovom zápisníku letov, a to okrem neho tieto stroje pilotovali aj ďalší bývalí príslušníci letky 13, ktorí boli prijatí do 1. čs. armády na Slovensku.¹⁷⁸

¹⁷² MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019, s. 125.

¹⁷³ Oddelenie starostlivosti o vojnových veteránov a vojenských dôchodcov Ministerstva obrany SR, f. písomností k žiadostiam o vydanie osvedčenia podľa zákona č. 255/1946 Zb. Spisový materiál Františka Hanovca – stručný životopis, č. j. 107971/1969.

¹⁷⁴ VHA Bratislava, špeciálna zbierka spomienok a životopisov, ŠZ-X-112, spomienka Františka Cypricha narodeného 1. 10. 1917, s. 23.

¹⁷⁵ MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019, s. 126.

¹⁷⁶ VHA Bratislava, špeciálna zbierka spomienok a životopisov, ŠZ-X-112, spomienka Františka Cypricha narodeného 1. 10. 1917, s. 23.

¹⁷⁷ MODROVICH, Jozef. *Tri Duby*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019, s. 126; RAJLICH Jiří. Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944. In: ŠUMICHRÁST, Peter a kol. *Slovensko proti fašizmu. Slovensko na strane demokracie. Životné jubileum Jozefa Bystrického*. Bratislava : VHÚ Bratislava, 2000, s. 255; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 173 – 174.

¹⁷⁸ Povstalecké Gustavy pilotovali F. Hanovec, F. Cyprich, R. Božík, F. Brezina, V. Kriško, G. Kubovič a Š. Ocvirk.

V súvislosti s týmito stíhacími pilotmi „ošľahanými“ východným frontom treba spomenúť ich hodnotenie v záverečnej správe o nasadení Luftwaffe proti Slovenskému národnému povstaniu. V správe sa uvádzalo: „bolo treba mať sa na pozore pred dvomi strojmi Bf 109 leteckva banditov (v origináli Bandenluftwaffe) s veľmi dobre vycvičenými pilotmi, ktorí boli dobre oboznámení so slabinami našich lietadiel a v dobre vedených útokoch nám spôsobili niekoľko strát“.¹⁷⁹

Na druhý deň po prílete vykonal od 9.00 h do 18.35 h štyri štarty na poplach. 8. septembra 1944 k tomu pridal ďalšie dva štarty na poplach. Dňa 9. septembra 1944 opäť štartoval na poplach, aby si zvýšil svoje konto víťazstiev. Avšak fatálne zlyhanie palubných zbraní mu jeho zámer nepodarilo naplniť a nemecký Junkers Ju 88, pravdepodobne od výcvikovej III. Gruppe/Kampfbeobachtungsschule 2, sa šťastne vrátil na letisko Malacky – Nový Dvor.

Na tento smolný let si spomínal takto: „Moja úloha bola jasná – zostreliť – zatnúť – zabiť. Ako človek zhrubne. Zmena smeru jeho letu mi nezabránila, aby som na neho zaútočil zozadu z mierneho prevýšenia. Páčku ovládania kanónov a veľkorážnych guľometov som prehodil do správnej polohy, pritom som sa k Junkersu rýchle približoval. Letel na plný plyn, ale vzdialenosť sa skracuje. Vidím strelca, ako manévruje s guľometmi. Zatiaľ nestrieľa a ja si ho v kľude dávam do zameriavača. Videl som vyľakanú tvár, so strachom v očiach. Ľaknutím zabudol aj strieľať, ani zbrane nedržal v rukách. Na hlave mal rovnakú kuklu ako ja, so sluchátkami zabudovanými na ušiach. Teraz. Mačkám tlačítka na kniple. Nič sa nedeje.“ Božíkove zbrane sa ani opätovnom nabití „neozvali“ a jeho Bf 109 G-6, výr. č. 161725 dostal 28 rán od strelca nemeckého bombardéru. Plný hnevu na prácu zbrojárov pristál na letisku Tri Duby o 8.10 h.¹⁸⁰ Vtedy aj pred svedkami sľúbil, že pokiaľ nezostrelí Nemca, tak sa neoholí.¹⁸¹

O tom, že bol „dieťaťom šťastený“ a vojnový osud bol k nemu priaznivý, vypovedá aj bojový let, ktorý vykonal 10. septembra 1944 na Bf 109 G-6, výr. č. 161742 v dobe od 16.50 – 17.50 h, keď na Tri Duby zaútočilo nemecké letectvo.¹⁸² K tomuto Božíkovmu letu sa vytvorila legenda, že proti Nemcom vyštartoval bez munície.¹⁸³ On túto skutočnosť jednoznačne poprel: „Na tak k tomu letu: snáď by to bolo nejaké veľké hrdinstvo, keby som sa priznal k tomu, že som odštartoval bez zbraní. Tak to je mylný názor, pretože ja som odštartoval s mašinou na obranu letiska a vôbec nie proti nim, aj keď by som snáď mohol povedať, že proti takejto presile som vyletel s mašinou schopnou, to znamená schopnou po stránke motorickej aj po stránke rádiospojenia aj po stránke zbrojnej, že to bolo v poriadku. Po stránke motorickej bola výborná. Po stránke spojenia, mal som spojenie, aj keď len na krátko, ale spojenie som mal. Ale po stránke zbrojného vybavenia, to som nevedel, pretože som nemal čas zbrane vyskúšať na nejakom terči, alebo niečom podobnom, plus k tomu, že za povstania bol problém s nábojmi do Messerschmitta, takže taká skúšobná dávka, to by bolo zbytočné plytvanie strelivom.“... „Odštartoval som s odhodlaním, pokiaľ je to v mojich silách, tak aby som narušil ich zostavu a vyrušil ich v ich plánoch, aby nezasiahli ciele, ktoré mali

¹⁷⁹ RAJLICH Jiří. Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944. In: ŠUMICHRAS, Peter a kol. *Slovensko proti fašizmu. Slovensko na strane demokracie. Životné jubileum Jozefa Božíckého*. Bratislava: VHÚ Bratislava, 2000, s. 244.

¹⁸⁰ Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 170, por. č. 1236. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁸¹ MODROVICH, Jozef: Tri Duby. Ed.: ŠUMICHRAS, Peter. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2019, s. 144-148.

¹⁸² Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 171, por. č. 1239. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁸³ MODROVICH, Jozef: Tri Duby. Ed.: ŠUMICHRAS, Peter. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2019, s. 173-174.

určené. Takže ja som v tom prípade letela tak, ako by to vykonal každý iný pilot, ktorý by bol na mojom mieste.“¹⁸⁴

Napriek jeho snahe bol výsledok 50 minútového nemeckého bombardovacieho a bitevného náletu pre povstalecké letectvo tragický. Celkom pri ňom zahynulo 20 osôb. Na letisku Tri Duby, ako aj na pomocnej ploche Veľká Lúka bolo zničených 17 lietadiel rôznej bojovej hodnoty. Najväčšou stratou pre letecký park Kombinovanej letky bolo zničenie moderného stíhacieho lietadla Bf 109 G-6, výr. č. 161725, ktorý nevyštartoval proti nepriateľovi z dôvodu nedostatku munície do jeho palubných zbraní.¹⁸⁵

Povstalecká armáda, v tomto prípade protilietadlové delostrelectvo, však nezostalo Nemcom nič dlžné, pretože sa jej podarilo zostreliť Bf 109G-6, výr. č. 166649 patriaci 3./JG 52, ktorý palubnými zbraňami útočil na letisko Tri Duby. Po zásahu sa por. let. Antonovi Reschovi, nemeckému leteckému esu so 63 zostrelmi, podarilo z miesta „plného olova“ vzdialiť, avšak 20 kilometrov západne od Zvolena bol nútený opustiť svoju „Žltú 12“ na padáku. Nemeckého stíhača však pri zoskoku zranili chvostové plochy jeho neovládateľného stroja, a tak putoval do nemocnice.¹⁸⁶

Rudo Božik sa vrátil po nálete na Tri Duby do kabíny lietadla o dva dni neskôr, keď absolvoval dva lety na poslednom slovenskom „Gustávovi“. Počas prvého z nich stroj len zalietaval. O tri hodiny neskôr s ním už vyštartoval na poplach proti avizovanému nepriateľovi.¹⁸⁷

V ďalších dňoch striedal lety na modernom „Gustávovi“, zastaranom „Emilovi“ a ešte technicky zastaranejšej „päťstovke“. Napríklad 13. septembra 1944 zhadzoval letáky z Bf 109 E, výr. č. 2787 v priestore Vrútky – Batizovce¹⁸⁸ a o deň neskôr štartoval na poplach s Bf 109 G-6, výr. č. 161742. Nemožno však tvrdiť, že štarty na poplach vykonával len s moderným „Gustávom“, pretože 15. septembra 1944 absolvoval v dobe od 12.45 – 13.10 h štart na poplach s Bf 109 E, výr. č. 2787. S päťstovkou, ktorú dôverne „spoznal“ už počas pilotného výcviku na jednomiestnych lietadlách v rokoch 1941 – 1942, bombardoval o deň nepriateľské pozície v priestore Koš – Prievidza.¹⁸⁹

Vojnová šťastena mu ukázala svoju prívetivú tvár 16. septembra 1944, keď počas letu za účelom štartu na poplach zostrelil nemecký bombardér Junkers Ju 88 v priestore severozápadne od Novej Bane. Opis bojového letu s úspešným koncom opäť nachádzame v diele o R. Božikovi: „Štartujem pár metrov od stojánky smerom na juh. V tej dobe už ohlásená 88-ička, krásne bombardovala letisko. Ako som štartoval, bomby vybuchovali vedľa mojej štartovacej dráhy.“ ... „S potrebným kúskom šťastia som sa dostal do vzduchu.“ ... „Stúpala som a Ju-88 hádzala bomby z asi 1500 – 2000 m.“¹⁹⁰

¹⁸⁴ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 177.

¹⁸⁵ STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1944 – 1945*. 3. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2003, s. 83; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 177.

¹⁸⁶ RAJLICH Jiří. Asymetrická letecká válka. Nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku, srpen – říjen 1944. In: ŠUMICHRAS, Peter a kol. *Slovensko proti fašizmu. Slovensko na strane demokracie. Životné jubileum Jozefa Bystrického*. Bratislava : VHÚ Bratislava, 2000, s. 244.

¹⁸⁷ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 171, por. č. 1240-1241. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta,

¹⁸⁸ R. Božik „distribúciu“ letákov popísal takto: „Messerschmitt bola moderná mašina. Všetko, čo v nej bolo, malo svoje určené miesto. Nič prebytočného tam nebolo.“ ... „Do tohto úzkeho priestoru mi vopchali kopu tých letáčikov, že kabína nimi bola tak natriekaná, že pilot na seba bral veľké riziko, keď s tým letel. V kabíne bolo malé vetracie okienko a tým sa tie hnusné papiere vyhadzovali. Nie vyhadzovali, ale vystrkovali a prúd vzduchu ich strhol.“ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 179.

¹⁸⁹ Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 172, por. č. 1249. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta,

¹⁹⁰ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božik*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 180.

Pri identifikácii polohy 88-ičky na oblohe mu pomohli vlastní protiletadloví delostrelci, ktorí strieľali na nemecký bombardér. Božík podľa polohy výbuchov protiletadlových granátov nadviazal vizuálny kontakt a ako „dravec“ sa priblížil k nepriateľovi. Keď ho nepriateľ uvidel po prvýkrát, nemal snahu uniknúť, pretože si posádka myslela, že ide o vlastného stíhača. Svoj omyl si uvedomila až vtedy, keď sa Božík priblížil na dostrel a začal útočiť. Nemcovi sa podarilo útočníkovi „stratiť“ z dohľadu po prvom jeho útoku. Nízkym letom, využívajúc kamufláž stroja, sa pokúšali uniknúť. Povstalecký pilot po strate vizuálneho kontaktu zamieril na Tri Duby a v tej chvíli sa takmer zrazil s nepriateľom. Po krátkej „naháňačke“ zostrelil Junkers Ju 88, výr. č. 885153.¹⁹¹

Svoj účet víťazstiev, ktoré vybojoval v rokoch 1943 – 1944, uzavrel 4. októbra 1944, keď počas štartu na poplach zostrelil Focke-Wulf Fw 189. Let vykonal na základe telefonической žiadosti 2. pobočníka veliteľa I. taktickej skupiny kpt. let. Jozefa Arnolda.¹⁹²

Po tomto víťazstve, ktoré bolo aj posledným víťazstvom príslušníka povstaleckej Kombinovanej letky, vykonal posledných sedem letov, po ktorých ho čakal letecký presun na územie oslobodené sovietskou Červenou armádou.

Jeho účasť v Slovenskom národnom povstaní zhodnotil veliteľ Kombinovanej letky npor. let. Mikuláš Šinglovič takto: „V odboji na Slovensku od 6.9. do 10.10.1944¹⁹³ vykonal 30 bojových letov¹⁹⁴ v priestore Horná Štubňa, Vrútky, Ružomberok za silnej obrany PL. V súbojoch a pri útokoch na pozemné ciele zničil: 1 lietadlo Ju 88, 1 Fw 189, 1 batériu veľkorážnych guľometov, 8 nákl. aut, 6 povozov s muníciou. S poškodením lietadlom sa vrátil na vlastné letisko 7 krát.“¹⁹⁵

Po prílete na oslobodené územie bol dňom 17. októbra 1944 prijatý do čs. zahraničného vojska v ZSSR. Zároveň mu bola priznaná hodnosť rotného. Jeho personálne záznamy vedené počas služby v čase 2. svetovej vojny sa definitívne uzavreli dňom 15. marca 1945, keď bol premiestnený k 1. čs. zmiešanej leteckej divízii v ZSSR.

V povojnovej čs. armáde slúžil do až do 31. decembra 1958, keď bol v hodnosti kapitána prepustený do zálohy. Pocit krivdy, ktorá v ňom pretrvávala aj po dlhých rokoch od prepustenia do zálohy, popísal v liste z 3. júla 1969 adresovanému Slovenskému ústrednému výboru Zväzarmu, ktorý organizoval zraz československých letcov II. odboja: „Lietal som ako stíhací pilot u kombinovanej letky...“ ... „Počas môjho pôsobenia na letisku Tri Duby, konal som všetky druhy bojových letov, ktoré vtedajšia situácia vyžadovala. Vybojoval som viac leteckých súbojov a zostrelil som niekoľko nepriateľských lietadiel.“ ... „Za moju bojovú činnosť v SNP bol som vyznamenaný rádom II. stupňa, nakoľko I. stupeň pre mňa nezostal. Bol iba pre niektorých a boli medzi nimi i takí čo v SNP neboli. Ani pamätnú medailu k 20. výročiu SNP mi nemal kto udeliť.“ ... „Pred 11 rokmi, keď mi oznámili

¹⁹¹ BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 181.

¹⁹² KUČERA, Martin – RYCHLÍKOVÁ, Jana. *Zoznam veliteľov I. československej armády na Slovensku*. Bratislava : VHÚ – OVDS. 1980. príř. č. 7527/80. s. 39; BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006, s. 187.

¹⁹³ Správne 7. 10. 1944. R. Božík bol ako pasažier sovietskeho „Douglasa“ letecky presunutý na letisko Grodok. Prelet absolvoval v dobe od 23.15 – 02.05 h. Zápisník letov R. Božíka vydaný do užívania dňa 23. 5. 1939, s. 174, por. č. 1260. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

¹⁹⁴ Podľa záznamov zápisníkov letov vykonal počas Slovenského národného povstania celkom 27 bojových letov. Okrem toho vykonal jeden let za účelom zalietania Bf 109 G-6, výr. č. 161742 po oprave a 3 lety za účelom presunu strojov s nízkou bojovou hodnotou na pomocnú plochu Veľká Lúka. Posledný let z letiska Tri Duby vykonal ako pasažier sovietskeho „Douglasa“.

¹⁹⁵ AM SNP, f. VII, návrh na vyznam.[amenanie] prísl. [ušníkov] kombin. [ovanej] letky za Slov. [enského] nár. [odného] povstania na letisku „Tri Duby“, príř. č. A 28/83, šk. č. 12.

prepustenie zo¹⁹⁶ zálohy, vtedy ma ako vojaka zabili, a nik si ma nevšimol, ba dokonca býv. dôstojníci – kolegovia sa mi radšej vyhli, aby ma nemuseli stretnúť, lebo som bol z armády vyhodенý a do dnešného dňa neviem prečo.“¹⁹⁷

R. Božík po zmene politického režimu v bývalom Československu v novembri 1989 patril medzi tých vojakov, ktorí boli mimosúdne rehabilitovaní. Nositeľ čs. pamätnej medaile so štítkom ZSSR, čs. vojenskej medaile za chrabrosť, čs. vojnového kríža 1939, Rádu SNP II. triedy, čs. vojenskej medaile Za zásluhy a iných čs. a zahraničných vyznamenaní bol rehabilitovaný v roku 1991 v hodnosti podplukovníka vo výslužbe.¹⁹⁸ Zomrel 27. júna 2000.

P. ŠUMICHRAS: DER AUFSTÄNDISCHE PILOT RUDOLF BOŽÍK
(10. 7. 1920 HRNČIAROVCE – 27. 6. 2000 PIEŠŤANY)

Das Thema, mit dem sich der Autor befasst, basiert auf einer umfangreichen Forschung von zeitgenössischem Archivmaterial, ergänzt durch Informationen aus wissenschaftlicher, wissenschaftlich-populärer, populärer Literatur sowie der zeitgenössischen Presse. Es beruht vor allem auf den Ergebnissen einer eingehenden Analyse, gefolgt von einer umfassenden Auswertung und Verarbeitung von Informationen, die aus Schriften persönlichen Charakters stammen. Eine besondere Rolle spielen dabei die Informationen, die der Autor aus dem 1939 zum Gebrauch herausgegebenen Flugbuch von Rudolf Božík sowie aus seinen in in- und ausländischen spezialisierten Archiven professionell verwalteten persönlichen Aufzeichnungen entnahm. Diese wertvollen Informationen über seine fliegerische Tätigkeit in den Jahren 1939 bis 1945 sind ergänzt durch Daten aus Archivalien, die im Militärgeschichtlichen Institut – Militärgeschichtliches Archiv Bratislava, im Museum des Slowakischen Nationalaufstandes und im Militärischen Zentralarchiv – Militärgeschichtliches Archiv Prag professionell verwaltet werden, bzw. durch Informationen, die sich in den Stammbüchern von Soldaten befinden, von Unteroffizieren und Offizieren, die im Militärgeschichtlichen Institut – Militärgeschichtliches Archiv Bratislava, im Militärarchiv – Zentralregistratur des Verteidigungsministeriums der Slowakischen Republik in Trnava und im Militärischen Zentralarchiv – Militärgeschichtliches Archiv Prag gelagert sind.

¹⁹⁶ Správne – do.

¹⁹⁷ AM SNP, f. VII, príř. č. S 14/87, šk. č. 12.

Odpoveď na Božíkovu otázku nachádzame v tajnom spise veliteľa letectva div. gen. Josefa Hanuša z marca 1952, ktorý adresoval ministrovi národnej obrany Alexejovi Čepičkovi. V ňom sa uvádzalo aj nasledovné: „V celku suhlasím s návrhy sovětských poradců, že je nutno tuto skupinu slovenských pilotů likvidovat, i když se u mnohých jeví politický růst, neboť nedávají ještě žádnou záruku, že by za socialistickou vlast položili životy. Jak uvádím v příloze, budu tyto piloty postupně u bojových jednotek nahražovat mladými, dělnickými kádři, kteří letošního a příštího roku vyjdou z leteckých učilišť. Bývalé slovenské piloty budu pak přemísťovat k leteckému učilišti, buď jako učitele létání, nebo učitele theorie. Tímto řešením bych pak pokládal tuto otázku /t. zv. slovenských hrdinů/ jednou pro vždy za vyřízenou. VÚA Praha, f. MNO – VL, spisy tajné, 1952, šk. 120, inv. č. 584, sign. 19/1.

¹⁹⁸ DROPPA, Anton – SUJA-ŽIAK, Július (eds.). *Stručný biografický slovník (A-Ž). Mimosúdne rehabilitovaní vojaci z povolania a občianski zamestnanci vojenskej správy prepustení z čs. armády v r. 1948 – 1989 na Slovensku*. Bratislava : VITA MO SR, 1994, s. 22.

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archív a archívne pramene / Archives and Archives sources

Archív Múzea SNP, f. VII, šk. č. 12

Oddelenie starostlivosti o vojnových veteránov a vojenských dôchodcov Ministerstva obrany SR, f. písomností k žiadostiam o vydanie osvedčenia podľa zákona č. 255/1946 Zb.

VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady vojakov a poddôstojníkov - rok narodenia 1921 a mladší.

VA – CR MO SR Trnava, kmeňové doklady dôstojníkov - rok narodenia 1906 a mladší.

VHA Bratislava, f. VVZ, Kmeňové rozkazy Náhradnej perute leteckého pluku „Gen. let. M. R. Štefánika“, ročník 1940, šk. č. 3.

VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku, ročník 1941, šk. č. 3.

VHA Bratislava, f. VVZ, Dôverný rozkaz leteckého pluku, ročník 1942, šk. č. 3.

VHA Bratislava, f. VVZ, Denný rozkaz leteckého pluku, ročník 1944, šk. č. 3.

VHA Bratislava, f. MNO SR 1939-1945, spisy tajné 1943.

VHA Bratislava, f. VA, 1941, Dodatky, šk. 5.

VHA Bratislava, špeciálna zbierka spomienok a životopisov.

VÚA Praha, f. MNO-VL, spisy tajné 1952, šk. 120.

VÚA Praha, kmeňové doklady vojakov a poddôstojníkov - rok narodenia 1910 a starší.

VÚA Praha, kmeňové doklady dôstojníkov - rok narodenia 1905 a starší.

Zápisníky letov

Zápisník letov R. Božika vydaný do užívania dňa 23.5.1939, por. č. letu 297. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

Archív Múzea SNP, f. VII-A14-87, Zápisník letov J. Bornemisu č. 1 vydaný do užívania dňa 10.2.1937, por. č. letu 1409-1410, šk. 12.

Zápisník letov J. Hergotta vydaný do užívania dňa 1.9.1940, s. 30-36. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

Zápisník letov J. Rehuša vydaný do užívania dňa 10.2.1937, s. 151, por. č. letu 1584-1587. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

Zápisník letov J. Trnku vydaný do užívania dňa 1.2.1938. Kópia v zbierke Petra Šumichrasta.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Dobové a súčasné periodiká / Historical and contemporary periodicals

Historie a vojenství, 2012

Letectví, 1937

Slovenské vojsko, 1940, 1941

Vojenská história, 2003

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

BURSA, Stano. *Stíhač Rudo Božík*. Cheb : Svět křídel, 2006. 226 s. ISBN 80-86808-32-7.

BURSA, Stano. *Letka 13. Najúspešnejšia slovenská stíhacia letka v histórii (1939 – 1944)*. Piešťany : Balneologické múzeum Imricha Wintera a Trnavský samosprávny kraj, 2020. 372 s. ISBN 978-80-89155-38-5.

BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter. *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004. 120 s. ISBN 80-89169-02-3.

CSÉFALVAY, František a kol. *Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. 283 s. ISBN 978-80-89523-20-7.

ČÍŽEK, Martin. *Letadla zrazeného nebe. Československá vojenská letadla v roce 1938*. Praha : Naše vojsko, 2015. 250 s. ISBN 978-80-206-1576-3.

DROPPA, Anton – SUJA-ŽIAK, Július (eds.). *Stručný biografický slovník (A-Ž). Mimo-súdne rehabilitovaní vojaci z povolania a občianski zamestnanci vojenskej správy prepustení z čs. armády v r. 1948 – 1989 na Slovensku..* Bratislava : VITA MO SR, 1994. 209 s. ISBN 80-967113-6-9.

KAREŠ, Marcel – RAJLICH, Jiří. *Curych 1937. Účast československých letců na IV. mezinárodním leteckém mítinku v Curychu v roce 1937*. Mladá fronta : Praha, 2017. 408 s. ISBN 978-80-204-4674-9.

KUČERA, Martin – RYCHLÍKOVÁ, Jana. *Zoznam veliteľov 1. československej armády na Slovensku*. Bratislava : VHÚ – OVDS. 1980. príř. č. 7527/80.

LACKO, Martin. *Proti Polsku. Odráženie roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007. 253 s. ISBN 978-80-89335-00-8.

MODROVICH, Jozef. *Tri Duby..* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019. 351 s. ISBN 978-80-89514-60-1.

NĚMEČEK, Václav. *Československá letadla (I). (1918 – 1945)*. Praha : Naše vojsko, 1983. 366 s.

NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana – BAKA, Igor – ČAPLOVIČ, Miloslava – FABRICIUS, Miroslav – HALLON, Ľudovít – SCHRIFFL – SCHVARC, Michal. *Slovensko-nemecké vzťahy 1939 – 1945 v dokumentoch II. Od vojny proti ZSSR po zánik Slovenskej republiky v roku 1945. Slowakisch-Deutsche beziehungen 1939 – 1945 in dokumenten II. Von Krieg gegen die UdSSR bis zum Untergang der Slowakischen Republik im Jahr 1945*. Prešov : PRO HISTORIA vo vydavateľstve UNIVERSUM-EU, 2014. 1093 s. ISBN 978-80-89046-68-3.

PROKEŠ, Jakub – BEZNÁK, Matej. *Takmer pravdivý príbeh*. Bratislava: VITA MO SR, 1997. 115 s. ISBN 80-88842-11-5.

RAJLICH, Jiří. *Za Boha a národ. Stíhací esa slovenských vzdušných zbraní ve 2. světové válce*. Cheb : Svět křídel. 2006. 293 s. ISBN-80-86808-30-0.

RAJNINEC, Juraj. *Slovenské letectvo 1939/1944*. 1. zväzok. Bratislava : VITA MO SR, 1997. 159 s. ISBN 80-88842-09-3.

REŽNÁK, Ján. *Deník. Východní fronta 1942-1943*. B. Zůbek, 2017. 238 s. ISBN 978-80-270-1436-1.

SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena (eds.). *Život v službe vlasti. Pamätnica vydaná pri príležitosti životného jubilea Imricha Purdeka*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2023. 295 s. ISBN 978-80-89523-92-4.

SLAVKOVSKÝ, Dušan. *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava : Obzor, 1969. 291 s.

ŠUMICHRASŤ, Peter – KLABNÍK, Viliam. *Slovenské letectvo 1939 – 1944*. 2. zv. Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2000. 157 s. ISBN 80-968073-6-6.

ŠUMICHRASŤ, Peter – HOCHMUTH, Václav – ANĎAL, Jozef. *Messerschmitt Bf 109 G-6 slovenských Vzdušných zbraní 1944*. Poprad : HT model špeciál No 902, 2001. 35 s. ISSN 1335-3667.

ŠUMICHRASŤ, Peter. *Slovenské letectvo na východní frontě 1941 – 1943*. Cheb : Svět křídel, 2006. 270 s. ISBN-80-86808-29-7.

ŠUMICHRASŤ, Peter a kol. *Slovensko proti fašizmu na strane demokracie. Životné jubileum Jozefa Bystrického*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2020. 406 s. ISBN 978-80-89532-66-5.

VRANÝ, Jiří – HURT, Zdeněk – SKALA, Stanislav. *Letov Š-328, Bristol Beaufighter, Mikojan-Gurjevič MiG-19*. Praha : Naše vojsko, 1991. 144 s. ISBN 80-206-0203-8.

VUKOVIĆ, Mate. *Chorvátští krahujci 1941-1945*. Praha : Mgr. František Kuník – Ceskycestovatel.cz, 2021. 319 s. ISBN 978-80-87657-27-0.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

FEKETS, Martin. 4. zrakoplavna lovačka skupina v bojích na východe 1941 až 1944 & Zrakoplavni satnik Cvitan Galic. Část III. In: *In: REVI*, roč. VII., 2000, č. 34, s. 16 – 20, ISSN 1211-0744.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 4, s. 53.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 5, s. 70.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 6, s. 104.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 7, s. 126.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 9, s. 156.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 10, s. 170.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 11, s. 187.

GRÚŇ, Viliam. Horúce chvíle. In: *Slovenské vojsko*, 1940, roč. 1, č. 13, s. 216.

Letadla Praga. In: *Letectví*, 1937, roč. XVII, č. 5 – 6, s. 249 – 254.

Letoun Avia 122, jeho vznik a vývoj. In: *Letectví*, 1937, roč. XVII, č. 9, s. 404 – 405.

RAJLICH, Jiří. Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku (srpen – říjen 1944). II. část – dokončení. In: *Historie a vojenství*, 2012, roč. LXI, č. 4, s. 26 – 45. ISSN 0018-2583.

ŠUMICHRAS, Peter. Hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 a pohotovostná letka 13 slovenských vzdušných zbraní (august 1943 – 26. jún 1944). In: *Vojenská história*, 1997, roč. 1, č. 2, s. 32 – 44. ISSN 1335-3314.

ŠUMICHRAS, Peter – BAKA, Igor. Dokumenty o činnosti slovenského letectva v maďarsko-slovenskom ozbrojenom konflikte v marci 1939. In: *Vojenská história*, 2003, roč. 7, č. 1, s. 74 – 91. ISSN 1335-3314.

ŠUMICHRAS, Peter – ANĎAL, Jozef. *Letov Š-328 slovenských pilotov 1939 – 1944*. Poprad : HT model špeciál No 910, 2004, 71 s. ISSN 1335-3667.

ŠUMICHRAS, Peter. Letovy Š-328 v slovenských Vzdušných zbraniach 1939 – 1944. In: *Vojenská história*, 2005, roč. 9, č. 3, s. 65 – 8. ISSN 1335-3314.

ŠUMICHRAS, Peter. Správa pplk. let. J. Ďuranu o služobnej ceste do Berlína a Grove (máj 1942). In: *Vojenská história*, 2006, roč. 10, č. 1, s. 88 – 107. ISSN 1335-3314.

ŠUMICHRAS, Peter: Messerschmitt Bf 109 E slovenských vzdušných zbraní (1942 – 1944). In: *Vojenská história*, 2007, roč. 11, č. 2, s. 48 – 69. ISSN 1335-3314.

ŠUMICHRAS, Peter. Elegán so sokolými krídlami. Letecká služba plk. let. Júliusa Trnku. 1. časť (1934 – 1935). In: SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena. *Život v službe vlasti. Pamätnica vydaná pri príležitosti životného jubilea Imricha Purdeka*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2023, s. 126 – 140. ISBN 978-80-89523-92-4.

ŠUMICHRAS, Peter. Elegán so sokolými krídlami. Letecká služba plk. let. Júliusa Trnku (1935 – 1936). 2. časť. In: *Vojenská história*, 2023, roč. 27, č. 4, s. 101 – 122. ISSN 1335-3314.

O autorovi /About the author

plk. v. v. PhDr. Peter ŠUMICHRAS, PhD.

Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: peter.sumichrast@vhu.sk

<https://orcid.org/0009-0001-3516-3171>

GENERÁLMAJOR IN MEMORIAM LADISLAV NOSÁK V ODBOJI

STANISLAV V. CHYTKA

CHYTKA, S. V.: Major General in memoriam Ladislav Nosák in the Resistance. *Vojenská história*, 3, 28, 2024, pp 132-146, Bratislava.

Ladislav Nosák, a prominent figure in the Slovak resistance and a participant in the Slovak National Uprising, has attracted historians' attention primarily due to his tragic fate in the fabricated trial alongside Viliam Žingor. The author, therefore, focused on portraying his resistance activities during the period of the Slovak Republic 1939–1945. As early as 1939, Ladislav Nosák actively participated in the so-called Ružomberok Rebellion, for which he was convicted in 1940. Shortly before the outbreak of the Slovak National Uprising, he was appointed Chief of Staff of the Second Czechoslovak Partisan Brigade of General M. R. Štefánik. With this unit, he participated in the defensive battles of the Slovak National Uprising. After its military defeat, he continued his illegal activities and, during February 1945, organised a partisan unit in the Fatranský Kriváň area. Post-war, he became involved in social life. In 1950, he fell victim to a fabricated trial and was executed.

Key words: Ladislav Nosák, Partisan Brigade of General M. R. Štefánik, Slovak National Uprising, Resistance 1939 – 1945.

DOI: <https://doi.org/10.69809/vojhist.2024.28.3.7>

Nešťastne zomrel chcjúc, aby iní šťastne žili

(vlastný epitaf)

Významná postava odbojového hnutí na Slovensku a ozbrojeného vystoupení ve Slovenském národném povstání, Ladislav Nosák, je sice poměrně známá, ale ve skutečnosti (jakoliv byl Nosákův život promítnut do některých i obšírnějších textů¹) nedostatečně – či spíše je zpracovaná jen v hlavních rysech. To platí i pro texty, zaměřující se jen na hlavní okolnosti Nosákova osudu.² Je to neopodstatněné opomíjení muže, jenž značnou část života zasvětil boji proti fašismu a v konečném důsledku se stal nezaslouženou obětí právě tohoto boje – navíc z rukou spolubojovníků – ať již v širších vztazích anebo jako bezprostředního aktu.

Ladislav Nosák se narodil v Kamenné Porubě v okrese Žilina – podle některých údajů v dělnické rodině, podle jeho vlastních byl otec správce lihovaru. Vyrůstal s třemi sestrami a dvěma bratry. Po absolvování lidové a měšťanské školy ukončil v roce 1937 lihovarnickou školu. Začal pracovat jako pomocný dělník u ČSD v Turanech. Po nástupu na základní vojenskou službu 1. října 1937 k horskému pěšímu pluku 2 v Ružomberku (rota doprovodných zbraní) zřejmě prošel poddůstojnickou školou. (Kmenový list uvádí jeho jméno jako Nossák.) Až zarážející svou rozporností je jeho služební hodnocení po skončení základního vojenského výcviku z pera českého nadřízeného: „...*potměšilý, jízlivý, pořádný, podvádí, málo ochotný a poslušný, líný, Dobře cvičí, dosti dobré voj. vystoupení, energický, málo iniciativní, pracovat by mohl lépe ale nechce.*“ Od 5. září 1938 byl zařazen jako střelec

¹ MAŤOVČÍK, Augustín (ed.). *Slovenský biografický slovník, IV. zv., M – Q*, Martin : Matica slovenská Martin, 1990, s. 295; ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2012*, 2. aktualizované a srovnávané vydání. Bratislava : MAGNET PRESS SLOVAKIA v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2012, s. 141 a n.

² Např. CHYTKA, Stanislav (ed.). *Ružomberská vzbura 1939*. Zborník vystúpení zo seminára 11. 6. 1999. Bratislava : Slovenský zväz protifašistických bojovníkov, 2000 o. i. s. 32, 64, 80; CHYTKA, Stanislav. Podmínky a formování protifašistického odboje v dolním Liptově (jaro 1939), II. In: *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*, 15. Banská Bystrica : Osveta pre Múzeum SNP, 1990, s. 99, 113, 116, 117, 119. Také o něm píše řada článků v periodikách, případně na internetu či Wikipedii.

I. třídy z kanónu.³ Podle vlastního životopisu⁴ měl hodnost desátníka. Vzájemně se vylučující formulace jeho hodnocení se zdají nasvědčovat úplnému nepochopení Nosákovy osobnosti a zřejmě i osobnostních předpokladů. Možná lze jeho chování vysvětlit i tím, že měl podle manželčinych vzpomínek rozsáhlé všeobecné vzdělání, četl literaturu s historickým zaměřením a navzdory příslušnosti k evangelické a. v. církvi nenavštěvoval kostel, což vše má také jistou výpovědní hodnotu ve vztahu k nutnosti podřízovat se vojenské disciplíně (nemluvě o drilu).

Vznik Slovenského státu – evidentně nejen jako evangelík – rozhodně nepřivítal. Podle vzpomínek jeho manželky jí později vojáci, kteří s ním sloužili, vyprávěli, že „*ked' nastal ten Slovenský štát, tak on mal na čiapke toho leva, poklopával tou čiapkou o ruku a hovoril – že prisahal republike... že musí tu prisahu dodržat.*“⁵ S takovým postojem samozřejmě nepřekvapilo, když se zanedlouho stal příslušníkem odbojové skupiny (těžko hovořit o organizaci), která otevřeně při každé možné příležitosti aktivně vystupovala proti HSLŠ a Hlinkově gardě. Vesměs šlo o vojáky a poddůstojníky sloužící druhým rokem, jejichž postavení bylo umocněno faktickým rozbitím důstojnického a rotmistrovského sboru vyhnaním Čechů ze Slovenska. Vyšší funkce v armádě sice dokázalo MNO obsadit, ale na nižších velitelských funkcích to asi tak jednoduché nebylo. Proto vzrostla síla postavení poddůstojnického sboru. To plánovala skupina, nazývající se „Mor ho!“, využít k rozsáhlé akci. Zásadním problémem však bylo, že mimo konspirativní přípravy této akce (nutno podotknout, že pojem konspirativní zde vyjadřuje spíše představy zúčastněných než dodržování skutečných konspirativních předpokladů) skupina téměř polověřejně drobnými diverzemi znepříjemňovala činnost Hlinkově gardě v Ružomberku a okolí, narušovala její akce, otevřeně provokovala a dávala najevo principiální nesouhlas s politickým vývojem. Snad nejvýznamnější akcí bylo vyvěšení československé vlajky na triangulačním bodě na vrcholu Čebatě nad Ružomberkem k narozeninám A. Hitlera, spojené s plánovaným pokrytím města protifašistickými letáky – to měla uskutečnit spolupracující skupina studentů gymnázia, došlo však k prozrazení této akce. Nosák sám pomáhal zajišťovat dodávky těchto i dalších letáků z ilegální tiskárny Revoluční mládeže Slovenska v Turanech, podílel se na pokusu o vloupání do kanceláří Deutsche Partei a podobných krocích. Tyto činy i dále uváděné záměry jsou dostatečně popsány v materiálech uvedených pod poznámkou 2. Podobná vystoupení pochopitelně nemohla HG snášet bez protiopatření, což vedlo i k zadržení některých vojáků. Nemělo to však následky díky Nosákem osobně zprostředkované pohrůžce vojáků granátovým útokem na sídlo HG (podobně účinná bola i dezinformace o zaminování okolí místa vztyčení československé vlajky). V životopise o této kapitole života uvedl: Po vyhlášení Slovenského státu „*započal som v Ružomberku odboj rozširovaním letákov [s] rôznymi protifašistickými heslami, zorganizovaním skupiny zvaním >Morho< v ktorej prevážna väčšina boli vojaci. Dňa 5. júna [správne 4.] 1939 vystúpili sme otvorene proti gardistom a nemeckým votrelcom, došlo k boju medzi gardistami, žandármi a nami.*“ (Fakticky šlo spíše o masovou vzpuru než o koordinovaný boj, třebaže měla svůj výrazný ideologický československý charakter.) Hlavním cílem skupiny původně bylo vyvolat lokální povstání, získat pro něj místní dělníky (ve městě byl velmi silný papírenský a především textilní průmysl, jehož zaměstnanci rozhodně nebyli ve své velké části novému režimu nakloněni) a po demonstrativním vystoupení, vyzbrojení dělníků a krátkodobé obraně města odejít k tvořícímu se československému vojenskému odboji v Polsku. Ladislav Nosák patřil

³ Vojenský archiv - Centrálna registratúra Trnava, kmenový list.

⁴ Archiv Múzea SNP Banská Bystrica (AMSNP), UŠPH, f. 121, arch. jednotka 4 (1 – 334), MF 41, 191/65 (list 191). Ke kompletnímu kmenovému listu přístup pro ověření hodnosti již nemám.

⁵ NOSÁKOVÁ-SMIEŠKOVÁ, Elena – rozhovor s autorem, 1988. Archiv autora.

k úzkému kruhu organizátorů těchto příprav, ale stejně jako nikdo další neměl ani on představu o skutečných potřebách ilegální práce. (Nemohl samozřejmě tušit, jak se tyto naivní a geopoliticky nereálné plány promítnou do jeho příštího osudu.)

Desátník Elemír Čikel, patřící k jádru skupiny Mor ho, o Nosákovi řekl: že „*bol fešák a allét*“, ale především zdůrazňoval jeho schopnost spíše naslouchat a potom předkládat jasné a ucelené názory, podložené soustavně získávanými vědomostmi. Jeho okolí jej považovalo za vzor komunisty. Sice to neodpovídalo pravdě, ale byl to zřetelný odraz jeho zápalu pro boj proti fašismu a síly jeho osobního přesvědčení o potřebě aktivního boje, ale i osobní odvahy.⁶ Nosákův „spoluspiklenec“ Ladislav Záturský jej hodnotil podobně – jako nekompromisního, tvrdého a zaníceného odpůrce fašismu.⁷ Je ovšem známo, že Nosák v té době k žádné politické straně neinklinoval.

Jedna z několika málo povolených májových slavností k připomenutí posledního veřejného vystoupení Andreje Hlinky (dodatečně přeložená na 4. červen 1939) se měla odehrát v Ružomberku. Jenže – v tu dobu se už šeptandou v celé posádce rozšířilo, že se „něco velkého“ připravuje. Docházelo ke konfliktům mezi vojáky a gardisty, takže pod banální záminkou došlo na majálese – přičemž mezi vojáky panovalo přesvědčení, že právě teď začíná ta očekávaná velká akce – k masovému vystoupení, ke kterému se přidalo i civilní obyvatelstvo. Gardisti, členové Deutsche Partei a četnictvo byli rozeznáni, vojenská asistence se přidala ke vzbouřencům, město bylo prakticky obsazeno povstanci a jedinou pomocí proti nim bylo přivolání pěchoty a četnictva z Dolního Kubína a tanků z Martina. Následné odzbrojení povstalců, zatýkání civilních spoluorganizátorů a t. d. zaskočilo spiklence úplně nepřipravené stejně jako těsně předtím celý výbuch nespokojenosti s režimem. Ladislav Nosák měl štěstí (nebo spíše byl dostatečně rozhodný), že se mu podařilo opustit město dřív, než mohl být zatčen.

„*Na našu stranu pridala sa celá posádka Ružomberku. Do rána bolo mesto v našich rukách. Počas noci vidiac, že situácia je zlá, nakoľko okolité posádky už boli na ceste proti nám, snažili sme sa naložiť 6 nákladných áut zbraňami a tieto odviezť cez Oravu do Poľska, kde už toho času začínala sa tvoriť Československá légia. V tomto nám však prekazili z Martina došlé tanky, ktoré obsadili všetky križovatky mesta. Podarilo sa mi v civilu vyjsť z mesta a cez Oravu po pár dňoch dostal som sa do Poľska, kde som sa hlásil na Československom konzuláte.*“ Nevyřešenou otázkou už asi zůstane přesnost jeho údajů: podle slov manželky se prý nejdříve pokusil překročit polsko-sovětskou hranici s cílem dostat se ke vzdálenému bratranci do Leningradu, byl však po přeplavání pohraniční řeky zadržen sovětskou hlídkou a zavřen v jakési kůlně. Po vyslechnutí rozhovoru měl pochopit, že jako špion bude nejspíš zastřelen, takže se úspěšně pokusil o útěk zpět. Až poté asi následovalo přihlášení na konzulátě (rozhodně nebyl evidován ve stavu čs. vojenské skupiny, třebaže to uvádí hlášení o jeho zadržení.⁸ Mohlo však jít o Nosákovu legendu o dezerci z čs. legie kvůli odvelení do Francie, zakrývající skutečný důvod cesty na Slovensko.). Rozpory mezi těmito údaji jsou ovšem zcela nepodstatné, vše důležité mezi jeho vzpomínkou a dokumentací jeho případu je v souladu. „*Dňa 20. júla bol som poslaný kapitánom neznámeho mena, ktorý pracoval na konzuláte zpäť na Slovensko odkiaľ som mal previesť všetkých účastníkov na ružomberskej vzbure, dlhá možnosti aj so zbraňami. Dňa 30. júla bol som chytený slovenskou pohraničnou strážou a eskortovaný do Dolného Kubína. Z Dolného Kubína po dvoch dňoch eskortovali ma do Bratislavy. Na ceste do Bratislavy pokúsil som sa o útek v Kral'ovanoch, čo sa mi však*

⁶ ČIKEL, Elemír – rozhovor s autorem, 1983. Archiv autora.

⁷ ZÁTURSÝ, Ladislav – rozhovor s autorem, 1983. Archiv autora.

⁸ Vojenský historický archiv (VHA) Bratislava, f. VV2 – VDO2, šk. 4, 4/14/8, č. 8602, hlášení odloučené rotý samost. prap. III. Dolný Kubín.

nepodarilo.“ (Podle manželčina upřesnění to neměla být první cesta z Polska.) Při útěku měl údajně mít dohodnutou pomoc, ale předpokladem bylo přeběhnutí před příjízďícím vlakem, který ho měl odříznout od pronásledovatelů. Vlak však zastavil příliš brzo, navíc narazil na skupinu kosců, kteří ho obklíčili. Vzdal se, ovšem až po pěti výstřelech, neboť nechtěl nikomu ublížit.

„*V Bratislave po šesť mesačnom vyšetřovaní dňa 25. januára 1940 bol som odsúdený*“ trestným konaním č. j. Vtr-1068/39 pro zločin přípravy úkladů o republiku, pokus o zločin krádeže, kázeňský přestupek, přečin rušení obecného míru, zločin zběhnutí a přečin nešetření služebních předpisů k těžkému žaláři v trvání 18 měsíců, zostřenému každý třetí měsíc jedním tvrdým lůžkem a půstem a samovazbou jeden měsíc v prvním, šestém, dvanáctém a osmnáctém měsíci výkonu trestu. S tím byl zbaven kromě hodnosti a pod. občanských práv s nezpůsobilostí získat je na tři roky. Započtena mu byla vazba od 30. 7. 1939 do 25. 1. 1940. (Jako vězeň byl 31. ledna 1940 převeden do prezenční služby.) Následně mu byl usnesením Hlavního soudu v Bratislavě na základě amnestie ze 13. 3. 1940 vyměřen nový trest – šestnáct měsíců.⁹ Trest vykonával v trestnici v Bratislavě.¹⁰ Po vypršení zkráceného trestu nastoupil na dosloužení vojenské služby, kterou ukončil 4. listopadu 1940. 26. června 1941 byl povolán k nástupu výjimečné činné služby (cvičení), již ukončil 13. července 1941.

18. července 1941 uzavřel sňatek s Elenou Liskajovou z Turan – „*Kamarát mu povedal, aby sa radšej oženil...*“, neboť ženaté z vojenské služby propouštěli. Díky sňatku se skutečně vyhnul nasazení na východní frontu. V dalším roce se jim narodila dcera Ladislava. Zaměstnání našel nakrátko jako lihovarnický praktikant v Lazanech v okrese Prievidza – podle manželky asi vypomáhal otcí. Odsud odešel do Chynoran (okres Partizánské), kde byl v letech 1941 – 1942 zaměstnán jako vrátný ve lnářské továrně. Až v roce 1943 našel zaměstnání odpovídající jeho vzdělání, když se zaměstnal u Slovenské banky jako lihovarník na jejím statku ve Fornoseku (od roku 1948 Tepličky v okrese Hlohovec). Odsud odešel v roce 1944 na stejnou práci do Belan (Gbelan v okrese Žilina?) u firmy Majlát. Tady už uvažoval o reálném boji: partyzán Pavol Mucha vzpomínal, že právě v „*budove bývalého grófa Majláta... sa večerami konali schôdze, ktoré boli zamerané ponajviac pre partizánske hnutie. Vedúcim tejto skupiny bol Nosák Ladislav.*“¹¹

Den po vypuknutí Slovenského národního povstání se rodina rozrostla o syna Ivana.¹² V tom čase už byl Ladislav Nosák naplno zapojen do odboje. Podle vlastního životopisu v něm pokračoval hned po návratu z výkonu trestu. Ne zcela však odpovídá skutečnosti jeho tvrzení, že: „*Na žiadnu mobilizáciu ani na žiadne svolávacie lístky som do slovenskej armády nenarukoval.*“ Zde pominul výše uvedené výjimečné cvičení. „*Dňa 30. mája 1944 odišiel som do hôr.*“ Ovšem je velmi pravděpodobné, že po trestu a vojenské službě rychle oživil kontakty s bývalými členy Revoluční mládeže Slovenska z Turan, s nimiž spolupracoval a od nichž získával „podvrtné“ materiály hned po vzniku Slovenského státu. Byl mezi nimi m. j. i pozdější generál Jozef Fraňo, jak vzpomínala manželka. Jeho kontakty však byly podstatně rozsáhlejší, což mu umožňovalo relativně volný pohyb a aktivní účast na založení několika ilegálních revolučních národních výborů v Turci.

Ján Alexander Sitár vzpomínal: „*Ja som Laca Nosáka poznal pri organizovaní povstania, to znamená niekedy bezprostredne po tom, ako som sa dostal do kontaktu s Vladom*

⁹ Vojenský archiv – Centrálna registratúra Trnava, Kmenový list, výpis z trestního spisu. Samotný soudní materiál se pravděpodobně nedochoval, podle informace gen. JUDr. A. Rašly spisy shořely v r. 1945 při osvo-
bozování Bratislavy.

¹⁰ VHA Bratislava, f. MNO Slov., šk. 16, 57 314, 126/dôv. 1941, výroční zpráva – příloha.

¹¹ MUCHA, Pavol – vzpomínka v archivu autora.

¹² Dotazník pro Slovenský biografický slovník, vyplněný E. Nosákovou-Smieškovou, opis v archivu autora.

Jeršovom a s Vilom Žingorom... a hlavne som sa s ním zoznámil na Bagárovovej chate pod Minčolom. Na tej chate sa schádzali títo ľudia pracujúci v ilegalite a v odboji a tam sme sa schádzali s Ritnošíkom a dostávali sme od neho strelivo a ekrazit... Vtedy sme sa dohovorili s Ritnošíkom, že on nejaké zbrane pre túto skupinu vydá... Bolo tu jedno jednanie v Martine, kde sa zúčastnil Laco Nosák, Sološenko, Kováčik, ja a Ritnošík.“ Prestože niekedy v červnu – červenci na Bagárovovej chate Ritnošík zbraně prislíbil, „teraz začal cúvať. No a došlo k druhému jednaniu, kde proste začal Laco Nosák tvrdo na mňa, lebo ja som vlastne doniesol túto možnosť... no tak tu išlo natvrdo... a mne bolo povedané, že sa bude strieľať.“¹³ Ritnošík nakoniec zbraně dodal „do Sklabine – to už bola obsadená Sklabiňa... Potom som Laca Nosáka poznal zo Sklabine, ale potom som sa ja s Lacom Nosákom nedostal nikde bližšie.“¹³ Ačkoliv se Nosákův přístup může jevit jako bezohledný, ve skutečnosti neměl jinou možnost – Ritnošíkův slib byl součástí dobrovolné, ale zákonitě tvrdé disciplíny, bez níž odboj nemohl fungovat. A partyzánská skupina beze zbraní byla spíše jen houfem odhodlaných nadšenců než bojovou jednotkou.

Z původní partyzánské skupiny, čítající původně okolo 15 příslušníků, velmi rychle vyrostla jednotka o více než stovce partyzánů. Umožnilo to mimo jiné i vybudování lesního tábora, kde probíhal výcvik. S narůstajícími počty a odčleňováním hlavně sovětských a francouzských partyzánů došlo ke vzniku Druhé československé partyzánské brigády gen. M. R. Štefánika pod velením Viliama Žingora.¹⁴ Ladislav Nosák byl jmenován 25. srpna 1944 náčelníkem štábu brigády.¹⁵ Komisařem brigády se stal Karol Bacílek.¹⁶ (Není vyloučeno, že právě jeho dočasné působení v tomto štábu mělo později na Nosákův život velmi tvrdý dopad.) Začátkem září 1944 se L. Nosák stal i členem Revolučního okresního národního výboru v Martině.¹⁷

Podle vzpomínky Viliama Žingora byl začátkem srpna 1944 navázán kontakt mezi ním a výsadkem nadporučíka Velička na Prašivé v Nízkých Tatrách. Veličko o Žingorově skupině „informoval Hlavný štáb partizánskeho hnutia v Kyjeve a žiadal o moje vymenovanie za veliteľa, Jána Reptu – za zástupcu, Ladislava Nosáka – za náčelníka štábu...“¹⁸ Prakticky od počátku spolupráce skupin Žingora a Velička se ukazovalo, že jejich spojení nebylo právě šťastným krokem. De facto vedle sebe v jedné – teprve se formující – brigádě konstituovaly dva štáby, sovětský a slovenský, přičemž Veličko (na což zanedlouho povstání doplatilo m. j. pod Strečnem) prosazoval svou autoritu tak agresivně, že rozpory nakonec vedly k rozchodu a konstituování osamostatněné II. PB M. R. Štefánika pod Žingorovým velením. Jeho část navíc posílila asistenční rota ppl 6, která tři dny před vypuknutí SNP přešla k Žingorovi a přispěla svým počtem i výzbrojí k právě probíhajícímu ustanovování brigády. Ladislav Nosák byl nadále náčelníkem štábu, politickým komisařem se stal Karol Bacílek, jenž se právě nacházel v Turci. Po rozdělení původní brigády na základě Veličkova požadavku odešla II. PB M. R. Štefánika plnit úlohy do oblasti t. zv. Hauerlandu, tedy

¹³ SITÁR, Ján Alexander – rozhovor s autorem asi 1990. Archiv autora.

¹⁴ PLEVZA, Viliam – VLADÁR, Jozef – ŽIŠKOVÁ MOROŇOVÁ, Katarína (eds.). *Dejiny Slovenského národného povstania. Encyklopédia odboja a SNP*. Bratislava : Pravda, 1985, hesla Žingor, Viliam; Žingorova partizánska skupina.

¹⁵ PLEVZA, *Dejiny*, heslo Nosák, Ladislav.

¹⁶ HALAJ, Dušan (ed.). *Protifašistický odboj na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Martin : Osveta, 1980, s. 60. Karol Bacílek – předválečný funkcionář KSČ, po emigraci do SSSR byl v roce 1943 vyslán zpět k odbojovému hnutí na Slovensku. Po osvobození vysoký představitel KSS, opakovaně ministr čs. vlád.

¹⁷ GIAČ, Michal (ed.). *Turčianske obce v odboji (1938 -1945)*. Martin : Osveta, 1989, s. 49.

¹⁸ UHRIN, Marian a kol. *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 53.

mezi německé obyvatelstvo v okolí Německého Pravna, kde již existovaly jednotky Freiwilige Schutzstaffel (dobrovolná bezpečnost) – základ později zformované SS-Heimatschutz „Slowakei“.¹⁹ Po 10. září 1944 měl být L. Nosák ve funkci náčelníka štábu nahrazen P. V. Ancupovem (a V. Žingor K. K. Popovem). Zřejmě to pramenilo z využití situace, když Popov navzdory už předcházejícím informacím Velička pro UŠPH (jednoznačně potvrzujícími jednak vznik samostatné II. PB M. R. Štefánika, jednak složení jejího štábu) nahlásil Kyjevu sebe jako velitele. Dost paradoxně (dva náčelníci jednoho štábu, navíc bez formulování nějaké podřízenosti, jsou vyslovenou absurdností) potom až do jeho odchodu s nově vzniklou brigádou v říjnu 1944 v dokumentaci fungoval jako náčelník štábu spolu s L. Nosákem.²⁰

Po návratu brigády do prostoru původního nasazení prošly její oddíly řadou bojů. 5. září 1944 začala Panzer Division Tatra s postupem soutěskou Strečna na Vrútky a II. PB dostala za úkol bránit v prostoru Martinských holí německému proniknutí do týla povstalců. Ladislav Nosák sice dostal od Popova 7. září rozkaz k přesunu se šedesátičlennou skupinou do Banské Bystrice převzít materiál pro brigádu, ale zůstal na bojišti v dolině Rajce. Dnem 10. září se funkce náčelníka štábu ujal Ancupov, zatímco Nosák velel skupině odrážející v tvrdém boji útok v oblasti Rosina – Višňové – Turie. Úspěšná obrana způsobila Pz. Div. Tatra ztrátu dvou tanků a dvou obrněných transportérů. V. Žingor vysoce hodnotil nejen Nosákovu přímou účast v boji, ale i jeho velení celé operaci. 18. – 19. září se dva oddíly brigády pokusily pod velením Nosáka a Popova proniknout do prostoru žilinského letiště, ale neúspěšně. Byl to jeden z posledních ofenzivních kroků brigády před přechodem do obrany.²¹ (Brigáda se potom od 8. října 1944 až do 21. ledna 1945 musela dostávat do bojů se 14. divizí granátníků Waffen SS Galizien.²²)

Protože byla brigáda pro německou armádu značným problémem, hledaly se i jiné cesty k jejímu oslabení než jen boj. K nim patřil i údajný pokus dvou agentů otrávit stravu v brigádní kuchyni.²³ O tom, že nešlo o ojedinělý pokus narušit chod partyzánského života, svědčí i pokus o atentát na L. Nosáka: v Kuneradu se jej pokusil atentátník v německém žoldu zastřelit, ale Nosákova reakce byla dostatečně rychlá, aby utrpěl jen povrchové zranění ruky a průstřel čepice.²⁴ Přitom všem nezůstával L. Nosák upoután jen k bezprostředně k bojové problematice. Pod několika (žel neidentifikovatelnými) pseudonymy publikoval v povstaleckém tisku básně. Asi nešlo o velké umění, ale byl to důkaz bohatého vnitřního života a odmítání krutosti momentální reality.

Boje v obraně pochopitelně nemohla partyzánská brigáda proti pravidelné armádě svádět donekonečna. Postupně docházelo střelivo, výbušniny, prakticky nebyla možnost střídání a odpočinku mužstva. Brigáda se tak začala postupně rozkládat. Ladislav Nosák byl odvelen od štábu brigády se šedesáti muži někdy na přelomu září a října. V Banské Bystrici měl zabezpečit potřebný materiál z povstaleckého území. Datum odchodu není asi přesně znám

¹⁹ UHRIN, II. slovenská, s. 66 – 69.

²⁰ UHRIN, II. slovenská, c s. 77 a n.

²¹ UHRIN, II. slovenská, s. 87 a n.

²² CHŇOUPEK, Bohuš. *Banderovci*. Bratislava : Smena, 1989, s. 232 a n. a UHRIN, II. slovenská, s. 105 a n.

²³ HALAJ, Dušan. Príspevok k bojovej činnosti 2. partýzánskej brigády gen. M. R. Štefánika v Rajeckej doline (september 1944). In: *Zborník Múzea Slovenského národného povstania* 2. Martin : Osveta, 1977, s. 85. V této souvislosti je zajímavé, že jméno Ladislava Nosáka je v celé studii vzpomenu pouze v rámci jeho odvelení do Banské Bystrice – s. 76.

²⁴ NOSÁKOVÁ – SMIEŠKOVÁ, E. a ČIKEL, E. Podle manželčinych údajů na něj byla Němci i jmenovitě vyspána odměna.

– podľa niektorých údajů²⁵ odesiel 2. ríjna, podľa jiných již 30. září se šedesáti třemi partyzány.²⁶ L. Nosák sám situaci specifikoval takto: „...sme si v kúneradskom zámku zriadili štáb. Odtiaľto som spoločne s veliteľom škpt. Žingorom viedol v odkrytom frontovom boji operácie až do 27. sept., kedy sme boli veľkou nemeckou presilou rozbití a vohnaní do hôr. Dňa 29. sept. bol som odoslaný so 60. mužmi cez údolie Turca obsadeného Nemcami s úkolom, umiestniť sa v protiláhlych horách Veľ. Fatry. Zachytiť tade utekajúce naše vojská, sriadiť z nich znova bojové jednotky. Toto pohorie bolo už obsadené brigádou Jegorovou...“.²⁷

Přechod dolinou Turce, obsazenou Němci, trval Nosákově skupině dva dny (ovšem podle Jozefa Fraňa, který byl ve skupině, to byl ve skutečnost týdenní přesun ve velmi složitých podmínkách). Nakolik se L. Nosák v té době podílel na udržování spojení mezi Hlavním štábem partyzánských oddílů a brigádou není známo, ale fakt je, že finance pro brigádu přicházely.²⁸

Vzhledem ke zjištění, že by měl operovat v prostoru již obsazeném PB Stalin (Jegorov) „...som si vyžiadol od Hlavného štábu v Ban. Bystrici dispozície. Tu mi bolo nariadené, aby som mužstvo odvelil do Detvy. Ja sám však dostal som úkol zozbierať všetko naše mužstvo, ktoré samostatne prešlo z Rajeckej doliny a toto odveliť na Kyslú vodu. Medzitým moja skupina v Detve bola na rozkaz podpluk. Veličku zasadená do boja u Krupiny, kde bola úplne rozbitá. Zbytky som potom odvelil na Kyslú Vodu. Mňa zastihol pád Banskej Bystrice v doline Bukovca, kde som bol nemeck. vojskom zajatý ale po dvoch hodinách podarilo sa mi ujsť a na falošné papiere dostal som sa k Topolčanom. Počiatkom decembra nadviazal som spojenia so skupinou Sňazinského, ktorému som obstarával zásoby a financie. V januári 1945 nadviazal som spojenie so svojou brigádou, o ktorej sa hovorilo, že prešla do Poľska. Koncom januára som prešiel znova k brigáde. Dňa 23. febr. bol som menovaný veliteľom skupín v Oblasti Fatranského Kriváňa, kde som zorganizoval 210 mužov a s nimi previedol 9 bojových akcií proti ustupujúcemu nepriateľovi. Dňa 9. apríla spojil som sa s armádou.“²⁹ Mezitím měl to štěstí, že se náhodou sešel s manželkou, která se podobně jako on pohybovala mimo Turec s falešnými doklady.

Oddíl Fatranský Kriváň byl zformován rozkazem V. Žingora z 23. února 1945. Nosáková úloha byla zdánlivě prostá – soustředit místní partyzány a převzít velení. :*Brat Ladislav Nosák poveruje sa sjednotením partizánskych jednotiek a zorganizovaním partizánskeho oddielu v pohorí Fatranského Kriváňa.*“ Partyzánské skupiny „sú povinné ihneď podriaďiť sa jeho veleniu. Menovaný veliteľ je oprávnený samostatne rozhodovať vo veciach týkajúcich sa činnosti proti nepriateľovi, ochrany svojej skupiny i miestneho obyvateľstva.“³⁰

²⁵ UHRIN, II. slovenská, s. 100. Datum 2. října uvádí i publikace *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci*, Nákladom Turčianskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, b. m., b. r. (1946), s. 185.

²⁶ HALAJ, Dušan. *Bojom k víťazstvu III.* (sloupková korektura rukopisu.) Toto datum uváděl V. Žingor.

²⁷ *Vlastný životopis poručíka Ladislava Nosáka*, SV, 23. 4. 1945 (kopie v archivu autora).

²⁸ HALAJ, *Bojom*, c. d., Nutno ovšem podotknout, že část peněz pro brigádu se ztratila a pro zpronevěru byl vyšetřován jeden z příslušníků Nosákovy skupiny, přičemž podobné podezření bylo vysloveno i vůči Nosákově – UHRIN, II. slovenská, s. 100, pozn. 62. Údajně konflikt mezi Nosákem a Širokým na sjezdu v roce 1946 měl také tyto kořeny.

²⁹ *Vlastný životopis...*, tamtéž. O nasazení u Krupiny např. ŠTEFANSKÝ, Václav. Slovenské národné povstanie v Turci. In: KEVEŠ, Ján (ed.). *Odboj v Turci (1938-1945)*. Martin : Okresný výbor Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov v Martine, Osveta, 1985, str. 1 a n.

³⁰ *Soubor rozkazů a dokumentů velitele oddílu Fatranský Kriváň*. Originály byly v držení dcery L. Nosáka Ing. Ludmily Haplové, dnešní uložení neznám. Kopie v archivu autora. Zajímavostí je razítko na pověření – *Veliťstvo I. Slovenskej partizánskej brigády generála M. R. Štefánika*.

Komisařem byl jmenován Jozef Fraňo. Oddíl měl mít stav rostoucí od vzniku do dubna od 30 do 120 mužů (což je zhruba polovina stavu uvedeného Nosákem, v té době již poručíkem part.). Měl vysloveně mezinárodní složení a při vzniku jen velmi slabou výzbroj, rozhodně nepostačující na bojové vystoupení. Počínaje 7. březnem 1945 byla změněna organizační struktura brigády. Kromě štábní jednotky byly ustanovena tři oblasti. Oblast III. „Vladimír“ pod Nosákovým velením byla nadřazena partyzánským oddílům v operačním prostoru Kraľovany, ovšem podle všeho se zde tehdy nacházel pouze jeden oddíl („Vladimír“). Teprve později přibyl další („Javornický“).³¹ (V rámci reorganizace byl L. Nosák k tomuto dni povýšen na poručíka). Vytvoření oblastí bylo logickým krokem v situaci, kdy až dvoumetrový sních vlastně vylučoval shromáždění brigády z jednotlivých táborů a její manévry.

„S Lacom Nosákom som sa znovu dostal do kontaktu až potom, keď prišiel do Studenca“, vzpomínal J. A. Sitár. „To musel byť február... ja som tam išiel na inšpekciu týchto táborov jednotiek, čo sú vo Fatranskom Kriváni...“ O vyslání do Banské Bystrice uvedl: „Ja viem, že Laco išiel tam, a potom Laco išiel (pokiaľ som počul) buď s Francúzmi – Lannurienom a Laco sa mal vyskytovať niekde pri Krupine... My sme tu nemali vtedy o ňom správy; viem, že sa spomínalo, že sa má ku nám vrátiť.“³²

Ve složitých podmínkách jak přírodních, tak vojenských (respektive bojových) byly Nosákův návrat k brigádě a velitelské povinnosti bezesporu náročnou situací. Hodnocení Nosáka jako velitele partyzánského oddílu nepovažoval Sitár za jednoduché: „To je otázka pohľadov, čo vlastne partizánske jednotky v zime majú robiť, akým spôsobom prežívajú... po potlačení, respektíve prechodu do hôr vystáva otázka, aká bola bojová činnosť... Je ťažké hodnotiť človeku, ktorý nič také neprežil, akým spôsobom má taká partizánska jednotka pokračovať v boji, ale v podstate by som povedal, že za tých podmienok, ktoré tu boli po páde Bystrice, mali všetky jednotky hlavnú starosť – prežiť. To sú nepredstaviteľné podmienky. To vyplýva z toho rozdielu medzi organizovanou armádou so všetkými službami, s tylom, s pravidelným zásobovaním – lebo napríklad v partizánskej vojne, kto je ranený, nemá nádej, že prežije, pokiaľ je ranený vážnejšie – ten musí zomrieť. Teraz tie hlavné otázky: vôbec mať zbraň, otázka spoľahlivosti streliva – keď s hrôzou zistí, že ide každý tretí náboj z toho automatu, keď dôjde k stretnutí s Nemcom a ten automat puká tak ako sa mu chce. To znamená jedlo napríklad, prespatie... to je problém, neustále dážde, zima, hlad.“

Nemci mali batérie minometov, kdekoľvek videli sebamenší pohyb (a to bolo v celom priestore povstania), tak išla salva z minometov. To znamenalo pohybovať sa výhradne pod krytom lesa, nikdy nie po okraji lesa, po lúkach. Hlad, nedostatok streliva, kázeň – kázeň neexistuje – to, čo sa v armáde chápe ako organizačný poriadok, to neexistuje; tam existuje skutočne dobrovoľné puto. To je jediné, čo tých ľudí spája – spoločne sa chrániť a spoločne prežiť. Žiadne iné puto neexistuje. A to tých ľudí drží pohromade. To znamená – kde tí ľudia spali, neustále mokri, čo jedli, ja si to sám neviem predstaviť, ako vlastne, a teraz sa starať o ranených, čo s ranenými... Bolo treba lopaty, sekyry, pily, lebo strom sa nedá odstreliť flintou ani nožíkom. Muselo sa takéto náradie pozháňať, aby sa bunkry... Musela byť v prvom rade strážna služba. Museli byť nejaké kontakty dolu, aby sa obnovilo a zorganizovalo zásobovanie, aby prišli nejaké zemiaky, fazuľa, prosto najzákladnejšie potraviny. Masť, chleba a t. d. neexistovalo. Krúpy, fazuľa, múka. Z múky sa umiesilo testo, ale kúriť neexistovalo cez deň, lebo by sa miesto hneď identifikovalo. (Ešte doteraz som nevidel, nenašiel, aby sa z tohoto pohľadu historik zaoberal podmienkami partizánskej vojny...)“³³

³¹ UHRIN, II. slovenská, s. 114 a n.

³² SITÁR, tamtéž.

³³ SITÁR, tamtéž.

Zdánlivě okrajový popis ve skutečnosti významně definuje podmínky, v nichž Ladislav Nosák po návratu ke své brigádě organizoval oddíl Fatranský Kriváň. Vrátil se koncem ledna 1945, 23. února byl pověřen velením tomuto oddílu „s úlohou sjednotiť menšie jednotky v pohorí Fatranského Kriváňa.“³⁴ (Jeho manželka vzpomínala, že byla jednou z partyzánských spojek.³⁵) „Fatranský Kriváň mal viaccej táborov. Tam išlo o to, že tam boli dva také... tam šlo o to vzájomné podriadenie sa, lebo niekto chceli existovať samostatne. Všetak napríklad to bola otázka zásobovania, pokiaľ sa zorganizovalo po tých obciach, to zase bolo s nasadením života, a trebárs týchto zásob sa nemohol zmocniť jeden tábor a druhý nemá nič, A takéto tendencie tu boli. To znamená – museli sa začleniť naspäť do zväzku brigády, a museli uznať, že existuje brigáda a museli uznať isté regule, napríklad konkrétne pre prežitie, zásobovanie, neuvedenie do nebezpečenstva, stopy a t. d. Bolo samozrejme organizovať tak – lebo Nemci robili trestné výpravy – pokojne mohli prísť po stopách: prídu do tábora a jednoducho ten tábor vyhladia, ako sa nám stalo... inšpekcia mala za cieľ preveriť vlastne stav, aký tam je, a obnoviť ten stav brigády... Tábory museli odpovedať a odpovedali tým základným požiadavkom, pretože bez ohľadu na to, či ich uznali, ak ich uznali, prežili. To bola nevyhnutná požiadavka sebazáchovy. Nemohli jednať inak.

I u Laca Nosáka boli v jednom tábore také excentrické... áno, viem, ten veliteľ tábora do dneška spomína, že sme na seba vytiahli revolvery, keď som tam prišiel na inšpekciu, dnes to dáva k dobru. Je možné, že tam niečo škripalo. V podstate išlo o to, aby neboli ohrození tí, ktorí obnovili zásobovanie dolu v dedinách, lebo im išlo o život, a aby sme efektívne nejaké zásoby dostali, a aby tie zásoby boli rozdelené – lebo nemali sme kde čo zobrať – spravodlivo na jednotlivé tábory.³⁶

Nejednoduchou situáci, do níž L. Nosák dorazil, zřejmě komplikovaly i některé personální problémy: bývalý příslušník oddílu Dušan Jančovič se k nim vyjádřil sice zdrženlivě, ale přesto zřetelně – a i zde bylo vidno, s čím vším se musel Nosák jako velitel vyrovnávat a jak musel některé problémy řešit možná i v rozporu s vlastními představami. Podle Jančovičovy vzpomínky „Ladislav Nosák bol veľmi šikovný, schopný. Bolo na ňom vidno, že má maturitu. Už v horách bolo zrejme, že je dobrodruh. Udržoval čudné styky, stalo sa i to, že do tábora priviedol akýchsi veľkostátkárov, musel sa ich však rýchlo zbaviť.“³⁷ A navíc se musel Nosák vyrovnávat i s nechutí některých skupin podřídit se jednotnému velení. Ale jak si vzpomínal gen. Fraňo, opakované prověrky oddílu dopadly dobře.

„Vtedy boli mimoriadne vysoké snehy. A ísť v takýchto snehoch, to je dneska ťažko si predstaviť. Dá sa väčšinou ísť iba v noci, cez deň je problematické, čiže nejaké spojenie medzi skupinami bolo iluzórne. To väčšinou boli izolované ostrovy, kde si každý sám zriadil vlastné podmienky pre prežitie“.³⁸ Je tedy zcela evidentní, že pokud měl Nosák za úkol tyto skupiny nejen jednorázově spojit, ale především jako velitel zodpovídat za jejich bezpečí, životaschopnost a také (to asi hlavně) za jejich bytí podmínkami omezenou bojeschopnost, musel projevovat nejen odhodlání, ale i dostatek rozhodnosti, předvídavosti i fyzické kondice. „Za všetko sa teda musí platiť nezmernou námahou, napríklad pochodovať 15-20 hodín snehom, ktorý je po pás, po prsia. Aká je rýchlosť postupu? Ak sú Nemci vybavení lyžami, aké sú šance? Teraz pre tie potraviny pre 30, 50, 60 ľudí sa musí raz za mesiac do tej dediny.

³⁴ Slovenský ..., heslo Nosák, tamtéž.

³⁵ NOSÁKOVÁ-SMIEŠKOVÁ, tamtéž.

³⁶ SITÁR, tamtéž.

³⁷ JANČOVIČ, Dušan, rozhovor s autorem, 1986, archiv autora. D. Jančovič měl ovšem specifický pohled – byl přesvědčeným členem KSS a stranickým funkcionářem, takže posuzoval problém celkem logicky i z třídního hlediska a možná i pod starým vlivem soudu a rozsudku.

³⁸ SITÁR, tamtéž.

*A zanechávajú za sebou stopa v tom snehu. Akým spôsobom zviest' toho prenasledovateľa, aby po tých stopách neprišiel za mnou? Aby prišiel niekam inam? Na holiach znamenalo dôjsť z jedného tábora do druhého ísť minimálne snehom 6, 7, 8 hodín. V bunkroch sa kúri len v noci. Jedlo sa len raz za deň, varili sa najprimitívnejšie jedlá – napríklad múka opečená na kameni, alebo krúpy, hrach, fazuľa uvarené vo vode, masti nebolo, soli nebolo, chleba nebolo.*³⁹

Jednoduché nebylo ani velet jednotce, ktorá de facto neměla dostatek výzbroje. Oddíl začínal s devatenácti puškami, dvěma samopaly a jedním lehkým kulometem a téměř po celou dobu existence dosáhl vyzbrojení jen pro polovinu mužstva. Přitom se skládal ze šesti národností, což samo o sobě mohlo vést k napjaté situaci už vzhledem na to, že v něm byli i Maďaři, Rumuni a Rakušan.⁴⁰ (K postupnému dozbrojení oddílu zřejmě došlo až těsně před příchodem osvobodovacích jednotek – v té době, 9. dubna 1945, se uvádí 210 příslušníků, 184 pušek, 11 samopalů a 8 lehkých kulometů.⁴¹)

26. února dorazil Ladislav Nosák s pomocí spojky do doliny Studenec, kde zřídil štáb oddílu. Úkoly už měl přiděleny: po zorganizování oddílu a jeho začlenění do brigády přepadat dopravu v úseku Sučany – Kľačany. Obdržel od velitelství brigády nevyplněné formuláře legitimací a orazítkované potvrzenky na odběr potravin spolu se 40 000 korun. V tom čase shromáždil 27 partyzánů a v Sučanech zorganizoval Revoluční národní výbor, zajišťující aktivní pomoc oddílu. První starostí bylo (kromě materiálního zabezpečení) vykopat zemianky a ubytovnu pro větší počet občanů, neboť se předpokládaly dlouhodobé boje v okolí. Opevňoval doliny, připravoval zásoby a bojové akce. Tyto práce trvaly do 16. března,⁴² další den už začalo bojové nasazení, přičemž platil striktní zákaz boje v osadách, pokud nešlo o zcela nevyhnutný případ. Hlídka pod velením komisaře Fraňa úspěšně zaútočila u kľačanského tunelu na dvě německá auta a zabila důstojníka a pět vojáků. Další bojovou akcí byla přestřelka hlídky s německou jednotkou 26. března, kdy mělo padnout jedenáct Němců. Již předtím, 10. března, se část oddílu pod Nosákovým velením pokusila útokem na železniční stanici Vrútky získat zbraně, ale neúspěšně. Vzhledem na slabou výzbroj probíhala hlavně hlídková činnost, úspěšné bylo vyhození železobetonového mostu u Turan (2. dubna), přepad německé kolony a vyřazení čtyřiceti šesti německých vojáků a zničení čtyř vozů s municí (8. dubna). 9. dubna 1945 došlo pod Nosákovým velením k navázání dotyku se 4. československou brigádou a ve vzájemné spolupráci k obsazení Turan. Asi poslední úspěšnou akcí Fatranského Kriváně bylo odminování železnice a přepad německého opevnění během přechodu fronty.⁴³

O způsobu řízení činnosti oddílu a velení vypovídají posádkové rozkazy vydávané štábem oddílu. První vyšel 13. března 1945. Stanovil posádkového dozorcího důstojníka a bojové družstvo stavící stráž. Rozkazem č. 2 z 29. března byli určeni velitel stráže a strážní, „Dnešný stav posádky: 26 mužov, 1 nem. dolu.“ Současně bylo nařízeno stavět přes den stráž na Velký pátek „dolu v doline od 8 hod – 14 hod.“ Dočasně byl jmenován výkonný posádky. Část oddílu dostala rozkaz přesunout se „do Horného bunkera“ a skupině byl určen velitel se zástupcem. „Zakazujem: Od dnešného dňa bez dovoľenia posádkového veliteľa opustiť posádku. Vždy, kto bude chcieť ísť preč, deň predtým bude žiadať o dovoľenie opustiť posádku. S okamžitou platnosťou zakazujem čo najprisnejšie akékoľvek svojvoľné strieľanie. Výstrel povolí iba veliteľ odriadu. Závady: Zistil som že mužstvo stáva neskoro a tým sa potom

³⁹ SITÁR, tamtéž.

⁴⁰ UHRIN, II. slovenská, s. 131 a n.

⁴¹ HALAJ, Bojom.

⁴² HALAJ, Bojom. D. Halaj v rukopise zjevně nesprávně uvádí spojení s Rudou armádou místo I. ČSAS.

⁴³ UHRIN, II. slovenská, s. 131 a n.

zdržuje práca. Preto počínajúc dnešným dňom nariaďujem. Kuchára alebo jeho zástupcu zobudí veliteľ stráže alebo strážny o 6 hod., tak aby bola káva hotová o $\frac{1}{4}$ na 8., budiček ostatného mužstva je $\frac{1}{2}$ 7 hod. Nástup k rozkazu, ktorý bude bývať denne o $\frac{3}{4}$ 8 hod a nástup do zamestnania o 8 hod. Ten kto bude chorý, hlási sa u veliteľa stráže.“ Spolu s tým nařídil systém signalizácie činností píšťalkou včetně vyhlásení poplachu. 30. března byl vydán zákaz vzdálit se bez povolení na více než 50 kroků od tábora, současně bylo stanoveno tímto dnem disciplinární konání za přestupky. Dále: „Zakazujem všetkým mužom, ktorí bývajú v hornom bunkeri vylievať alebo už hoci čím znečisťovať tečúcu vodu, nakoľko táto sa potom používa na varenie a pitie. O dodržiavanie tohoto zákazu činím zodpovedného veliteľa bunkera. Zistil som, že veliteľia stráže a strážny neplnia presne svoje povinnosti: napríklad veliteľ stráže zaspí a stráže sa vymieňajú sami, tiež kto má stráž, musí byť po celú dobu oblečený a obutý aby bol pripravený v každý okamih – ináč upozorňujem na povinnosti vel. stráže a strážnych.“ Současně – pro případ napadení nepřítelem – rozdělil mužstvo do družstev. Dalším rozkazem 31. března stanovil množství střeliva (60 nábojů na muže, 6 zásobníků na kulomet) a nařídil dodržovat zatemnění v bunkrech. Později – zjevně se projeví příznaky brzkého boje, československé jednotky postupovaly již od Lubochně na západ – nařídil posunutí stráží dále od tábora a povinnost mužstvu spát oblečené, „aby mohlo byť nasadené každý okamih... mužstvo je povinné bezpodmienečne poslúchať svojich veliteľov.“ 6. dubna nařídil další zpřísnění služeb, „Od dnešného dňa pokladá sa part. skupina Fatr. Kriváňa za úradnú skupinu partyzánsku, nakoľko sme začali boj proti nepriateľovi, preto upozorňujem všetko mužstvo... kto sa prehreší môže byť ľahko postavený k múru a odstrelený.“ 8. dubna nařídil stavět podstatně zesílenou stráž. Z uvedených textů průkazně plyne, jaké úsilí musel Ladislav Nosák vynakládat na vybudování a udržení potřebné disciplíny, aby splňoval jisté standardy brigády (vyplývající i ze vzpomínky J. A. Sitára). V extrémně těžkých životních podmínkách oné zimy však jiné cesty nebylo, nehledě již na podmínky bojové. Snažil se o všestranné udržení kázně – např. na nošení zbraně byl potřebný doklad, pohyb mimo tábor pouze s povolením, striktní rozdělení bojovníků do menších jednotek, vydávání písemných rozkazů na vykonání bojové akce, vyhodnocování „vyplnění bojového rozkazu“. Současně byla vedena evidence účtů za potraviny, získané v obcích – potvrzuje to vyúčtování Místního národního výboru v Turanech z 20. června 1945.⁴⁴

Po skončení bojů a sestoupení partyzánské brigády z hor „...všetky zbrane brigády boli sústredené... na príkaz Vila Žingora sme tieto zbrane my odvážali do kaštiela v Trebostove... to bolo, až keď som ja demobilizoval. Mali sme za úlohu... odviezť to do Trebostova, tam sme išli na kávu k domácej panej, a keď sme vyšli, bolo auto prázdne... štyri plné Kánady (rozuměj vozidla z UNRRA – pozn. autora) zbrani brigády sme uložili v Trebostove. Nepýtali sme sa veliteľa načo, prečo, a t. d., partizáni odložili zbrane. Tiež sme to nikomu nehovorili. A tieto zbrane boli odložené až do roku 1949.“⁴⁵ Nosák byl postupně vyznamenán Řádem SNP I. tř. a Československým válečným křížem 1939.⁴⁶

Návrat Ladislava Nosáka do–velmi krátkého – mírového života nebyl právě přímočarý. Po krátkém působení ve funkci velitele NB-2 a současně zástupce oblastního velitele NB v Žilině odešel do hospodářských funkcí a v roce 1949 nastoupil (oficiálně proto, aby mohla manželka z důvodu plicního onemocnění změnit prostředí) roční neplacenou dovolenou. Zda již v té době věděl, že je v hledáčku Státní bezpečnosti, není zřejmé. Ovšem jeho vztah k Viliamu Žingorovi a pravděpodobně i sdílení názoru, že partyzáni by měli mít právo spo-

⁴⁴ HAPLOVÁ, tamtéž.

⁴⁵ SITÁR, tamtéž.

⁴⁶ ŠTAIGL, *Generáli*.

lurozhodovat o spoločensko-politickém vývoji, mohly byť jedním z hlavních dôvodů snahy stáť se méně nápadným. Po zjištění na prelomu let 1949 – 1950, že je po něm vyhlášeno pátrání, přešiel do jakési poloilegality. Měnil místa pobytu, ale přitom se prokazoval doklady na vlastní jméno. Zatčen byl koncem května 1950. Byl vyšetřován a obviněn jako jeden z hlavních podezřelých spolu s Viliamem Žingorem a dalším velitelem jednotky v II. PB M. R. Štefánika Samuelem Bibzou. Případ Turiec byl rozpracován již v roce 1948 a postupně zahrnul 113 vyšetřovaných,⁴⁷ takže bylo nutné pro hlavní proces vyčlenit ty, které StB považovala za nejdůležitější. Nosák byl tedy mezi nimi s absurdními obviněními. Jednou z rozhodujících součástí obvinění byla příprava ozbrojené akce, jež údajně měla přilákat pozornost Západu: „*Chcel som obsadiť Turč. Sv. Martin na tri dni a tak upozorniť zahraničie na našu činnosť*,“ musel Nosák vypovídat během soudního procesu.⁴⁸ Je smutným paradoxem Nosákovy odbojové činnosti, že plán, na němž aktivně spolupracoval na jaře 1939, byl prakticky zkopírován do tohoto procesu. Jenže tehdy za něj byl odsouzen na 18 měsíců žaláře, nyní spolu s dalšími obviněními na základě provokací a konstrukcí StB vedl k trestu smrti. Po monstrprocesu, jenž skončil před tehdejší Státním soudem v Bratislavě po čtyřdenním hlavním pojednávání 21. října 1950, byl Ladislav Nosák jako jeden ze tří hlavních obžalovaných odsouzen. Kvalifikace trestného konání zněla: spolčení za účelem pokusu o zničení lidovědemokratického zřízení, organizování branných a pomocných sil zvláštní měrou ohrožujících státní zřízení, vyzvídání státního tajemství ve prospěch cizí moci; dopustil se tedy údajného zločinu velezrady a vyzvědačství. Rozsudek zněl na trest smrti a peněžní trest 50 000 Kčs.⁴⁹ Soud se samozřejmě nezajímal o charakter vyšetřování, takže nikdy nepadla ani zmínka o brutalitě a dlouhodobém mučení, jimiž byla přiznání vynucena. Stejně tak se pochopitelně nesměla objevit ani zmínka o tom, že celý případ byl vyfabrikován na základě dalekosáhlé provokace prostřednictvím skupiny agentů StB. Příprava byla vykonána v časných ranních hodinách 18. prosince 1950 v bratislavské věznici.

Trvalo dlouhých sedmáct let, než si tlak rodin a politický zájem nejvyšších míst vyžádaly obnovu procesu. V dubnu roku 1967 Předsednictvo ÚV KSČ podalo návrh na obnovu procesu.⁵⁰ Krajský soud v Banské Bystrici v březnu 1968 v plném rozsahu rozsudky – t. j. včetně nad Ladislavem Nosákem – pod č. j. TS 3-57/50 zrušil. Nosák se nepochybně nechal zatáhnout do některých aktivit, které mohly nést momenty trestnoprávnosti. Jenže to, za co byl odsouzen, shrnul rehabilitační soud takto: „*Hoci išlo o vyprovokovanú činnosť, z vykonaných dôkazov nevyplýva subjektívny zámer obžalovaného porušiť záujmy uvedené v zákone*.“⁵¹ Byla to však jen neúplná rehabilitace, plně rehabilitace a především vrácení pošpiněné cti bojovníka proti fašismu se Ladislav Nosák dočkal až v roce 1994, kdy byl prezidentem republiky povýšen do hodnosti generálmajora in memoriam.⁵²

⁴⁷ JABLONICKÝ, Jozef. Případ Turiec. In *Podoby násilia*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 156 a n. PEŠEK, J., *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1996, s. 65.

⁴⁸ *Proces proti velezradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Žingor a jeho spoločníci pred Štátnym súdom: Poverenieťvo spravodlivosti 1950*, s. 20. K autorství této děsivé publikace se až v roce 1990 přiznal Ladislav Mňačko. Text této brožury plně odpovídá znění soudního spisu.

⁴⁹ *Proces*, s. 94.

⁵⁰ DVOŘÁK, Pavel. *Kto zabil Viliama Žingora?* Budmerice : RAK, 1994, s. 132, 138.

⁵¹ LETZ, Róbert – MATULA, Pavel (eds.). *Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 261.

⁵² ŠTAIGL, *Generáli*.

S. V. CHYTKA: GENERALMAJOR IN MEMORIAM LADISLAV NOSÁK
IM WIDERSTAND

Die Persönlichkeit von Ladislav Nosák – einem bedeutenden Vertreter des Widerstands in der Slowakei und Teilnehmer am Slowakischen Nationalaufstand – erregte die Aufmerksamkeit der Historiker bisher vor allem im Zusammenhang mit seinem tragischen Schicksal im fingierten Prozess gegen Viliam Žingor. Genau aus diesem Grund konzentriert sich der Autor auf die Darstellung seiner Widerstandsaktivitäten in der Zeit der Slowakischen Republik 1939 – 1945. Bereits 1939 beteiligte sich Ladislav Nosák aktiv am sogenannten Aufstand von Ružomberok, wofür er 1940 verurteilt wurde. Dennoch setzte er seine Widerstandsaktivitäten fort. Die Vorbereitungen für den Widerstand in der Region Turiec erreichten im August 1944 ihren Höhepunkt. Am 25. August wurde Nosák zum Stabschef der Zweiten tschechoslowakischen Partisanenbrigade von General M. R. Štefánik ernannt. Anfang September 1944 wurde er u.a. Mitglied des Bezirks-Nationalausschusses in Martin. In den folgenden Wochen nahm er an den Verteidigungskämpfen „seiner“ Partisanenbrigade in der Region Turiec teil. Nach der militärischen Niederschlagung des Aufstandes versteckte sich Nosák an verschiedenen Orten. Erst Ende Januar 1945 nahm er Kontakt zu seiner eigenen Partisanenbrigade auf und organisierte im folgenden Monat eine Partisaneneinheit in der Gegend von Fatranský Kriváň. Die Einheit mit dem gleichlautenden Namen (Fatranský Kriváň) führte unter schwierigen Wetter- und Geländebedingungen Kampfhandlungen durch. Nach dem Frontübergang und dem Ende des Zweiten Weltkriegs nahm Ladislav Nosák am zivilen Leben teil. Er wurde 1950 aufgrund von erfundenen Anschuldigungen im Prozess gegen Viliam Žingor und Co. hingerichtet.

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archív a archívne pramene / Archives and Archives sources

Archiv bezpečnostních složek MV ČR Praha.

Archív Múzea SNP Banská Bystrica, UŠPH, f. 121.

Vojenský archív – Centrálna registratúra Trnava, kmenový list.

Vojenský historický archív Bratislava, f. VV2 – VDO2, f. MNO Slov.

Archív autora/Author's Private Collection

Rozhovory, vzpomínky, kopie písemností

NOSÁKOVÁ-SMIEŠKOVÁ, Elena, 1988.

ČIKEL, Elemír, 1983.

ZÁTURECKÝ, Ladislav, 1983.

RAŠLA, Anton, gen. JUDr., 1988.

SITÁR, Ján Alexander, asi 1990.

MUCHA, Pavol.

JANČOVIČ, Dušan, 1986.

Soubor rozkazů a dokumentů velitele oddílu Fatranský Kriváň. Originál JUDr. L. Haplová, kopie v archivu autora.

Vlastný životopis poručíka Ladislava Nosáka, SV, 23. 4. 1945, kopie v archivu autora.

Dotazník pro Slovenský biografický slovník, vyplněný E. Nosákovou-Smieškovou, opis v archivu autora.

Edície prameňov a publikované pramene/ Source editions and Published editions

Letz, Róbert – Matula, Pavel (eds.). *Dokumenty k procesu s Viliamom Žingorom a spol.* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009. ISBN 978-80-89336-15-2.

Žingorov proces. Filmový dokument Československé televize, Bratislava, 1968.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie, štúdie a články v časopisoch / Monographs, Articles in Journals

DVOŘÁK, Pavel. *Kto zabil Viliama Žingora?* Budmerice : Rak, 1994. ISBN 80-85501-03-1.

GIACH, Michal (ed.). *Turčianske obce v odboji (1938 – 1945)*. Martin : Osveta, 1989. ISBN 80-217-0050-5.

HALAJ, Dušan (ed.). *Protifašistický odboj na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Martin : Osveta, 1980.

HALAJ, Dušan. Príspevok k bojovej činnosti 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika v Rajeckej doline (september 1944). In: *Zborník Múzea Slovenského národného povstania* 2. Martin : Osveta, 1977.

HALAJ, Dušan. *Bojom k víťazstvu III.* (slupcová korektura rukopisu).

CHŇOUPEK, Bohuš. *Banderovci*. Bratislava : Smena, 1989.

CHYTKA, Stanislav (ed.). *Ružomerská vzburá 1939*. Zborník vystúpení zo seminára 11. 6. 1999, Ružomberok : Mesto Ružomberok, 2000. ISBN 80-968005-2-3.

CHYTKA, Stanislav. Podmínky a formování protifašistického odboje v dolním Liptově (jaro 1939). II. In: *Zborník Múzea Slovenského národného povstania*, roč. 15. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 1990. ISBN 80-217-0202-8.

JABLONICKÝ, Jozef. *Podoby násilia*. Bratislava : Kalligram, 2000. ISBN 80-7149-356-2.

MAŤOVČÍK, Augustín (ed.). *Slovenský biografický slovník*, IV. zv., M – Q, Matica slovenská Martin, 1990. ISBN 80-7090-070-9.

PEŠEK, Jan. *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1996.

PLEVZA, Viliam – VLADÁR, Jozef – ŽIŠKOVÁ, Moroňová, Katarína (eds.). *Dejiny Slovenského národného povstania. Encyklopédia odboja a SNP* 2. vydanie. Bratislava : Pravda, 1985.

Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci, Nákladom Turčianskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, b. m., b. r.

Proces proti vелеzradným fabrikantom, veľkostatkárom a zapredancom. Povereníctvo spravodlivosti, 1950.

ŠTAIGL, Jan a kol. *Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2012*, 2. aktualizované a spresnené vydanie. Bratislava : MAGNET PRESS SLOVAKIA v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2012. ISBN 978-8089169-25-2.

ŠTEFANSKÝ, Václav. Slovenské národné povstanie v Turci. In: *Odboj v Turci (1938-1945)*. Martin : Osveta, 1985.

UHRIN, Marian a kol.: *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009. ISBN 978-80-970238.

Internetové zdroje /Internet sources

<https://www.upn.gov.sk/sk/18-21-oktober-1950-proces-s-viliamom-zingorom-a-spol/>.

<https://www.vtedy.sk/vykonstruovany-proces-odsudil-partizanskeho-velitela-viliama-zingora-na-smrt-obesenim>.

O autorovi /About the author

PhDr. Stanislav V. CHYTKA

Malé Tatry 21, 034 01 Ružomberok

e-mail: stnslvchytka@gmail.com

BIBLIOGRAFIA

PROTINACISTICKÁ REZISTENCIA NA SLOVENSKU V ROKU 1944 V NOVODOBEJ HISTORIOGRAFII – VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA PRÁC PUBLIKOVANÝCH V ROKOCH 2003 - 2023

Božena ŠEĎOVÁ

Prvé desaťročie po páde komunistického režimu v roku 1989 a vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 v publikačnej tvorbe charakterizuje „historický i nehistorický boom“ dovtedy skresľovaných, obchádzaných a tabuizovaných tém slovenských dejín vrátane obdobia vojnovnej Slovenskej republiky, protinacistického odboja a jeho vyvrcholenia v Slovenskom národnom povstaní a v následných partizánskych bojoch. Naopak, publikačná tvorba v uplynulom dvadsaťročí nového tisícročia sa vyznačuje vyváženším a rovnomernejším tematickým pokrytím, prehĺbením viacdimezného historického poznania. Okrem základných nosných tém sa historici zaoberali tiež čiastkovými témami, svojich spracovateľov si našli aj regionálne udalosti, biografie a prišlo k prehodnoteniu zástoja mnohých významných osobností, rozšírila sa spomienková dokumentácia, prepojenosť histórie a dejepisectva a podobne. V neposlednom rade sa obrúsili hrany medzi hlavnými názorovými prúdmi, pôvodne spôsobenými vstupom exilových historikov na domácu publikačnú scénu.

Osemdesiate výročie jednej z najvýznamnejších udalostí modernej slovenskej histórie – Slovenského národného povstania – je príležitosťou aj na zosumarizovanie spracovaných výsledkov historického výskumu, článkovej a memoárovej faktografie, polemík a iných žánrov, vďaka ktorým tieto udalosti rezonujú aj vo vedomí širšej slovenskej spoločnosti.

Predkladaný bibliografický výber obsahuje práce slovenskej, českej, prípadne inej proveniencie publikované v rokoch 2003 až 2023. Bibliografiu sme rozdelili do niekoľkých tematických častí, pričom v každej z nich sú najskôr uvedené knižné monografie, za ktorými nasledujú vedecké štúdie, state, materiály, dokumenty, biografie z časopisov a zborníkov a poslednú skupinu tvoria články a drobné príspevky v periodickej tlači. Do tejto skupiny sú zaradené aj niektoré na prvý pohľad málo výpovedné útvary, dotvárajú však komplexnejší publikačný obraz.

Zaradenie mnohých prác sa ukázalo ako komplikované, pretože ich autori sa venovali v rámci použitej štruktúry bibliografie súčasne dvom, prípadne viacerým témam. V takomto prípade sa nachádzajú len v jednej časti. Pokiaľ bola tematizácia zborníkov širšia, jednotlivé príspevky sme nerozpísali samostatne, ale sme uviedli kompletný obsah zborníka na jednom mieste. Do bibliografie nebolo možné zaradiť aj viaceré práce, ktorých časť je venovaná odboju v rámci širšieho tematického zamerania a širšieho rozpätia rokov. Nezahrnuli sme tiež spracovania a zobrazenia udalostí a povstaleckého odkazu v literárnej a inej umeleckej tvorbe, katalógy výstav, nekrológy, pamätnice, publicistické spracovania a podobne.

Predkladaná bibliografia odzrkadľuje posun slovenskej historiografie v bádani a spracovaní problematiky domáceho slovenského protifašistického odboja, v jeho objektivizácii, prezentuje tiež rôznorodosť názorov na Povstanie, na jeho ciele, priebeh a vplyv na povojnový vývoj. Poukazuje taktiež na zmysel a význam odkazu povstaleckého dedičstva na formovanie širšieho historického povedomia a slovenskej historickej pamäti týkajúcej sa takej dôležitej udalosti moderných slovenských dejín, akou bolo Slovenské národné povstanie.

Zároveň poukazuje na konkrétne biele miesta a potrebu prehodnotenia určitých udalostí a osobností.

Sme si vedomí, že problematikou domácej protinacistickej rezistencie v roku 1944 sa zaoberajú aj ďalší autori v tematicky i časovo širšie koncipovaných publikáciách, zaradenie do bibliografie by si však vyžadovalo príslušné stranové vyselektovanie, čo nebolo možné z priestorového a ani časového dôvodu.

Do nasledujúceho bibliografického súpisu sme sa snažili zahrnúť všetky dôležité práce publikované v predmetnom dvadsaťočí. Ak sme niektoré, ktoré sa danou problematikou zaoberajú samostatne, opomenuli, uvítame každý relevantný podnet na jeho doplnenie.

Prípravy ozbrojeného vystúpenia

JABLONICKÝ, Jozef: Samizdat o odboji I. Štúdie a články. Bratislava : Kalligram, 2004. – 525 s. : reg. ISBN 80-7149-681-2.

JABLONICKÝ, Jozef: Samizdat o odboji II. Štúdie a články. Bratislava : Kalligram, 2006. – 710 s. : reg. ISBN 80-7149-781-9.

MATHÉ, Svätoslav: Pokus povstaleckej koalície. Martin : Matica slovenská, 2015. – 71 s. ISBN 978-80-8115-204-7.

MURÍN, Gustáv: Povstanie : 60 dní národa I. august – čas príprav. – Bratislava : Magnet Press Slovakia s.r.o., 2022. – 134 s. : fotogr., pram. a lit. ISBN 978-80-89169-82-5.

* * *

ARPÁŠ, Róbert: Slovenská otázka v odboji. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945). Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2006, s. 32-41. ISBN 80-8083-341-9.

BYSTRICKÝ, Jozef: Golian a vojenský plán povstania. In: TÓTH, Dezider (ed.): Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana, Banská Bystrica 31. 10. 2006 : Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Banská Bystrica

: Múzeum SNP, 2008, s. 61-81. ISBN 978-80-970072-4-9.

BYSTRICKÝ, Jozef: Dokumenty o delegácii SNR a Vojenského ústredia a jej rokovaní s predstaviteľmi velenia Červenej armády v auguste 1944. In: MIČEV, Stanislav a kol.: V perimetri zameriavača : Kapitoly z dejín Slovenska v druhej svetovej vojne, venované k 70. narodeninám PaedDr. Jána Stanislava, CSc. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, s. 248-270. ISBN 978-80-89514-06-9.

BYSTRICKÝ, Jozef: Slovenská armáda v plánoch československého ministerstva národnej obrany v Londýne v rokoch 1943 – 1944. In: PEŠEK, Jan a kol.: Kapitoly najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc. – Bratislava : Historický ústav SAV, 2006, s. 18-32.

FREMAL, Karol: Cesta k zjednocovaciemu zjazdu. In: Druhá svetová. Časopis o moderných dejinách Slovenska. – Roč. 9, č. 1-2 (2014), <http://www.druhasvetova.sk/2015/01/10/cesta-k-zjednocovaciemu-zjazdu/>.

FREMAL, Karol: Politické a hospodárske prípravy SNP a nekomunistický odboj. In: FREMAL, Karol: Nekomunistický odboj na Slovensku v rokoch 1938 – 1944. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2021, s. 106-153. ISBN 978-80-89514-98-4.

CHOVANEC, Jaroslav: Štátoprávne koncepcie o Slovensku v kontexte Slovenského národného povstania. In: Vojenská história. – Roč. 23, č. 3 (2019), s. 174-199.

CHYTKA, Stanislav V.: Málo známy dokument o Slovenskej národnej rade. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 5, č. 2 (2016), s. 53-58 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Prípravy ozbrojeného povstania a nemecká okupácia. In: Klubert, Tomáš: Slovenská armáda v druhej svetovej vojne slovom a obrazom. - Bratislava : Perfekt, a.s., 2016, s. 185-192. ISBN 978-80-8046-773-9.

LUBA, Miroslav: Vianočná dohoda : Prvý programový dokument povstaleckej SNR. In: Bojovník. – Roč. 50, č. 26 (2005), s. 10 : fotogr.

MEDVECKÝ, Matej: Ústredňa štátnej bezpečnosti a prípravy SNP. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter – MIČKOVÁ, Zuzana: Ekonomické predpoklady SNP a činnosť hospodárskych inštitúcií na povstaleckom území. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 12, č. 1 (2023), s. 22-27 : fotogr.

MIČEV, Stanislav: Príprava Slovenského národného povstania a otázka obnovy Československa. In: PEKNÍK, Miroslav a kol.: Republika Česko-Slovensko : Od monarchie k vlastnému štátu. Ilúzie verus realita II. časť. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Veda, 2021, s. 264-280. ISBN 978-80-224-1891-1.

STANISLAV, Ján: Ján Golian a Vojenské ústredie. In: TÓTH, Dezider (ed.): Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana, Banská Bystrica 31. 10. 2006 : Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 37-58. ISBN 978-80-970072-4-9.

SYRNÝ, Marek: Odpor proti režimu a Povstanie. In: ROGULOVÁ, Jaroslava (ved. red. zv. a ved. aut. kol.): Slováci a druhá svetová vojna : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIIIa. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2015, s. 262-303. ISBN 978-80-8119-093-3.

SYRNÝ, Marek – ARPÁŠ, Róbert: Štruktúra, aktivity a ciele domácich opozičných a odbojových skupín; Slovenské národné povstanie. In: HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan a kol.: Slovensko v 20. storočí 4. Slovenská republika 1939 – 1945. Bratislava : Veda, 2015, s. 358-392. ISBN 978-80-224-1351-0.

ŠEVČÍKOVÁ, Mária: Ilegálna povstalecká Slovenská národná rada. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Triumf pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 131-136. ISBN 80-88945-85-2.

ŠEVČÍKOVÁ, Mária: Povstalecká Slovenská národná rada. (Na okraj problematiky). In: LACKO, Martin (zost.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II. Zborník príspevkov z druhého sympózia Katedry histórie FF UCM Trnava, Lúka 9. – 10. apríla 2003. – Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2003, s. 159-177.

ŠIMUNIČ, Pavel: Povstalecká Slovenská národná rada. In: PEKNÍK, Miroslav a kol.: Slovenské národné rady a cesta k parlamentarizmu. - 2. rozš. vyd. - Bratislava : Veda – Ústav politických vied SAV, 2008, s. 127-164.

ŠTEFANSKÝ, Václav – CSÉFALVAY, František: Od rezistencie k povstaniu. In: CSÉFALVAY, František a kol.: Vojenské dejiny Slovenska V. zv. 1939 – 1945. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 155-163. ISBN 978-80-89169-16-0.

* * *

BYSTRICKÝ, Jozef (pripr.): Prejav p. Dr. V. Šrobára, predsedu Slovenskej národnej rady : Svedectvo z archívov – výpis zo zápisnice slávnostného zasadnutia SNR. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 62, č. 24 (2017), s. 8 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Pripomenuli sme si 75. výročie Vianočnej dohody (5. – 6. časť) : Vytvorenie vojenského ústredia SNR a príprava ozbrojeného povstania; Predstava a skutočné prípravy ozbrojeného povstania. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 64, č. 5 – 6 (2019), s. 9 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Vznik Vojenského ústredia : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 1 (2022), s. 46 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Vojenský plán povstania : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 2 (2022), s. 46 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Vojenské ústredie a Červená armáda : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 3 (2022), s. 46 : fotogr.

PAULIAK, Ervín: Slovenská národná rada pred SNP. 1.-6. – In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 49, č. 14 – 19 (2004), s. 7, 6, 7, 5.

MEDVECKÝ, Matej: Prípravy Slovenského národného povstania : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 29, č. 6 (2021), s. 46 : fotogr.

MÍČEV, Stanislav: Ako sa formoval anti-fašistický blok. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 22 – 23 (2022), s. 6-7, 1 a 7 : fotogr.

ŠMIHULA, Vladislav: Vznik a pôsobenie SNR počas vojnového Slovenského štátu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 48, č. 25 – 26 (2003), s. 7, 6.

Slovenské národné povstanie a protipovstalecké nasadenie

CAMBEL, Samuel: Hospodárske pomery v Slovenskom národnom povstaní. – Banská Bystrica : Trian, 2003. – 170 s. : fotogr. ISBN 80-88945-69-0.

CSÉFALVAY, František – MÍČEV, Stanislav: SNP. Deň po dni. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012.– 107 s. : fotogr. ISBN 978-80-89514-18-2.

CHOVANEK, Jaroslav: Slovenské národné povstanie – východisko k slovenskej národnej štátnosti : (K 75. výročiu SNP). – Martin : Matica slovenská, 2019. – 308 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-8128-241-6.

KLUBERT, Tomáš: Smrť sa volá Schill. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014.–242 s. : tabl., fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-89335-69-5.

LACKO, Martin: Slovenské národné povstanie 1944. Bratislava : Slovart, 2007. – 221 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-8085-575-8.

LACKO, Martin (zost.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov III. Povstanie roku 1944. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie FF UCM Trnava, Lúka 21. – 22. máj 2004. – Trnava : Merkury, 2003. ISBN 80-89034-75-6. Obsah: *Lacko, M.*: 29. august 1944 – rozporné miesto našich dejín nielen pre historikov (Namiesto úvodu), s. 9-17; *Podolec, O.*: Ticho pred búrkou (Sonda do nálad slovenskej spoločnosti na jar 1944), s. 19-32; *Holák, M.*: Vypuknutie SNP v kontexte aktivít československého zahraničného odboja v Londýne, s. 33-47;

Petranský, Ivan A.: Katolícka cirkev na Slovensku a povstanie roku 1944, s. 49-78; *Suk, P.*: SNP, protektorátní tisk a reakce vládních představitelů, s. 79-108; *Michela, M.*: Ohlas SNP v maďarskej dennej tlači, s. 109-118; *István, J.*: Účasť Maďarov v SNP a v partizánskych bojoch, s. 119-136; *Mičko, P.*: Hospodárske fungovanie povstaleckého územia počas bojov s nemeckými jednotkami, s. 159-176; *Hofírek, T.*: Frontové boje nemeckej 1. tankovej brigády vo Východných Karpatoch na jeseň 1944, s. 177-200; *Klubert, T.*: Zhrdzavená legenda „Železného kapitána“ (Necenzurovaný obraz Jána Juraja Staneka), s. 201-232; *Lacko, M.*: „Hrdina SNP“ kapitán Gonda (Povstalecký príbeh v ružomerskej oblasti), s. 233-272; *Sokolovič, P.*: Odchod trnavskej posádky do povstania, s. 273-300; *Schvarc, M.*: Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou (Organizácia a formovanie nemeckej domobrany), s. 301-326; *Karpáty, V.*: Pohotovostný oddiel Hlinkovej gardy Prešov, s. 327-340; *Janas, K.*: Postoj slovenských orgánov pri riešení rómskej problematiky a jeho zmena po porážke SNP, s. 341-358; *Syrný, M.*: Vznik a pôsobenie Demokratickej strany v SNP, s. 359-378; Ševčíková, M.: K niektorým aspektom povstaleckej SNR, s. 379-388; *Ukielski, P.*: Prečo budujeme Múzeum Varšavského povstania?, s. 389-396; *Medvecký, M.*: Malá úvaha o SNP a politických procesoch, s. 397-406.

MÍČEV, Stanislav a kol.: Slovenské národné povstanie 1944. Autori: Arpáš, Róbert; Schvarc, Michal; Petruf, Pavol; Hallon, Ľudovít, Sabol, Miroslav; Parenička, Pavol; Mičev, Stanislav; Fremal, Karol; Stanislav, Ján; Cséfalvay, František; Uhrin, Marian; Syrný, Marek; Parenička, Pavol; Mičev, Stanislav; Maskalík, Alex. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009. – 207 s. : fotogr., reg., lit. ISBN 978-80-970238-3-6.

MURÍN, Gustav: Povstanie : 60 dní národa II. september – hlavné boje. - Bratislava : Magnet Press Slovakia, s.r.o., 2023. – 167 s. : fotogr. ISBN 978-80-89169-89-4.

NEVERLA, Rudolf (zost.): Vom Aufstand 1944 in der Slowakei bis zur Vertreibung der Karpatendeutschen 1946. Deutsch-slowakische Arbeitstagung von Historikern und Zeitzeugen im Tagungszentrum des Klosters Banz : Od Povstania 1944 na Slovensku po vyhnanie karpatských Nemcov v roku 1946. Nemecko-slovenské pracovné rokovanie historikov a priamych účastníkov v rokovaní centre Kloster Banz. Bratislava : Karpatendeutsche Landsmannschaft Slowakei – Múzeum karpatských Nemcov, [2004]. – 234 s. (súbežné texty v nem. a slov. jazyku). (Acta Carpatho-Germanica XIII.). ISBN 80-8060-161-5.

ODROBIŇÁKOVÁ, Jana: Hlási sa slobodný slovenský vysielateľ. – Bratislava : Múzeum SNP, 2019. – 111 s. : fotogr., pram. a lit., 1 CD. ISBN 978-80-89514-65-6.

PEKNÍK, Miroslav (ed.): Slovenské národné povstanie 1944 – súčasť európskej antifašistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava : Ústav politických vied SAV – Veda, 2009. – 454 s. : tabl. ISBN 978-80-224-1090-8. Obsah: *Kamenec, Ivan*: Slovenská spoločnosť v rokoch 1939 – 1942, s. 60-81; *Bystrický, Jozef*: Zámery česko-slovenského Ministerstva národnej obrany v Londýne na využitie slovenskej armády pred Slovenským národným povstaním, s. 82-104; *Baranová, Daniela*: Evanjelickí antifašisti v odbojových skupinách, s. 105-114; *Podolec, Ondrej*: Snem Slovenskej republiky a Povstanie, s. 115-129; *Arpáš, Róbert*: Každodennosť v SNP, s. 130-138; *Vondrášek, Václav*: Aktivity Hlavního velitelství Hlinkovy mládeže v závěrečné fázi existence slovenského státu a přechod do exilu, s. 139-163; *Baka, Igor*: K nasazení civilního obyvatelstva na opevňovací práce počas nemeckej okupácie Slovenska v rokoch 1944 – 1945, s. 164-178; *Hradská, Katarína*: Riešenie židovskej otázky po vypuknutí SNP, s. 179-189; *Langhamerová, Katarína*: Slováci v Terezíně, s. 190-193; *Schönherr, Klaus*: Die Auswirkungen des slowakischen Nationalaufstandes auf die

südliche Ostfront, s. 194-202; *Schvarc, Michal*: Heimatschutz – medzi realitou a ilúziou. Organizácia a formovanie nemeckej Domobrany, s. 203-222; *Vaněk, Oldřich*: Skupina 421 a prechod príslušníkov východoslovenskej armády na partizánsky spôsob boja, s. 223-235; *Długoborski, Wacław*: „Povstanie Słowackie“ na tle situácii spoločno-politycznej Europy Środkowo-Wschodniej w 1944 r., s. 238-252; *Petruf, Pavol*: Francúzska diplomacia, česko-slovenská exilová vláda a Slovensko v čase SNP, s. 253-271; *Downs, Jim*: Dawes mission, Banská Bystrica symposium, s. 272-281; *Downs, Jim*: Allied Aid to the Uprising, s. 282-285; *Uhrík, Igor*: Slovenské národné povstanie v amerických a britských archívoch, s. 286-310; *Rychlík, Jan*: Odraz Slovenského národného povstání v českém protektorátním tisku, s. 311-327; *Šmigel, Michal – Mičko, Peter*: Ukrajinskí evakuanti a ich postoj k Povstaniu, s. 328-339; *Kelemen, Miloš*: Slovenský klub vo Švajčiarsku (krajanská organizácia), s. 340-345; *Čaplovič, Miloslav*: Slovenskí legionári v SNP (Druhýkrát v odboji), s. 348-378; *Jablonický, Jozef*: Príbeh Emila Tomeša, s. 379-387; *Kováčová, Viera*: Jozef Tiso a Povstanie, s. 388-396; *Kmet, Norbert*: Osud Jozefa Juráša po roku 1948, s. 397-417; *Švacho, Jaroslav*: Príbeh nadporučíka Georga R. Sandsa, s. 418-424; *Pekník, Miroslav*: Slovenské národné povstanie a verejnosť po roku 1989, s. 425-453.

PETROVIČ, Michal (zost.): Slovenské národné povstanie v československom kontexte. – Bratislava : Metodicko-pedagogické centrum – Slovenská komora Česko-slovenského výboru, 2004. – 75 s. ISBN 80-8052-213-8.

PODOLSKÝ, Peter B.: Povstanie roku 1944 : Bolo národné, slávne, užitočné? Bratislava : Post Scriptum, s.r.o., 2014. – 109 s. ISBN 978-80-89567-25-6; 5. upr. a dopln. vyd., 2020, 191 s., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-8218-015-5.

STANISLAV, Ján – MIČEV, Stanislav: Odkaz slobody : Bedeker o protifašistickom odboji a Slovenskom národnom povstaní. – Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2018. – 111 s. : fotogr. - ISBN 978-80-89514-55-7.

SYRŇÝ, Marek a kol.: Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2014. – 750 s. : reg., pram. a lit. ISBN 978-80-89514-30-4. Obsah: *Syrňý, Marek*: Európa v roku 1944 (náčrt vojensko-politického vývoja v predposlednom roku vojny), s. 9-46; *Tasič, Dmitar*: Front bez frontových línií. Juhoslávia a Balkán v roku 1944, s. 47-52; *Nadoveza, Branko*: Politické pomery v Juhoslávii v roku 1944, s. 60-64; *Milkić, Miljan*: Juhoslávia a Spojenci v roku 1944, s. 65-70; *Timofejev, Aleksej*: Juhoslovenské monarchistické hnutie odporu (Četnici) a Sovietsky zväz v roku 1944, s. 78-94; *Čepič, Zdenko*: Problematika slovenskej štátnosti počas druhej svetovej vojny, s. 117-129; *Galka, Oliwia*: Vytvorenie Poľskej rady národného oslobodenia v roku 1944 ako nástroja represie a formovania sovietskej moci v Poľsku, s. 144-149; *Jasiński, Łukasz*: Rok 1944 – začiatok retribúcie, s. 157-164; *Gniazdowski, Mateusz – Segeš, Dušan*: Poliaci na Slovensku pred vypuknutím Povstania: problematika odbojových kontaktov, kuriérskych ciest a utečencov, s. 173-180; *Wójciuk, Michal Tomasz*: Slovenský vojak vo Varšavskom povstaní - Miroslav Iringh „Stanko“ (1914 – 1985), s. 180-191; *Száraz, Peter*: Niekoľko poznámok k prvému frankizmu a slovensko-španielskym vzťahom (s vyústením do roku 1944), s. 203-217; *Veselý, Martin*: „Tady se ještě zdraví, Heil Hitler?“ Nálada obyvateľ Ríšske župy Sudety v roce 1944, s. 218-227; *Karlíček, Petr*: „Na cestu Fernet Branku!“ Slovenské národné povstání v nacistické satíre a karikaturách protektorátní proveniencie, s. 228-238; *Němeček, Jan*: Československá exilová vláda a počátky Slovenského národného povstání, s. 239-246; *Baka, Igor*: Prehodnocovanie účasti slovenskej armády na frontoch druhej svetovej vojny v roku

1944 (január – august), s. 247-262; *Balcová, Milena*: Vznik a výstavba Technického zboru, s. 263-271; *Schvarc, Michal*: Tretia fáza náboru slovenských Nemcov do Waffen-SS - medzištátna dohoda medzi Slovenskou republikou a Nemeckou ríšou zo 7. júna 1944, s. 272-282; *Fremal, Karol*: Politické prípravy Slovenského národného povstania z hľadiska celoslovenského i regionálneho v roku 1944, s. 283-308; *Guba, Ivan*: Jozef Lettrich v odboji a Slovenskom národnom povstaní v roku 1944, s. 309-324; *Koreň, František*: Slovenské národné povstanie na Orave – Orava v roku 1944, s. 325-338; *Račko, Peter*: Evanjelickí kňazi a učitelia v Slovenskom národnom povstaní na Liptove, s. 339-348; *Jelinek, Andrej Ješajahu*: Židia v Slovenskom národnom povstaní: bojovníci a civilisti. Reflexie, s. 349-362; *Mičianik, Pavel*: Povstalecká obrana Novohradu a útok 18. SS divízie pancierových granátnikov Horst Wessel od Lučenca k Podkriváňu v októbri 1944, s. 363-383; *Uhrin, Marian*: Výcvikové stredisko nováčikov v Brezne nad Hronom v októbri 1944, s. 384-394; *Bučka, Peter*: Miesto armádneho športu vo vývoji športového hnutia na Slovensku v roku 1944 – účasť armádnych športovcov v Slovenskom národnom povstaní, s. 395-402; *Zückert, Martin*: Partizánske hnutie v Európe - zásadné úvahy k slovenskému prípadu, s. 403-416; *Ryder, John Luke*: Občianska vojna na Slovensku? Načrtnutie teoretického prístupu k Slovenskému národnému povstaniu, s. 417-422; *Pažurová, Helena*: Partizáninavýchodnom Slovensku v roku 1944, s. 429-446.

SYRNÝ, Marek (ed.): Slovenské národné povstanie – medzi minulosťou a odkazom pre dnešok. – Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2020. – 136 s. : fotogr., pram. a lit., reg. Obsah: *Mičev, Stanislav*: Slovenské národné povstanie a jeho odkaz, s. 5-7; *Stanislav, Ján*: Širšie súvislosti nacistickej okupácie Slovenska a postoje ľudskej garnitúry k Povstaniu, s. 8-19; *Filonenko, Sergej Ivanovič*: O histórii sovietsko-československej vojenskej spolupráce počas

Veľkej vlasteneckej vojny, s. 20-24; *Michela, Miroslav*: Oslavy výročí Slovenského národného povstania a utváranie novej socialistickej spoločnosti v 40. – 50. rokoch 20. storočia, s. 25-36; *Valko, Roland*: Deformácie výkladu SNP v rokoch 1949 – 1960, s. 37-44; *Macháček, Michal*: Mezi historiografií a politikou. Příběh Svedectva o SNP Gustáva Husáka, s. 45-60; *Fremal, Karol*: Odborná a náučno-populárna literatúra o odboji a SNP v rokoch 2014 – 2019, s. 61-70; *Vyhliadal, Milan*: Generál Vladimír Přikryl (1895 – 1968). Životní pouť velitele 2. čs. paradesantní brigády 20. stoletím, s. 71-83; *Řepa, Tomáš*: Účastník Slovenského národného povstání Ján Ursíny a jeho ďalší osudy, s. 84-91; *Uhrin, Marian*: Osudy povstaleckých tankistov, s. 92-98; *Pavlov, Jozef*: Povoynové osudy členov Revolučného okresného národného výboru vo Zvolene, s. 99-112; *Volentier, Lukáš*: Pohľad na zlato Slovenského štátu, s. 113-122. – ISBN 978-80-89514-92-2.

ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka: Einsatzgruppe H : Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné trestní stíhání jejích příslušníků. Praha – Banská Bystrica : Academia – Múzeum SNP, 2015. – 447 s. : příl., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-200-2427-5; 978-80-89514-29-8.

TURTSCHAN, Johann. F.: Der Partisanenaufstand im Hauerland und in der Zips (im Tatra-Gebiet) Sommer 1944 und danach : Erlebnisschilderung. – Aachen : Helios Verlags- und Buchvertriebsgesellschaft, 2019. – 182 s. ISBN 978-3-86933-242-0.

ZUDOVÁ LEŠKOVÁ, Zlatica a kol.: Židia v Slovenskom národnom povstaní : Židé v Slovenském národním povstání. – Banská Bystrica – Praha : Múzeum SNP v spolupr. s Historickým ústavom AV ČR, 2021. – 366 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-89514-97-7; 978-80-7286-384-6. Obsah: *Zlatica Zudová-Lešková*: Židia v kataklizme 20. storočia, s. 9-26; *Peter Weiss*: Vojnové šialenstvo – Osudy

Židov – Paměť nás všech, s. 27-30; *Václava Horčáková*: K historiografii židovského odporu a odboje v letech druhé světové války na Slovensku, s. 31-40; *Ivan Kamenec*: Předpoklady a příčiny zapojení se židovských obyvatelů do protifašistické rezistence na Slovensku, s. 41-52; *Katarína Mešková-Hradská*: Činnost Ústřední Židův a aktivity Pracovní skupiny před druhou vlnou deportací (január 1943 – august 1944), s. 53-79; *Marek Syrný*: Komunistická strana Slovenska, Židia a židovská otázka v letech 1939 – 1943, s. 80-91; *Radim Gonda*: Cesta k aktivnímu v boji proti fašismu. Případ Eduarda Belase – Hellingera, s. 92-104; *Milan Hes*: Ukrývání Židů během a po Slovenském národním povstání. Dny strachu, s. 105-121; *Eva Irmanová*: Postavení Židů v Maďarsku v letech 1938 – 1945. Odpovědnost a vina, s. 122-140; *Zlatica Zudová-Lešková*: Židovští šlachim v evropském boji v letech 1940 – 1945 s důrazem na Slovenské národní povstání, s. 143-167; *Tomáš Lang*: Vojenská mise Amsterdam na pomoc slovenským Židům a Slovenskému národnímu povstání, s. 168-187; *Zdenko Maršálek*: Židovští vojáci v 2. československé samostatné paradesantní brigádě v SSSR, s. 188-207; *Blanka Soukupová*: Hrdinové od Dukly a mučedníci z Terezína, s. 208-229; *Stanislav Mičev – Pavol Parenička*: Představitelia slovenskej kultúry židovského pôvodu počas druhej svetovej vojny a Slovenského národného povstania (1939 – 1945), s. 230-251; *Tomáš Radil*: Každý mohl a měl bojovat proti fašismu pro něj dostupnými prostředky a způsoby, s. 252-258; *Jan Rektor*: Příběh Magdalény Rektorové, s. 261-265; *Dalma Špitzerová*: Život v strachu, s. 266-274; *Pavel Branko-Haas*: Odboj a Mauthausen, s. 275-280; *Bedřich Vohryzek*: Koncentrační pracovní tábor Nováky – těžko mi je připomínat, s. 281-290; *Zlatica Zudová-Lešková*: Otvorený zoznam Židov, účastníkov protifašistického a protinacistického odboja na Slovensku a Slovenského národného povstania (1939 – 1945), s. 291-324; *Petr Weiss*: Důležitost jména (Místo doslovu), s. 327-333.

ZÜCKERT, Martin – ZARUSKY, Jürgen – ZIMMERMANN, Volker et al.: Partisanen im Zweiten Weltkrieg : Der Slowakische Nationalaufstand im Kontext der europäischen Widerstandsbewegungen : Vorträge der gemeinsamen Tagung des Collegium Carolinum und des Instituts für Zeitgeschichte München – Berlin in Bad Wiessee vom 6. bis 9. November 2014. München - Göttingen : Collegium Carolinum – Verl. Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co., 2017. – 320 s. ISBN 978-3-525-37315-6.

ŽIKEŠ, Vladimír (ed.): Slovenské povstání bez mýtů a legend. 2. vyd. - Praha : Academia, 2021. – 346 s. : fotogr., bibliogr., lit. (Paměť; sv. 123). ISBN 978-80-200-3191-7.

* * *

BARANOVÁ, Daniela: Účast Židů v protifašistickém odboji na Slovensku. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.): Židé v boji a odboji. Rezistence československých Židů v letech druhé světové války : Příspěvky účastníků mezinárodní konference konané ve dnech 17. – 18. října 2006 v Praze pod záštitou prof. RNDr. Václava Pačesa, DrSc., předsedy Akademie věd ČR. Praha : Historický ústav AV ČR, 2007, s. 89-104. ISBN 978-80-7286-115-6.

BARANOVÁ, Daniela: Vojenská výzbroj používaná v Slovenském národním povstání. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.): Československá armáda 1939 – 1945 (plány a skutečnost). Příspěvky z mezinárodní konference 22. – 23. října 2002. – Praha : MO ČR – AVIS, 2003, s. 177-203. ISBN 80-7278-187-1.

BIELIK, Peter: Povstanie očami poslancov Snemu Slovenskej republiky : Dokument. In: Historický zborník. – Roč. 29, č. 2 (2019), s. 210-221.

CSÉFALVAY, František: Karpatsko-duklianska operácia a SNP (niekoľko poznámok). In: ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária (eds.): Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidníku 30. septembra – 1. októbra 2004. – Bratislava : Vojenský historický ústav, 2005, s. 159-166. ISBN 80-969375-0-2.

CSÉFALVAY, František: Ozbrojený odboj a Povstanie na Slovensku 1939 – 1945. In: Vojenské dejiny Slovenska a Slovákov slovom a obrazom / Vedúci aut. kol.: SEGEŠ, Vladimír. Bratislava : MO SR - Vojenský historický ústav, 2013, s. 252-271. ISBN 978-80-89523-18-4.

CSÉFALVAY, František – ŠTEFANSKÝ, Václav – ŠIMUNÍČ, Pavel: Slovenské národné povstanie. In: CSÉFALVAY, František a kol.: Vojenské dejiny Slovenska V. zv. 1939 – 1945. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2008, s. 172-207. ISBN 978-80-89169-16-0.

HALMOVÁ, Lucia – KLUBERT, Tomáš: Povstalecké boje na hornej Nitre v septembri 1944. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 10, č. 4 (2014), s. 39-56 : fotogr.

KAMIŇSKI, Marek Kazimierz: Politické aspekty protinemeckého povstania na Slovensku v rokoch II. svetovej vojny. In: SYRNÝ, Marek (ed.): Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely : Powstanie Warszawskie i Słowackie powstanie narodowe – paralele i różnice : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. október 2008 : Materialy z międzynarodowej konferencji naukowej Banská Bystrica, 14-15 października 2008 r. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 53-58. ISBN 978-80-970238-1-2.

KÁRPÁTY, Vojtech: Reakcie ľudskej tlače na SNP. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (eds.): Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 145-151. ISBN 80-88945-85-2.

KLIMENT, Charles K.: Slovenské národné povstanie. In: KLIMENT, Charles K. – NAKLÁDAL, Břetislav: Slovenská armáda 1939 – 1945. 2. dopl. vyd. – Praha : Naše vojsko – Ares, 2003, s. 106-133. ISBN 978-80-206059-6-2.

KOUTEK, Ondřej: Činnosť londýnske vládne delegácie na slovenskom povstaleckom území. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945). Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2006, s. 42-53. ISBN 80-8083-341-9.

MIČEV, Stanislav: Banská Bystrica – prvé štyri dni Povstania. In: KMEŤ, Norbert – SYRNÝ, Marek a kol.: Odvaľujem balvan : Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického. Bratislava – Banská Bystrica : Ústav politických vied SAV – Múzeum SNP, 2013, s. 222-237. ISBN 978-80-89514-21-2.

MIČEV, Stanislav – STANISLAV, Ján: Slovenské národné povstanie ako súčasť európskej protifašistickej rezistencie. In: EDROIU, Nicolae – MÂRZA, Eva – SYRNÝ, Marek (eds.): Udalosti 23. augusta 1944 v Rumunsku a Slovenské národné povstanie z 29. augusta 1944 : Evenimentele de la 23 august 1944 din România și insurecția națională Slovacă din 29 august 1944 : (Ich vplyv na oslobodenie Rumunska a Slovenska a na ukončenie druhej svetovej vojny : Consecințele lor asupra eliberării României și Slovaciei și a sfârșitului celui de al doilea război mondial.) Zborník príspevkov

z 9. zasadnutia Komisie historikov Slovenska a Rumunska (Alba Iulia, 19. – 23. september 2011). B. Bystrica – Alba Iulia : Akadémia Rumunska – Slovenská akadémia vied – Múzeum SNP, 2012, s. 6-22. ISBN 978-80-89514-08-3.

MÍČEV, Stanislav: Slovenské národné povstanie – všedný deň. In: SYRNÝ, Marek (ed.): Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely : Powstanie Warszawskie i Słowackie powstanie narodowe – paralele i różnice : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. október 2008 : Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Banská Bystrica, 14-15 października 2008 r. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 110-114. ISBN 978-80-970238-1-2.

MÍČEV, Stanislav – UHRIN, Marian: Špeciálne protipartizánske jednotky na Slovensku. In: ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária (eds.): Slovensko v dejinách 20. storočia : Kapitoly k spoločenským a vojensko-politickým udalostiam. Vydané k 70. narodeninám PhDr. Mariána Hronského, DrSc. – Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 231-249. ISBN 978-80-970434-1-4.

MÍČANIK, Pavel: Postup 18. divízie pancierových granátnikov Horst Wessel od Podkriváňa do centra povstaleckého územia v októbri 1944. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 3, č. 2 (2014), s. 7-17 : fotogr.

ODROBIŇÁKOVÁ, Jana: Slobodný slovenský vysielateľ a orgány SNP. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 137-144. ISBN 80-88945-85-2.

PARENÍČKA, Pavol – MÍČEV, Stanislav: Kultúra a umenie v čase Slovenského národného povstania. In: GREŠOVÁ, Alena – MIKOVIČ, Fedor (eds.): Ostrov slobodného slova. Banskobystrický rozhlas – august 1968 v tradíciách Slobodného slovenského vysielateľa – august 1944.- Lipt. Mikuláš : Tranoscois. 2014, s. 94-107 : fotogr. ISBN 978-80-7140-462-0.

RAJLICH, Jiří: Asymetrická letecká válka: nasazení Luftwaffe proti povstaleckému Slovensku (srpen – říjen 1944) I. – II. In: Historie a vojenství. – Roč. 61, č. 3 – 4 (2012), s. 4-18, 26-45 : fotogr.

RAJLICH, Jiří: Nálet na Piešťany 18. září 1944. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.– Roč. 5, č. 27 (2014), s. 4-13 : fotogr.

RYDER, J. Luke: Občianska vojna na Slovensku? : Načrtnutie teoretického prístupu k Slovenskému národnému povstaniu. In: Druhá svetová. Časopis o moderných dejinách Slovenska.– Roč. 9, č. 3-4 (2014), <http://www.druhasvetova.sk/2015/03/21/obcianska-vojna-na-slovensku-nacrtnutie-teoretickeho-pristupu-k-slovenskemu-narodnemu-povstaniu/>

RYCHLÍK, Jan: Odras Slovenského národného povstání v protektorátním tisku a výprava českých novinářů na Slovensko na podzim 1944. In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: Z dějin demokratických a totalitních režimů na Slovensku a v Československu v 20. století : Historik Ivan Kamenec 70-ročný. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2008, s. 201-214. ISBN 978-80-969782-6-7.

RYCHLÍK, Jan: Prečo práve Slovenské národné povstanie? In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 3, č. 2 (2014), s. 3-6 : fotogr.

RYCHLÍK, Jan: Slovenské národné povstanie v správach chorvátskeho diploma-

ta. In: Historický časopis. – Roč. 54, č. 2 (2006), s. 315-352.

RYCHLÍK, Jan: Slovenské národné povstanie. In: RYCHLÍK, Jan a kol.: Dějiny Slovenska. Praha : Vyšehrad, 2024, s. 382-404. ISBN 978-80-7601-915-7.

SCHVARC, Michal: Reakcie tlače Deutsche Partei na Povstanie. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifasistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 153-165. ISBN 80-88945.

SEGEŠ, Vladimír: Militärische Aufstände der Slowaken. Ziele und Möglichkeiten einer kleinen Nation. In: Insurgency and Counterinsurgency: Irregular Warfare from 1800 to the Present. XXXVI International Congress of Military History Amsterdam, 29 August – 3 September 2010. - Hague : Netherlands Institute of Military History, 2011, s. 323-332.

STANISLAV, Ján: SNP 1944 – súčasť európskej antifasistickej rezistencie v rokoch II. svetovej vojny. In: SYRNÝ, Marek (zost.): Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely : Powstanie Warszawskie i Słowackie powstanie narodowe – paralele i różnice : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. október 2008 : Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Banská Bystrica, 14-15 października 2008 r. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 19-43. ISBN 978-80-970238-1-2.

STANISLAV, Ján: Luftwaffe v Slovenskom národnom povstaní. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (sest.): Československá armáda 1939 – 1945 (plány a skutočnosť). Príspevky z mezinárodní konference

22. – 23. října 2002. – Praha : MO ČR – AVIS, 2003, s. 166-176. ISBN 80-7278-187-1.

SYRNÝ, Marek: Politické aspekty Slovenského národného povstania. In: EDROIU, Nicolae – MÂRZA, Eva – SYRNÝ, Marek (zost.): Udalosti 23. augusta 1944 v Rumunsku a Slovenské národné povstanie z 29. augusta 1944 : Evenimentele de la 23 august 1944 din România și insurecția națională Slovacă din 29 august 1944. Zborník príspevkov z 9. zasadnutia Komisie historikov Slovenska a Rumunska (Alba Iulia, 19. – 23. september 2011). B. Bystrica – Alba Iulia : Akadémia Rumunska – Slovenská akadémia vied – Múzeum SNP, 2012, s. 88-96. ISBN 978-80-89514-08-3.

SYRNÝ, Marek: Slovenské národné povstanie v kontexte podobných protinemeckých vystúpení v auguste 1944. In: ZEMAN, Pavel (ed.): Válečný rok 1944 v okupované Evropě a v Protektorátu Čechy a Morava.- Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 50-68. ISBN 978-80-87912-39-3.

SYRNÝ, Marek – UHRIN, Marian: Politické a vojenské elity Slovenského národného povstania. In: SYRNÝ, Marek (zost.): Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely : Powstanie Warszawskie i Słowackie powstanie narodowe – paralele i różnice : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. október 2008 : Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Banská Bystrica, 14-15 października 2008 r. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 59-80. ISBN 978-80-970238-1-2.

ŠIMUNIČ, Pavel: Slovensko v čase SNP a oslobodenia. In: ŠTEFANSKÝ, Michal – PURDEK, Imrich (zost.): Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí : Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. októbra 2002. - Bratislava : Vojenský historický ústav, 2003, s. 194-207.

ŠINDELÁŘOVÁ, Lenka: Einsatzgruppe H na povstaleckém Slovensku (1944 – 1945) a poválečné trestní stíhání. In: Soudobé dějiny. – Roč. 20, č. 4 (2013), s. 582-603.

ŠMIGEL, Michal: Nasadenie 14. haličskej divízie Waffen-SS na povstaleckom Slovensku (október 1944 – január 1945). In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 9, č. 2 (2020), s. 32-43 : fotogr.

ŠMIGEL, Michal: 14. divízia SS „Galizien“ na Slovensku (1944 – 1945): bojová partizánska činnosť a represálie. In: SOKOLOVIČ, Peter (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 21. – 23. apríl 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 212-233. ISBN 978-80-89335-08-4.

UŠIAK, Peter: Zostrel lietadla Henschel Hs-129 stíhačmi 1. čsslp 18. 10. 1944. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 8, č. 2 (2019), s. 45-50 : fotogr.

VAJSKEBR, Jan: Zásah německých vojenských sil z Protektorátu proti Slovenskému národnému povstání. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 223-228. ISBN 80-8083-147-5.

VORÁČEK, Emil: Židé ve Slovenském národném povstání / Židia v Slovenskom národnom povstaní : (14. mája 2014, Dom národnostných menšín v Prahe). In: Moderní dějiny. Časopis pro dějiny 19. a 20. století. – Roč. 22, č. 1 (2014), s. 336-337.

VRÁBEL, Ferdinand: Legionári, odboj a Slovenské národné povstanie. In: Vojno-

vá kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 2 (2014), s. 43-48 : fotogr.

ZAVACKÁ, Katarína: Vojna slov – proti-odbojová propaganda v Povstaní a o Povstaní. In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí : Historik Ivan Kamenec 70-ročný. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2008, s. 178-201. ISBN 978-80-969782-6-7.

* * *

BAKA, Igor: Boje o stredné Pohronie. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 8 (2023), s. 46 : fotogr.

BAKA, Igor: Generálna ofenzíva. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 11 (2023), s. 46 : fotogr.

BAKA, Igor: Povstalecké boje na Hornej Nitre : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 11 (2022), s. 46 : fotogr.

BAKA, Igor: Ústup povstalcov z východu : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 9 (2022), s. 46 : fotogr.

BAKA, Igor: Vypuknutie Slovenského národného povstania : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 5 (2022), s. 46 : fotogr.

BUČKA, Peter: Armádni športovni v SNP. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 22, č. 8 (2014), s. 16-17 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: SNP – najvýznamnejšia kapitola novodobých dejín. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 64, č. 17 (2019), s. 17 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: SNP – súčasť európskeho ozbrojeného hnutia odporu. In:

Obrana. Mesačník MO SR.— Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 48-49 : fotogr. ISSN 1336-1910.

BYSTRICKÝ, Jozef: Ústup povstaleckých síl z Turca : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. — Roč. 30, č. 12 (2022), s. 46 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Vojská Wehrmachtu a Zbraní SS nasadené počas SNP. In: Obrana. Mesačník MO SR. — Roč. 31, č. 10 (2023), s. 46 : fotogr.

CSEFALVAY, František: O Slovenskom národnom povstaní : (K 71. výročiu SNP). In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.— Roč. 4, č. 1 (2015), s. 46 : fotogr.

DOLINAY, Ján: Zbrane v SNP. In: Obrana. Mesačník MO SR.— Roč. 19, č. 7-8 (2011), s. 22-23 : fotogr. ISSN 1336-1910.

DRAXLER, Vladimír: Povstalecký rozhlás. Podpora ozbrojeného zápasu v SNP. — In: História. Revue o dejinách spoločnosti. — Roč. 4, č. 9/10 (2004), s. 18-20 : fotogr.

FÁBRY, Branislav: Význam SNP a problém majetkových konfiškácií. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov.— Roč. 61, č. 19 (2016), s. 4.

GAJDOŠ, Milan: Prínos kúpeľov Sliač pre Povstanie. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. — Roč. 50, č. 18 (2005), s. 6.

HOLÍK, Peter: SNP urýchlilo oslobodenie východného Slovenska / Red.: Boris Macko. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. — Roč. 66, č. 3 (2021), s. 4-5 : fotogr.

HRUBOŇ, Anton: Koniec ľudáckeho Slovenska : Vplyv Slovenského národného povstania na kolaps režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In: Historická revue.— Roč. 25, č. 8 (2014), s. 70-74 : fotogr.

JAMBRICH, Jozef: Politické vedenie SNP : Medzi povstaním a oslobodením. — In: Historická revue. — Roč. 16, č. 5-6 (2005), s. 38-39 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Chronológia SNP. In: Historická revue. — Roč. 20, č. 7-8 (2009), s. 114-119 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Chronológia k udalostiam SNP. In: Historická revue.— Roč. 22, č. 9 (2011), s. 51-57 : fotogr.

LACKO, Martin: Slovenské národné povstanie. In: Historická revue. — Roč. 20, č. 7-8 (2009), s. 120-132 : fotogr.

MÁČE, Jan: Zformování 1. čs. armádního sboru a vypuknutí Slovenského národního povstání. In: In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR.— Roč. 13 /47/, č. 7 (2015), s. 72-73.

MAREK, Vladimír: Příliš rychlé povstání : Před pětadesáti lety bylo v Banské Bystrici vyhlášeno Slovenské národní povstání. In: A-report. Čtrnáctideník Ministerstva obrany ČR. — Roč. 20, č. 17 (2009), s. 36-37 : fotogr.

MEDVECKÝ, Matej: Boje v Slovenskom národnom povstaní : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. — Roč. 29, č. 8 (2021), s. 46 : fotogr.

MÉSZÁROSOVÁ, Erika: Ženy v Slovenskom národnom povstaní. In: Príbehy 20. storočia : Odboj. — Roč. 2, č. 3 (2019), s. 25-27 : fotogr.

MIČKO, Peter: Hospodárske pozadie Povstania. — In: Historická revue. — Roč. 15, č. 9 (2004), s. 30-31 : fotogr.

ODROBIŇÁKOVÁ, Jana: Hlási sa Sloboďný slovenský vysieláč : Povstalecký rozhlás v Banskej Bystrici. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. — Roč. 8, č. 4 (2008), s. 20-21 : fotogr.

PURDEK, Imrich: Protifašistický odboj na Slovensku a Slovenské národné povstanie. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. – Roč. 6, č. 2 (2009), s. 82-88.

SENČEK, Richard R.: Poštové služby počas SNP. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 65, č. 12 (2020), s. 8.

SIDEROPULOS, Ioannis E.: 75. výročí Slovenského národného povstání : Významný milník na ceste k obnovení Československa. In: Národní osvobození. – Roč. 30 /97/, č. 16-17 (2019), s. 1 a 13 : fotogr.

ŠALKO, Oskar: SNP a školopovinné deti /. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 64, č. 8 (2019), s. 8 : fotogr.

ŠÁLY, Anton: 2. čs. pdb. proti vojskám 18. SS divízie (v oblastiach Trnavá Hora, Jalná, Dúbrava). In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 60, č. 2 (2015), s. 5 : obr.

ŠMIGEL, Michal: Okupanti z Haliče : Ukrajinská divízia SS proti SNP. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 8, č. 5 (2008), s. 23-26 : obr.

ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter: Ukrajinskí utečenci skomplikovali SNP. – In: Historická revue. – Roč. 15, č. 2 (2004), s. 28-29 : fotogr.

ŠTÍGEL, Jozef: Aj perom sa bojovalo. Ilegálna tlač po zatlačení SNP do hôr. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 18 (2004), s. 13.

Tak prisahali. Prísaha československého partizána. Prísaha povstaleckých vojakov a dôstojníkov (O. B.). In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 65, č. 9 (2010), s. 3.

TELIŠČÁKOVÁ, Dagmar: Povstanie malo svojich rómskych hrdinov. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 62, č. 19 (2017), s. 8 . fotogr.

Vojenský odboj

KLUBERT, Tomáš: Obrnené jednotky v Slovenskom národnom povstaní. Nové Mesto nad Váhom : vl. nákl., 2007. - 338 s. : fotogr., lit., reg. ISBN 978-80-89220-80-9.

KMEŤ, Ladislav: Povstalecké pancierové vlaky. Zvolen : EM Design – Ing. Miloš Šablatúra, 1999, 126 s. : fotogr. ISBN 80-968276-6-3.

MIKUŠ, Tibor a kol.: Trnavská posádka v SNP v okolí Horných Hámrov. Trnava : Trnavský samosprávny kraj, 2016. - 89 s. : fotogr. ISBN 978-80-897-59-25-5.

MODROVICH, Jozef: Tri Duby / Ed.: ŠUMICHRASŤ, Peter. - Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019. - 351 s. - ISBN 978-80-89514-60-1.

SACHER, Vilém: Nebeská brigáda : K vydání připravil Petr Podroužek, poznámkami opatřil Milan Kopecký. - B.m. : Vyd. Pavel Mervart, 2016. - 484 s. : fotogr., příl. - ISBN 978-80-7465-225-7.

STANISLAV, Ján – KLABNÍK, Viľam: Slovenské letectvo 1944 – 1945, 3. zv. - Bratislava : Magnet Press-Slovakia, 2003. - 246 s., fotogr. príl. - lit. a pram. - ISBN 80-89169-00-7.

UHRIN, Marian: Pluk útočnej vozby 1944. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, 246 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-89514-14-4.

* * *

BAKA, Igor: Na margo menovania generála Viesta za veliteľa povstaleckej armády na Slovensku (I. časť). In: Vojenská história. – Roč. 24, č. 4 (2020), s. 38-57.

BAKA, Igor: Na margo menovania gen. Viesta za veliteľa povstaleckej armády na

Slovensku (II. časť). In: Vojenská história. – Roč. 25, č. 1 (2021), s. 56-75.

BOBÁK, Ján: Moskovská misia ministra národnej obrany gen. Ferdinanda Čatloša v roku 1944. In: Historický zborník 16, č. 1-2. - Martin : Matica slovenská, 2006, s. 101-156.

BYSTRICKÝ, Jozef: Problém zapojenia vyšších dôstojníkov slovenskej armády do protifašistického odboja z hľadiska čs. vojenskej správy v Londýne. In: SYRNÝ, Marek a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 255-272. ISBN 978-80-970238-2-9.

CSÉFALVAY, František: Domáci vojenský odboj a ozbrojený zápas na Slovensku 1944 – 1945. In: BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František – KRALČÁK, Peter – MASKALÍK, Alex – SYRNÝ, Marek: Slovensko a Slováci vo víre druhej svetovej vojny : Vojenské dejiny Slovenska 1939 – 1945 slovom a obrazom. Bratislava : Pro Militaria Historica - Vojenský historický ústav, 2015, s. 94-117. ISBN 978-80-970768-2-5.

CSÉFALVAY, František: O ozbrojených zložkách Slovenského národného povstania. In: SYRNÝ, Marek (zost.): Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely : Powstanie Warszawskie i Słowackie powstanie narodowe – paralele i różnice : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. október 2008 : Materialy z międzynarodowej konferencji naukowej Banská Bystrica, 14-15 października 2008 r. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 81-89. ISBN 978-80-970238-1-2.

CSÉFALVAY, František: Zrod československých ozbrojených síl na Slovensku počas Slovenského národného povstania. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (sest.):

Československá armáda 1939 – 1945 (plány a skutočnosť). Príspevky z mezinárodnej konferencie 22. – 23. ríjna 2002. – Praha : MO ČR – AVIS, 2003, s. 145-150. ISBN 80-7278-187-1.

FREMAL, Karol: Povstalecká dráma na Poľane. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 2 (2014), s. 18-23 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: Na čele povstaleckej armády proti nemeckým okupačným vojskám. In: TÓTH, Dezider (ed.): Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana, Banská Bystrica 31. 10. 2006 : Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008, s. 83-97. ISBN 978-80-970072-4-9.

HLAVIENKA, Lubomír: Armáda během povstání. In: HLAVIENKA, Lubomír: Slovenská armáda 1939 – 1945. Opava : Slezská univerzita, Fakulta veřejných politik v Opavě, 2017, s. 238-257. ISBN 978-80-7510-247-8.

KOZOLKA, Jaroslav: Správa mjr. int. Ernesta Czayku o činnosti intendancie VI. taktickej skupiny počas SNP. In: Vojenská história. – Roč. 25, č. 1 (2021), s. 125-141.

LACKO, Martin: O niektorých menej známych povstaleckých dokumentoch. – In: Historické rozhľady II. Zborník príspevkov Katedry histórie FF UCM v Trnave / Zost. Lacko, M.; Duchoň, M.; Varšo, I. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2005, s. 317-324.

LACKO, Martin: Zabudnutá povstalecká vražda : Prípád slovenských dôstojníkov v Ľubietovej 13. októbra 1944. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 8, č. 2 (2012), s. 3-32 : fotogr. ISSN 1336-6297.

PÔBIŠ, Anton a kol.: Krpáčovo – miesto výsadku 2. paradesantnej brigády počas

SNP : Vydané pri príležitosti osláv 64. výročia výsadku 2. paradesantnej brigády počas SNP. Brezno : Oblastný výbor SZPB Brezno, 2008. - [20] s. : fotogr.

RAJLICH, Jiří: První sestřel prvního pluku. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 3 (2004), s. 45-52 : fotogr. [1. čs. samostatný stíhací letecký pluk].

STANISLAV, Ján: Povstalecké letectvo a letisko Tri Duby. In: Vzdušné sily Ozbrojených síl Slovenskej republiky. Ročenka 2014.- Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2014, s. 52-54 : fotogr.

ŠIMONČÍK, Emil: Tri Duby v ohni bojov. In: ŠIMONČÍK, Emil: Tri Duby : K histórii lietania na Pohroní a letiska v Sliači. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2017, s. 173-250. ISBN 978-80-972559-1-6.

ŠPITÁLSKÝ, Jaroslav: Improvizované pancéřové vlaky Slovenského národného povstání. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století.– Roč. 2, č. 8 (2011), s. 28-35 : fotogr.

TESÁREK, Pavel – UHRIN, Marian: Organizácia a činnosť cyklistických jednotiek v Povstaní (september – október 1944). In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 7, č. 2 (2018), s. 19-23 : fotogr.

TESÁREK, Pavel: Prechod zvyškov oravskej vojenskej skupiny na povstalecké územie a ich ďalšia činnosť v októbri 1944. In: Vojenská história. – Roč. 24, č. 2 (2020), s. 84-97.

UHRIN, Marian: Obuv slovenskej a povstaleckej armády. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 9, č. 1 (2020), s. 73-79 : fotogr.

UHRIN, Marian: Pokus o komparáciu tankového vojska Rumunska a Slovenska v lete 1944. In: EDROIU, Nicolae – MÂR-

ZA, Eva – SYRNÝ, Marek (zost.): Udalosti 23. augusta 1944 v Rumunsku a Slovenské národné povstanie z 29. augusta 1944 : Evenimentele de la 23 august 1944 din România și insurecția națională Slovacă din 29 august 1944. Zborník príspevkov z 9. zasadnutia Komisie historikov Slovenska a Rumunska (Alba Iulia, 19. – 23. september 2011). B. Bystrica – Alba Iulia : Akadémia Rumunska – Slovenská akadémia vied – Múzeum SNP, 2012, s. 59-69. ISBN 978-80-89514-08-3.

UHRIN, Marian: Samohybné delá Mar-der III vo výzbroji slovenskej armády. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 9, č. 1 (2020), s. 17-24 : fotogr.

UHRIN, Marian – LACKO, Martin – TESÁREK, Pavel: Protitanková rota Urban v Povstaní. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 6, č. 2 (2017), s. 13-18 : fotogr.

UHRIN, Marian – TESÁREK, Pavel: Peší prapor Dávid (Safir) v Povstaní. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 7, č. 1 (2018), s. 25-32 : fotogr.

VOLENTIER, Lukáš – KVIATKOVÁ, Tatiana: Epizódy z bojov pancierových vlakov počas SNP. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 2 (2021), s. 53-57 : fotogr.

* * *

BAKA, Igor: Na povstalecké územie : Presun 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 6 (2023), s. 46 : fotogr.

BAKA, Igor: Povstalecká ofenzíva na Horehroní : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 2 (2023), s. 46 : fotogr.

BARIČ, Miroslav: Povstalecké Messerschmitt : Najlepšie stíhačky druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 25, č. 8 (2017), s. 24-25 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: 2. československá samostatná paradesantná brigáda v ZSSR. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 28, č. 10 (2020), s. 46 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Obranný úsek Jaseň. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 7 (2023), s. 46 : fotogr.

CŠÉFALVAY, František: Vojenský priebeh Slovenského národného povstania. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. – Roč. 11, č. 1 (2014), s. 60-79 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: Vojenský povstalecký manažment 1. – 2. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 18, č. 19 (2005), s. 6, 7.

JUREČKA, Michal: Boli medzi prvými ... 1. – 3. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 2 – 4 (2005), s. 8, 7, fotogr. [slov. letci v SNP].

LESNÍK, Dalibor – UHRIN, Marian: Povstalecké pancierové vlaky. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 22, č. 8 (2014), s. 22-23 : fotogr.

MAREK, Vladimír: Vojáci prepravovaní vzduchem. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. – Roč. 30, č. 1 (2019), s. 44-45 : fotogr. [2. čs. spd brigáda].

PAULIAK, Ervín: Vojenský odboj a dilema generála Jána Goliana. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 54, č. 12 – 14 (2009), s. 4.

ŠALKO, Oskar: Na krídlach slobody. Letci z Prešova v rokoch 1944 – 1945, 1. – 4. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 55, č. 10 – 13 (2010), s. 10, 10, 5, 8.

ŠNEBERG, Emil: Vojenské letectvo v SNP. In: Národní osvobození. – Roč. 27 /94/, č. 18 (2016), s. 2 : fotogr.

ŠUMICHRAST, Peter: Kombinovaná letka : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 8 (2022), s. 46 : fotogr.

ŠUMICHRAST, Peter: Nebo nad Povstaním : Letectvo v Slovenskom národnom povstaní. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. Informačná príloha MO SR a OS SR. – Roč. 46, č. 8 (2014), s. 92-93 : fotogr.

ŠUMICHRAST, Peter: Nebo nad Povstaním : Letectvo v Slovenskom národnom povstaní. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 22, č. 8 (2014), s. 12-15 : fotogr.

ŠUMICHRAST, Peter: Povstaleckí letci na „Lavočkách“ : 17. september – Deň slovenského vojenského letectva. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 23, č. 9 (2015), s. 46 : fotogr.

ŠUMICHRAST, Peter: 1. čs. stíhací letecký pluk : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 3 (2023), s. 46 : fotogr.

UHRIN, Marian: Tanky Škoda LT-35 v Slovenskom národnom povstaní. In: Hobby historie – osobnosti, letectví a vojenská technika 20. století. – Roč. 2, č. 7 (2011), s. 16-21 : fotogr.

VOLENTIER, Lukáš: 1. československá armáda v Slovenskom národnom povstaní. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. – Roč. 20 (2023 – 2024), s. 83-98.

ZEMKO, Ján: Zapojenie breznianskej vojenskej posádky do SNP 1.-2. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 19 – 20 (2003), s. 6 : fotogr.

Komunistický odboj

KORIM, Vojtech: Mýty a reality domáceho komunistického odboja In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifasistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 105-110. ISBN 80-88945-85-2.

RJABIK, Michal: Kto bol vedúcou silou v protifašistickom hnutí na Slovensku? In: Bojovník. – Roč. 51, č. 3 (2006), s. 8 : fotogr.

SYRNÝ, Marek: Komunistická strana Slovenska počas Slovenského národného povstania. In: SYRNÝ, Marek: Slovenskí komunisti v rokoch 1939 – 1944 : Náčrt dejín Komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní. Banská Bystrica : Belianum, 2013, s. 145-186. ISBN 978-80-557-0673-3.

Občiansky a demokratický odboj

JABLONICKÝ, Jozef: Z ilegality do povstania : (Kapitoly z občianskeho odboja). 2. dopl. vyd. Banská Bystrica : Dali-BB, s.r.o. pre Múzeum SNP, 2009. - 446 s. : fotogr., lit., reg. ISBN 978-80-89090-60-0.

FREMAL, Karol: Slovenskí sociálni demokrati 1938 – 1944 : Sociálnodemokratická strana na Slovensku v odboji a SNP. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2014. - 198 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-89514-28-1.

* * *

BARANOVÁ, Daniela: Evanjelickí antifasisti v odbojových skupinách. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifasistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica :

Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 43-48. ISBN 80-88945-85-2.

MARTULIAK, Pavol: Podiel slovenských hospodárskych družstiev na protifašistickom odboji a SNP. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifasistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 99-103. ISBN 80-88945-85-2.

SYRNÝ, Marek: Demokratická strana v povstaní. In: SYRNÝ, Marek: Slovenskí demokrati 44 – 48 : Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948. - Banská Bystrica : Múzeum SNP vo vydavateľstve Michala Vaška, Prešov, 2010, s. 9-31. ISBN 978-80-970238-5-0.

SYRNÝ, Marek: Formovanie demokratickej strany v odboji a v Povstaní. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifasistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 35-42. ISBN 80-88945-85-2.

SYRNÝ, Marek: Občiansky odboj v roku 1944 – s dôrazom na vzťah k Sovietskemu zväzu. In: ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária (eds.): Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie vo Svidníku 30. septembra – 1. októbra 2004. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2005, s. 75-83. ISBN 80-969375-0-2.

SYRNÝ, Marek: Slovenská otázka v občiansko-demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bys-

trica 14. – 15. apríla 2005 / Eds.: Šmigel', Michal; Mičko, Peter. - Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB - Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 165-180. ISBN 80-8083-147-5.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Z ilegality do povstania (Kapitoly z občianskeho odboja). Význam diela. In: KMEŤ, Norbert – SYRNÝ, Marek a kol.: Odvaľujem balvan : Pocta historickému remeslu Jozefa Jablonického. Bratislava - Banská Bystrica : Ústav politických vied SAV - Múzeum SNP, 2013, s. 328-335. ISBN 978-80-89514-21-2.

* * *

SCHMÖGNEROVÁ, Brigita: Bez nich by Povstanie nebolo. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 68, č. 4 (2023), s. 10-11 : fotogr. [národohospodári, fin. zabezpečenie].

Slovenská národná strana v odboji. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 50, č. 8 (2005), s. 10.

Partizánska hnutie

HROŠOVÁ, Marie: Na každom kroku boj. Historie 1. československé partyzánskej brigády Jana Žižky (srpen 1944 – květen 1945). Vsetín : Český svaz bojovníků za svobodu - Sdružení domácího odboje a partyzánů - Hist. skupina 1. čs. part. brigády J. Žižky, 2012, 431 s. : fotogr., príł., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-260-2483-5.

HRUBOŇ, Anton – KRIŠTOFÍK, Juraj (zost.): Partizáni a Slovensko. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. - 332 s. ISBN 978-83-7490-745-3. Obsah: *Hruboň, Anton – Krištofík, Juraj*: Partizáni na Slovensku v zrkadle historiografie, s. 11-30; *Mičianik, Pavel*: Slovenské skúsenosti s partizánskou vojnou na území Sovietskeho zväzu 1941 – 1944, s. 31-80; *Valko, Roland*: Počiatky partizánskeho hnutia na Slovensku, s. 83-108; *Hruboň, Anton*: Hlinkova garda a partizá-

ni, s. 109-150; *Uhrin, Marian*: II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika v obrane Turca v septembri 1944, s. 151-162; *Tesárek, Pavel – Chmilík, Martin*: Činnosť partizánskych jednotiek v priestore Zázrivá – Lučivná v októbri a novembri 1944, s. 163-180; *Vitko, Martin*: Partizánska skupina Žiar a jej miesto v dejinách protinacistického odboja na Hornej Nitre, s. 181-198; *Jambrich, Jozef*: Partizáni na Krupinskej planine, s. 199-224; *Poláková, Miroslava*: Partyzánska činnosť na Uherskobrodsku v souvislosti s vývojem rezistence na Slovensku: za každým jménem jeden lidský osud (září 1944 – březen 1945), s. 225-246; *Muráriková, Zdenka*: Hospodárske zabezpečenie partizánskeho hnutia na príklade Trenčianskej župy, s. 247-259; Šmigel', Michal: Prejavy antisemitizmu v odbojových zložkách na Slovensku v povojnových rokoch 1945 – 1947, s. 263-282; *Krištofík, Juraj*: Partizánska skupina Hurban a jej identita v historickej pamäti podjavorinského regiónu, s. 283-314; Černák, Tomáš: Partizáni v kinematografii na príklade seriálu Povstalecká história, s. 315-330.

MANIAK, Marcel: Partizánske a povstalecké obce na Slovensku. - Poprad : TabitaArt, 2022. - 478 s. : fotogr., pram. a lit. ISBN 978-80-973804-2-7.

PAŽUROVÁ, Helena: Jegorovova partizánska brigáda : Prvá čs. partizánska brigáda J. V. Stalina. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017. - 156 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-89514-47-2.

PAŽUROVÁ, Helena: Slovenský partizánsky zväzok Čapajev. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2014. - 190 s. : fotogr., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-89514-26-7.

POVAŽAN, Gustáv: Banskobystrická povstalecká história. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP - R.G.T. Press, s.r.o., 2014. - 109 s. : fotogr. čb. ISBN 978-80-89127-22-1.

SLANÝ, Juraj: Trojanovi partizáni : História partizánskej brigády Pavel. - Bratislava : Ikar, a. s., 2019. - 303 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-551-7093-0.

UHRIN, Marian a kol.: II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika / Ed.: Hradecký, Roman. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009. - 182 s. : pram. a lit.

VANĚK, Oldřich: Štvrtá partizánska brigáda : História vzniku a činnosti. 2. opr. a dopl. vyd. Liptovský Mikuláš : OV SZPB v Lipt. Mikuláši, 2011. - 152 s. : dok., fotogr., pram. a lit.

VIMMER, Pavel: Partizáni Sečanského : História partizánskej brigády kpt. Jána Nálepku. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016. - 276 s. : fotogr., tabl., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-89514-38-0.

* * *

ALÁČ, Ján: Dramatické Vianoce roku 1944 v novohradských obciach Závada a Pravica. In: Vojenská história. – Roč. 20, č. 2 (2016), s. 110-123 : fotogr.

BALBERČÁK, Štefan: Bojová a diverzná činnosť partizánskej skupiny Čapajev na východnom Slovensku do vyhlásenia SNP (v hláseniach jednotlivých úradov). In: BOJKOVÁ, Alžbeta (ed.): Spoločnosť, kultúra a každodennosť v dejinách Slovenska. Zborník štúdií z 1. vedeckej konferencie mladých historikov, zorganizovanej Katedrou histórie FF UPJŠ v Košiciach. - Košice : FF UPJŠ, 2012, s. 250-259. ISBN 978-80-7097-990-7.

BALBERČÁK, Štefan: Činnosť partizánskych skupín na východnom Slovensku do vyhlásenia Slovenského národného povstania. In: Historický zborník. Vedecký časopis o slovenských národných dejinách. – Roč. 24, č. 1-2 (2014), s. 74-96.

CSÉFALVAY, František: K začiatkom partizánskeho hnutia na Slovensku. In: STANISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifasistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 83-89. ISBN 80-88945-85-2.

ČATLOŠ, Dušan: Fatálna epizóda z druhej svetovej vojny na Liptove. In: Historické rozhľady VI. / Zost.: Lacko, Martin; Klubert, Tomáš; Varšo, Ivan. - Bratislava : Historické rozhľady, o. z., 2010, s. 135-138. ISBN 978-83-7490-369-1.

FREMAL, Karol: Úvahy nad monografiou Pažurová Helena: Jegorovova partizánska brigáda. Prvá čs. partizánska brigáda J. V. Stalina. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 7, č. 1 (2018), s. 74-78 : fotogr.

KOPEČEK, Pavel: Bojové pôsobení 1. československé partyzánskej brigády Jana Žižky na území Slovenska a Moravy. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 6, č. 1 (2017), s. 12-24 : fotogr.

KROPILÁK, Eugen: Druhý partizánsky oddiel Prvej československej brigády J. V. Stalina. In: Vojenská história. – Roč. 12, č. 4 (2008), s. 123-136 : fotogr.

LACKO, Martin: Dezercia tzv. turkestanského pluku SS k partizánskej brigáde Boženko v decembri 1944. – In: Vojenská história. – Roč. 7, č. 2 (2003), s. 115-122.

LACKO, Martin: Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944 – 1945). – In: Historický časopis. – Roč. 51, č. 1 (2003), s. 83-100.

LACKO, Martin: Pôsobenie a osud partizánskeho oddielu Bohdan Chmeľnický.

In: Vojenská história. – Roč. 9, č. 2 (2005), s. 72-91 : tabl.

MITÁČ, Ján: Odboj a činnosť partizánskeho hnutia v Bánovciach nad Bebravou a okolí roku 1944 (august – november). In: Vojenská história. – Roč. 14, č. 4 (2010), s. 24-47.

PAŽUROVÁ, Helena: Formovanie a aktivity partizánskej skupiny Čapajev do augusta 1944. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 2, č. 1 (2013), s. 18-31 : fotogr.

PAŽUROVÁ, Helena: Vojensko-partizánske jednotky utvorené z príslušníkov východoslovenskej armády. Brigáda Kriváň. In: Vojenská história. – Roč. 14, č. 4 (2010), s. 48-70. ISSN 1335-3314.

PAŽUROVÁ, Helena: Vojensko-partizánske jednotky utvorené z príslušníkov východoslovenskej armády. Brigáda Kriváň. II. časť. In: Vojenská história. – Roč. 15, č. 2 (2011), s. 55-71.

PAŽUROVÁ, Helena: Z činnosti partizánskej brigády Alexeja S. Jegorova. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 2 (2015), s. 3-15 : fotogr.

70 rokov SNP – činnosť partizánskeho oddielu Signál. Dolný Kubín : Oblastný výbor SZPB, 2014. - 19 s.

UHRIN, Marian: Bojové akcie 2. partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika v roku 1944. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945). Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2006, s. 69-82. ISBN 80-8083-341-9.

UHRIN, Marian: Delostrelecká batéria Duchoň. In: Vojnová kronika. Odborný re

cenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 2 (2014), s. 70-72 : fotogr.

UHRIN, Marian: KSS a Druhá partizánska brigáda generála M. R. Štefánika. In: V tieni červenej hviezdy. Prenikanie sovietskej do slovenskej (československej) armády v rokoch 1944 – 1948. Zborník z konferencie Bratislava, 27. 10. 2006 / Zost.: Šoltés, Peter – Bratislava : Istropolitan, 2007, s. 93-106. ISBN 978-80-969704-2-1.

UHRIN, Marian: Partizánske zápisnice s nemeckými vojakmi z archívu Múzea SNP. In: Moderné dejiny Slovenska I. Zborník odborných príspevkov k histórii Slovenska v rokoch 1918 – 1945. Banská Bystrica : Historia nostra, 2008, s. 58-85. ISBN 978-80-970080-0-0.

UHRIN, Marian: Výzbroj, výstroj a dopravné prostriedky 2. slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika. Ich získavanie, použitie a dodávky. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 229-237. ISBN 80-8083-147-5.

VANĚK, Oldřich: Podmienky a proces vzniku 4. partizánskej brigády (november 1944 – február 1945). In: Vojenská história. – Roč. 11, č. 1 (2007), s. 49-69.

VANĚK, Oldřich: Tretí prapor 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády v ZSSR. In: Vojenská história. – Roč. 12, č. 4 (2008), s. 63-74.

* * *

BAKA, Igor: Partizáni v predvečer SNP : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 4 (2022), s. 46 : fotogr.

BALBERČÁK, Štefan: Bojová a diverzná činnosť partizánskej skupiny Čapajev : Východné Slovensko tesne pred vyhlásením SNP. In: Historická revue. – Roč. 23, č. 5 (2012), s. 70-74 : fotogr. ISSN 1335-6550.

BEDNÁR, Ján: Partizáni v Novej Lehote. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 1 (2004), s. 6 : fotogr.

BIELIK, Oskar: Anabáza mýnerského oddielu „Ladislav“ v SNP. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 23 (2003), s. 7.

BIELIK, Oskar: Fakty ani čas neodvial 1. – 2. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 53, č. 1 – 2 (2008), s. 4 [partizánske jednotky].

CSÉFALVAY, František: Partizánske hnutie na Slovensku v rokoch 2. svetovej vojny. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 61, č. 18 (2016), s. príl. 1-2 : fotogr.

DANKO, Jozef: Partizánska činnosť na východnom Slovensku. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 58, č. 13 (2013), s. 10.

DANKO, Jozef: Aj ženy bojovali za slobodu : Partizánska činnosť na východnom Slovensku. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 58, č. 14 – 19 (2013), s. 11 : fotogr.

DANKO, Ján: Vedeli, kde je ich miesto. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 4 (2003), s. 6 : fotogr.

DŽMURA, Pavel – FEDOR, Vincent: Nemocnica v lese. Z histórie partizánskeho hnutia v Bardejovskom okrese. – 2. vyd. – Bardejov : OV SZPB, 2004.

FIJALKA, Slavomír: Aby sa na Čapajevovcov nezabudlo. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 8 (2022), s. 1 a 3 : fotogr.

FIJALKA, Slavomír: Krutá smrť v ľadových vlnách Hrona. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 6 (2022), s. 1, 3 : fotogr. [Nitrianska part. brigáda, Pavel].

HAVEL, Jozef: Partizánsky oddiel Národný pomstiteľ : Nemcom neraz prešli cez rozum. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 58, č. 7 (2013), s. 11 [Ponitrie].

HRIVNÁK, Benjamín: Partizánsky oddiel „Za Ideál“ pod velením Štefana Čuvalu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 56, č. 26 (2011), s. 15 : fotogr. ISSN 03223-2018.

CHREBET, V.: Priviedol do Povstania tristo mužov. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 51, č. 7 (2006), s. 4 : fotogr. [part. jednotka Major, František Ninis].

KAMZÍK, Ján: Jedna z najaktívnejších partizánskych brigád. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 10 (2004), s. 8. [brigáda K. Gottwalda].

MEDVECKÝ, Matej: Partizáni na Slovensku : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 29, č. 5 (2021), s. 46 : fotogr.

ŠTILLA, Miloš: Parabrigáda v partizánskej vojne. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 15 (2003), s. 6 : fotogr.

UHRIN, Marian: II. slovenská partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika. In: Historická revue. – Roč. 20, č. 7-8 (2009), s. 134-139 : fotogr.

VITKO, Pavol: Pomáhali partizánom. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 8 (2023), s. 28-29 : fotogr.

ŽALMAN, Miloslav: Spravodajské aktivity partizánov 1.-3. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 2 – 4 (2004), s. 6, 7, 7 : fotogr.

Partizánske násilnosti a represie

NEMČOK, Jozef: Cesta smrti a života alebo útek z partizánskeho hrobu v Sklabini. 2. vyd. - Námestovo : Tlačiareň Kubík s.r.o. v spolup. o.z. Múzeum ozbrojených zločiek 1939 - 1945, 2016. - 175 s. : fotogr. - ISBN 978-80-89602-51-3.

PODOLSKÝ, Peter, B.: Povstanie roku 1944 : Bolo národné, slávne, užitočné? Bratislava : Post Scriptum, s.r.o., 2014. - 109 s. - ISBN 978-80-89567-25-6; 5. upr. a dopl. vyd., 2020, 191 s., pram. a lit., reg. ISBN 978-80-8218-015-5.

* * *

ČATLOŠ, Dušan: Fatálna epizóda z druhej svetovej vojny na Liptove. In: Historické rozhľady VI. / Zost.: Lacko, Martin; Klubert, Tomáš; Varšo, Ivan. Bratislava : Historické rozhľady, o. z., 2010, s. 135-138.

HRUBOŇ, Anton: Partizánske perzekúcie katolíckeho duchovenstva na príklade Liptova. In: SOKOLOVIČ, Peter (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 21. – 23. apríl 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 417-423. ISBN 978-80-89335-08-4.

Keď Krajné žilo v strachu. K otázke pôsobenia „partizánskej skupiny“ Pavla Myjavského / Juraj Krištofík, Adam Šumichrast. In: Vojenská história. – Roč. 19, č. 3 (2015), s. 131-145.

LACKO, Martin: Prežil vlastnú popravu. Príbeh Štefana Fáreka z Kľaku 1944/1945. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus

vo svojej epoche. – Roč. 9, č. 4 (2013), s. 69-85 : fotogr.

LACKO, Martin: Problematika partizánskych násilností 1944 – 1945 a postoj historika. In: SOKOLOVIČ, Peter (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 21. – 23. apríl 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 296-304. ISBN 978-80-89335-08-4.

Návrat na Červenu horu : Článok o válečnom masakru znovu otvoril dávnu históriu. In: Pamäť a dejiny. Revue pro studium totalitních režimů. – Roč. 17, č. 3 (2023), s. 98-101 : fotogr.

NEMČOK, Jozef – LACKO, Martin: Útek z masového hrobu v Sklabini : Príbeh Karola Nemčoka z augusta 1944. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 11, č. 2 (2015), s. 34-45 : fotogr.

OSIKA, Štefan: Spomienky na partizánov v Rajeckej doline. In: LACKO, Martin – MALATINSKÝ, Michal (zost.): Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945 : Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25. septembra 2014 v Žiline. Žilina : Igor Hruška – PEAR pre Žilinský samosprávny kraj, 2014, s. 209-222. ISBN 978-80-971871-0-1.

SCHVARC, Michal: Masová exekúcia v Sklenom 21. septembra 1944 v širšom dejinnom kontexte. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 3, č. 3 (2007), s. 4-13.

SÚDNY, Boris: Partizánske represie voči príslušníkom žandárstva. In: SOKOLOVIČ, Peter (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII

: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 21. – 23. apríl 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 321-325. ISBN 978-80-89335-08-4.

TURÓCI, Martin – OSIKA, Štefan: Slovenské národné povstanie a odboj v Kunerade a Rajeckej doline : Vydané pri príležitosti 75. výročia Slovenského národného povstania. - Kunerad : OZ Akurad, 2019, s. 159-160. ISBN 978-80570-1108-8.

UHRIN, Marian: II. slovenská partizánska brigáda gen. M. R. Štefánika a represálie. In: SOKOLOVIČ, Peter (zost.): Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 21. – 23. apríl 2008. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 305-320. ISBN 978-80-89335-08-4.

Regióny Slovenska v protifašistickom odboji

FRAŇO, Vladimír – VITKO, Pavol: Okamihy vzdoru v okresoch Považská Bystrica, Púchov a Ilava. Bratislava : Vojenská podporná nadácia, 2019. - 171 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-972190-3-1.

HUDEC, Marek: Uzol : Vojnový príbeh Nových Zámkov. - Žilina : Absynt, s. r. o., 2022. - 187 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-8203-326-0.

KOLIBÁR, Bartolomej: Nitra a okolie v protifašistickom odboji. – Nitra : Okresný výbor SZPB, 2003. – 77 s. : fotogr., prílohy. ISBN 80-968005-6-6.

KRIŠTOFÍK, Juraj: „Javorinu Nemci nikdy nedostanú!“ Odboj a partizánske hnutie v podjavorinskom regióne 1939 – 1945. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017. - 212 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-972559-2-3.

MANIAK, Marcel: Draho vykúpená sloboda. - Poprad : TabitaArt, 2021. - 391 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-973804-1-0 [východné Slovensko].

MANIAK, Marcel: Obranný úsek Plesni-vec : Horúca jeseň 1944 v priestore Vernár – Telgárt – Šumiac – Pohorelá. - [Poprad] : TabitaArt, 2020. - 199 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-973804-0-3.

MANIAK, Marcel: Partizánska obec Liptovská Teplička. - Poprad : Jadro, 2018. - 103 s. : fotogr.

TURÓCI, Martin – OSIKA, Štefan: Slovenské národné povstanie a odboj v Kunerade a Rajeckej doline : Vydané pri príležitosti 75. výročia Slovenského národného povstania. - Kunerad : OZ Akurad, 2019. - 191 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80570-1108-8.

VESELOVSKÝ, Miroslav: Aby sme nezabudli : Venované 70. výročiu Slovenského národného povstania v Liptovskej Osade, Liptovskej Lúžnej a celej Revúckej doline. - Lipt. Osada - Lipt. Lúžna : Yvex, s.r.o. - OÚ Lipt. Osada - OÚ Lipt. Lúžna, 2016. - 206 s. : fotogr. - ISBN 978-80-971057-8-5.

* * *

HALMOVÁ, Lucia: Horúce dni na Hornej Nitre po vypuknutí SNP. In: HRUBOŇ, Anton – LEPIŠ, Juraj – KUBUŠ, Martin (zost.): Slovensko v rokoch neslobody I. Veľké udalosti a fenomény rokov 1938 – 1989 v regiónoch Slovenska : Zborník z vedeckej konferencie Banská Bystrica 10. – 11. mája 2011. Bratislava : Ústav pamäti národa v spolup. s o. z. Historia nostra, 2014, s. 211-221. ISBN 978-80-89335-65-7.

HALMOVÁ, Lucia – KLUBERT, Tomáš: Povstalecké boje na Hornej Nitre v septembri 1944. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 10, č. 4 (2014), s. 39-56 : fotogr.

FREMAL, Karol: Odboj, Slovenské národné povstanie a oslobodenie v Španej doline. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 2 (2015), s. 16-25 : fotogr.

FREMAL, Karol: Tajov a Jabříková v rokoch 1944 – 1945. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 1 (2021), s. 31-35 : fotogr.

GODÁL, Ondrej: Priebeh SNP v okolí mesta Topoľčany. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 12, č. 1 (2023), s. 28-36 : fotogr.

NOCIAROVÁ, Viera: Ženy Zvolena a okolia v Slovenskom národnom povstaní. - Zvolen : Vyd. Technickej univerzity vo Zvolene, 2017. - 20 s. : fotogr. ISBN 978-80-228-3003-4.

MACKO, Vladimír: Udalosti 27. augusta 1944 v Ružomberku – ich príčiny a historické pozadie. In: LACKO, Martin – MALATINSKÝ, Michal (zost.): Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945 : Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25. septembra 2014 v Žiline. Žilina : Igor Hruška – PEAR pre Žilinský samosprávny kraj, 2014, s. 103-129. ISBN 978-80-971871-0-1.

SOKOLOVIČ, Peter: Udalosti novodobých trnavských dejín zachytené v Kronike národného povstania v Trnave. In: Nové historické rozhľady : New Historical Perspectives. – Roč. 3, č. 1 (2013), s. 93-127.

UHRIN, Marian: Povstalecké a protipovstalecké sily na území Žilinského kraja. In: LACKO, Martin – MALATINSKÝ, Michal (zost.): Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945 : Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25. septembra 2014 v Žiline. Žilina : Igor Hruška – PEAR pre Žilin

ský samosprávny kraj, 2014, s. 9-21. ISBN 978-80-971871-0-1.

* * *

BAKA, Igor: Boj o Telgárt : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 10 (2022), s. 46 : fotogr.

BAKA, Igor: Boje o Strečniansku tiesňavu, Vrútky a Priekopu : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 30, č. 7 (2022), s. 46 : fotogr.

BANCÍKOVÁ, Miroslava: Záslužné skutky Poľnej nemocnice v Tisovci 1.-3. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 3 – 5 (2004), s. 7, 6, 8.

BARANOVÁ, Daniela: Hronsecká fara centrom odboja. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 68, č. 8 (2023), s. 8-9 : fotogr.

BIELIK, Oskar: Obrana Hornej Nitry po vypuknutí SNP. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 20 (2003), s. 7.

DRDOL, Jozef: Ozbrojené vystúpenie v okresoch Hnúšťa a Revúca 1.-4. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 23 – 26 (2004), s. 7, 6 : fotogr.

DRDOL, Jozef: Protifašistický odboj v Detve 1. – 2. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 25 – 26 (2004), s. 8 : fotogr.

HOFÍREK, Tomáš – ŠUSTER, František: Osud tanku vežové číslo 100 (Skároš 18. 12. 1944). In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 12, č. 1 (2023), s. 43-46 : fotogr.

KRIŠKA, Samuel: Tisovec sa zapísal do histórie SNP 1. – 3. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 50, č. 2 – 4 (2005), s. 7, 8, fotogr.

MASÁR, Rudolf: Uhrovec v SNP. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 14 (2005), s. 6 : fotogr.

MEZENECV, Vladimír: O Košice sa bojovalo v Dargovskom priesmyku : Sedem týždňov odvahy, hrdinstva a statočnosti. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 60, č. 25-26 (2015), s. 8.

PAULIAK, Ervín: Horehronci a Handeľci v Povstaní 1. – 6. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 65, č. 8 – 13 (2010), s. 4, 4, 4, 5, 7, 8.

PILEK, Štefan: Vráble a ich okolie v odboji. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 12 (2005), s. 10 : fotogr.

POLÁK, Ondrej: Dobšinský okres v období odboja. – In: Bojovník – Roč. 48, č. 18 (2003), s. 7 : fotogr.

POPRAC, Vladimír: V Sitne sa prebudili povestní rytieri. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 68, č. 8 (2023), s. 10 : fotogr. [part. jednotky].

PILEK, Štefan: Účasť občanov Obýc v protifašistickom odboji. In: Bojovník. – Roč. 51, č. 8 (2006), s. 5.

SABADOŠ, Ľudovít: Bratislavský odboj bol mimoriadne aktívny. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 68, č. 4 (2023), s. 8-9 : fotogr.

URBAN, Ondrej: Seredčania prispeli k porážke fašizmu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 17 (2022), s. 8 : fotogr.

Osobnosti odboja

BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František – KRALČÁK, Peter a kol.: Ferdinand Čatloš – vojak a politik (1895 – 1972). Bratislava : Pro Militaria Historica – Vojenský historický

ústav, 2011. - 309 s. : pram. a lit., reg., obr. príl. ISBN 978-80-970768-0-1.

BOB, Jozef: Generáli : Životné príbehy slovenských generálov Milana Rastislava Štefánika, Ferdinanda Čatloša, Jána Goliána, Rudolfa Viesta, Antona Pulanicha, Augustína Malára, Štefana Jurecha a Viliama Žingora / Zodp. red.: Krébesová, Juliana. Martin : Matica slovenská, 2009. - 185 s. : obr. ISBN 978-80- 8115-012-8.

CSÉFALVAY, František a kol.: Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939 – 1945. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. - 283 s. : pram. a lit. ISBN 978-80-89523-20-7.

ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária (eds.): Štefan Jurech (1898 – 1945) : Zborník príspevkov z odborného seminára k 110. výročiu narodenia generála Štefana Jurecha uskutočneného dňa 24. júna 2008 v priestoroch Veliteľstva pozemných síl OS SR v Trenčíne. Bratislava – Trenčín : Vojenský historický ústav – Veliteľstvo pozemných síl OS SR, 2008. - 151 s. : fotogr.

ČÁRSKY, Viktor – ABRASOV, Sergej V.: Nahliadnutia dejinám pod suknú. - Praha : Slovensko-český klub, 2003. - 94 s. : fotogr. (Slovenské dotyky). ISBN 80-902893-7-1.

ČERNÁK, Tomáš – MOCKO, Martin: Husák v odboji a SNP 1938 – 1945. - Bratislava : Marenčin PT, spol. s r. o., 2016. - 349 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 978-80-8114-653-4.

HALAJ, Dušan: Generálmajor Teodor Šlajchart : (30. 8. 1916 – 3. 3. 2011). Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012, 50 s., 24 s. príl. : fotogr. ISBN 978-80-89514-11-3.

HORIČKA, Martin: Gottwaldov demokrat : Zabudnutý príbeh Jána Ševčíka. - Bratislava : Slovart, spol. s r. o., 2021. - 311 s. :

fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-556-4571-1.

JÁŠEK, Peter – KINČOK, Branislav – LACKO, Martin: Slovenskí generáli 1939 – 1945. Praha : Ottovo nakl. v spolupráci s ÚPN, 2013. - 393 s. : fotogr. ISBN 978-80-7451-246-9.

KAMENÍK, Václav – KOPECKÝ, Milan: Andělé se samopalem : Výsadkářky 2. čs. samostatné paradesantní brigády v SSSR. - Praha : Čs. obec legionářská - Epocha, 2021. - 261 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-87919-82-8; 978-80-278-0017-9.

LÁNÍK, Jaroslav (odp. red.) – ČAPLOVIČ, Miloslav (ved. slov. časti): Vojenské osobnosti československého odboje 1939 – 1945. - Praha : AVIS MO ČR pre Vojenský historický ústav Praha – Vojenský historický ústav Bratislava, 2005. - 348 s. : fotogr., pram. a lit. - ISBN 80-7278-233-9.

MÍČEV, Stanislav a kol.: Život a osobnosť Chavivy Reickovej : Life and Personality of Haviva Reick : Zborník z medzinárodnej konferencie 21. november 2014, Banská Bystrica : Almanac from International Conference Banská Bystrica, November 21, 2014. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2015. - 114 s. + 115 s. : fotogr. ISBN 978-80-89514-31-1.

NEDBAL, Lubor: Operace Karas : Zpravodajec mjr. Jaroslav Krátký ve službách Československa za druhé světové války. - Praha : Academia, 2019. - 428 s. ISBN 978-80-200-2992-8.

OLACH, Ľubo: Guvernér Imrich Karvaš. - Bratislava : Marenčin PT, spol. s r. o., 2019. - 220 s. : fotogr. - ISBN 978-80-569-0380-3.

PAŽUROVÁ, Helena: Ľudovít Kukorelli : Životný príbeh vojaka a partizána. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2015. - 143 s. : fotogr., lit., reg. ISBN 978-80-89514-32-8.

PETRÁŠ, Jozef – NĚMČEKOVÁ, Daniela – MICHALIČKA, Ivan: Bojovali za slobodu vlasti : Účastníci protifašistického odboja Trnavského kraja. Trnava : Trnavský samosprávny kraj – Západoslovenské múzeum v Trnave, 2008. - 46 s. : fotogr., pram. a lit. ISBN 978-80-85556-18-6.

SLEPCOV, Igor: Kapitoly zo života hrdinu Rudolfa Jasioka / Ed.: BYSTRICKÝ, Jozef. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2015. - 167 s. : fotogr. ISBN 978-80-89523-35-1.

ŠVORCOVÁ, Ernestína: Životní příběh malé partyzáanky : Ernestína Švorcová rozená Pätoprstá. - Praha : Čs. obec legionářská, 2021. - 107 s. : fotogr. - ISBN 978-80-87919-81-1.

ŠTAIGL, Jan a kol.: Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2009. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2009. - 223 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-89169-17-7.

ŠTAIGL, Jan a kol.: Generáli – slovenská vojenská generalita 1918 – 2012. 2. akt. a spresnené vyd. Bratislava : Magnet Press Slovakia v spolupráci s Vojenským historickým ústavom, 2012. - 231 s. : fotogr., reg. ISBN 978-80-89169-25-2.

TAKÁČ, Ladislav: V krutom storočí. Traja generáli Veselovci. - Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2003. - 180 s. : fotogr., genealógia, reg. ISBN 80-7165-382-9.

TAKÁČ, Ladislav: Za slnkom slobody. Na správnej strane barikády. [Banská Bystrica] : Polygrafia Gutenberg, 2008. - 144 s. : fotogr. ISBN 978-80-969886-1-7 [A. Korda, E. Korda].

TÓTH, Dezider (ed.): Generál Golian a jeho doba. Materiály z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Jána Goliana, Banská Bystrica 31. 10. 2006 : Zborník Múzea Slovenského národného povsta-

nia. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2008. - 283 s. : fotogr., pers. bibliogr. Obsah: *Mičev, Stanislav*: Niekoľko poznámok k stratégii rozvoja Múzea SNP, s. 9-16; *Čaplovič, Miloslav*: Ján Golian v československej brannej moci 1925 – 1938, s. 19-23; *Cséfalvay, František*: Ján Golian v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1943, s. 25-35; *Stanislav, Ján*: Ján Golian a Vojenské ústredie, s. 37-58; *Bystrický, Jozef*: Golian a vojenský plán povstania, s. 61-81; *Gajdoš, Milan*: Na čele povstaleckej armády proti nemeckým okupačným vojskám, s. 83-97; *Babušíková, Tatiana*: Ján Golian vo fondoch a zbierkach Archívu Múzea SNP, s. 99-130; *Baranová, Daniela*: Generál Ján Golian v trojrozmerných zbierkach Múzea SNP, s. 133-147; *Uhrin, Marian*: Nemecké pozemné jednotky v boji proti povstaleckej armáde, s. 149-155; *Pažur, Štefan*: Organizácia a dislokácia Východoslovenskej armády. Technický zbor a dopĺňovanie početného stavu, s. 159-214; *Garaiová, Michaela*: Ján Golian (1906 – 1945). Personálna bibliografia, s. 119-283. ISBN 978-80-970072-4-9.

TÓTH, Dezider (ed.): Generál Július Nosko : Zborník Múzea Slovenského národného povstania. Príspevky z odborného seminára k 100. výročiu narodenia Júliusa Noska, Tisovec 6. júna 2007. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2011. - 274 s. : fotogr., obr. prílo., pram. a lit., bibliogr. ISBN 978-80-89514-04-5. Obsah: Čaplovič, *Miloslav*: Július Nosko v službách československej brannej moci 1926 – 1939, s. 7-10; *Bystrický, Jozef*: Július Nosko v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1944, s. 11-30; *Stanislav, Ján*: Július Nosko ako náčelník generálneho štábu povstaleckej armády, s. 31-45; *Uhrin, Marian*: Július Nosko v partizánskej vojne v slovenských horách, s. 46-51; *Syrný, Marek*: Osudy Júliusa Noska po druhej svetovej vojne, s. 52-65; *Babušíková, Tatiana*: Osobný fond Július Nosko (1907 – 1986) v Archíve Múzea SNP, s. 66-83; *Baranová, Daniela*: Generálmajor Július Nosko v trojrozmerných zbierkach Múzea SNP,

s. 84-95; *Pažurová, Helena*: Východoslovenská armáda. Prípravy budovania obrany na severovýchodnom Slovensku (január – máj 1944), s. 96-160; *Vaněk, Oldřich*: Vznik a činnosť Štvrtej partizánskej brigády, s. 161-232; *Šváčová, Soňa – Klimová, Anna – Töröková, Michaela (zost.)*: Povstalecký veliteľ, generál Július Nosko (8. 6. 1907 – 5. 9. 1986) v slovenskej historiografii (Personálna bibliografia), s. 251-274.

VAŇOUREK, Ján: Plukovník generálneho štábu Ján Kukliš. - Mohelnice : Vyd. a nakl. M. Vaňourek, 2019. - 151 s. : fotogr. - ISBN 978-80-88028-11-6.

* * *

BALÁŽ, Tomáš: Štefan Dubček v komunistickom odboji 1938 – 1945. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 17, č. 4 (2022), s. 3-21 : fotogr.

BALBERČÁK, Štefan: Ľudovít Kukořelli – hrdina SNP s nejasným koncom. In: HRUBOŇ, Anton – LEPIŠ, Juraj – TOKÁROVÁ, Zuzana (zost.): Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II : Osobnosti známe – neznáme. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, s. 180-188. ISBN 978-80-89335-64-0.

BURSA, Stanislav: Rosinovci – príbeh prieskumníkov. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 5, č. 1 (2016), s. 38-43 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Rudolf Viest v rokoch druhej svetovej vojny. In: ČAPLOVIČ, Miloslav (ed.): Rudolf Michal Viest v zrkadle prameňov a najnovších poznatkov historiografie. – Revúca – Bratislava : Mesto Revúca – Vojenský historický ústav, 2018, s. 37-60. ISBN 978-80-89523-50-4.

ČELKO, Vojtech – SYRNÝ, Marek: Sto dvadsaťpäť rokov od narodenia Jána Ursinyho, povstaleckého a povojnového lídra slovenskej demokratickej politiky. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 2 (2021), s. 58-66 : fotogr.

ČERNÁK, Tomáš: K nedožitej storočnici Ladislava Šimoviča. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 4, č. 1 (2015), s. 57-59 : fotogr.

ČERNÁK, Tomáš: Storočnica Jána Čecha. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 2 (2015), s. 53-56 : fotogr.

ČERNÁK, Tomáš: Za Milošom Bobocým. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 5, č. 1 (2016), s. 57-59 : fotogr.

FREMAL, Karol: Ladislav Novomeský v slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny. In: Laco Novomeský – kultúrny politik, politik v kultúre. – Bratislava : Ústav politických vied SAV, 2006, s. 40-55. ISBN 80-224-0902-2.

HALAJ, Dušan: Plukovník Ján Dušan Hudec. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 1 (2014), s. 57-60 : fotogr.

Halaj, Dušan: Príbeh poručíka Štefana Bodnára. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 4, č. 1 (2015), s. 60-65 : fotogr.

HALAJ, Dušan: Prvý proti nacistom : Príbeh povstaleckého veliteľa Jozefa Dobrovodského, dvakrát odsúdeného na trest smrti. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 2, č. 1 (2013), s. 56-61 : fotogr.

HAVALDA, Pavol: Spomienky na stretnutia s Josefom Trojanom I. / Redakčne priprav.: Spišiak, Martin. In: Moderné dejiny

Slovenska II. Zborník príspevkov k dejinám Slovenska v 20. storočí / Zost.: Hruboň, Anton. Ružomberok : Historia Nostra, o. z., 2009, s. 145-165 : fotogr.

HRUBOŇ, Anton: Ako zomrel odbojár Mirko Nešpor? In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 2, č. 1 (2013), s. 39-46 : fotogr.

CHORVÁT, Peter: Generál Branislav Manica (1894 – 1980). – In: Vojenská história. – Roč. 9, č. 3 (2005), s. 82-98.

CHYTKA, Stanislav – VALIŠ, Zdeněk: Generálplukovník Ján Ambuš. – In: Vojenská história. – Roč. 7, č. 1 (2003), s. 92-108.

CHYTKA, Stanislav V.: Povstalecká cesta Dmitrija Alexejeviča Venerovského. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 12, č. 1 (2023), s. 56-64 : fotogr.

KARAFKA, V. – KASARDA, Peter: Mjr. in memoriam Jozef Szabó, vlastenec a pedagóg. In: Ročenka odbojárov 2018. - Bratislava : Ústredná rada SZPB, b. r., s. 83 : fotogr.

KAZANSKÝ, Rastislav: Rostislav Kazanský (ne)obyčajný príbeh povstaleckého letca. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 2, č. 1 (2013), s. 62-64 : fotogr.

KLÚC, Jirí: Jozef Špitál (1921 – 2021). In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 2 (2021), s. 67 : fotogr.

MACHÁČEK, Michal: Gustáv Husák za II. svetovej vojny. In: Slezský sborník. – Roč. 110, č. 3-4 (2012), s. 239-270.

MIČEV, Stanislav: Peter Zaťko – persona non grata. In: SYRNÝ, Marek a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 353-370. ISBN 978-80-970238-2-9.

MICĽANIK, Pavel: Július Fleško – jeden z desiatich tisícov. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 2, č. 2 (2013), s. 45-53 : fotogr.

MICĽANIK, Pavel: Veteráni východného frontu v povstaní. Pôsobenie niektorých vyšších povstaleckých dôstojníkov na východnom fronte. In: SYRNÝ, Marek a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 273-295 [Ján Golian, Július Nosko, Štefan Čáni, Ján Černek, Pavel Kuna, Mikuláš Markus, Karol Pekník, Jozef Vogl]. ISBN 978-80-970238-2-9.

MOCKO, Martin – KORNOŠOVÁ-SZABOVÁ, Terézia: Štefan Szabó : Agilný idealista komunistického odboja. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 6, č. 1 (2017), s. 50-61 : fotogr.

PAŽUROVÁ, Helena: Andrej Martin Júny a obrana Malého Šturca. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 1 (2021), s. 57-63 : fotogr.

PAŽUROVÁ, Helena: Generálmajor Emil Perko. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 9, č. 1 (2020), s. 55-60 : fotogr.

PAŽUROVÁ, Helena: K jubileám nadporučíka letectva Ľudovíta Kukorelliho. In: Vojenská história.– Roč. 19, č. 1 (2015), s. 117-128.

PAŽUROVÁ, Helena: 100. výročie narodenia a 70. výročie úmrtia Ľudovíta Kukorelliho. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 3, č. 2 (2014), s. 49-54 : fotogr.

PINČEKOVÁ, Iveta: Osudy Antona Martišoviča v SNP a v nemeckom zajatí. In: Historické rozhľady VI. / Zost.: Lacko, Martin; Klubert, Tomáš; Varšo, Ivan.- Bratislava

: Historické rozhľady, o. z., 2010, s. 53-74. ISBN 978-83-7490-369-1.

SOKOLOVIČ, Peter: Karol Fraňo, veliteľ trnavskej posádky v čase odchodu do povstania. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.– Roč. 7, č. 4 (2011), s. 78-89 : fotogr. ISSN 1336-6297.

SOTÁKOVÁ, Lucia: „Liečiteľka rán na tele aj na duši“ : Príbeh Márie Štubnerovej, ošetrovateľky II. slovenskej partizánskej brigády M. R. Štefánika. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 9, č. 2 (2020), s. 56-59 : fotogr.

STANISLAV, Ján: Ferdinand Čatloš v perimetri kolaborácie a odboja. In: SYRNÝ, Marek a kol.: Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 313-352. ISBN 978-80-970238-2-9.

SYRNÝ, Marek: Martin Kvetko. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP.– Roč. 3, č. 2 (2015), s. 57-61 : fotogr.

SYRNÝ, Marek: 50 rokov od smrti podpredsedu povstaleckej Slovenskej národnej rady Jozefa Lettricha : V archívoch ukrajinskej NKVD. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 8, č. 2 (2019), s. 56-58 : fotogr.

SYRNÝ, Marek: 110. výročie narodenia povstaleckého a demokratického lídra Martina Kvetka. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 11, č. 2 (2022), s. 67-70 : fotogr.

SYRNÝ, Marek: 120 rokov od narodenia najvýznamnejšieho slovenského národohospodára 20. storočia a popredného odbojového činiteľa Imricha Karvaša. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 12, č. 1 (2023), s. 47-51 : fotogr.

SYRNÝ, Marek – ČELKO, Vojtech: Ján Lichner – prvý medzi prvými v odboji na Slovensku. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 12, č. 2 (2023), s. 38-51 : fotogr.

UHRIN, Marian: Kapitán Vojtech Ábel. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 9, č. 1 (2020), s. 70-71 : fotogr.

UHRIN, Marian: Príbehy povstaleckého hrdinstva a zrady. In: RISTVEYOVÁ, Katarína (ed.): Hrdinstvo a násilie počas 2. svetovej vojny. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2023, s. 100-112. ISBN 978-80-974274-5-0.

VIMMER, Pavel: Michal Sečanský. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 9, č. 1 (2020), s. 66-69 : fotogr.

VRÁBEL, Ferdinand: Legionári, odboj a Slovenské národné povstanie. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 3, č. 2 (2014), s. 43-48 : fotogr.

* * *

BAKA, Igor: Generálmajor in memoriam Milan Vesel. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 21, č. 12 (2013), s. 46 : fotogr. ISSN 1336-1910.

BAKA, Igor: Major in memoriam Karol Repašský. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 19, č. 3 (2011), s. 27 : fotogr.

BAKA, Igor: Generálmajor in memoriam Jozef Marko. In: Obrana. – Roč. 17, č. 2 (2009), s. 29 : fotogr.

BAKA, Igor: Generál justičnej služby JUDr. Ivan Trebichavský. In: Obrana. – Roč. 16, č. 9 (2008), s. 29 : fotogr.

BALOGH, Branislav: Storočie povstaleckého vojaka Viktora Chmúru. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 18 (2022), s. 5 : fotogr.

BIELIK, Oskar: A. Weinhold, statočný vojak Povstania. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 53, č. 4 (2008), s. 4.

BIELIK, Oskar: Namiesto uznania – poníženie a väzenie. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 52, č. 13 (2007), s. 4 [Jozef Tlach, Michal Širica].

BÖHMER, Milan: Jeden z nezodpovedaných otáznikov. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 6 (2003), s. 6 : fotogr. [Ľ. Kukorelli].

BREČKA, Samuel: Turbulentný život s nenaplnenými ambíciami. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 68, č. 5 (2023), s. 8-9 : fotogr. [občiansky odboj Michala Zibrína].

BUČKA, Peter: Povstalec s láskou ku koňom. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 23, č. 11 (2015), s. 29 : fotogr. [Mikuláš Ferjenčík].

BUČKA, Peter: Športovec a povstalec. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 23, č. 5 (2015), s. 29 : fotogr. [Pavol Mudroch].

BUJAČKOVÁ, Eleonóra: Muž, ktorý sa postavil zlu [Viliam Žingor]. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 28, č. 10 (2020), s. 28-29 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Generálmajor Emil Perko. In: Obrana. – Roč. 17, č. 9 (2009), s. 29 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Generálmajor Vojtech Gejza Danielovič. In: Obrana. – Roč. 17, č. 1 (2009), s. 29 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Generálporučík in memoriam Július Nosko. In: Obrana. – Roč. 17, č. 7 (2009), s. 29 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Pavol Gajdoš generálmajor in memoriam. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 20, č. 8 (2012), s. 46 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Plukovník Jaroslav Kmicikievič. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 21, č. 1 (2013), s. 46 : fotogr.

CINGER, František: Generál Jan Kratochvíl a boje na Dukle. In: Národní osvobození. – Roč. 31 /98/, č. 19-20 (2020), s. 12 : fotogr.

CSÉFALVAY, František: Ferdinand Čatloš a východoslovenské divízie. In: Historická revue. – Roč. 21, č. 4-5 (2010), s. 78-85 : fotogr.

CSÉFALVAY, František: Generál Golian (1906 – 1945). In: Obrana. – Roč. 16, č. 4 (2007), s. 29 : fotogr.

CSÉFALVAY, František: Generál Viliam Ján Lichner. In: Obrana. – Roč. 16, č. 11 (2008), s. 29 : fotogr.

CSÉFALVAY, František: Martýr boja za slobodu. In: Obrana. – Roč. 15, č. 5 (2007), s. 29 : fotogr. [Rudolf Viest].

CSÉFALVAY, František: Povstalecký dôstojník Karol Fraňo. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 20, č. 7 (2012), s. 46 : fotogr.

CSÉFALVAY, František: Povstalecký dôstojník Martin Kučera. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 20, č. 4 (2012), s. 27 : fotogr.

CSÉFALVAY, František: Štefan Jurech (1898 – 1945). In: Obrana. – Roč. 15, č. 11 (2007), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Brigádny generál Branislav Vladimír Manica. In: Obrana. – Roč. 17, č. 11 (2009), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Brigádny generál in memoriam Karol Pekník. In: Obrana. – Roč. 16, č. 7 (2008), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Brigádny generál Jozef Martin Kristín. In: Obrana. – Roč. 17, č. 6 (2009), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Brigádny generál Pavol Ján Kuna. In: Obrana. – Roč. 17, č. 8 (2009), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Divízny generál Ján Imro. In: Obrana. – Roč. 16, č. 4 (2008), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Divízny generál Mikuláš Markus. In: Obrana. – Roč. 16, č. 3 (2008), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Generál in memoriam Alexander Korda. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 21, č. 2 (2013), s. 46 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Generál justičnej služby JUDr. Samuel Karol Korbel. In: Obrana. – Roč. 16, č. 12 (2008), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Generál I. triedy Ferdinand Čatloš. In: Obrana. – Roč. 15, č. 6 (2007), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Generál II. triedy Augustín Malár. In: Obrana. – Roč. 15, č. 10 (2007), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Generálmajor in memoriam Alexander Korda. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 3, č. 1 (2007), s. 78-82 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Generálmajor in memoriam Ján Černek. In: Obrana. – Roč. 16, č. 5 (2008), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Major jazdeckva Juraj Bílej. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 20, č. 3 (2012), s. 27 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Mikuláš Ferjenčík (1904 – 1988). In: Obrana. – Roč. 16, č. 1 (2008), s. 29 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Plukovník pechoty Ladislav Bodický. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 21, č. 4 (2013), s. 46 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Plukovník Štefan Čáni. In: Obrana. – Roč. 18, č. 3 (2010), s. 27 : fotogr. ISSN 1336-1910.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Plukovník zdravotníctva MUDr. Štefan Ľudovít Darvaš. In: Obrana. Mesačník MO SR.– Roč. 20, č. 6 (2012), s. 47 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Veliteľ slovenskej armády : Generál I. triedy Ferdinand Čatloš. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 9, č. 5-6 (2009), s. 86-88 : fotogr.

ČAPLOVIČ, Miloslav: Zborový generál Michal Širica (1894 – 1970). In: Obrana. – Roč. 16, č. 2 (2008), s. 29 : fotogr.

ČERNÁK, Tomáš: Františka Hrubíšková : Biela pani slovenského odboja. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 1, č. 2 (2012), s. 73-74.

ČERNÁK, Tomáš: Miloš Bobocký. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 1, č. 1 (2012), s. 28-31 : fotogr.

ČERNÁK, Tomáš: Z kancelárie do Povstania alebo Husákova cesta ilegalitou. In: Historická revue. – Roč. 20, č. 7-8 (2009), s. 140-143 : fotogr.

Čestné salvy vzdali hold hrdinovi : Opustil nás posledný príslušník 2. čs. paradesantnej brigády, ktorý bojoval v SNP [Ondrej Šamaj]. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 62, č. 17 (2017), s. 8 : fotogr.

DANKO, Jozef: S bohatou ľudskou dušou odbojára. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 68, č. 6-7 (2023), s. 17 : fotogr. [František Orlovský].

FILO, Ľubomír: Vojnový hrdina sa dožíva 95 rokov. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 65, č. 12 (2020), s. 10 : fotogr. [Ján Štefánik].

FRAŇO, Vladimír: Ján Ušiak – veliteľ 1. partizánskej brigády Jana Žižku. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov.– Roč. 55, č. 22 (2010), s. 10. ISSN 03223-2018.

FRAŇO, Vladimír: Partizánsky veliteľ Ján Ušiak. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov.– Roč. 53, č. 25 (2008), s. 4.

FREMAL, Karol: Rodina Dubčekovcov v protifasistickom odboji. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 66, č. 20 (2021), s. 6-7 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: Generál Július Nosko. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 52, č. 12 (2007), s. 4 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: Generál, na ktorého sa zabúda. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 50, č. 13 (2005), s. 6 [Emil Perko].

GAJDOŠ, Milan: Ich smrť je dodnes neobjasnená. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 50, č. 4 (2005), s. 6. [R. Viest, J. Golian].

GAJDOŠ, Milan: J. Golian – muž činu. 1. – 7. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 14 – 19 (2004), s. 6, 7, 8, 7, 6, 5 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: Ján Lichner, politik a odbojár. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 52, č. 4 (2006), s. 8.

GAJDOŠ, Milan: Jedinečnosť gen. J. Goliana v našich dejinách 1. – 12. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov Roč. 51, č. 4 – 15 (2006), s. 10, 4, 10, 10, 4, 4, 10, 10, 4, 4, 10, 10 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: K storočníci dvoch bratov Veselovcov. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 10 – 11 (2003), s. 8, 6.

GAJDOŠ, Milan: Mirko Vesel. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 51, č. 18 (2006), s. 10.

GAJDOŠ, Milan: Plukovník Alexander Doman. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 65, č. 9 (2010), s. 10.

GAJDOŠ, Milan: Vlastenec a antifašista. – In: Bradlo – občasník Spoločnosti M. R. Štefánika. – Č. 34-35 (júl 2003), s. 19 [I. Markovič].

HALAJ, Dušan: Generálmajor in memoriam Jozef Dobrovodský. Z galérie veliteľov povstaleckej armády. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 5 (2004), s. 7 : fotogr.

HALAJ, Dušan: Gérard Forestier. Z histórie spoločného boja proti fašizmu. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 26 (2004), s. 6 : fotogr.

HALAJ, Dušan: Plukovník Ján Dušan Hudec. Z galérie veliteľov povstaleckej armády. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 9 (2004), s. 6 : fotogr.

HALAJ, Dušan: Plukovník Ján Kukliš. 1. – 2. Z galérie veliteľov povstaleckej armády. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 16 – 17 (2004), s. 6 : fotogr.

HOLIČKA, Ján – KRNO, Martin: Najmladší veliteľ partizánskej brigády. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 5 (2022), s. 6 : fotogr. [Teodor Pola].

HOLUŠOVÁ, Mária: Pomocník partizánov z Mikuláša. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 2 (2022), s. 9 : fotogr. [Pavel Chrapčiak, Za slobodu Slovanov].

HORIČKA, Martin: Gottwaldov spojenec : Príbeh slovenského demokrata Jána Ševčíka. In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 18, č. 2 (2019), s. 23-29 : fotogr.

HORIČKA, Martin: Politik, čo sa stal partizánom. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 1 (2021), s. 64-68 : fotogr. [Ján Ševčík].

HRABOVSKÁ, Oľga: Zomrel František Bím, posledný partizán z Uhrovej skupiny. In: Ročenka odbojárov 2018. - Bratislava : Ústredná rada SZPB, b. r., s. 88 : fotogr.

HRABOVSKÁ, Oľga: Život Miloša Uhra sa smrťou neskončil – žije v spomienkach : Venované k nedožitým 100. narodeninám. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 59, č. 15 (2014), s. 8 : fotogr.

HRUBOVČÁK, J.: I. K. Baľuta nikdy nesklamal. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 21 (2004), s. 5 : fotogr. [part. brigáda Čapajev].

CHMELÁR, Eduard: Posledná žijúca obrankyňa Čierneho Balogu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 66, č. 21 (2021), s. 7 : fotogr. [Anna Dubínyová].

JAMBRICH, Jozef: Ladislav Novomeský v Povstaní. Básnik a intelektuál vo vysokej politike. – In: História. Revue o dejinách spoločnosti. – Roč. 4, č. 11/12 (2004), s. 33-35 : fotogr.

JAMBRICH, Jozef: Pavel Svoren – lekár paradesantnej brigády. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 65, č. 6 (2020), s. 8 : fotogr.

Jan Šverma a jeho odkaz. In: Národní osvobození. – Roč. 30 /97/, č. 21-22 (2019), s. 1 a 5 : fotogr.

Jarmila Golianová. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 12 (2003), s. 6 : fotogr.

JAŠEK, Peter: Generál Augustín Malár; Generál Štefan Jurech. In: Historická revue. – Roč. 22, č. 9 (2011), s. 11, 40 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Generál Ján Golian; Plukovník Pavol Kuna; Plukovník Karol

Pekník; Major Július Nosko. In: Historická revue.— Roč. 22, č. 9 (2011), s. 49, 52, 53, 54 : fotogr.

KOZOLKA, Ladislav: Pezinský rodák brig. gen. Karol Pekník. — In: Bojovník. — Roč. 49, č. 24 (2004), s. 8 : fotogr.

KRÁL, Miroslav: Nabídl vlasti svůj život. In: Národní osvobození. — Roč. 28 /95/, č. 5 (2017), s. 5 : fotogr. [Stanislav Rejthar, SNP].

MAREK, Vladimír: Major Jaroslav Krátký, styčný důstojník MNO u velitelství 1. čs. armády na Slovensku, 8. 10. 1911 – jaro 1945. — In: A-report. — Roč. 15, č. 17 (2004), s. 33 : fotogr.

KROPILÁK, Eugen: Osobnosť SNP – prof. Dr. Ing. Miloš Marko. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. — Roč. 51, č. 23 (2006), s. 10.

Kto bol plukovník Ján Černek /Š. P./ In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. — Roč. 52, č. 12 (2007), s. 8 : fotogr.

LACKO, Martin: Koniec legendy o hrdinskej smrti kapitána Gondu. In: Kultúra. - Č. 13-14 (2004), s. 14-15.

SABADOŠ, Ľudovít: Splácam veľký dlh [Valér Kubáni]. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. — Roč. 67, č. 7 (2022), s. 7 : fotogr.

MAREK, Vladimír: Podporučík Leopold Šrom : (plukovník in memoriam) veliteľ stíhací letky čs. stíhacího pluku v SSSR – nejlepší stíhací pilot SNP. In: A-report. — Roč.15, č. 22 (2004), s. 33 : fotogr.

MAREK, Vladimír: Jeden z tisícovky pilotů : Od narození nejúspěšnějšího pilota Slovenského národního povstání Leopolda Šroma uplynulo sto let. In: Areport. Měsíčník Ministerstva obrany ČR. — Roč. 28, č. 8 (2017), s. 48-49 : fotogr.

MAREK, Vladimír: Odvážný ale s nedostatky. In: A-report. Měsíčník Ministerstva obrany ČR.— Roč. 26, č. 8 (2015), s. 44-45 : fotogr. [Vladimír Přikryl].

MAREK, Vladimír: Slovenský Píka : Generálmajor in memoriam Alexander Korda zemřel v komunistickém vězení ve věku jednapadesáti let. In: A-report. Čtrnáctideník Ministerstva obrany ČR. — Roč. 19, č. 6 (2008), s. 40-41 : fotogr.

MAREK, Vladimír: Smrtelná cesta. Před šedesáti lety se po ústupu do hor začal naplňovat tragický osud povstaleckého velitele generála Rudolfa Viesta. — In: A-report. — Roč. 15, č. 22 (2004), s. 28-29 : fotogr.

MASÁR, Rudolf: Tri sestry partizánky v SNP : Zo spomienok Eleny Chút'kovej-Litvajovej. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. — Roč. 50, č. 20 (2005), s. 6

MASARYKOVÁ, Marta: Svedectvo o smrti. — In: Historická revue. — Roč. 15, č. 9 (2004), s. 10-11 : fotogr. [M. Nešpor].

MASKALÍK, Alex: Adolf Weinhold (1903 – 1944). In: Obrana. Měsíčník MO SR.— Roč. 19, č. 5 (2011), s. 27 : fotogr. [Horná Nitra].

MASKALÍK, Alexej: Anton Pulanich (1884 – 1962). In: Obrana. — Roč. 15, č. 8 (2007), s. 29 : fotogr.

MASKALÍK, Alex: Brigádny generál Anton Rašla (1911 – 2007). In: Obrana. — Roč. 17, č. 12 (2009), s. 29 : fotogr.

MASKALÍK, Alex: František Adam. In: Obrana. Měsíčník MO SR.— Roč. 21, č. 10 (2013), s. 46 : fotogr.

MASKALÍK, Alexej: Generál I. triedy Alexander Čunderlík. In: Obrana. — Roč. 15, č. 7 (2007), s. 28 : fotogr.

MASKALIK, Alex: Generálmajor Ján Paškan. In: Obrana. – Roč. 17, č. 5 (2009), s. 29 : fotogr.

MASKALÍK, Alexej: Generálmajor v. v. Vojtech Kováč (1900 – 1983). In: Obrana. – Roč. 16, č. 10 (2008), s. 29 : obr.

MASKALÍK, Alex: Ing. Andrej Búrik (1913 – 1989). In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 19, č. 9 (2011), s. 27 : fotogr.

MASKALÍK, Alex: Ján Fedák (1912 – 1944). In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 20, č. 5 (2012), s. 27 : fotogr.

MEŠKO, Marek: Brigádny generál (generálmajor in memoriam) František Milan Borský (1899 – 1986). In: Obrana. – Roč. 16, č. 8 (2008), s. 29 : fotogr.

MEZENECV, Vlado: Jan Šverma: smrť v slovenských horách : 70 rokov od tragického skonu veľkého politika a bojovníka proti fašizmu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 59, č. 21 (2014), s. 9 : fotogr.

MIKULA, Ľudovít: Spomienka na generála B. Kubicu. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 9 (2004), s. 81 : fotogr.

MIKUNDA, Vladimír: Ján Paľovský – šifrant SNP. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 68, č. 8 (2023), s. 12 : fotogr. [dve čísla označené ako 8].

MIKUNDA, Vladimír: O bojovom pilotovi, ktorý sa v povstaní premenil na pešiaka. In: Ročenka odbojárov 2012.- Bratislava : Ústredná rada SZPB, b. r., s. 84-85 : fotogr. [Ľudovít Šramko].

MIKUNDA, Vladimír: Vždy som kráčal rovnou cestou... In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 68, č. 10 (2023), s. 11-12 : fotogr. [VSO, Branislav Tvarožek].

MILDEOVÁ, Zuzana: Povstalec s dušou poeta. In: Obrana. – Roč. 14, č. 12 (2006), s. 34-35 : fotogr. [Imrich Gibala].

NAĎOVIČ, Svetozár: Hrdina z „parabrigády“. In: Obrana. – Roč. 14, č. 5 (2006), s. 37 [Viktor Naď].

NAĎOVIČ, Svetozár: Padol prvý. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 51, č. 8 (2006), s. 6 : fotogr. [Viktor Naď, 2. čs. spd brigáda].

NOVÁK, Štefan: Životný príbeh obetavého bojovníka. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 67, č. 19 (2022), s. 5 : fotogr. [Jaroslav Prokop, part. činnosť].

PAULIAK, Ervín: Starý vojak neumiera, iba odchádza... In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 51, č. 26 (2006), s. 8 : fotogr. [Egyd Pepich].

PETRO, Milan – BARTOŠ, Štefan: Hohronský bojovník npor. Michal Petro. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 54, č. 17 (2009), s. 4.

PILEK, Štefan: Žena – hrdinka v protifašistickom odboji. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 51, č. 13 (2006), s. 4 : fotogr. [1. čs. part. brigáda M. R. Štefánika, Elena Kučerová].

PIVKOVÁ, Ľubica: Kto bol dr. Ing. Ondrej Kožuch. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 52, č. 26 (2007), s. 6.

POLA, Milan: Profil a rodinná spomienka na partizánskeho veliteľa Teodora Polu. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 8, č. 1 (2019), s. 70-73 : fotogr.

POVAŽAN, Gustáv: Obdivuhodný človek. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 21 (2004), s. 6 : fotogr. [Imrich Gibala].

PUPALA, Jozef: Pocta tichému hrdinovi. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 61, č. 2 (2016), s. 8. [Július Bolfík].

SLIAČAN, Ján: Slovenský generál žije v USA. Bratia Skalinovci z Gemera – aktívni účastníci boja proti nacizmu a fašizmu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 51, č. 26 (2006), s. 2.

Správa o poslednom žijúcom spolubojovníkovi Miloša Uhra. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 63, č. 18 (2018), s. 8. [Samuel Baran].

STEHLÍK, Milan: Generál, o ktorom sa málo vie. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 58, č. 25-26 (2013), s. 14 : fotogr. [Karol Pekník].

STEHLÍK, Milan: Železný kapitán. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 20 (2005), s. 6 : fotogr. [J. J. Stanek].

ŠUMICHRASŤ, Peter – ČAPLOVIČ, Miloslav: Povstaleckí generáli : Veliteľ povstalcov miloval kone [Ján Golian]; Vyžeňme votrelcov zo Slovenska, burcoval prvý generál [Rudolf Viest]; Rázny vojak bol v duši básnikom [Július Nosko]; Hrdinu z Ostrého po vojne degradovali a väznili [Ján Černek]; Stratég povstaleckej armády [Karol Pekník]. In: Denník SME. – Roč. 24, 25. 8. 2017, príl., s. 2-8 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Daniel Kunic, generálmajor in memoriam. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 21 (2013), č. 6, s. 46 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Generálmajor Ing. Belo Kubica. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 21, č. 3 (2013), s. 46 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Generálmajor Mirko Cyril Vesel. In: Obrana. – Roč. 17, č. 10 (2009), s. 29 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Generálpukovník Ján Ambuš. In: Obrana. – Roč. 16, č. 6 (2008), s. 31 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Major in memoriam Michal Minka. In: Obrana. – Roč. 18, č. 6 (2010), s. 27 : fotogr. ISSN 1336-1910.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Mikuláš Grofčík (1917 – 2009). In: Historie a vojenství. – Roč. 58, č. 4 (2009), s. 135-137 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Mikuláš Lisický, plukovník letectva. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 21, č. 11 (2013), s. 46 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Plukovník letectva Ivan Haluzický. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 20, č. 12 (2012), s. 46 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Plukovník letectva Július Trnka. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 20, č. 2 (2012), s. 27 : fotogr.

ŠVANDA, Petr: Posledný pobočník. In: Obrana. – Roč. 17, č. 10 (2009), s. 38 : fotogr. [Ludovít Gríger, Štefan Jurech].

URBAN, Ondrej: Príbeh povstalcu z Brezna Jozefa Kalivodu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 66, č. 21 (2021), s. 6 : fotogr.

ŠVANDA, Petr: Storočnica generála. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 53, č. 5 (2008), s. 2 : fotogr. [Koloman Skalina].

ŠVANDA, Petr: Teodor Obuch a cesta za jeho snom. – In: Letectví + kosmonautika. – Roč. 80, č. 11 (2004), s. 82-83 : fotogr.

ŠVANDA, Petr: Žil a zomrel v službách národu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 52, č. 8 (2007), s. 5 : fotogr. [Štefan Jurech].

TAKÁČ, Ladislav: Obrazy zo života Eugena Kordu. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 22 (2004), s. 7.

VANĚK, Oldřich: Viestov radista deväťdesiatročný. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifasistov. – Roč. 55, č. 10 (2010), s. 4 [Ján Jančo].

VANĚK, Oldřich: Viestov radista zomrel ako deväťdesiatročný : Smrečiansky rodák pplk. v. v. Ján Jančo, syn legionára z Ruska, počas SNP radista generála Rudolfa Viesta sa 14. 2. 2010 dožil deväťdesiat rokov. In: Ročenka odbojárov 2013. – Bratislava : Ústredná rada SZPB, b. r., s. 111-113 : fotogr.

VITKO, Pavol: Bojovať pravdou. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 27, č. 8 (2019), s. 30-31 : fotogr. [Karol Kuna].

VITKO, Pavol: Bojovník Branislav Tvarozek. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 2 (2023), s. 28-29 : fotogr.

VITKO, Pavol: Imrich Gibala: povstalec, športovec, človek. In: ATM + Vojenský profesionál. – Roč. 8, č. 12 (2010), s. 90 : fotogr.

VITKO, Pavol: Partizánka Anka. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 28, č. 3 (2020), s. 28-29 : fotogr. [Anna Bergerová].

VITKO, Pavol: Posledná partizánska zima. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 19, č. 3 (2011), s. 42-43 : fotogr. [Vladimír Fraňo].

VITKO, Pavol: Povstalec a prvý veliteľ Dukly. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 18, č. 12 (2010), s. 33 : fotogr. [Imrich Gibala].

VITKO, Pavol: Sestrička v Povstaní [Siďonia Vicenová]. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 25, č. 10 (2017), s. 28-29 : fotogr.

VITKO, Pavol: Statoční porazia aj strach. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 29, č. 8 (2021), s. 28-29 : fotogr. [Ján Svitek, part. činnosť].

VOJTEK, Peter: Tragický osud slovenských generálov. In: Líder. – Roč. 7, č. 1 (2018), s. 14-19 : fotogr. [Rudolf Viest, Ján Golian, Štefan Jurech, Augustín Malár].

ŽIAK, Jozef: Generálov návrat domov. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 19 (2004), s. 25 : fotogr. [Peter Vlčko].

ŽIAK, Jozef: Najstarší slovenský generál. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 19, č. 5 (2011), s. 9 : fotogr. [Ján Strcula].

Spomienky, svedectvá

BABNIČ, Vladimír: Vo veľkej vojne malá vojna. Návraty k Slovenskému národnému povstaniu, jeho dejiskám a dejateľom 1944 – 2004. Bratislava : Prima Art, 2004. – 135 s. : fotogr., chronlg., lit. a pram. ISBN 80-68839-4-1.

BACHNÁR, Alexander: Mojich sto rokov. – Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019. – 246 s. : fotogr., 1 CD. ISBN 978-80-89514-67-0.

DANKO, Ondrej – DÚBRAVOVÁ, Ružena – HUDOBA, Martin: Badín a SNP v spomienkach. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2013. – 111 s. : fotogr. ISBN 978-80-89514-20-5.

HALAJ, Dušan: Príbehy zo Slovenského národného povstania a oslobodenia. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017. – 160 s. : fotogr. – ISBN 978-80-89514-49-6.

GABLECH, Imrich: „Hallo, Airfield-Control, go ahead!“ Spomienky vojnového pilota. – Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2005. – 66 s., príl. fotogr., dok. ISBN 80-89169-05-8.

CHYTKA, Stanislav – VANĚK, Oldřich: *Tí z prvej línie : Příběhy z odboja v Liptove.* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017. - 359 s. : fotogr., reg. - ISBN 978-80-89514-46-5.

KARVAŠ, Imrich: *Moje pamäti : V pazúroch Gestapa / Ed.: SYRNÝ, Marek.* 2. dopl. vyd. - Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2017. - 299 s. : fotogr., reg. - ISBN 978-80-89514-48-9.

MARKO, Jozef: *Konfrontácia s inou realitou I. – II. diel : Gen. Jozef Marko spomína na SNP / Eds.: Dibala, Ján; Vestenický, Emil.* - Bratislava : Mayer media, 2017. - 328 s. : fotogr., tabl., lit. - ISBN 978-80-972099-1-9.

MARKO, Jozef: *Osobné spomienky na SNP III. diel / Eds.: Dibala, Ján; Vestenický, Emil.* - Bratislava : Mayer media, 2015. - 390 s. : fotogr. - ISBN 978-80-972099-0-2.

NOVÝKMEC, Peter: *Spomienky z dargovského bojiska.* Bidovce : Kultúrne centrum Abova, 2014. 196 s. : fotogr. ISBN 978-80-970405-3-6.

Odchádzanie : Svedectvo povstaleckých vojakov a partizánov, ktorí prešli nemeckými zajateckými a koncentračnými táborami / Námet: MIČEV, Stanislav; HUDEC, Dušan; scenár: Hudec, Dušan; dramaturgia: Viteková, Alena; réžia: Hudec, Dušan. Bratislava : Mirafilm s.r.o. - Slovenský filmový ústav - Rozhlas a televízia Slovenska, 2013. - 1 DVD

SACHER, Vilém: *Na počátku stála smrt.* Praha : Naše vojsko, 2009. - 209 s. : fotogr. ISBN 978-80-206-1011-9.

SEDLÁČEK, Tomáš – PLACHÝ, Jiří: *Vydržet! Paměti generála Tomáše Sedláčka.* Praha : Ministerstvo obrany ČR - AVIS, 2008. - 190 s. : fotogr. ISBN 978-80-7278-479-0.

STRMEŇ, Vlado: *Poviem vám... Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2022. - 183 s. : fotogr. - ISBN 978-80-974274-1-2.*

ŠUMICHRASŤ, Peter (ved. red.): *Pamäti generála Tótha : Slovenskí letci v Povstaní.* - Bratislava : Vyd. Spolku slov. spisovateľov, 2005. - 254 s. : fotogr.

VRBIČAN, Daniel: *Tatry v boji a v odkaze SNP 1944 – 2002. Zo spomienok rozviedčika partizánskeho oddielu Vysoké Tatry Daniela Vrbičana a plnenie odkazu SNP. / Zost. a red. upr. Z. Kollárová – Poprad : vl. nákl., 2003. - 240 s. : fotogr., tabl. ISBN 80-968922-4-X.*

* * *

BURSA, Stanislav – SÚDNY, Boris: *Náhodný zostrel.* In: REVI. *Dvuměsíčník o letadlech a letcích.* – Roč. 13, č. 63 (2006), s. 8-11 : fotogr. [Rudolf Božík, okolie Bratislavy].

JAVORKA, Emil: *Spravodajská skupina Nina-Mária v spomienkach Sásovčanov.* In: *Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.* – Roč. 7, č. 1 (2018), s. 52-56 : fotogr.

JELINEK, Ješajahu: *Spomienky na SNP a koniec vojny.* In: *Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP.* – Roč. 5, č. 1 (2016), s. 52-56 : fotogr.

KINČOK, Branislav: *Denník Dominika Mandráka z Povstania a nemeckého zajatia (1944 – 1945).* In: *Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.* – Roč. 12, č. 3 (2016), s. 33-61 : fotogr.

LACKO, Martin: *Spomienka Márie Pišútovej na nemecký prepád obce Smrečany 28. októbra 1944.* In: *Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche.* – Roč. 11, č. 3 (2015), s. 96-105 : fotogr.

LACKO, Martin – MACKO, Martin: „Zúrlivé dni vojny“ : (Kronika redemptoristického kláštora na Starých Horách za obdobie august 1944 – máj 1945). In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 11, č. 4 (2015), s. 61-80 : fotogr.

MACKO, Martin – LACKO, Martin: Spomienky Antona Ďuďáka na východný front a Povstanie (1942 – 1944). In: Historický zborník . – Roč. 28, č. 1 (2018), s. 232-243.

MOLITORIS, Július: Spomienky na povstalecký časopis Napred. In: Ročenka odbojárov 2014. - Bratislava : Ústredná rada SZPB, b. r., s. 103 : fotogr.

OSIKA, Štefan: Spomienky na partizánov v Rajeckej doline. In: LACKO, Martin – MALATINSKÝ, Michal (zost.): Slovenské národné povstanie a záver vojny na území Žilinského kraja 1944 – 1945 : Zborník z konferencie organizovanej ŽSK a ÚPN dňa 25. septembra 2014 v Žiline. Žilina : Igor Hruška – PEAR pre Žilinský samosprávny kraj, 2014, s. 209-222. ISBN 978-80-971871-0-1.

PLACHÝ, Jiří: „Mrzli jsme a Šverma kecal o VŘSR...“ (Reflexe porážky SNP v pamětech náčelníka štábu dělostřelctva 2. československé samostatné paradesantní brigády kpt. Tomáše Sedláčka. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V. (Slovenská republika medzi Povstaním a zánikom 1944 – 1945). Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2006, s. 63-68. ISBN 80-8083-341-9.

THURZO, Ivan: Spomienky na SNP. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 2, č. 2 (2013), s. 37-39 : fotogr.

VIESTOVÁ, Dana: Ako si to pamätám. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 16, č. 2 (2020), s. 88-105 : fotogr. [Kveta Viestová].

VRÁBEL, Ferdinand: Justícia : Odbojová skupina MUDr. Františka Kocha v Bratislave : (pamäti chirurga v odboji, doplnené o spomienky členky skupiny Janky Pišnovkej). In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 1 (2021), s. 44-47 : fotogr.

VRÁBEL, Ferdinand: Slovenské národné povstanie v denníku Viery Šetkovej (1911 – 2001). In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP.– Roč. 3, č. 2 (2015), s. 62-64 : fotogr.

* * *

ADÁMI, Ján: Spomienky na por. Jána Ušiaka. Prvý veliteľ Prvej čs. partizánskej brigády J. Žižku, 1. – 2. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 52, č. 17 – 18 (2007), s. 4 : fotogr.

BARTOŠ, Štefan: Spomienky na generála A. Faglica. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 53, č. 7 (2008), s. 4 : fotogr.

DRAHOŠOVÁ, Oľga: Spomienka na amerických letcov v Zohore. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 28, č. 10 (2020), s. 4.

CHREBET, Vincent: Spomienky na činnosť oddielu Major 1. – 2. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 2 – 3 (2004), s. 7 : fotogr.

JANSÍK, Vladimír, ml.: Čas veľkých činov. Spomienky na činnosť 1. čs. partizánskej brigády M. R. Štefánika. – Bojovník. – Roč. 48, č. 26, (2003), s. 6-7 : fotogr

MALČEK, Milan: Spomienka na leteckú tragédiu pri Gemerskej Polome. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 64, č. 22 (2019), s. 8.

MICHALÍKOVÁ, Anna – HULÍNEK, Ján: Protifašistický odboj v podjavorinskom kraji : 1. Cetunský boj v spomienkach; 2. Živá legenda; 3. Ing. J. Sapák bojoval v Uhrovom oddieli; 4. Martin Kavický a Michal Belák; 6. Prof. Rudolf Vrba; 7. Alois Kubíček. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 65, č. 6, 7, 9, 12, 14, 15 (2010), s. 10, 4, 4, 11, 10, 10 : fotogr.

NOVÁK, Štefan: Spomienka na jednu partizánsku nemocnicu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 64, č. 11 (2019), s. 8 [Zverovka, Salatín].

NOVÁKOVÁ, Zuzana E.: Z denníka posledného rušňovodiča „Hurbana“ 1 – 2. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 52, č. 8 - 9 (2007), s. 8, 3.

ONDRÁŠ, Miroslav: Spomienka na Jozefa Jablonku. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 65, č. 9 (2020), s. 8 : fotogr.

PLEVA, Ondrej: Šírili radosť a optimizmus : Spomienky na hercov Frontového divadla v SNP. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 18 (2005), s. 6 : fotogr.

REHÁK, Alexander: Spomienky šéfkára 2. paradesantnej brigády 1. – 7. – In: Bojovník. – Roč. 48, č. 19 – 25 (2003), s. 6-7 : fotogr.

STOPKA, Gustáv: Dospievajúci bojovník (Spomienky partizána Štefana Absona). In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 56, č. 18 (2011), s. 12 : fotogr. ISSN 03223-2018.

ŠRAMKO, Ľudovít: Povstalecký letec spomína. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 53, č. 19 (2008), s. 5 : fotogr.

ŠTEFKO, Ladislav: Spomíname na rodáka. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašis

tov. – Roč. 53, č. 15 (2008), s. 10 : fotogr. [Michal Pridala].

ŠTETKOVÁ, Viera: Z povstaleckého denníka. – In: Historická revue. – Roč. 14, č. 8-9 (2003), s. 26-27 : fotogr.

ŠVANDA, Petr: Posledný pobočník spomína. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 53, č. 3 (2008), s. 6 : fotogr. [Ľudovít Gríger, Štefan Jurech].

ŠVEC, Tomáš: Pracovný tábor – SNP – koncentrák. In: Obrana. – Roč. 15, č. 9 (2007), s. 30 : fotogr. [Oto Wágner].

ŠVEC, Tomáš: Spomienky na SNP. In: Obrana. – Roč. 16, č. 8 (2008), s. 18 : fotogr. [Vladimír Švárný].

ŠVEC, Tomáš: Spomienky povstalcu. – In: Obrana. – Roč. 13, č. 4 (2005), s. 19, fotogr. [J. Knapp].

ŠVEC, Tomáš: Vojnové príbehy. Karpatsko-duklianska operácia. – In: Obrana. – Roč. 12, č. 19 (2004), s. 24 : fotogr.

Tak sme začínali : Zo spomienok Ladislava Kalinu na činnosť Pohronsko-liptovského partizánskeho oddielu. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 54, č. 2 (2009), s. 8.

URBÁN, Milan: Zo spomienok 100-ročného partizána. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 58, č. 18 (2013), s. 9 : fotogr. [Ján Korčinský].

Zahraničná účasť v slovenskom protifašistickom odboji

BOYER, Jean Baptiste: Résistants, partisans français en Slovaquie 1944 – 1945. Saint-Cloud Cedex 2012, 123 s. ISBN 278-2-912671-361.

BURSA, Stanislav: Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45 : časť 1. Mitchely. [Bratislava] : Degart, s.r.o., vl. nákl., 2016. - 172 s., obr. príl. - ISBN 978-80-971891-2-9.

BURSA, Stanislav: Operácie sovietskeho diaľkového letectva nad Slovenskom v rokoch 1944/45 : časť 2. Furmani. [Bratislava] : Degart, s.r.o., vl. nákl., 2019. - 328 s. : fotogr., lit. - ISBN 978-80-971891-4-3.

BURSA, Stanislav – MANIAK, Marcel: Nedoleteli. B. m. : Jadro, 2014. - 131 s. : fotogr. ISBN 978-80-89426-31-7.

CROS, Louis: Paroles d'une chanson. Slová jednej piesne / Z franc. prel.: Liška, Karol. Žilina : Klub priateľov Francúzska a Slovenska, [2009]. - 58 s. : fotogr. [franc. partizáni v SNP].

DOWNS, Jim: World War II. OSS tragedy in Slovakia. - Kalifornia : Oceanside, [2003].

DOWNS, Jim: Druhá svetová vojna. Tragédia OSS na Slovensku. - Bratislava : Magnet-Press Slovakia, 2004. - 240 s. : fotogr., lit., reg. ISBN 80-89169-03-1.

EYCK, Manuel Frank: Silent Heroes. Vol. I. - Praha : Aeromedia, 2003. - 88 s. : fotogr. [americkí letci, zostrelý].

FERIANEC, Bohuslav: Mosquito nad Piešťanmi / Z angl. prel. A. Melicháčová – Harmanec : vl. nákl., 2003. - 65 s. : fotogr., nákr. ISBN 80-968993-5-X.

HELA, Vlastimil: Umírali i za naši svobodu, nezapomínáme... : Letecká bitva nad Bílými Karpaty z 29. srpna 1944. Fakta, fotografie, příběhy. Cheb : Svět křídel, 2014. - 188 s. : fotogr. ISBN 978-80-87567-62-3.

KAMENÍK, Václav: Otazníky nad zkázou sovětského zpravodajského desantu gen. štábu na západním Slovensku. In: Přínos armády pro vznik a rozvoj České republiky : Sborník příspěvků Mezinárodního vědeckého symposia Brno, Univerzita obrany Brno 23. – 24. 11. 2011. - Brno : Onufrius Brno - ČsOL, 2013, s. 74-101. ISBN 978-80-87859-01-8.

KAŠŠÁK, Peter – HRODEGH, Marian: Konečná zastávka Slovensko. Letecké aktivity a osudy posádok 15. USSF zostrelených nad územím Slovenska v rokoch 1944 – 1945. B. m. v. : Klub priateľov vojenskej histórie Slovenska, 2007. - 287 s. : fotogr.

STANISLAV, Ján – ŠVACHO, Jaroslav: Povstalecké nebo : Insurgent sky. Banská Bystrica : Klub priateľov Múzea SNP, 2013. - 317 s. fotogr., mp. ISBN 978-80-89514-22-9.

STANISLAV, Ján - ŠVACHO, Jaroslav: Siločiary pomoci SNP a západní spojenci : Lines of force of the aid to the Slovak National Uprising and the western Allies. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016. - 326 s. : fotogr., dok. ISBN 978-80-89514-37-3.

STANISLAV, Ján – BURSA, Stanislav: Siločiary sovietskej pomoci SNP a vzdušný most : časť I. - Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2019. - 239 s. : fotogr., pram. a lit., reg. - ISBN 978-80-89514-69-4.

* * *

BURSA, Stanislav: Posledné výsadky z Mitchellov. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP.– Roč. 4, č. 1 (2015), s. 15-28 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Pomoc západných Spojencov Slovenskému národnému povstaniu. In: SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena (eds.): Miles semper honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla. Bratislava : Vojen-

ský historický ústav, 2007, s. 219-231. ISBN 978--80-969375-3-0.

BYSTRICKÝ, Jozef: Vojenské a politické aspekty pomoci západných spojencov Slovenskému národnému povstaniu. In: Powstanie Warszawskie i Słowackie Powstanie Narodowe – cienie alianckiej pomocy. – Rzeszów 2006, s. 36-51. ISBN 9788373381582.

ČEMANOVÁ, Mária: Cez periskop : Príbeh Roya Madsena a amerických letcov ukrývaných na Slovensku. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 1 (2021), s. 85-91 : fotogr.

DROBŇÁK, Adrián: Prípad pilota Archipova a jeho posádky. In: MIKULÍK, Dalibor – LAINCZ, Eduard – DROBŇÁK, Adrián (eds.): V prelomovom desaťročí (česko)slovenských dejín 1938 – 1948 : Príspevky z odborných seminárov v rokoch 2014 – 2017. Stará Ľubovňa – Ľubovnianske múzeum, 2018, s. 216-244 : fotogr. ISBN 978-80-89860-10-4.

KUZNECOV, D. V.: Kontakty i vzaimootnošenija Russkich i Slovakov v period Slovacckogo nacionalnogo vosstanija. In: Russkije i Slovaki v XIX. – XX. vv. Kontakty, vzaimodejstvije, stereotypy. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, priuročennej ko Vtoromu zasedaniju Komissii istorikov Rossii i Slovakii (Moskva, 2. – 4. okťabrja 2007 g.). Moskva : Joškar-Ola, 2007.

MARJINA, Valentina Vladimirova: ZSSR a Slovenské národné povstanie v roku 1944. In: BARNOVSKÝ, Michal – KODAJOVÁ, Daniela (zost.): Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období. – Bratislava : AE Press, 2006, s. 26-35. ISBN 80-88880-72-6.

MÍČEV, Stanislav – STANISLAV, Ján: Britská a americká pomoc Slovenskému národnému povstaniu. In: Vojnová kronika.

Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 10, č. 1 (2021), s. 18-19 : fotogr.

PREČAN, Vilém: Sovětský svaz a Slovenské národní povstání : Dokumenty z Archivu prezidenta Ruské federace (prosinec 1943 – konec srpna 1944). In: Česko-slovenská historická ročenka 2009.- Brno – Bratislava : Česko-slovenská / Slovensko-česká komise historiků v nakl. Academicus-Codiprint, 2009, s. 369-420.

SLANÝ, Juraj: Pôsobenie diverzno-spravodajských oddielov generálneho štábu Červenej armády na Orave. In: Vojenská história. – Roč. 26, č. 3 (2022), s. 59-88.

STANISLAV, Ján: Československá vojenská misia v ZSSR a problémy spojeneckej pomoci SNP. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica (ed.): Československá vojenská zahraniční služba v letech 1939 – 1945. Sborník studií : Příspěvky účastníků z mezinárodní konference uskutočněné dne 5. prosince 2006 v Praze. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Historický ústav AV ČR, 2008, s. 189-233. ISBN 987-80-7285-105-8.

ŠIMONČÍK, Emil: Zachránili Američanov. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 8, č. 1 (2019), s. 74-77 : fotogr. [americkí letci, Veľká Fatra].

ŠUMICHRASŤ, Peter: Letecká havária na Zadnom Gerlachu v hláseniach leteckého náhradného pluku 4. In: Vojenská história. – Roč. 18, č. 2 (2014), s. 101-125.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Slovenský príbeh juhoslovanských letcov v dokumentoch 1. čs. zmiešanej leteckej divízie v ZSSR. In: Vojenská história. – Roč. 18, č. 1 (2014), s. 112-121.

VOLOSTNOVA, Natália V.: O čom rozprávajú pramene. In: Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v na-

sledujúcom období / Zost.: Barnovský, Michal; Kodajová, Daniela – Bratislava : AE Press, 2006, s. 36-43 [sov. partizáni]. ISBN 80-88880-72-6.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: K osudu Miroslava Bedřicha Švandu (a kapitolám československej spravodajskej služby na Slovensku). – In: „Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...“ / Zodp. red.: Borčín, Emil; Drlíčková, Marta. – Bratislava : Veda, 2005, s. 104-112. ISBN 80-224-0815-8.

* * *

Američtí letci v SNP. In: Národní osvobození. – Roč. 31 /98/, č. 19-20 (2020), s. 16 : fotogr.

BLAHUŠ, Petr: Výsadky z východu a jejich výzbroj. In: Střelecká revue. – Roč. 45, č. 6 (2013), s. 71-73 : fotogr.

BURSA, Stanislav: Sovietske výsadkové lety nad Karpatmi. In: Vojenstvo. Bitky a bojiská modernej histórie. – Roč. 1, č. 3 (2013), s. 28-31 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: Letecký most na pomoc SNP. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 31, č. 5 (2023), s. 46 : fotogr.

DUBÁNEK, Martin – KADLEC, Peter: Podpalte Evropu! : Operace Outward a dopady zápalných balonů na Slovensku. In: ATM + Informační příloha MO ČR a AČR. – Roč. 13, č. 11 (2015), s. 70-73 : fotogr., nákr.

FERIANEC, Bohuslav: Zostrelený kanadský pilot po tretí raz na Slovensku. – In: Balneologický spravodajca. Vlastivedný zborník múzea 2001 – 2002. – Piešťany : Balneologické múzeum, 2004, s. 264-266.

KANISOVÁ, Dagmar: Havária amerického lietadla pri Sobotišti. In: Záhorie. Vlastivedný časopis. – Roč. 21, č. 2 (2012), s. 12-16 : fotogr.

GAJDOŠ, Milan: Smutná „story“ Američanov a Britov. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 26 (2005), s. 7.

GAJDOŠ, Milan: Americký novinár v SNP. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 12 (2004), s. 7 : fotogr.

GAJDOŠ, Vladimír: Židovskí parašutisti v SNP, 1.-2. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 52, č. 11 - 12 (2007), s. 10 : fotogr. [SOE].

HALAJ, Dušan: Z histórie spoločného boja proti fašizmu : Paul Lecaille. – In: Bojovník. – Roč. 49, č. 23 (2004), s. 6 : fotogr.

HALAJ, Dušan: Z histórie spoločného boja proti fašizmu : Paul Haimez; André Wattrée; Roger Nael; Albert Poupet. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 50, č. 1 – 3 (2005), s. 6, fotogr.; č. 22 – 23 (2005), s. 6 [Francúzi v SNP].

HALAJ, Dušan, sprac.: Z histórie spoločného boja proti fašizmu : George Barazer de Lannurien 1.-2.; Albert Leroy; Pierre Cornebois 1.-2.; Marcel Tarrière; Karol Pajer; Gérard Catteau; Roger Camberlyn; André Jean Gerverun; André Poisson; Lucien Pillaud. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 51, č. 1 – 2, 6, č. 8 – 9, 14 – 19 (2006), s. 4 : fotogr.

HALAJ, Dušan: Z histórie spoločného boja proti fašizmu : René Picard, Jean Bonnefon, Gérard Forestier. In: Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 52, č. 1 – 3 (2007), s. 4 : fotogr.

HOLLÝ, Ján: Pomoc americkým letcom v 2. svetovej vojne. – In: Bradlo – občasník Spoločnosti M. R. Štefánika – Č. 34-35 (júl 2003), s. 16 [západné Slovensko].

JABLONICKÝ, Jozef: Návrat kapitána de Lannuriena. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. –

Roč. 3, č. 2 (2014), s. 55-57 : fotogr., pre-
vzaté z: Bojovník, 1. 6. 1969.

MANIAK, Marcel: Pod Kráľovou hoľou
čakala smrť. In: Ročenka odbojárov 2020.
- Bratislava : SZPB [2020], s. 91. ISBN 978-
80-971976-7-4. [partizáni bieloruskí].

MANIAK, Marcel: Posádka havarované-
ho lietadla Li-2 pri Hranovnici konečne zná-
ma. In: Ročenka odbojárov 2015. Bratislava
: SZPB [2015], s. 76-78 : fotogr.

MANIAK, Marcel: Záhada okolo lietadla
v Hranovnici. In: Bojovník. Dvojťždenník
antifašistov. – Roč. 58, č. 22 (2013), s. 11 :
fotogr.

MAREK, Vladimír: Jeden z mnoha hr-
dinských příběhů. In: A-report. – Roč. 25, č.
8 (2014), s. 44-45 : fotogr. [SOE, Ch. Rei-
ková].

ŠUMICHRAS, Peter: Pomoc západ-
ných spojencov. In: Obrana. Mesačník MO
SR. – Roč. 31, č. 4 (2023), s. 46 : fotogr.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Podpo-
ra z českej strany bola srdečná a nezištná :
Pripomíname si 74. výročie Slovenského
národného povstania v auguste 1944. In:
Národní osvobození. – Roč. 29 /96/, č. 17/18
(2018), s. 1 a 3 : fotogr.

Karpatsko-duklianska operácia a bojová činnosť na území Slovenska na konci roka 1944

BYSTRICKÝ, Jozef a kol.: Od priesmy-
ku Predeal po Kurovské sedlo : Boje vo Vý-
chodných Karpatoch v roku 1944. Bratisla-
va : Vojenský historický ústav, 2011. - 389
s. : fotogr., reg., pram. a lit. ISBN 978-80-
89523-07-8. Obsah: *Bystrický, Jozef*: Boje
vo Východných Karpatoch v roku 1944,
s. 7-15; *Bystrický, Jozef*: Letné a jesenné ťa-
ženie Červenej armády v roku 1944, s. 19-
35; *Krzak, Andrzej*: Operacja Jassy – Kis-
zyniowska, s. 36-53; *Cséfalvay, František*:

Predohra a priebeh Debrecínskej operácie,
s. 54-66; *Bystrický, Jozef*: Východokar-
patská operácia, s. 67-103; *Aksamitowski,
Andrzej*: „Ordre de bataille“ jednostek We-
hrmachtu i Armii czerwonej walczących w
Karpatach w roku 1944. Charakterystiki
dowódców, s. 104-122; *Šumichrast, Peter*:
Činnosť sovietskeho letectva vo Východo-
karpatskej operácii, s. 123-141; *Hofírek,
Tomáš*: Obranné boje nemeckého XXIV.
tankového zboru v Karpatoch (september
– október 1944), s. 142-174; *Bystrický, Jo-
zef*: Vojnový denník 1. čs. armádneho zboru
v ZSSR (4. september – 31. december 1944),
s. 187-340.

BYSTRICKÝ, Jozef (ed.): Pramene k vo-
jenským dejinám Slovenska V/2/1 : 1. čs.
armádny zbor v ZSSR a jeho účasť na oslo-
bodzovaní Slovenska v rokoch 1944 – 1945.
Bratislava : Vojenský historický ústav, 2014.
- 448 s. : príł., reg. ISBN 978-80-89523-28-3.

CIBULA, Martin – KAŠŠÁK, Peter –
FRAIT, Radovan: Rumunské kokardy nad
Československom : Letecké operácie ru-
munského letectva nad Československom
od decembra 1944 do mája 1945. - B. m. v. :
Degart, s.r.o., vl. nákl., 2019. - 206 s. : foto-
gr., lit., príł. - ISBN 978-80-971891-5-0.

COCULA, Michal: Leteli nad Karpatmi
v 1944 roku. 2. vyd. - Svidník : Honty, o. z. -
Mestský úrad Svidník, 2016. - 20 s. : fotogr.,
1 mp. príł. - ISBN 978-80-972222-1-5.

ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ,
Mária (eds.): Karpatsko-duklianska operá-
cia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)
: Zborník príspevkov z medzinárodnej ve-
deckej konferencie vo Svidníku 30. septem-
bra – 1. októbra 2004. - Bratislava : Vojen-
ský historický ústav, 2005. - 281 s. : fotogr.,
tabl., res. ISBN 80-969375-0-2.

DRIBŇÁK, Marián – HOFÍREK, To-
máš: Kalinov : Prvá oslobodená obec v bý-
valom Československu. Praha 2014. - 143 s. :
fotogr., mp. ISBN 978-80-89392-94-0.

HRBEK, Jaroslav a kol.: *Draze zaplacená svoboda. Osвобоzení Československa 1944–1945*, 1. – 2. / Aut.: Hrbek, Jaroslav; Smetana, Vít; Kokoška, Stanislav; Pilát, Vladimír; Hofman, Petr. Praha – Litomyšl : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Paseka, 2009. – 351 s., 358 s. : gr., tabl.

KOPECKÝ, Milan: *Československý samostatný ženijní prapor 1 (1944 – 1945)*. Praha : MO ČR – Agentura vojenských informací a služeb, 2007. – 130 s. : fotogr., ISBN 978-80-7278-431-8

LACKO, Martin – TESÁREK, Pavel: *1. východomošlinský pluk SS na Slovensku (október 1944 – február 1945)*. Trnava : Katedra histórie FF UCM, 2006. – 145 s. : reg., obr. príl. – ISBN 80-89220-34-7.

PETRAŠKO, Ľudovít: *A svetlo bolo ako vo dne : V Prešove na konci vojny*. Prešov : Vyd. Prešovskej univerzity, 2016. – 99 s. : fotogr. ISBN 978-80-555-1575-5.

RODÁK, Jozef: *Karpatsko-duklianska operácia*. Svidník : Adin pre Združenie pre zachovanie vojenskej histórie v Karpatoch, 2010. – 72 s. : fotogr., pram. a lit.

RICHTER, Karel: *Apokalypsa v Karpatech. Boje na Dukle bez cenzury a legend*. – Praha : Ostrov, 2003. – 375 s. : fotogr. – reg., pram. a lit. ISBN 80-86289-33-8.

ŠTEINER, Pavol: *Babylon armád : Boje medzi Ipľom a Hronom, zima 1944 – 1945*. Bratislava : Magnet Press Slovakia s. r. o., 2018. – 160 s. : fotogr., mp., pram. a lit., reg. – ISBN 978-80-89169-44-3.

WRÓBLEWSKI, Wiesław (red. Naukowy): *Tedy szli... Operacja Karpacko-Dukielska – retrospekcja 60 lat później*. Międzynarodowa konferencja naukowa Dukla, 29 września 2004. – Krosno : Ruthenus, 2004. – 127 s., fotogr. príl. ISBN 83-86588-68-3. Obsah: *Szubra, I.*: Wspomnienie, s. 15-16; *Bystrycký, J.*: Kilka

uwag w sprawie najnowszej historiografii Operacji Karpacko-Dukielskiej, s. 17-42; *Kozyckij, A.*: Operacja Karpacko-Dukielska: z nowej historiografii postsowieckiej, s. 43-50; *Zudová-Lešková, Zlatica*: Operacja Karpacko-Dukielska w świadomości czechosłowackiego oraz czeskiego społeczeństwa po roku 1989, s. 51-56; *Aksamitowski, A.*: Karpaty jako teren działań wojennych jesienią 1944 roku, s. 57-72; *Kośmider, T.*: Przebieg działań militarnych w południowo-wschodniej Polsce w 1944 roku – wybrane aspekty, s. 73-86; *Slipiec, J.*: Wybrane aspekty walk w terenie górzystym na przykładzie Operacji Karpacko-Dukielskiej 1944 roku, s. 87-106; *Olejko, A.*: Karpacki szlak – plany i realia użycia 2 Czechosłowackiej Samodzielnej Brygady Powietrzno-Desantowej w Operacji Karpacko-Dukielskiej, s. 107-128.

* * *

BINAR, Aleš: *Pohledem protivníka : Informace německého vojenského zpravodajství o 1. československém armádním sboru v průběhu Karpatsko-dukelské operace (září a říjen 1944)*. In: *Historie a vojenství*. – Roč. 68, č. 3 (2019), s. 32-45 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: *Operácie Červenej armády pri oslobodzovaní Slovenska (september 1944 – máj 1945)*. In: *Vojnová kronika*. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 4, č. 1 (2015), s. 3-14 : fotogr., mp.

FREMAL, Karol: *14. Waffen-Grenadier Division der SS (Galizien Nr. 1) v historickej spisbe o slovenskom hnutí odporu v rokoch druhej svetovej vojny*. In: *ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 388-399. ISBN 80-8083-147-5.

HRBEK, Jaroslav: Obraz bitvy na Dukle v pamětech sovětských bojovůdců. In: Historie a vojenství. – Roč. 58, č. 3 (2009), s. 65-71: fotogr.

CHYTKA, Stanislav: Sonderkommando 7a (s přihliadnutím na severné Slovensko v období novembra 1944 až februára 1945). In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 11, č. 2 (2022), s. 37-49 : fotogr.

KOPECKÝ, Milan – HOFÍREK, Tomáš: Němečtí zajatci na Dukle : Zajatci 1. čs. armádního sboru v SSSR v období Karpatsko-dukelské operace. In: Historie a vojenství. – Roč. 56, č. 4 (2007), s. 52-69 : fotogr.

KOPECKÝ, Milan – HOFÍREK, Tomáš: Obrněné svazky a jednotky v bojích o město Dukla 8. – 20. září 1944 : I. část. In: Historie a vojenství. – Roč. 60, č. 4 (2011), s. 29-41 : fotogr. ISSN 0018-2583.

KOPECKÝ, Milan – HOFÍREK, Tomáš: Obrněné svazky a jednotky v bojích o město Dukla 8. – 20. září 1944 : II. část. In: Historie a vojenství. – Roč. 61, č. 1 (2012), s. 58-66 : fotogr. ISSN 0018-2583.

KOPECKÝ, Milan: 1. československá samostatná tanková brigáda v Karpatsko-dukelské operaci. – In: Historie a vojenství. – Roč. 53, č. 3 (2004), s. 53-73 : fotogr.

KLUBERT, Tomáš: Povstalecké ozbrojené síly. Boje na povstaleckom fronte. In: Klubert, Tomáš: Slovenská armáda v druhej svetovej vojne slovom a obrazom. - Bratislava : Perfekt, a.s., 2016, s. 193-210. ISBN 978-80-8046-773-9.

LACKO, Martin: Americké bombardovanie Slovenskej republiky v rokoch 1944 – 1945 a jeho obeť. In: Historický zborník. – Roč. 25, č. 2 (2015), s. 49-74.

MAJEWSKI, Stanislav: Karpatsko-duklianska operácia Červenej armády a Slovenské národné povstanie. In: Acta Historica Neosoliensia III. - B. Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2000, s. 140-147.

NÁTER, Pavel: The Carpatho-Dukla Operation. In: After the Battle. The Capture of le Havre. - Nr. 139 (2007), s. 44-55 : fotogr.

NĚMEČEK, Jan: Československá vláda a nasazení československých jednotek na Dukle. – In: Moderní dějiny 13. Sborník k dějinám 19. a 20. století. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2005, s. 295-302.

PETRAŠKO, Ľudovít: Stalinove sviečky nad mestom : Nálet na Prešov pred Vianocami 1944 očami pamätníkov. In: Pamäť národa. Nacizmus a komunizmus vo svojej epoche. – Roč. 10, č. 2 (2014), s. 62-78 : fotogr.

ŠTEINER, Pavol: Boje medzi Ipl'om a Hronom v decembri 1944. In: Vojnová kronika. Odborný recenzovaný časopis Múzea SNP. – Roč. 2, č. 2 (2013), s. 20-36 : fotogr., mp. ISSN 1338-6379.

ŠTEINER, Pavol: Prvé zrážky sovietskych a nemeckých vojsk na pravom brehu Hrona : december 1944. In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 6, č. 1 (2017), s. 4-11 : fotogr.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Činnosť sovietskeho letectva vo Východokarpatskej operácii (8. 9. – 28. 10. 1944). In: KOVÁČOVÁ, Viera a kol.: Oslobodenie Slovenska 1944 – 1945 : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie 29. – 30. apríl 2010 Liptovský Mikuláš, Akadémia ozbrojených síl generála M. R. Štefánika. - Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2010, s. 193-213. ISBN 978-80-970238-9-8.

ŠUMICHRASŤ, Peter: Coordination and Co-operation between the Soviet Air Force

and Ground Forces in the East Carpathian Operation (8 September – 28 October 1944). In: *Military Conflicts in the 20th century – Political and Military Aspects. Papers from the 10th Annual Conference of the Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group* Warsaw, 25 - 27 May 2010.- Warsaw : National Defence University Warsaw - Hellenic Commission on Military History, 2010, s. 150-169. ISBN 978-83-7523-127-4.

VANĚK, Oldřich: Boje pod Žaškovem. In: *Historie a vojenství*. – Roč. 63, č. 3 (2014), s. 46-56 : mp.

VAJSKEBR, Jan: Zásah německých vojenských sil z Protektorátu proti Slovenskému národnému povstání. In: ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005 Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2005, s. 223-228. ISBN 80-8083-147-5.

VANĚK, Zdeněk: 1. československý armádní sbor v bojích na Dukle. In: *Historie a vojenství*. – Roč. 63, č. 4 (2014), s. 95-71 : fotogr.

ZUPKO, Štefan: Bombardovanie Nových Zámkov 7. a 14. októbra 1944 a 14. marca 1945. In: *Vojenská história*. – Roč. 11, č. 4 (2007), s. 182-198.

* * *

BAKA, Igor: Karpatsko-duklianska operácia : Slováci na bojiskách druhej svetovej vojny. In: *Obrana. Mesačník MO SR*. – Roč. 29, č. 9 (2021), s. 46 : fotogr.

BYSTRICKÝ, Jozef: 1. čs. armádný zbor v bojoch za oslobodenie Československa (1944 – 1945). Trenčín : ZO SZPB Trenčín, 2017. - 10 s.

BYSTRICKÝ, Jozef: 1. československý armádný zbor a jeho úloha pri oslobodzovaní Československa v 2. svetovej vojne. In: *Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre*. – Roč. 12, č. 2 (2015), s. 2-27 : fotogr., sch.

BYSTRICKÝ, Jozef: 70. výročie Karpatsko-duklianskej operácie. In: *Obrana. Mesačník MO SR*. – Roč. 22, č. 10 (2014), s. 4-5 : fotogr., mp.

HORVÁTH, Štefan – KRNO, Martin: Slovenské Drážďany bez pamätníka. Zatiaľ. In: *Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov*. – Roč. 66, č. 5 (2021), s. 9 : fotogr. [Nové Zámky].

KATREBA, Zoltán: Karpatsko-duklianska operácia. Plány a realita. – In: *Obrana*. – Roč. 12, č. 19 (2004), s. 22-23 : fotogr.

KINČOK, Branislav: Karpatsko-duklianska operácia : Neúspešný prvý krok k oslobodeniu. In: *Historická revue*. – Roč. 20, č. 2-3 (2009), s. 82-85 : fotogr., mp.

KONEČNÝ, Martin: Bitka o Dargovský priesmyk : Vojenské operácie v Slanských vrchoch v zime 1944/1945. In: *Historická revue*. – Roč. 25, č. 10 (2014), s. 70-75 : fotogr., mp.

KOPOLDOVÁ-ŠVERMOVÁ, Jiřina: Ženy na Dukle. – In: *Národní osvobození*. – Roč. 14, č. 21 (2004), s. 10 : fotogr.

MÁČE, Jan: 1. čs. armádní sbor v karpatsko-dukelské operaci a v bojích na Slovensku. In: *ATM + Informační příloha MO ČR a AČR*. – Roč. 13 /47/, č. 8 (2015), s. 74-75.

MANIAK, Marcel: Posádka havarovaného lietadla konečne známa. In: *Bojovník. Dvojtyždenník antifašistov*. – Roč. 59, č. 5 (2014), s. 10. [Hranovnica].

MAREK, Vladimír: Lázeň na Dukle. – In: A-report. – Roč. 15, č. 19 (2004), s. 28-29 : fotogr.

MAREK, Vladimír: Příliš krvavé Karpaty. In: A-report. – Roč. 25, č. 8 (2014), s. 38-39 : fotogr.

NĚMEČEK, Jan: Karpatsko-dukelská operace a československá exilová vláda. – In: Národní osvobození. – Roč. 14, č. 21 (2004), s. 12 : fotogr.

PITHART, Petr – ČAPLOVIČ, Miloslav – VEBER, Václav – LUKEŠ, Igor – SYRNÝ, Marek – SVOBODA, David – JAKL, Tomáš: Co znamenal příchod Rudé armády do Československa? : Na anketní otázku Paměti a dějin odpovídají přední odborníci. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů. – Roč. 9, č. 2 (2015), s. 122-126.

PURDEK, Imrich: Karpatsko-duklianska operácia na pomoc Slovenskému národnému povstaniu. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. – Roč. 6, č. 2 (2009), s. 89-93.

RODÁK, Jozef: Organizačné zabezpečenie tyla čs. armádneho zboru : Karpatsko-duklianska operácia a obranné boje na Ondave. In: Ročenka odbojárov 2009 / Zost.: Piovarči, Milan - Bratislava : Ústredná rada SZPB, 2009, s. 100-107.

RICHTER, Karel: Úvahy nad bitvou v Karpatech. In: Národní osvobození. – Roč. 90, č. 19 (2012), s. 8 : fotogr.

VITKO, Pavol: Červená hladina Hrona. In: Obrana. Mesačník MO SR. – Roč. 29, č. 12 (2021), s. 28-29 : fotogr.

Historiografia, didaktika, interpretácie, hodnotenie

ALBERTY, Július: Výučba dejepisu – SNP v učebniciach a v praxi. In: STA-

NISLAV, Ján – TÓTH, Dezider (zost.): Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : Zborník Múzea SNP. Zborník z odborného seminára. Banská Bystrica : Trian pre Múzeum SNP v Banskej Bystrici, 2006, s. 167-174. ISBN 80-88945-85-2.

BEŇA, Jozef: Slovenské národné povstanie v ústavnoprávnom dejepisectve v rokoch 1963 – 1993. In: Právnický obzor. – Roč. 83, č. 2 (2000), s. 156-165.

BOISSERIE, Etienne: Interpretácie SNP a česko-slovenských vzťahov. Pohľady zahraničného historika. In: SYRNÝ, Marek (zost.): Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie – paralely a rozdiely : Powstanie Warszawskie i Słowackie powstanie narodowe – paralele i różnice : Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Banská Bystrica 14. – 15. október 2008 : Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej Banská Bystrica, 14-15 października 2008 r. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, s. 145-152. ISBN 978-80-970238-1-2.

BYSTRICKÝ, Jozef: Kilka uwag w sprawie najnowszej historiografii Operacji Karpacko-Dukielskiej. – In: Tedy szli... Operacja Karpacko-Dukielska – retrospekcja 60 lat później. / Red. W. Wróblewski – Krosno : Ruthenus, 2004, s. 17-42. ISBN 83-86588-68-3.

BYSTRICKÝ, Jozef: Niekoľko poznámok k najnovšej historiografii Karpatsko-duklianskej operácie. – In: Moderní dějiny 13. Sborník k dějinám 19. a 20. století. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2005, s. 309-332.

CHYTKA, Stanislav V.: Pars pro toto... In: Vojenská história. – Roč. 14, č. 1 (2010), s. 121-127.

KAMENEC, Ivan: Dvojsečnosť mýtov o Slovenskom národnom povstaní. – In:

KREKOVIČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (zost.): *Mýty naše slovenské*. – Bratislava : AEP, 2005, s. 199-206 : fotogr. ISBN 80-88880-61-0.

KAMENEC, Ivan: Slovenské národné povstanie jubilejné, no nepatetické a preto pravdivé. In: *Príbehy 20. storočia : Odboj*. – Roč. 2, č. 3 (2019), s. 18-20.

KAMENEC, Ivan: Úsilie o novú interpretáciu Slovenského národného povstania v šesťdesiatych rokoch ako historiografický a spoločenský problém. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. – Brno - Bratislava : Academicus-Coprint, 2010, s. 27-38.

MANNOVÁ, Elena: Piruety v inscenovaní minulosti. Slovenské národné povstanie v proměnách času. In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 30, č. 8 (2008), s. 37-40.

MANNOVÁ, Elena: Slovenské národné povstanie a politická pamäť. In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí : Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2008, s. 215-230. ISBN 978-80-969782-6-7.

MÍČEV, Stanislav: Apologetika Slovenského národného povstania. In: PEKNÍK, Miroslav a kol.: *Cesta Slovenska k vzniku samostatného štátu v roku 1993*. Bratislava : Veda - Ústav politických vied SAV, 2021, s. 389-416. ISBN 978-80-224-1920-8.

MÍČEV, Jakub: Povstalecké zvesti : Práca s obrazovým materiálom. In: *Vojnová kronika*. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 11, č. 2 (2022), s. 81-84 : fotogr.

MÍČEV, Stanislav: Slovensko na správnej strane. In: *Bojovník*. Dvojtyždenník antifašistov. – Roč. 68, č. 5 (2023), s. 10 : fotogr.

MICHELA, Miroslav – KŠIŇAN, Michal: Slovenské národné povstanie : The Slo-

vak National Uprising. In: KŠIŇAN, Michal a kol.: *Komunisti a povstania : Communists and Uprisings*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2012, s. 8-66. ISBN 978-83-7490-508-4.

MULÍK, Peter: Vnímanie 14. marca 1939 a 29. augusta 1944 v historickej pamäti slovenského národa – anketa slovenských historikov. In: *Historický zborník*. Vedecký časopis o slovenských národných dejinách. – Roč. 24, č. 1-2 (2014), s. 173-204.

PAPAJÍK, David: Obraz Slovenského národného povstania v česky psaných česko-slovenských a českých učebniciach dejepisu z let 1945 – 2015. In: *Kultúrne dejiny*. – Roč. 7, Supplement (2016), s. 171-180.

RYDER, Lohn Luke: „Nezradíme“. Politika a história Slovenského národného povstania v procese liberalizácie v 60. rokoch. In: TÍŽIK, Miroslav – KMEŤ, Norbert (eds.): *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. – Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2016, s. 392-409. ISBN 978-80-85544-97-8.

SNOPKO, Július a kol.: Obete varujú / Victims warn us : Paralelné príbehy / Parallel stories / Dok. a fotogr. Jankovičová, Sabína – [Banská Bystrica] : Orman pre Múzeum SNP, 2004. – 91 s. : fotogr. ISBN 80 968773-6-4.

SYRNÝ, Marek a kol.: 65. výročie SNP – minulosť, súčasnosť a budúcnosť historiografie odboja a SNP. In: *Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2009, príl. Obsah prílohy: *Cséfalvay, František*: Vojenskej historiografii SNP a národnooslobodzovacieho zápasu, s. 2-16; *Prečan, Vilém*: Poznámky k historiografii Povstania a jej úlohám, s. 17-33; *Diskusia k 65. výročiu SNP v historiografii* (Múzeum SNP v Banskej Bystrici,

15. október 2009), s. 34-51. ISBN 978-80-970238-2-9.

ŠIMKO, Juraj: Historický odkaz Karpat-sko-duklianskej operácie a Slovenského národného povstania. In: Vojenská osveta. Spoločenskovedné semináre. – Roč. 16, č. 1 (2019), s. 22-36.

VALKO, Roland: Partizánske hnutie v slovenskej historiografii v rokoch 1949 – 1963. In: Acta Historica Neosoliensia. Vedecký časopis pre historické vedy. – Roč. 17, č. 1-2 (2014), s. 310-328.

VOLENTIER, Lukáš: Povstalecké zvesti : Práca s textom . In: Vojnová kronika. Odborný časopis Múzea SNP. – Roč. 11, č. 1 (2022), s. 55-57 : fotogr.

ZEMKO, Milan: Pamätníky Slovenského národného povstania a peripetie slovenskej historickej pamäti. In: ZEMKO, Milan: Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín. - Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2010, s. 83-94. ISBN 978-80-89396-05-4.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Karpat-sko-duklianska operácia v povedomí československej a českej spoločnosti po roku 1989. – In: Národní osvobození. – Roč. 14, č. 21 (2004), s. 11 : fotogr.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Karpat-sko-duklianska operácia v povedomí československej a českej spoločnosti po roku 1989. – In: Moderní dějiny 13. Sborník k dějinám 19. a 20. století. – Praha : Historický ústav AV ČR, 2005, s. 361-367.

ANOTÁCIE, GLOSÝ

VÝSTAVA „ŽENY VE VÁLCE“

Výstava, jejíž vernisáž se uskutečnila dne 24. května 2024 v Muzeu Čs. obce legionářské – Památníku odboje Žamberk, popisuje dnes již téměř zapomenuté osudy československých žen, které působily za druhé světové války jako ošetrovatelky a zdravotnice ve Velké Británii i na východní frontě. Výstava vznikla za finanční podpory Ministerstva obrany ČR.

Expozice se skládá ze dvou desítek panelů s reprodukovánými dobovými fotografiemi a dokumenty, doprovázenými kromě popisů i sjednocujícím textem, jenž návštěvníka výstavy uvede do jejího tématu. Dvojnásobnou část expozice doplňují i jedinečné předměty z pozůstalosti, rodinných a soukromých sbírek. Krátce po zahájení výstavy si návštěvníci na pozemku Památníku odboje Žamberk mohli prohlédnout i unikátní sanitní automobil International Harvester D-15 Metro, používaný v době války u čs. jednotek ve Velké Británii, darovaných vojákům od našich krajanů v USA.

První část výstavy „Ženy ve válce“, připravená autorkou Petrou Sukovou, představuje příběhy přibližně čtyř stovek žen, ošetrovatelek exilového Československého červeného kříže (ČsČK) ve Velké Británii. Petra Suková v rámci své přednášky, tvořící doprovod vernisáže, uvedla, že o těchto ženách stále mnoho nevíme. Vedle archivního materiálu, který není kompletní, i když je rozsáhlý, se dochovalo jen několik stručných vzpomínek našich ošetrovatelek. Připomněla, že mnohé ženy už po příjezdu do na britské ostrovy podepsaly na čs. vyslanectví prohlášení, že se nechají povolát bezplatně k jakékoli službě, aby pomohly k osvobození vlasti. V průběhu času pak zde vznikaly čs. ženské spolky, které organizovaly různé akce či sbírky pro podporu čs. vojáků a čs. uprchlíků. Členkami těchto spolků byly zcela přirozeně i ošetrova-

telky ČsČK. Mnohé z nich pak po složení příslušných zkoušek pomáhaly a pracovaly jak v britských zdravotních zařízeních, tak i v ozdravovnách pro vojáky čs. jednotek ve Velké Británii.

Druhá část výstavy zachycuje bojovou cestu stovek žen-zdravotnic v československých vojenských jednotkách v SSSR. Autoři Milan Kopecký a Roman Štěr (kteří tuto část připravili ve spolupráci s Alenou Flimelovou) během vernisáže zdůraznili, že také jejich osudy nejsou adekvátním způsobem připomínány, a to i přes skutečnost, že velký počet čs. vojáků z východní fronty zůstal těmto zdravotnicím až do konce života vděčný za záchranu života a zdraví, či alespoň za poskytnutí první pomoci, která stála na počátku cesty k léčení. Ženy-zdravotnice přitom neprokazovaly pouze odborné znalosti, ale i obrovskou osobní odvalu a nevídané odhodlání, protože zejména v bojích u Sokolova musely řadu zdravotnických úkonů provést doslova na dosah nepřátelských vojáků a tanků, a to vše za silné minometné či dělostřelecké palby. Řada z nich za svou činnost v letech 1943 až 1945 obdržela vysoká československá, sovětská i jiná vyznamenání. Mezi čs. zdravotnicemi z východní fronty se nachází i tři nositelky medaile Florence Nightingale, udělované Mezinárodním výborem Červeného kříže za záchranu stovek lidských životů v dobách válečných i dobách míru.

Výtvarné pojetí expozice navrhl a vlastní grafickou realizaci provedl Martin Říha.

Výstavu *Ženy ve válce* je možné navštívit na adrese Památník odboje Žamberk, Havlenova 580, až do konce srpna tohoto roku. Od září se přesune do dalších prostor Muzea ČsOL, tentokrát do expozice v Josefově, Kracíkova 12, kde bude podle plánu umístěna až do začátku listopadu.

Od 11. listopadu by měla být návštěvníkům k dispozici v Muzeu čs. legií v Praze, Sokolská 486/33, Praha 2 – Nové Město.

Další informace, například o otevírací době jednotlivých expozic, případně i upřesnění termínů naleznete na: <https://>

www.csol.cz/projekty/muzea-csola-legionare/.

Milan Kopecký

VOJENSKÉ MÚZEUM V KAUNASE (VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS)

Záujemcovia o vojenské dejiny by počas návštevy litovského mesta Kaunas rozhodne mali poctiť návštevou tamjšieho vojenského múzeu (Vytauto didžiojo karo muziejus). Nie je pritom bez zaujímavosti, že v tomto druhom najvýznamnejšom litovskom meste je hneď niekoľko pozoruhodných múzeí. Napríklad, spomínané vojenské múzeum je situované v blízkosti Múzea kaunaských židov. Obe múzeá nachádzajúce sa v širšom historickom centre mesta tak možno navštíviť počas jednej vychádzky. Vojenské múzeum sídli v pomerne modernej účelovej budove s upraveným okolím a ako expozičné priestory sú vhodne využité aj miesta v jej exteriéri (ide o dobudované výklenky). Aj bezprostredné okolie múzea je takto doplnené vystavenými exponátmi ťažkej vojenskej techniky, ktoré osobitne dokumentujú dejiny delostrelectva a ženijného vojska v Litve. Samotná muzeálna budova je architektonicky členená na niekoľko osobitných častí, ktoré ako celok prezentujú dejiny vojen a vojenstva na území Litvy od praveku po súčasnosť. Autori pri tejto prezentácii vhodne skĺbili chronologický a tematický moment, vyzdvihujúc

najdôležitejšie medzníky. Hneď v úvode vo veľkoryso projektovanej galérii je sprítomnená história litovskej armády v medzivojnovom období a osobitné miesto tu má dokonca aj súčasný konflikt na Ukrajine. Návštevník neovládajúci litovský jazyk sa však nemusí obávať, všetky tzv. etiketážne texty sú aj v anglickom jazyku. Podrobná prehliadka tejto ústrednej expozície môže návštevníkovi trvať aj hodinu. V tejto, ale aj v ďalších miestnostiach sú konkrétne prítomné veľkorozmerné exponáty, zbrane a výstroj, fotografie, obrazy, figuríny vojakov v dobových uniformách, dokumenty atď. V miestnostiach na prvom poschodí sa všetky uvedené dvojrozmerné a trojrozmerné predmety viažu na staršie dejinné úseky. Z nich je určite zaujímavá rozsiahla zbierka strelných zbraní, početné sú aj obrazy s tematikou vojenskej histórie, ako aj diorámy a fragmenty replík drevených opevnení. V jednotlivých miestnostiach na prvom poschodí tak návštevník opäť môže stráviť dlhé hodiny. Vojenské múzeum v Kaunase spredmetňuje zaujímavé a na udalosť bohaté vojenské dejiny Litvy. Mimoriadne aktuálne pôsobí aj expozícia venovaná vojnovému konfliktu na Ukrajine, ktorá, bohužiaľ, naplno potvrdzuje, že vojny nie sú len doménou minulosti.

Peter Chorvát

KONFERENCIA VOJENSKÝCH HISTORIKOV A EXPERTOV VO VIENNI

V dňoch 10. – 14. júna 2024 sa vo Viedni uskutočnil 23. ročník medzinárodnej vedeckej konferencie vojenských historikov a vojenských expertov, konanej v rámci multilaterálnej Euroatlantickej pracovnej skupiny pre štúdium konfliktov (CSWG). Podujatia sa každoročne, už od jeho vzniku v Marshall centre v Garmisch-Partenkirchen v roku 2000, aktívne zúčastňujú aj zástupcovia Vojenského historického ústavu v Bratislave. Aktuálny ročník konferencie usporiadali Inštitút pre stratégiu a bezpečnostnú politiku rakúskej Akadémie národnej obrany v spolupráci s Oddelením vojnových štúdií a vojenskej histórie Švédskej univerzity obrany v priestoroch rakúskej Akadémie národnej obrany vo Viedni.

Na konferencii vystúpili vojenský historici a experti z 21 štátov, ktorí počas dvoch konferenčných dní prezentovali dovedna 30 odborných príspevkov v rámci ôsmich tema-

tických panelov. Hlavným cieľom podujatia bolo priblížiť v historických súvislostiach skúsenosti jednotlivých krajín s procesom vzdelávania, výcviku a odovzdávania skúseností v rámci ozbrojených síl, a to nielen pred bojovým nasadením, ale aj počas neho a po jeho skončení. Z prezentovaných výsledkov výskumu je možné jednoznačne vyvodiť záver, že pre príslušníkov armády má vzdelávanie či odovzdávanie skúsenosti jednoznačný a nezastupiteľný význam a prispieva k úspešnému plneniu úloh príslušníkov ozbrojených síl počas bojových operácií, počas cvičení v mieri a v neposlednom rade počas hybridných operácií. Vzdelávanie, výcvik a odovzdávanie skúseností tak predstavujú jeden z pilierov zdravého rozvoja príslušníkov ozbrojených síl.

Podujatie svojimi príhovormi otvorili náčelník štábu rakúskej Akadémie národnej obrany brigádny generál Jürgen Wörgötter, riaditeľ Inštitútu pre stratégiu a bezpečnostnú politiku rakúskej Akadémie národnej obrany brig. gen. M. Christian Ortner, riaditeľka rumunského Inštitútu obrannej

politiky a vojenskej histórie Carmen-Sorina Rijnoveanuová a reprezentant Oddelenia vojnových štúdií a vojenskej histórie Švédskej univerzity obrany Per Eliasson, ktorý v rámci úvodného bloku predniesol prednášku s názvom „*Formovanie ozbrojených síl pre konflikt a vojnu z pohľadu švédskeho dôstojníka*“. Po skončení tejto mimoriadne inšpiratívnej prednášky, približujúcej skú-

senosti krajiny s bohatou vojenskou históriou, nasledovali referáty rozdelené do ôsmich tematických panelov.

Prvý panel, ktorý ako moderátorka viedla Dr. Rijnoveanuová, niesol názov *Motivácia, nastavenie mysle a aktivácia*. V rámci bloku ako prvý rečník s referátom s názvom *Ako zmobilizovať milión ľudí pred nasadením do vojny* vystúpil Volodymyr Polevyj

z Ukrajiny. Rakúsky vojenský odborník Felix Schneider vo svojom referáte s názvom *Vôľa bojovať* priblížil teoretický rámec možností budovania bojového odhodlania príslušníkov ozbrojených síl. Blok uzavrel referát nemeckej historičky Katherine Quinlan-Flatterovej, ktorá priblížila snahy nacistického režimu o posilnenie bojového odhodlania nemeckých bojových formácií v závere druhej svetovej vojny prostredníctvom zvýšenej indoktrinácie príslušníkov Wehrmachtu nacistickou ideológiou.

Druhý panel, ktorému predsedal významný holandský vojenský historik Jan Hoffenaar, sa zaoberal významom vojenských dejín pri vzdelávaní príslušníkov ozbrojených síl. Na úvod panelu zaznel referát Marka E. Groteueschena a Dereka D. Varblea z USA. Na príklade bitky o St. Mihiel z roku 1918 poukázali na získavanie skúseností príslušníkmi americkej armády počas bojových operácií na západnom fronte a ich uplatnenie v rámci prípravy a riadenia vyše 100 tisíc mužov čítajúceho amerického expedičného zboru počas významnej bitky v septembri 1918, kde útočiace vojská dokázali zhodnotiť skúsenosti pri koordinovanom nasadení pechoty, delostrelectva a letectva. Po tomto referáte nasledoval príspevok Blaža Torkara zo Slovinska, ktorý sa zaoberal návrhmi a strategickými konceptami tajnej slovinskej siete – štruktúry národnej ochrany v roku 1990. Panel uzavrel referát srbského vojenského historika Dalibora Dendu o vzdelávaní príslušníkov srbských ozbrojených síl pred prvou svetovou vojnou.

Tretí a štvrtý panel ako moderátori viedli Claudia Laessoe – Pedersenová zo Švédska a Christian Stachelbeck z nemeckého Centra pre vojenskú históriu a sociálne vedy Bundeswehru v Postupime a oba bloky spájala téma vzdelávania, tréningu a doktríny. Spomedzi rečníkov ako prvý vystúpil Miljan Milkič zo Srbska s príspevkom *Dedičstvo prvej svetovej vojny. Vojenské vzdelávanie a výcvik v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov*. Po plk. Milkičovi nasledoval referát Petra Chorváta z bratislavského Vojenského historického ústavu.

Rečník sa vo svojej prezentácii sústredil na priblíženie vzdelávacej praxe slovenskej armády počas druhej svetovej vojny a zhodnotil možnosti a úroveň vzdelávania nášho vtedajšieho dôstojníckeho zboru. Po slovenskom príspevku do diskusie nasledoval príspevok Karlisa Dambītisa z Lotyšska, ktorý predstavil doktrínu lotyšskej armády v predvečer druhej svetovej vojny a meniace sa analytické vyhodnocovanie možností obrany krajiny v tomto období. Ako posledný rečník vystúpil Christian Stachelbeck, ktorý priblížil vplyv gen. Hansa von Seecta na taktické tréningy dôstojníkov Reichwehru v rokoch 1920 – 1926. Posledný utorkový panel začal spoločným referátom dánskeho kolegu Steena Bornholdta Andersena a Pera Eliassona zo Švédska, ktorý pojednával o opätovnom náraste takzvaných staff rides, teda rozborov minulých či budúcich bojových operácií na tvári miesta. Nasledoval príspevok Katarzyny Wardinovej a Mariusza Mieskowského, ktorí na príklade Poľskej námornej akadémie priblížili súčasný model vzdelávania dôstojníkov v Poľsku a Henk de Jong z Holandska s príspevkom o význame exkurzií na historické bojiská vo vojenskom vzdelávaní uzavrel konferenčný deň zamyslením sa nad otázkou, či je história učiteľkou života.

Druhý konferenčný deň otvoril panel venovaný spojitosti technologického a vojenského progresu, ktorý moderoval predstaviteľ hosťujúcej inštitúcie M. Christian Ortner. Ako prvý vystúpil s referátom francúzsky vojenský historik Baptiste Colom-y-Canals, ktorý priblížil vývoj doktrín francúzskeho leteckého spravodajstva počas vojen v Indočíne a Alžírsku. David Pazdera z pražského VHÚ priblížil vývoj a dejiny munície 7,5 x 45 mm, ktorú v Československu vyvinuli na základe sovietskych skúseností z druhej svetovej vojny a tureckí kolegovia Uğur Güngör a A. Kadir Varoğlu priblížili vojenské využitie dronov počas druhej karabašskej vojny na jeseň 2020. Blok uzavrel svojou teoreticky ladenou prednáškou Petru Mihálcea z Moldavska, ktorý sa zaoberal dynamikou operačné-

ho prostredia ako výsledkom technologického vývoja a vojenského myslenia.

Príspevky sústredené v ďalších dvoch paneloch, pod moderátorským vedením Pera Eliassona a Nielsa Bo Poulsena z Dánska, spájala téma prepojenia vojenských skúseností a vývoja. Allan S. Rasmussen z dánskej Kráľovskej akadémie obrany priblížil svoj pohľad na metódy, ktoré môžu napomôcť zatraktívneniu výučby vojenských dejín v rámci vzdelávania mladších dôstojníkov. Kolega z českého VHÚ Petr Janoušek odprezentoval silné a slabé stránky pôsobenia misie československej protichemickej jednotky v prvej vojne v zálive a Christina Bragea z bukureštského Inštitútu obrannej politiky a vojenskej histórie sa zaberala zahraničnými vplyvmi na rumunskú vojenskú medicínu v rokoch 1916 – 1919. Panel uzavrel referát Lindy Parkerovej z Veľkej Británie, venovaný zhodnoteniu výcviku, roly a efektivity britských vojenských kaplánov v rámci konfliktov v 21. storočí. Po prestávke nasledoval referát Steinara Skara z Nórska, v ktorom sa autor zamýšľal nad reálnosťou využitia skúseností nórskeho vojakov z misie v Afganistane pre vytvorenie stratégie, doktríny a bojových manuálov. Claudia Laessoeová priblížila adaptáciu izraelských ozbrojených síl na asymetrické voje v meste v priebehu rokov 1982 – 2014 a Johann Schmid z Nemecka sa zaoberal otázkami vojny a omylov v rámci konceptu hybridnej vojny.

Počas záverečného panelu konferencie, venovanému transformácii a vývoju plánov, si na moderátorskú stoličku sadla Katarzyna Wardinová. V rámci panelu zazneli štyri príspevky a v prvom Lana Mamphoriová priblížila proces transformácie obranných síl Gruzínska. Adam Buschard sa zaoberal skúsenosťami dánskych ozbrojených síl s prácou s ľudskými zdrojmi a švédsky kolega Tae Hoon Kim priblížil možnosti využitia vojenských dejín pri vzdelávaní vojenského personálu, keď je vhodné kadetov konfrontovať aj s fenoménmi nefunkčnosti či zlyhania. Celú konferenciu uzatváral teoretickejšie ladený referát Nielsa Bo Poulse-

na o aplikovaní získaných skúseností v siločiach vojenských dejín, politických vied a vojenskej profesie.

Cennou súčasťou konferencie sa stala aj prezentácia novopublikovaných výstupov z predchádzajúcich ročníkov. Ide o zborník z konferencie v Gdyni, ktorý je venovaný činnosti útvarov určených pre špeciálne operácie a s radosťou aj hrdosťou sme odprezentovali aj úplne čerstvo vydaný spoločný nemecko-slovenský zborník z košickej konferencie CSWG, venovaný vzniku a ukončeniu vojen.

Séria konferencií Euroatlantickej pracovnej skupiny pre štúdium konfliktov je zakaždým mimoriadne vydareným podujatím, na pôde ktorého sú prezentované nielen najnovšie vedecké poznatky, ale aj mnohé inovatívne idey a interpretácie. Podujatie si kladie za cieľ, aby príspevky nielen poučili, ale boli ako podklad využiteľné aj pri budúcich rozhodnutiach. Pretože, ako to historik vie a každý človek s historickým rozhľadom minimálne tuší, dejiny sa síce neopakujú, ale aj my čelíme obdobným dilemám či situáciám, s ktorými sa museli vyrovnávať aj naši predkovia.

Matej Medvecký

IV. ROČNÍK MEDZINÁRODNEJ KONFERENCIE SLOVENSKO A PRVÁ SVETOVÁ VOJNA

V poradí už štvrtý ročník Medzinárodnej vedeckej konferencie Slovensko a prvá svetová vojna sa odohral po prvých troch ročníkoch v Košiciach 26. apríla 2024 v Humennom. Jeho usporiadateľmi boli Klub vojenskej histórie Beskydy, Vihorlatské múzeum v Humennom a Prešovský samosprávny kraj pod záštitou jeho predsedu Milana Majerského. Okrem aktívnych účastníkov zo Slovenska participovali na príspevkoch aj prednášajúci z Maďarska, Ukrajiny, Poľska a Českej republiky.

V I. bloku referátov si auditórium vypočulo najskôr Radima Kapavíka zo Signum Belli 1914 z Českej republiky na tému *Spo-*

mienky českých vojakov na boje na Slovensku 1914-1915. Priblížené tak boli memoáre Františka Zárubu, Františka Marvana, Josefa Glanca, Aloisa Holečka, Josefa Čiperu, Karla Kloudu, Jaroslava Šafra, Karla Stuchla, Emila Russwurma, Františka Šauera, Josefa Svobodného, Františka Novotného a Ondřeja Kypra.

Tomasz Woźny z Towarišstva bádania o prvej svetovej vojne z Poľskej republiky referoval na tematiku *Rakúsko-uhorská 4. jazdecká divízia v Karpatoch*. Predmetnej vojenskej jednotke velili počas karpatských bitiek generálmajor Edmund von Zaremba a po ňom generálmajor Otto Berndt, pričom ju tvorili Poliaci, Ukrajinci, Rumuni i Rakúšania.

Zaujímavá prednáška Jany Zaťkovej z Vojenského historického ústavu v Bratislave *Československé légie v Taliansku. Rudolf Gábriš a nábor legionárov* obsahovala o. i. údaj o existencii až 200 zajateckých táborov v Taliansku počas prvej svetovej vojny pre príslušníkov rakúsko-uhorskej armády vrátane Čechov a Slovákov. V januári 1917 došlo ku kreácii Československého dobrovoľníckeho zboru z radov zajatcov,

k jeho významným organizátorom patrili práve Rudolf Gábriš (1889-1969).

Tematiku *Vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny na území mesta Prešov* prezentoval odborný radca z Krajského pamiatkového úradu v Prešove Anton Liška. Dnes sa v Prešove nachádza päť vojnových cintorínov z prvého globálneho konfliktu: židovský ortodoxný, židovský neologický, rímskokatolícky, evanjelický augsburského vyznania a epidemický.

Vybrané štatistiky vojnového „cintorína hrdinov“ z prvej svetovej vojny v Košiciach boli témou zvolenou Viktorom Szabóom z Klubu vojenskej histórie Beskydy v Humennom. V období prvej Československej republiky boli známe mená 5 793 vojakov pochovaných na predmetnom cintoríne, z nich 1 358 patrilo k „Čechoslovákom“, 1 605 k Maďarom, 1 549 k Rakúšanom a Nemcom, 734 k Rusom, 64 k Talianom a 483 k Bulharom, Rumunom, Poliakom, Francúzom a Turkom.

II. blok prednášok otvoril filmár Martin Tokár s referátom *Inter Arme Silent Musae – vojnový príbeh jednoročného dobrovoľníka Sandora Falba*. Venoval sa v ňom

rodákovi z Győru, akademickému maliarovi Sadorovi Falbovi, ktorý padol na karpatskom fronte počas zakresľovania mín ako poddôstojník c. a k. armády pôsobiaci v špeciálnej jednotke suchozemských torpéd Fedora Zubovicsa.

Prednáška *Aktivity verejnej organizácie „Memento bellum“ (Užhorod, Ukrajina) v rokoch 2019 – 2024* vzišla od lekára Yurija Fatulu z Mementa Bellum v Užhorode na Ukrajine. V rámci pripomínania si vojnových udalostí z prvej svetovej vojny sa členovia organizácie Memento bellum zúčastnili na osadení, resp. rekonštrukcii pamätníkov v Synevyrskej Poľane v roku 2020 a v Starom Martynive v období 2021 – 2023.

Anna Šimkulovičová z Podvihorlatskej palety v Humennom sa v príspevku *Lajos Windisch-Graetz – obeť služby alebo akčný hrdina* venovala krakovskému rodákovi (1882 – 1968), ktorý pôsobil 37 mesiacov na srbskom, severovýchodnom i juhozápadnom fronte. Zastával aj post ministra verejného stravovania Uhorska a po vojne bol za údajné falšovanie frankov odsúdený na trest odňatia slobody. Napokon sa dočkal rehabilitácie, v roku 1932 získal občianstvo Nemecka a zomrel vo Viedni.

V poradí III. blok konferencie bol uvedený príspevkom *Dôstojníci rakúsko-uhorského 71. pešieho pluku v Karpatoch* od Jána Vavruša. Z osudov príslušníkov pluku zaujal príbeh hajtmara Oresta Adasiewicza narodeného v roku 1879 v Žovkve, ktorý sa stal v medzivojnovom Rakúsku v roku 1932 generálmajorom. Hodnosťou hajtmara disponoval tiež sekulský rodák (1882)

Eduard Lifka, ktorý v Brannej moci Slovenskej republiky obdržal v roku 1939 rang plukovníka.

Z maďarskej Nadácie pre výskum Veľkej vojny vzišiel príspevok Tamása Pintéra *Košickí delostrelci v Palestíne*. Prítomní boli oboznámení s obrazovými materiálmi o pôsobení C. a k. divíziou horských húfnic von Marno (od roku 1917 C. a k. divíziou horských húfnic v Turecku, resp. C. a k. oddielu poľných húfnic v Turecku) na

palestínskom fronte spojeneckej Osmanskej ríše v období 1916 – 1918. Jeho súčasťou bol i C. a k. 6. pluk horského delostrelectva z Košíc, ktorý sa zúčastnil zápasu o Suez v roku 1916, 1. až 3. bitky o Gazu o rok neskôr, ako aj bojov v údolí Jordánu z roku 1918.

Rudolf Manik z Historického odboru Matice Slovenskej v príspevku *Zápolenia prvej svetovej vojny na stránkach denníka Slovenské noviny* popísal po životných osudoch hlavného redaktora tohto denníka Adolfa Pechányho (1859 – 1942) faktografické údaje o kontinentálnych aj mimoeurópskych bojoch prvej svetovej vojny. Poukázal tiež na viaceré významné historické udalosti zvyrazňované v novinách tučným či zväčšeným písmom až do zániku Rakúsko-uhorskej monarchie.

Ďalší referát z maďarskej Nadácie pre výskum Veľkej vojny uviedol Norbert Stencinger pod názvom *„Na hrudách hory Bekeč zmáčaných krvou“*. *Boje uhorského kráľovského košického 9. pešieho pluku pri obrane vrchu Bekeč (september – október 1916)*. Krvavé zápolenia s presilou Rumunskej kráľovskej armády v Sedmohradsku viedol pritom 9. peší pluk pod velením plk. Ferenc Jankovicha na vrchu Rozsdáš.

Z Ministerstva obrany Českej republiky predniesol Pavel Filipek referát *Vojnové hroby čs. vojakov a dobrovoľníkov z vojny proti Maďarom a maďarským bolševikom v rokoch 1918 – 1919*. Zo sledovaného obdobia existuje 962 hrobov, v ktorých je pochovaných 3 602 vojakov, ako aj dobrovoľníkov. Pri starostlivosti o vojnové hroby dôležitú úlohu zohráva Nadácia M. R. Štefánika.

Posledný IV. blok začal Béla Bartók z maďarskej Nadácie pre výskum Veľkej vojny s referátom *Tradícia a modernizácia: charakteristika karpatských rusínskych domov v období rekonštrukcie v rokoch 1915 – 1918*. Autor spomenul, že väčšinou sa v dedinách osídlených Rusínmi domy stavali z dreva, hlíny (vaľkov) a slamy. Plány na obnovu vojnou zničených domov mali secesný (art nouveau/Jugendstil) charakter, ich plnenie však bolo nereálne.

Matúš Burda z Klubu vojenskej histórie Beskydy v Humennom si vybral tému *Delostrelecké jednotky spoločnej rakúsko-uhorskej armády doplňované z územia severného Uhorska v roku 1914*. Pripomenul pôsobenie plukov poľných kanónov č. 13 zo Šoprone, č. 14 z Prešporka, č. 15 z Komárna, č. 16 z Lučenca, č. 17 z Miškova a č. 18 z Prešova, ako aj plukov poľných húfníc č. 5 z Prešporka a č. 6. z Košíc s výrazným zastúpením Slovákov.

Z maďarskej Nadácie pre výskum Veľkej odznel aj príspevok Jánosa Rózsaího *Útok proti opevnenému postaveniu*. Zvýraznené v ňom bolo, že od novembra 1914 do mája 1915 došlo následkom ruského vpádu k zničeniu 1 853 domov v Zemplínskej, 1 434 domov v Šarišskej a 95 domov v Užskej stolici.

Bohuslav Glod z Poľskej republiky mal referát *Činnosť rakúsko-uhorského delostrelectva v Šarišskej župe (január – máj 1915)*. Priblížil pôsobenie delostreleckých jednotiek III. armádneho zboru podmaršala rytiera von Krautwald, VII. armádneho zboru generála jazdy arcivojvodu Jozefa a XVII. armádneho zboru generála pechoty Křítka.

Príspevok *Rakúsko-uhorské a ruské strategické plánovanie na začiatku roka 1915* od Matúša Korbu z Klubu vojenskej histórie Beskydy z Humenného poukázal na straty Ruska (723 000 vojakov), Nemecka (221 000 vojakov) a Rakúsko-Uhorska (736 000 vojakov) počas roka 1914. Centrálné mocnosti pritom koordinovali svoj ďalší postup na konferenciách v Berlíne a Breslau.

Posledný príspevok *Archeologický výskum bojiska I. svetovej vojny na severovýchodnom Slovensku (realizované a plánované aktivity)* pripravili autori z Českej republiky Vojtech Koudelka, Martin Vojtas, Martin Fojtík, Jan Petřík (Masarykova univerzita v Brne), Jakub Těsnohlídek, Jiří Zubalík (Archaia Brno, o. p. s.) a Radim Kapavík (Signum Belli 1914). Výskum sa od jesene 2023 týkal lokalít Uhliska, Dielec, Kobyla – Čaba, Gleboki wierch či Škodov zámoček.

Rudolf Manik

IX. KONFERENCIA POLICAJNÝCH HISTORIKOV

Po Bratislave a Lučenci sa 2024 záujemcovia o dejiny bezpečnostných zborov na našom území po prvýkrát stretli v Košiciach v dňoch 23. – 25. mája na IX. konferencii policajných historikov, usporiadanej pod záštitou riaditeľa Krajského riaditeľstva Policajného zboru v Košiciach Štefana Mulika. Spoluorganizátormi konferencie boli Slovenská policajno-historická spoločnosť, Klub policajnej histórie Lučenec, Krajské riaditeľstvo Policajného zboru v Košiciach a Sekcia Medzinárodnej policajnej asociácie (IPA) – územné úradovne Košice a Bratislava X.

Prvý príspevok odznel od Tomáša Herajta z Generálneho riaditeľstva ciel Colnej správy Českej republiky Policajné riaditeľstvo v Košiciach v rokoch 1920 až 1938. Zaujímavosti z histórie košickej štátnej polície. Pred zánikom Rakúsko-uhorskej monarchie existovali v Košiciach mestský policajný kapitanát, ako aj žandárstvo a vojenská polícia. Po vzniku Česko-Slovenska dňa 25. decembra 1920 bolo napokon kreované policajné riaditeľstvo v Košiciach.

Riaditeľ Múzea polície Českej republiky Radek Galaš predniesol referát Košické policajné riaditeľstvo v prípade vraždy Otílie Vranskej alebo keď sa darí, tak sa darí. Zaoberal sa nálezom torza ženského tela bez hlavy 2. septembra 1933 v Košiciach v kufri rýchlika č. 2, pričom v totožný deň sa našli ďalšie ostatky ľudského tela v kufri vo vlaku č. 302 v Bratislave. Po pitve a vyhlásení pátrania po totožnosti bola obeť identifikovaná ako Otília Vranská, za túto vraždu nebol dodnes nik odsúdený.

Miriám Balvirčáková zo Štátneho archívu Košice referovala na tému Rozbor archívnych fondov Policajné riaditeľstvo v Košiciach (1919)1920 – 1938(1939) a Spravodajská ústredňa pri Policajnom riaditeľstve v Prahe, odbočka v Košiciach (1921)1923 – 1938. V Štátnom archíve Košice je rozsah materiálov týkajúcich sa Policajného riaditeľstva v Košiciach v dĺžke 2,45 bm v 22

archívnych škatuliach a pri jeho odbočke Spravodajskej ústredne až 18,62 bm v 163 škatuliach.

Referát predsedu Slovenskej policajno-historickej spoločnosti a predsedu Správnej rady Ústavu pamäti národa Jerguša Sivoša Plukovník Ján Plakinger v žandárskej službe a v odboji sa venoval zástupcovi veliteľa Veliteľstva československého četníctva na Slovensku počas Slovenského národného povstania pplk. Jánovi Plakingerovi (1905-1970). V januári 1945 bol na Slovensku odsúdený in absentia na trest smrti a vzápätí zase odvečený NKVD do gulagov Sovietskeho zväzu, kde strávil 19 mesiacov.

Bývalý riaditeľ Pyrotechnickej služby Polície Českej republiky Michal Dlouhý mal príspevok Nitrianski četníci – hrdinovia a obeť odboja. Spomenuté boli osudy veliteľa miestneho četníckeho oddelenia mjr. Rudolfa Josefa Hodinářa, npor. in mem. Františka Jarku, por. in mem. Josefa Bojasa, štáb. stržm. Josefa Brýla i vodcu služobného psa Rudolfa Votruba.

Ondřej Kolář a Lubomír Hlavienka zo Slezského zemského múzea v Opave prispie-

li s tematikou: „Traja kamaráti“. Príbeh bývalých partizánov v čele ZNB na Ostravsku. Priblížili v nej povojnového krajinského veliteľa Zboru národnej bezpečnosti pre Sliezsko z Moravskej Ostravy Vladimíra Sedlářa (1914 – 1988), prednostu krajinskej úradovne Štátnej bezpečnosti v Moravskej Ostrave Arnošta Krpca (1913 – 1975) a veliteľa Krajinského odboru bezpečnosti II (ZOB II) Iva Miléna (1911 – 1979).

Vladimír Ďurišin predniesol referát Slovenský čuvač v četníckej správe. Venoval sa v ňom pôvodne horskému pastierskemu psovi nazývanému do roku 1965 tatranský čuvač. V roku 1933 došlo v Československu ku kreácii Klubu chovateľov slovenských čuvačov, zásady chovu tohto plemena sa pritom spájajú s menom prof. Antonína Hrůzu a jeho zaťa Josefa Skoupila.

Z pera Jiřího Rulca vzišiel referát Využitie pachovej stopy v policajnom zbore v histórii času. Jeho predmetom boli spôsoby realizácie pachovej identifikácie, a to v podobe biodetektora, alebo plynovou resp. kvapalinovou chromatografiou. Využitie psov k pachovej práci odporúčal už v „Príručke pre

vyšetrujúcich sudcov“ z roku 1893 rakúsky Prof. Dr. Hans Gross (1847 – 1915).

Ďalší zaujímavý príspevok pridal prezident Zväzu športovej kynológie SR Juraj Štaudinger s názvom Vražda triedneho učiteľa. Prítomných oboznámil s prípadom vraždy učiteľa I. ZDŠ na ulici K. Marxa v Lučenci Jána Kotmana (1943 – 1982) z Tomášoviec. Zastreľil ho 5 ranami z pištole Ivan K. z obce Veľká nad Ipľom, ktorý sa pri vyšetrovaní skutku priznal k vražde vykonanej zo žiarlivosti z dôvodu, že s obeťou mala jeho manželka pomer pred 12 rokmi. Ivan K. bol odsúdený na 15 rokov odňatia slobody, na slobodu sa dostal však už v roku 1994.

Pavel Vaněk z českého Archívu bezpečnostných zločiek (ABS) Brno – bádateľňa Kanice si vybral tematiku Smrť na konci Dyje. Prípad zastrelenia dvoch Rakúšanov v auguste 1956. V noci z 3. na 4. augusta 1956 došlo pri ústí rieky Kyjovka do Dyje k zastreleniu 2 utekajúcich rakúskych rybárov Karla Benedika (1913 – 1956) a Waltera Wawru (1927 – 1956) po neúspešnej výzve i výstražnej strelbe príslušníkov 5. práporu Břeclav 4. brigády Pohraničnej stráže zo Znojma.

Advokát Rudolf Maník z Historického odboru Matice slovenskej sa tentokrát rozhodol pre tému Z partizána príslušníkom Národnej bezpečnosti. Príbeh Jozefa Fúru. Auditóriu boli podané životné osudy rodáka zo Stankovian v okrese Ružomberok Jozefa Fúru (1922 – 1990), ktorý ako bývalý príslušník Brannej moci Slovenskej republiky vstúpil v auguste 1944 do Partizánskej brigády Stalin a v roku 1946 do radov Národnej bezpečnosti, kde pracoval až do odchodu do dôchodku v rôznych funkciách.

Zo Slezského zemského múzea v Opave odznala aj prednáška Ivany Kolářovej Ota Demel: Príklad kariéry četníckeho dôstojníka v medzivojnovom Sliezsku. Medailón sa týkal nadporučíka četníctva nemeckej národnosti Otta Antona Demela narodeného v roku 1880 v obci Žilina pri Novom Jičíne. Od roku 1920 zastával post okresného veliteľa četníctva vo Fryštáte, v roku 1935 odi-

šiel do výslužby, pričom o 3 roky neskôr sa odsťahoval do nemeckého Petersdorfu.

V poradí druhý príspevok Tomáša Herajta z Generálneho riaditeľstva ciel Colnej správy Českej republiky znel Služobné čísla colnej správy ČSFR a ČR od roku 1990 do súčasnosti. Prezentované boli najskôr služobné čísla príslušníkov colnej správy Československa v obdobiach september 1991 až jún 1992 s kartou vsadenou do priesvitnej fólie a júl až december 1992 s kruhovým odznakom pripevneným na koženú podložku. Česká republika zase v období 1992 – 1999 zaviedla obdĺžnikové kovové odznaky colníkov nahradené od júna 1999 strieborným plastickým oválom s patinou.

Petr Stein sa zaoberal tematikou Policajné opatrenia v súvislosti s návštevou G. W. Busha v ČR 17. novembra 1990. Preventívne opatrenia boli zo strany polície prerokovávané s organizátormi zhromaždenia študentov na Václavskom námestí ako aj s organizátormi I. ročníka Behu 17. novembra. K bezpečnostným hrozbám patrili podozrenia z činnosti teroristu M. F., politika Miroslava Sládka, údajných punkerov so samopalmi i Arabov nachádzajúcich sa v Prahe.

Záver konferencie obohatila prednáška Zuzany Labudovej z Krajského pamiatkového úradu v Košiciach Architektúra budovy Policajného riaditeľstva v Košiciach. Účastníci konferencie sa mohli oboznámiť s priebehom výstavby budovy Policajného riaditeľstva v Košiciach v období 1928 – 1931 podľa projektu arch. Františka Sandera (1871 – 1932) z Prahy.

Rudolf Maník

BURSAČ, Aleksandar. *ZLOČINY PROTI SLOVÁKOM POČAS DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY NA ÚZEMÍ AP VOJVODINY: ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU F. 183 ARCHÍVU VOJVODINY*. Nový Sad : Archív Vojvodiny : Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela : Centrum pre srbsko-slovenské témy, 2023. 380 s. ISBN 978-86-6178-054-7.

Hoci je druhá svetová vojna pomerne frekvencovanou knižnou témou ako v oblasti odbornej literatúry, tak i beletrie, z hľadiska historickej vedy je publikácia Aleksandra Bursača výnimočnou prácou, keďže sa venuje doteraz verejnosti aj vedeckej obci neznámej téme zločinov proti vojvodinským Slovákom počas okupácie územia Srbska za druhej svetovej vojny. Pramene, na ktorých je Bursačova publikácia postavená, sú elaboráty o vojnových zločinoch a s nimi súvisiace zápisnice o výsluchoch obetí a poškodených, vypracovávané anketovými komisiami. Vznik týchto komisií súvisí s fungovaním Komisie pre zisťovanie zločinov okupantov a ich pomocníkov vo Vojvodine, autor približuje jej sformovanie z Hlavného národnooslobodzovacieho výboru Vojvodiny a pozornosť upriamuje i na jej fungovanie a jej spôsob zbierania a spracovania údajov. Pokiaľ ide o anketové komisie, každá sa venovala zisťovaniu a spracovaniu určitej skupiny zločinov – tak vznikla aj špecializovaná Anketová komisia pre zisťovanie zločinov spáchaných na Slovákoch, ktorá vypracovala tri dvojjazyčné elaboráty, z väčšej časti vychádzajúce zo zápisníc o výsluchoch obetí a poškodených. V nich obsiahnuté informácie sú venované zločinom proti Slovákom na územiach Báčky, Banátu a Srijemu. Všetky tri sú v publikácii naskenované a zverejnené spolu so sprievodnými dokumentmi a vybranými zápisnicami, a to v slovenčine aj v srbsčine. Takisto celá publikácia je dvojjazyčná, napísaná v slovenskom i v srbskom jazyku.

Najrozsiahlejším z elaborátov o zločinoch proti vojvodinským Slovákom z obdobia druhej svetovej vojny je *Popis vojnových*

zločinov maďarsko-fašistického okupanta proti slovenskému ľudu v Báčke, ktorý má v slovenčine 26 a v srbsčine 22 strán. Jeho obsah je venovaný daniu v tzv. Armiji, zatknutiam, raziám, núteným internáciám a násilnému odvodu Slovákov do vojska okupantov, skúsenostiam s fašistickou polovojenskou mládežníckou organizáciou Levente a násilnej maďarizácii vojvodinských Slovákov. Elaborát z veľkej časti vychádza z autentických zápisníc z výpovedí obetí zločinov alebo príbuzných obetí. K elaborátu je priložený aj menoslov odhalených zločincov spolu s druhom ich zločinov – medzi nimi bitky, trýznenia a rôzne iné formy prenasledovania. Ďalej je k elaborátu priložený aj zoznam zavraždených, nezvestných alebo poškodených spolu s na nich vykonanými formami zločinov – od zhabania a zničenia majetku cez urážanie, zastrašovanie, nútenú prácu až k deportáciám, bitkám, trýzneniu a vraždám. Mnohí boli bezdôvodne zbití v mieste svojho bydliska, vzatí do väzby, kde boli podrobení rôznym druhom mučenia, vyhnaní na front alebo deportovaní do koncentračných táborov v Maďarsku, Nemecku a v iných okupovaných či kolaborujúcich krajinách. Ďalší elaborát, *Zločiny, ktoré spáchal okupant a jeho pomocníci na slovenskom ľude v Banáte*, je takisto založený na zápisniciach o výsluchoch obetí alebo ich príbuzných. Priložený je k nemu aj zoznam obetí z tohto územia. Rozsahovo je tento elaborát najkratším – v slovenčine má len 4 strany, v srbsčine 5. Tretí elaborát, *Zločiny, ktoré spáchal okupant na slovenskom ľude v Srijeme*, má v slovenčine 9 strán a v srbsčine 11 a je taktiež postavený na zápisniciach o výsluchoch. Elaborát sa venuje internácii a prenasledovaniu Slovákov na území Srijemu a s tým spojeným raziám. I k nemu je priložený zoznam obetí spolu s výškou materiálnych škôd a menoslov zločincov, operujúcich nielen na území Srijemu, ale aj Banátu.

Bursačova štúdia, vychádzajúca z archívneho materiálu fondu F. 183 Archívu Vojvodiny, prináša dôležité informácie o zločinoch na slovenskej menšine v srbs-

skej Vojvodine počas druhej svetovej vojny. Odkrýva mimoriadnu krutosť príslušníkov maďarských a nemeckých okupačných síl a orgánov voči Slovákom žijúcim na tomto území nielen prostredníctvom samotných informácií o zločinoch a ich skutkoch, ale najmä prostredníctvom autentických zápisníč z výsluchov poškodených alebo príbuzných obetí. Brutalita sa prejavila v nezmyselných výsluchoch sprevádzaných rôznymi druhmi mučenia a trýznenia, napádaním a bitím obyvateľov či slovnými urážkami a vulgárnymi nadávkami na ich adresu. Vo viacerých prípadoch sa Slováci dostali i do koncentračných táborov, kde, ako je dobre známe, panovali kruté, celkom neľudské podmienky – nedostatok jedla, týranie a rôzne choroby boli bežnou súčasťou života v táboroch. Mnohí na následky spojené s táborovým režimom zomreli, alebo v prípade, že prežili, často si niesli zdravotné komplikácie ako následok krutého zaobchádzania do konca života, čo viacerí potvrdzujú vo svojich výpovediach.

Informácie obsiahnuté v knihe Aleksandra Bursáča majú význam pre poznanie problematiky zločinov voči vojvodinským Slovákom počas druhej svetovej vojny. Publikácia predstavuje prínos nielen pre bežného čitateľa zaujímajúceho sa o dejiny vojvodinských Slovákov a problematiku okupácie európskych štátov počas druhej svetovej vojny, ale pre svoje prvenstvo vo venovaní sa tejto téme má jedinečný prínos aj pre samotnú vedeckú obec. Publikácia zároveň otvára dvere ďalšiemu výskumu tejto problematiky.

Lucia Blehová

LACKOVÁ, Jolana. MUŽ Z GULAGU. Prvé vydanie. Praha : Naše vojsko, 2022. 208 s. ISBN 978-80-206-1448-3.

Publikácia *Muž z gulagu* od Jolany Lackovej je založená na osobnom rozhovore autorky s Ladislavom Erbanom, ktorý na vlastnej koži zažil hrôzy gulagov. Anotovaná publikácia je rozdelená na dve časti. 1. časť má 13

menších podkapitol s názvami: Prédťucha, Užhorod, Lvov – prozření, Lidské štěnice, Biskup Slipyj, Tunely v duši, Strastiplná cesta, Solovecké ostrovy, Šílenství, Vorkuta, Kansk, Podvědomí se nemýlí a Svázaná svoboda. 2. časť má 14 podkapitol s názvami Sebevrazi to mají jednoduché, Žebrák, Primář, Nová známost, Zkoušky, Zklamání, První zaměstnání, Sanatorium na konci světa, Muž nebo dítě?, Marie, Svatba, Vězení, Nový začátek a Setkání.

1. časť publikácie opisuje situáciu v Košiciach po oslobodení v roku 1945. Ladislav v tomto období absolvoval stredoškolské štúdium. Keď vychádzal z kostola, uniesla ho tajná polícia. Strčili ho do jedného z dvoch nákladných vojenských áut, ktoré už boli preplnené cudzími ľuďmi. Nikto z nich netušil, kam ich vezú. Po niekoľkých hodinách zistili, že sa nachádzajú v Užhorode. Podmienky tu boli katastrofálne. Spali na drevených poschodových posteliach, namiesto prikrývky dostali deravé deky. Čo sa týka stravy, každý mal svoj plechový hrnček, do ktorého dostal čaj z veľkého kotla, namiesto jedla mali kus čierneho chleba a páchnucu rybu. Asi po mesiaci ich nahnali na dvor, kde ich čakali vagóny, ktoré ich prepravili do Lvova. Vo vagónoch zažívali hotové peklo, strava bola minimálna a ľudia sa tam báli aj zaspáť, aby sa vôbec dožili ďalšieho rána. Medzi väzňami sa nachádzali aj nasadení civilisti, ktorí plnili úlohu tajnej polície. Väznica bola na konci mesta, pričom išlo o bývalú poľskú kasáreň. V tomto väzenskom prostredí sa Ladislav spoznal aj s rímskokatolíckym biskupom Slipyjom. Ladislava, ako aj ostatných väzňov čakala po istej dobe ďalšia cesta. V preplnených vagónoch smerovali na sever cez Žitomir, Kyjev, Brjansk, zastavili na moskovskom nástupišti – cestou doplnili zásoby a vyhádzali mŕtvol. Neskôr všetci prestúpili na loď a ich ďalšou zastávkou boli Solovecké ostrovy, nazývané aj ostrovy smrti, nachádzajúce sa v Bielom mori. Prvý komunistický tábor zvláštného určenia tu bol zriadený v roku 1920. Tieto lágre sú známe pod názvom gulag. Väzni tu boli rozdelení do viacerých skupín podľa

pracovného zaradenia. Kto nesplnil pridelenú dennú normu, dostal menší prídel jedla. Mnohí väzni vrátane Laca znášali fyzickú záťaž veľmi ťažko. Neboli zvyknutí takto tvrdo pracovať. Niektorí sa pokúsili o útek, ale vojaci ich pri tom zastrelili. Bežné tu boli ochorenia, ktoré sa za normálnych okolností objavovali len veľmi zriedkavo. Každý deň zomierali desiatky ľudí od hladu, zimy, v dôsledku chorôb či vysilenia. Asi po pol roku bola vybratá skupina väzňov, ktorú presunuli na lode a cieľovou zastávkou sa stala Vorkuta. Táto sieť sovietskych koncentračných táborov vznikla v roku 1932. Tu boli životné i pracovné podmienky ešte horšie. Väzni pracovali v baniach len holými rukami, krompáčmi a lopatami. Ľudia umierali priamo pri práci. Väzni sa už len málokedy pokúsili o útek, v miestnych lesoch ich buď roztrhali vlci alebo ich udávali miestni obyvatelia. Ďalšími zastávkami na Lacovej nedobrovoľnej púti sa stali Novosibirsk, Kansk a následne Blagoveščensk v Amurskej oblasti. Bol to každodenný boj o holý život, a to nielen zo strany väzňov, ale aj zo strany spoluväzňov, ktorí boli často vrahovia a násilníci. Neraz sa stávali aj sexuálnymi obeťami svojich dozorcov, ktorí ich zneužívali. V období, keď Laco upadal najviac na ducha a myslel si, že sa už nikdy z gulagu nedostane, počul vo februári 1950 z rozhlasu svoje meno – Vasil Vasilievič Jerban – a zistil, že jeho meno je medzi ľuďmi, ktorých prepúšťajú. Prepustení dostali na cestu nejaké jedlo, lístok na vlak do Moskvy a kartačku. Kartačka bola ich jediný doklad totožnosti, na ktorej však bolo uvedené, že sú bez štátnej príslušnosti. To znamenalo, že nepatrili nikam, nemohli prekročiť hranice, ani sa na jednom mieste zdržiavať viac ako 24 hodín. V opačnom prípade by sa mohli dostať zase do gulagu. Po tom, ako sa dostali do Moskvy, hľadali pomoc na veľvyslanectve. Ani tu im nevedeli pomôcť a poslali ich na ministerstvo vnútra. Stali sa síce slobodnými, ale stále boli bez štátneho občianstva.

2. časť knihy popisuje Ladislavov životný príbeh ďalej. Na ministerstve im oznámili, že kto žije v Rusku, nie je žiadny Čecho-

slovák, Maďar, Poliak, ani iná národnosť. Aby sa mu podarilo prežiť, musel v uliciach žobrať. Nakoniec bol donútený požiadať o ruské občianstvo. Neskôr sa dal na štúdium medicíny a stal sa lekárom. V miestnej nemocnici sa spoznal s primárom, ktorý ho zoznámil s celou svojou rodinou. Napriek všetkému Lacovi stále chýbal domov a matka. Z nemocnice musel odísť a po čase sa zamestnal ako lekár v sanatóriu. Tu sa spoznal aj so svojou budúcou manželkou Máriou. Po krátkom čase sa zobrali a vychovávali spolu aj Máriinu dcéru. Ani v tomto období však osud nebol k Ladislavovi naklonený a po krivom obvinení sa dostal zase do väzenia. V dôsledku kádrového posudzovania ľudí a ich postavenia sa s Máriou rozviedli, aby to ešte viac nepriťažilo jej situácii. S pomocou Máriiných známych sa mu podarilo z väzenia dostať na slobodu. S Máriou sa zase zobrali, ale so statusom bývalého trestanca už nemohol pracovať ako lekár. Zamestnal sa ako obyčajný robotník v závode. Po dlhých rokoch ho vypátral v Rusku jeho strýko, s ktorým sa stretol, a vybavil mu trojmesačnú návštevu na Slovensku. Do rodnej vlasti sa vrátil po 20 rokoch a konečne sa stretol s matkou. Mária s dcérou za nim prišli na Slovensko, po čase sa vrátili do svojej krajiny a čakali aj na Ladislava, ten sa však do Ruska už nikdy nevrátil.

Autorka sa stretávala s Ladislavom Erbanom dva roky, kým zozbierala všetky potrebné informácie a podklady na napísanie danej publikácie. Opierala sa aj o dostupnú literatúru venovanú gulagom. Kniha vystihuje stalinskú dobu a spisovateľka podala vierohodný neskreslený príbeh. Obrazová príloha je doplnená o čiernobiele fotografie, rodný list Ladislava Erbana, Osvedčenie o udelení milosti za odpykávaný trest vo väzeniach Ministerstva vnútorných vecí z roku 1991, Listinu o udelení československého štátneho občianstva, Potvrdenie zo zamestnania v Krasnouralsku, kde pracoval Ladislav v mechanicko-montážnom cechu ako elektrozvárač. Ako menší nedostatok vnímam to, že absentujú popisy k jednotlivým fotkám.

Počas trvania druhej svetovej vojny, ako aj niekoľko rokov po jej skončení bolo množstvo obyvateľov Slovenska odvlečených do nemeckých a sovietskych koncentračných táborov. NKVD násilne zaistovala a protiprávne odviekla tisíce mužov i žien na ťažké práce do sovietskych pracovných táborov – gulagov. Na Sibíri museli ľudia pracovať v neľudských podmienkach a v silných mrazoch, vystavovaní sadistickému správaniu bez akejkolvek lekárskej starostlivosti. Cieľom otrockej práce v táboroch bolo efektívne využitie väzňov pri realizovaní rôznych stavieb po celom ZSSR. Presný počet odvlečených osôb nie je dodnes známy. Niektorí sa vrátili domov až po mnohých rokoch, niektorí sa už nevrátili nikdy. ZSSR bolo počas Stalinovej éry známy tým, že bol miestom čistiek a protiprávneho konania tajnej polície.

Katarína Mináriková

KLUBERT, Tomáš – GABČO, Martin (eds.). „V MENE REPUBLIKY“ SPOMIENKY DUŠANA VIESTA ML. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2023. 450 s. ISBN 978-80-8257-014-7.

Obdobie komunistických perzekúcií bývalých protifašistických odbojárů sa tragicky dotklo osudov rodiny Viestovcov, ktorí už počas druhej svetovej vojny ukázali odhodlanie v zápase proti Slovenskému štátu. Paradoxne, namiesto uznania ich odbojovej činnosti v skupine Flóra ich čakal tvrdý útlak zo strany nastupujúceho režimu.

Obsah publikácie tvorí *Predslov k pamätiam Dušana Viesta ml.*, ktorý napísala jeho dcéra Dana (pokrstená ako Dagmar) Viestová. V túžbe splniť otcovo nenaplnené želanie, aby po Nežnej revolúcii jeho pamäti uzreli svetlo sveta v knižnej podobe, sa sen podarilo uskutočniť až desiatky rokov po jej priebehu. Vďaka spomienkam z oboch strán rodiny dokázala Dana Viestová utvoriť pútavý obraz udalostí z vojnových čias až po zážitky, ktoré sama prežila a bola ich súčasťou. Dušan Viest ml. sa, žiaľ, vzniku

tejto knihy nedožil. Predslov dokladá mozaiku informácií o rodinných väzbách a súvislostiach z pohľadu Dany Viestovej, ktorá sa narodila po februári 1948. Po tragickej smrti dvojčiek v roku 1945 bola Dana vymodleným dieťaťom. Prostredníctvom spomienok opisuje svoje prežívanie, biedu, náročné dospievanie a život na pozadí udalostí, ktoré ovplyvnili celú jej rodinu. Dozvedáme sa o nenaplnenom sne matky Dany, Miroslavy Viestovej, ktorá sa túžila stať sudkyňou, ale plány jej zmariť režim a rok väzenia v Ilave. Namiesto vysneného povolania sa z Miroslavy stala zatrpknutá a utiahnutá žena, preraďovaná na rôzne práce. Dana vo svojom rozprávaní opisuje komplikovaný vzťah s matkou a otcom, ktorí absentovali v rolách rodičov v prvých rokoch jej života, a zároveň hľadanie si cesty k sebe. Dozvedáme sa o detstve prežitom so starou mamou, ktorá sa jej ujala, aby sa nedostala do sirotinca.

Druhú časť publikácie tvorí *Úvodná štúdia k pamätiam Dušana Viesta ml. „V mene republiky“*, ktorej autorom je historik z Ústavu pamäti národa Martin Gabčo. Prostredníctvom spracovaného odborného obsahu prináša objektívne historické pozadie udalostí od protifašistického odboja Dušana Viesta ml. a jeho rodiny až po publikovanie spomienok z väzenia v *Slovenských pohľadoch*. Ani normalizácia k nemu nebola milosrdná. V rokoch 1974 až 1989 bol Správou ŠtB Krajskej správy ZNB Bratislava zapísaný v evidencii ako nepriateľská osoba. Ako synovec známeho generála Rudolfa Viesta preukázal svoju odbojnú povahu už ako študent Prvého štátneho gymnázia v Bratislave, z ktorého bol v dôsledku povstania a minúty ticha na počtu padlých československých legionárov vylúčený zo štúdia. Už ako gymnazista sa podieľal na vedení skupiny študentov, ktorí poskytovali pomoc pri záchrane prenasledovaných českých odbojárů. Popritom sa venovali spravodajskej činnosti. Počas Slovenského národného povstania od 4. septembra do 24. októbra 1944 pôsobil ako spravodajský dôstojník a veliteľ prieskumu v bojovom priestore Telgárt

a Červená skala. Jeho neskoršie osudy spre-
vádzalo angažovanie v odbojovej skupine
Flóra, ktorú založila jeho matka Kvetoslava
Viestová. Dušan Viest ml. participoval na
pomoci utečencom z Protektorátu, rasovo
pernasledovaným osobám a neskôr sovietskym
zajatcom, ktorí utekali z nacistických
koncentračných táborov. Angažoval sa tiež
v rôznych spektrách protifašistických ak-
tív. V máji 1948, presne v deň volieb, sa
rozhodol s rodinou emigrovať, ale útek bol
zmarený a Dušan Viest ml. bol zatknutý
a neskôr odsúdený.

Tretiu časť publikácie tvoria samotné
*Spomienky Dušana Viesta ml. „V mene
republiky“*, ktoré sú autentickým a boles-
tivým čítaním o zážitkoch z väzby. Vďaka
poznámkovému aparátu sa čitateľ bližšie
dozvedá o jednotlivých postavách, ktoré
Dušan Viest ml. vo svojich spomienkach
uvádza. Dušan Viest ml. vo svojich pamä-
tiach zaznamenal nehumánne praktiky do-
zorcov a ŠtB, svoje skúsenosti, ako aj neľu-
dské podmienky, ktoré zažil vo väzniciach
a pracovných táboroch v celom Českoslo-
vensku. V spomienkach opisuje správanie
dozorcov vo väzniciach, ale aj stretnutia
s oddanými priateľmi z čias druhej svetovej
vojny, s ktorými si pobyt v neľudských pod-
mienkach spríjemňovali vzájomnou pomo-
cou a rozhovormi. Aj v časoch najhoršieho
zúfalstva sa našli ľudia, ktorí sa mu za rôz-
nych okolností snažili pomôcť. V závereč-
nej časti sa nachádza opis diskriminovania
Dušana Viesta ml. a jeho rodiny aj po jeho
prepustení z väzenia, a zároveň ťažkosti so
zaradením sa do bežného života.

Súčasťou publikácie je dokumentačná
príloha s cennými materiálmi, ktoré po-
skytujú priamy náhľad do správ, rozsudkov,
žiadostí, zápisníc a uznesení o Dušanovi
Viestovi ml. Záver knihy tvorí fotografic-
ká príloha, ktorá pochádza z archívu Dany
Viestovej.

Ide o poučné čítanie nielen pre historikov,
ale aj pre laickú verejnosť. Vďaka autentici-
te a živým výpovediam je kniha bolestivým
a náročným čítaním príbehu ťažko skúša-
ného človeka, ktorý sa aj napriek všetkým

okolnostiam v živote nevzdal. Publikácia
môže aj dnes slúžiť ako memento proti ro-
mantizovaniu bývalého režimu, ktorý má
na svedomí množstvo zmarených životov.
Osud Dušana Viesta ml. a jeho rodiny je
toho pravým dôkazom. Memoáre sú dôle-
žitým odkazom obete politicky motivova-
ných represálií, ktoré sú zmocnené bolesti-
vo opísanými zážitkami života rodinnej tra-
gédie a neľudských postupov voči nevinnnej
osobe.

Diana Lendelová

ROKOSKÝ, Jaroslav - STRAKA, Karel
- **CHRÁST, Radim.** *ARMÁDNÍ GENE-
RÁL JAN SYROVÝ. JEDEN VELKÝ ČES-
KÝ OSUD.* Český Těšín : Tváře 2023. 380
s. ISBN 978-80-88495-10-9.

Československé dejiny sú bohaté množ-
stvom významných osobností a zaujima-
vých osudov, napriek tomu však mnohé
ostávajú v úzadí záujmu historikov, prí-
padne im dosiaľ nebola venovaná zo strany
modernej historiografie dostatočná pozor-
nosť. Donedávna to platilo aj v prípade ar-
mádného generála Jana Syrového, ktorého
životným osudom je venovaná anotovaná
monografia.

Prvá kapitola je venovaná detstvu a mla-
dosti J. Syrového, pričom dominujú infor-
mácie ilustrujúce jeho vzdelanie a najmä
športové angažovanie. Kapitola tak pred-
stavuje pomyselnú vstupnú bránu k osudom
Syrového a prostrediu, ktoré formovalo
jeho osobnosť. Druhá kapitola, nazvaná
Válečná léta a slibné perspektivy ve vlasti
(1914 – 1925), čitateľovi približuje okolnos-
ti vypuknutia prvej svetovej vojny a for-
movanie českej jednotky na území Ruska.
Nasledujú pasáže venované výcviku a bo-
jovým akciám, na ktorých Česká družina
a aj Jan Syrový participovali. Samotné
Syrového osudy a jeho úspešnú vojenskú
kariéru v tomto období autori chápu ako
ilustráciu vlastenectva a hrdinstva prísluš-
níkov Českej družiny všeobecne. Publiká-
cia prináša farbisté opisy nejednej bojovej

skúšky, napríklad je veľmi pútavo popísaná výzvedná akcia zo začiatku roku 1916, keď sa najmä vďaka rozhodnosti a umu J. Syrového podarilo väčšinu výzvednej skupiny zachrániť. Tretia kapitola nesie názov *Úsvit legionárske legendy*. Na pozadí vývoja na frontoch i v Rusku sa sústreďuje na okolnosti známej zborovskej bitky, počas ktorej vtedy už Československá strelecká brigáda dosiahla značné taktické úspechy a Syrový utrpel zranenie oka. Ďalej sa čitateľ môže oboznámiť s dramaticky sa meniacou situáciou v Rusku na sklonku prvej svetovej vojny a s rýchlym hodnostným rastom J. Syrového. Najmä v dôsledku správnych veliteľských rozhodnutí vo vzťahu k čs. jednotkám, čeliacim tvárou v tvár novonastupujúcemu totalitnému režimu pod vedením lídra boľševikov V. I. Lenina, Syrového povyšujú najprv na plukovníka a neskôr na generálmajora a veliteľa Čs. armádneho zboru v Rusku a neskôr aj ďalších jednotiek. Po trpkých skúsenostiach z bojísk občianskej vojny nasleduje odchod Syrového a čs. jednotiek a slávou sprevádzaný návrat hrdinov z légii do vlasti.

Ďalšie dve kapitoly približujú Syrového osudy v priebehu rokov 1920 – 1933, keď Syrový patril bezpochyby medzi najvýznamnejšie postavy československej brannej moci a spolu s ďalšími aktérmi sa vyrovnával s problémami, ktoré prinášala doba. V Syrového prípade išlo napr. o nedostatočné vojenské vzdelanie, ktoré nezodpovedalo jeho vysokej hodnosti a ktoré v dôsledku turbulentných udalostí v Rusku v rokoch 1918 – 1920 vlastne ani nemal šancu získať alebo o otázky, súvisiace s potrebou vybudovať ozbrojené sily či strategické koncepcie novovzniknutého štátu. Uprostred tohto diania sa gen. J. Syrový v roku 1926 stáva náčelníkom Hlavného štábu. Predkladané dve kapitoly tak prinášajú pohľad za kulisy diania na vtedajšom hlavnom štábe, ako aj sondu do osobných vzťahov medzi viacerými významnými príslušníkmi vtedajšej čs. generality a dôstojníckeho zboru. Tie ovplyvňovali nielen objektívne okolnosti, ale aj subjektívne,

vrátane negatívnych osobných vlastností samotného Syrového, ktorý si príliš obľúbil spoločenskú stránku svojej funkcie, zanedbával sebvzdelávanie či preventívne zabraňoval v kariérnom raste potenciálnym konkurentom. V ďalšom texte publikácia prináša rozbor československých stratégií, podľa ktorých sa mala riadiť armáda krajiny v prípade vojnového konfliktu, približuje čs. participáciu na rokovaniach o odzbrojení zo začiatku 30. rokov 20. storočia či okolnosti jeho menovania a pôsobenia vo funkcii generálneho inšpektora čs. brannej moci v 30. rokoch minulého storočia.

Druhá polovica publikácie ďalej približuje Syrového nemenej dramatické osudy, a to od jeho menovania za predsedu vlády Československa (september 1938) cez zastávanie funkcie predsedu vlády počas pomníchovskej ČSR a ministra národnej obrany a krátko aj ministra protektorátnej vlády. Väčšinu času existencie Protektorátu Čechy a Morava prežil gen. Syrový v ústraní a ako osoba verejne známa sa v odboji neangažoval, až na pomoc rodinám niektorých odbojárrov. Napriek tomu, že sa nikdy nestal kolaborantom, ho v polovici mája 1945 príslušníci bezpečnostných zložiek zatkli a nasledovalo zdĺhavé trestné konanie, zakončené dlhoročným trestom odňatia slobody. Záverečné kapitoly približujú osudy Syrového počas odpykávania si trestu (1947 – 1960) a po prepustení z väzenia.

Celkovo je tak publikácia podľa môjho názoru mimoriadne podareným pokusom o priblíženie osudov jedného z najvýznamnejších symbolov československej legionárskej tradície. Publikácia prináša množstvo poznatkov a aj napriek popularizačnej forme je z nej zrejmy široký rozhľad autorov. Cenná je aj vizuálna stránka diela, ktorej dominuje množstvo fotografií, ilustrujúcich vojenskú kariéru aj osobný život J. Syrového. Počas čítania som si nemohol nevšimnúť drobnú chybu, keď je ex-premiér Štefan Tiso na strane 351 zrejme omylom označený za brata prezidenta Jozefa Tisu.

Matej Medvecký

WEBER, Claudia. PAKT. STALIN, HITLER A PRÍBEH VRAŽEDNEJ ALIANCIE. Bratislava : Citadella, 2023, 288 s. ISBN 978-80-8182-194-3.

Anotovaná publikácia *PAKT. Stalin, Hitler a príbeh vražednej aliancie* od nemeckej historičky a vysokoškolskej pedagogičky Claudie Weberovej je rozdelená do siedmich kapitol s názvami: 1. Nemecko musí napredovať, 2. Aj my budeme čachrovať, 3. Ako medzi straníkmi, 4. Nemci do Nemecka, Rusi do Ruska a Židia do Bugu!, 5. Ako minister zahraničných vecí som mal úlohu zväčšiť hranice svojej otčiny!, 6. Hra, hra, a to primitívna, 7. Spoločne s Nemcami by sme boli neporaziteľní.

V prvej kapitole sa autorka zameriava na krízu v roku 1929, v ktorej sa Nemecko ocitlo aj v dôsledku platenia reparácií po prvej svetovej vojne, i na vzájomné hospodárske vzťahy medzi Nemeckom a ZSSR, ktoré sa už v tomto období začali postupne rozvíjať. Opisuje tu rozvoj leteckých škôl a na pretras sa postupne dostala politika kolektívnej bezpečnosti. V septembri 1938 došlo k podpísaniu Mníchovskej dohody medzi zástupcami Nemecka, Spojeného kráľovstva, Francúzska a Talianska.

V druhej kapitole sa Weber venuje situácii po Mníchove. Stalin sa obával, že by mohlo dôjsť k vzniku paktu štyroch mocností medzi Veľkou Britániou, Francúzskom, Talianskom a Nemeckom. 23. augusta 1939 sa skončila akákoľvek mocenská hra o vytváranie zmlúv či koalícií – Stalin a Hitler uzatvorili Pakt o neútočení. Pakt Ribbentrop-Molotov, oficiálne Zmluva o neútočení medzi Nemeckom a Zväzom sovietskych socialistických republík, v tajnom dodatku rozdelil východnú Európu na nemeckú a sovietskú sféru vplyvu. Pakt bol podpísaný na 10 rokov s automatickým obnovením na ďalších päť rokov, ak zmluvu niektorá zo strán nevypovedá rok pred vypršaním jej platnosti. Zahŕňal sedem článkov, v ktorých sa obe zmluvné strany zaviazali zdržať sa násilia, agresívneho konania a útoku. Ďalej sa zaviazali, že nebudú podporovať žiadnu

tretiu stranu, ktorá by zaútočila na signatárov zmluvy, že budú vzájomne konzultovať prípadné otázky týkajúce sa spoločných záujmov oboch strán a budú riešiť všetky prípadné nezhody medzi stranami rokovaním alebo arbitrážou. Napriek tomu, že nemecko-sovietske zbliženie bolo možné pozorovať už dlhšie, podpísanie paktu prinieslo v celej Európe šok. Pakt porušil niekoľko medzinárodných zmlúv a dohôd, odsúdil versaillský mierový systém na definitívny kolaps, ukončil politiku appeasementu a považoval sa za jednu z príčin vypuknutia druhej svetovej vojny.

Tretia kapitola približuje obdobie pred vypuknutím vojny, pochodovanie nemeckej armády na Varšavu, ako aj Stalinove vyčkávanie. Po tom, ako bolo obsadené koncom septembra 1939 Poľsko, do popredia sa dostávali otázky, ktoré boli nastolené v tajnom dodatkovom protokole – rozdelenie území, hranice medzi zónami záujmov a vzájomné pretavenie dohôd do praxe, ako napríklad vzájomná podpora v boji proti poľskému odboju. Podľa tajného dodatkového protokolu spadalo Poľsko na východ od línie riek Narew – Visla – San do sovietskej sféry vplyvu, na západ od tejto demarkačnej línie zas do nemeckej sféry vplyvu. Litva, Lotyšsko, Estónsko a Fínsko mali patriť do sovietskej sféry vplyvu. Na rokovaniach bola otvorená aj otázka možnosti oddelenia Besarábie od Rumunska. Protokol obsahoval aj dohodu o výmene a presídľovaní obyvateľstva. Išlo o presídľovanie etnických Nemcov zo sovietskej záujmovej sféry do nemeckých oblastí a presídľovanie Ukrajincov a Bielorusov do sovietskej okupačnej zóny, o čo Stalin až taký záujem nejavil. Celá štvrtá kapitola mapuje nemecko-sovietske zmluvné presídľovanie.

Piata kapitola vykresľuje dobyvačnú mašinériu Hitlera a Stalina, kde zohrali kľúčovú úlohu práve nemecko-sovietske hospodárske vzťahy. Napriek tomuto spojenectvu tu bolo cítiť veľkú nedôveru z oboch strán. Hitler začal podnikáť bleskové vojny a k pokusom o vojenskú spoluprácu so Stalinom došlo vo väčšej miere len v rámci námorníctva. Po kapitulácii Francúzska v júni 1940 zostal

Stalin zaskočený. Narušila sa tým rovnováha síl a záujmov zo septembra 1939. ZSSR sa zameralo na Pobaltie, ktoré bolo aj v tajnom dodatkovom protokole definované ako jeho záujmová sféra. Stále viac bolo badať zhoršujúce sa nemecko-sovietske vzťahy, avšak oficiálne boli takého informácie stále dementované. Vzájomné vzťahy naštrbila aj besarábjská kríza.

V šiestej kapitole je popísané opätovné stretnutie Molotova s nemeckými predstaviteľmi v Berlíne. Hitler ponúkal nové rozdelenie sveta, ktoré by však ZSSR vtiahlo len do konfliktov a kríz. Nemecko sa snažilo vytlačiť Sovietsky zväz z Európy a oslobodiť tak kontinent od „židovsko-boľševickej hrozby“. Toto stretnutie sa skončilo fiaskom.

V poslednej kapitole autorka opisuje situáciu pred Hitlerovou inváziou do ZSSR. Sovietska vláda očakávala nemecký útok, preto podnikla celý sled vojenských i politických príprav a snažila sa tento útok čo najviac oddialiť. 22. júna 1941 spustilo Nemecko plán Barbarossa a zaútočilo na ZSSR, čo bolo zároveň definitívnym koncom paktu Hitler-Stalin.

Pakt nebol len politickým zväzkom, Hitlerovi umožnil inváziu do Poľska a pre Sovietsky zväz to znamenalo oddialenie vojny. Jeho podpísanie nemalo vplyv len na východnú Európu, hoci tú to zasiahlo najviac. Spolupráca oboch diktátorov počas dvoch rokov zmenila od základov politickú mapu kontinentu. Autorka na základe historických prameňov a archívneho výskumu opisuje, ako si Hitler a Stalin medzi rokmi 1939 – 1941 delili kontinent, ako prebiehali rokovania a ako napokon došlo ku krachu osudného spojenectva. Nemecko-sovietsku spoluprácu analyzuje v rámci politiky presídľovania a rovnako odкрýva aj akcie namierené proti vojnovým utečencom – Židom, Poliakom a Ukrajincom. Publikácia je vhodne doplnená o presné znenie nemecko-sovietskeho paktu o neútočení z 23. augusta 1939, znenie zmluvy o nemecko-sovietskych hraniciach a priateľstve z 28. septembra 1939 a o čier-no-biele fotografie s popismi a datovaním.

Katarína Mináriková

UMLAUF, Eva – OSWALT, Stefanie. ČÍSLO NA TVOJOM PREDLAKTÍ JE MODRÉ AKO TVOJE OČI. Z nem. orig. prel.: K. Széherová. Žilina : Absynt, 2018. 245 s., fotogr., pram. a lit. ISBN 978-808203-059-7.

Dva roky po nemeckom vydaní sa dostali do rúk aj slovenskému čitateľovi spomienky len zázrakom preživšej slovenskej Židovky Evy Umlaufovej (Hechtovej). Ich výnimočnosť podčiarkuje aj skutočnosť, že keď sa dostala s rodičmi do Osvienčimu, mala len dva roky. A to čo videla a prežila, bolo zaznamenané „len“ na podvedomej úrovni, avšak latentne ju to traumatizovalo celý život a ovplyvňovalo jej životné kroky a rozhodnutia. Až na prahu staroby sa vnútorne dopracovala k rozhodnutiu poskladať mozaiku spomienok a faktografie a prejsť od úplného začiatku celým bolestivým a čiastočne oslobodzujúcim procesom. Od matky jej boli známe len fragmenty spomienok, keďže už ako dieťa intuitívne rešpektovala nevy-slovené hranice, nechtiac matke jatriť hlboké rany a spôsobovať ďalšiu bolesť. Vďaka kontaktovaniu sa s preživšími detskými väzňami a ich svedectvám, štúdiu knižnej a množstva článkovej literatúry a prostredníctvom bádania v archívnej dokumentácii na rôznych miestach sa jej podarilo poskladať svoj detský osud.

Narodila sa ako prvé z piatich detí v židovskom pracovnom tábore v Novákoch niekoľko dní pred Vianocami v roku 1942. Bola tam akýmsi „symbolom života v období prenasledovania a smrti“ (s. 27). Do Osvienčimu ju deportovali s tehotnou matkou a otcom začiatkom novembra 1944. Stopa po otcovi sa stráca hneď po príchode. Matku s dieťaťom umiestnili do tábora II – do Brezinky. V dôsledku ťažkých infekčných ochorení bola 2-ročná Eva odlúčená od matky. Po nacistickej evakuácii tábora sa podarilo ťažko chorej matke v druhej polovici januára 1945 dostať k dcére do infekčného baraku. Oslobodzujúca Červená armáda našla zvyšok väzňov v žalostnom fyzickom a duševnom stave. Z nich vyše 400

tvorili deti. Pre mnohých prišlo oslobodenie príliš neskoro, zakrátko podľahli chorobám a podvýžive. Lekári nedávali matke žiadnu nádej na prežitie dieťaťa. Po čiastočnom zotavení sa tehotnej matke podarilo s dcérou a 5-ročným osirelým chlapčekom dostať na Slovensko.

Vrátili sa do Trenčína, kde sa Eve narodila sestra. Žili tam nenápadne v ústraní, v skromných pomeroch, ktoré im poskytovali určitú ochranu pred praktikami komunistického režimu. „*Naše židovstvo sme nosili naďalej vo svojich srdciach, v spomienkach a s nimi spojenom citovom dedičstve*“ (s. 109). Eva už ako dieťa pochopila, napriek kusým informáciám, že matka považovala prežitie ich dvoch – jej a sestry – za svoj triumf, a že len nevyhnutnosť každodennej starostlivosti o rodinu jej paradoxne pomohla existovať s nevypovedateľným vnútorným bremenom. Na rozdiel od mnohých iných sa Eve podarilo, napriek neustálemu neurčitému pocitu strachu, vyštudovať medicínu a vysťahovať sa za svojou láskou, poľským Židom preživším táborovú tortúru, do nemeckého Mníchova, kam v roku 1968 emigrovala aj jej matka s druhou dcérou. V Mníchove neskôr pracovala ako detská lekárka a psychoterapeutka. I jej osobný život v dvoch manželstvách bol v dôsledku traumy poznačený silným prežívaním aj menej závažných situácií, príhod a nehôd. K desaťročiam prežitým v Nemecku skonštatovala, že sa tam ako Židovka cítila bezpečne, hoci reprezentatívne prieskumy pravidelne uvádzali u menšej časti obyvateľstva latentný antisemitizmus. Povojnové roky opisuje na širšom pozadí politických a spoločenských udalostí, či už v Československu alebo v Nemecku. Priznáva však, že dianie v Nemecku v roku 1968 pochopila až oveľa neskôr, uvedomila si, že procesy, ktoré uviedla do chodu mladá generácia, pomáhali prekonávať recidívy národnosocialistickej diktatúry.

Veľký záujem o poznanie rodinnej histórie prejavili aj jej traja synovia a boli matke veľkou oporou v jej hľadaní a verejnom prezentovaní osobnej minulosti. Autorke sa po-

darilo dohľadať informácie aj o niektorých ďalších členoch rodiny. Zvlášť cenné boli pre ňu informácie o otcovi – prežil pochod smrti z Osvienčimu do Mauthausenu, následné premiestnenie do Melku, kde podľahol mimoriadne krutému zaobchádzaniu a ťažkým pracovným podmienkam.

Eva Umlauf na prahu sedemdesiatky dospela k presvedčeniu, že je jej povinnosťou byť svedkyňou ťažkej doby a podávať kruté svedectvo na verejnosti aj formou vystúpení, besied, rozhovorov a podobne. V predслоve k slovenskému vydaniu spomienok vyjadrila presvedčenie: „... *pevne verím, že moja kniha pomôže Slovensku vysporiadať sa s vlastnou bolestnou históriou nacistického obdobia a vedome ju spracovať.*“

Božena Šed'ová

KRONIKA

PREZENTÁCIA VHÚ V NITRE

Pri príležitosti Medzinárodného dňa detí sa dňa 30. mája 2024 uskutočnila v priestoroch 11. brigády Vzdušných síl Ozbrojených síl SR v Nitre prezentácia Vojenského historického ústavu (VHÚ).

Vojenský múzejníci z Piešťan postavili v areáli nitrianskej brigády prezentačný stánok, v ktorom predstavili zbierkové predmety zo zbierok Vojenského historického múzea (VHM). Tu sa návštevníci akcie mohli oboznámiť s osobnou výzbrojou jednotlivca, ktorá sa používala počas 20. storočia na úze-

mí Slovenska. Bezprostredný kontakt so zbierkovými predmetmi ocenili hlavne najmladší účastníci, ktorí na podujatí tvorili najväčšiu skupinu návštevníkov. Školákov zaujali zbierkové predmety najmä z pohľadu ich autenticity a počas celého podujatia priťahovali ich zvedavosť. Program ponúkal aj ďalšie aktivity. Návštevníci mali možnosť pozrieť si vybranú bojovú techniku používanú príslušníkmi nitrianskeho vojenského útvaru, výzbroj a výstroj príslušníkov Policajného zboru SR či Zboru väzenskej a justičnej stáže SR. Podujatie spestrili dynamické ukážky príslušníkov Čestnej stráže prezidenta SR, príslušníkov Policajného zboru SR, psovodov Zboru väzenskej a justičnej stáže SR. Príslušníci nitrianskeho vojenského útvaru pripravili pre deti aj vzduchovkovú strelicu, ktorá bola počas celého podujatia plne obsadená. V súvislosti s budovaním historického povedomia treba zdôrazniť, že 11. brigáda Vzdušných síl Ozbrojených síl SR v Nitre sa hrdó hlási k Československému pešiemu práporu 11 - Východnému, ktorý vznikol v novembri 1940. V októbri 1941 sa prápor presunul k Tobruku, kde bol podriadený poľskej brigáde karpatských strelcov, s ktorou sa podieľal na obrane západného sektora prístavu. Neskôr sa presunul pod velenie anglickej pešej divízie, od roku 1942 bol začlenený do zostavy indickej pešej divízie. V apríli 1942 bol prápor presunutý do Palestíny, kde bol reorganizovaný na 200. ľahký protiletadlový pluk, ktorý sa neskôr podieľal na protiletadlovej ochrane prístavu v Haife, letiska v Bejrúte a Alexandrii. Od roku 1943 sa podieľal aj na protiletadlovej ochrane prístavu v Tobruku a neďalekých letísk. V júli 1943 bola jeho úloha ukončená a jednotka sa presunula do Veľkej Británie, kde bol pluk 26. augusta rozpustený a jeho vojaci boli začlenení do Československej samostatnej obrnenej brigády vo Veľkej Británii. Naše zbierkové predmety boli zároveň prostriedkom, ktorý mal priťahovať záujem verejnosti o poznávanie našich dejín, s dôrazom na mladú generáciu. Podujatie organizované 11. brigádou Vzdušných síl Ozbrojených síl SR sa uskutočnilo v príjemnej atmosfére počas slnečného jarného dňa, pričom zaujímavý a bohatý program prilákal množstvo návštevníkov.

Text: VHÚ

www.vhu.sk 03. 06. 2024

ODBORNÝ SEMINÁR VÝSTAVA OD A PO Z

Dňa 29. mája 2024 sa konal v priestoroch Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici odborný seminár Výstava od A po Z. Cieľom podujatia, ktoré pripravila Odborná komisia pre odborné múzejné činnosti Zväzu múzeí na Slovensku („OKOMČ“), bolo prediskutovať problematiku tvorby výstav, načrtnúť ich základné charakteristiky, poukázať na najväčšie nedostatky pri ich vytváraní, ale aj vyzdvihnúť činnosť najlepších tvorcov výstav. V neposlednom rade poskytnúť účastníkom seminára pohľad externých subjektov participujúcich na príprave a realizácii výstav a expozícií. OKOMČ si je vedomá absencie akéhokoľvek metodického materiálu zaoberajúceho sa touto problematikou, ktorá sa stáva medzi slovenskými múzejníkmi čoraz pertraktovanejšou oblasťou ich záujmu.

Z tohto dôvodu Mgr. Františka Sarnecká, PhD. (Ľubovnianske múzeum v Starej Ľubovni) a PhDr. Viera Jurková (VHÚ – VHM Piešťany) zamerali program seminára na túto problematiku.

Po úvodnom príhovore Mgr. Františky Sarneckej, PhD. nasledovali tri prednášky pozvaných hostí. V prvej sa predstavil doc. PhDr. Jan Dolák, Ph.D. (Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave) so svojou prednáškou Slovenské múzejné výstavníctvo – súčasnosť a trendy. Druhá prednáška niesla názov Niektorá úskalia a limity muzejního výstavníctví z pohľadu reálnej praxe, ktorej autorom bol Dr. František Šebek (Ústav historických vied, Univerzita Pardubice). V poslednej prednáške s názvom Pohľad z vonku sa predstavila Dominika Mlčúchová (Ústav technológií a inovácií). Záver odborného seminára bol venovaný diskusii, do ktorej sa aktívne zapojila viac než stovka prítomných účastníkov seminára.

Vzhľadom na to, že na odbornom seminári bolo otvorených aj mnoho ďalších otázok, organizátori podujatia sa rozhodli, že plánovaným výstupom, na ktorého vydaní bude participovať aj VHÚ, bude publikácia komplexne mapujúca túto problematiku v podmienkach slovenského múzejníctva.

Text: VHÚ

Foto: Múzeum SNP

www.vhu.sk 10. 06. 2024

85. VÝROČIE ÚLETU SLOVENSKÝCH LETCOV DO POĽSKA

Dňa 7. júna 2024 sme si v areáli Vojenského historického múzea Piešťany pripomenuli 85. výročie odvážneho činu ôsmich príslušníkov 3. leteckého pluku Milana Rastislava Štefánika s úmyslom zapojiť sa do rodiačeho sa československého zahraničného odboja.

ností zabezpečiť dostatok paliva pre tri stroje Letov Š-328 a jeden Aero A.101. Štvorica lietadiel vyštartovala z Piešťan a pristála v Poľsku. Cieľom bolo vojenské letisko v meste Dęblin.

Bolo to ani nie tri mesiace od vyhlásenia Slovenského štátu ovládaného nacistickým režimom. Myšlienka útoku vzdušnou cestou a odhodlanie postaviť sa proti režimu sa zrodila v krátkom čase začiatkom mesiaca jún 1939 a vyvrcholila 7. júna v obedných hodinách. Piloti pod vedením vtedy ešte čatára Imricha Gablecha dokázali za dramatických okol-

Pamätná tabuľa s menami letcov (Imrich Gablech, Ľudovít Ivanič, Jozef Kaňa, František Knotek, Ján Lazar, Josef Řehák, Jozef Hrala a Karel Valach), dvojica stél venovaných generálmajorovi in memoriam Ottovi Smikovi a letcom pôsobiacim v čs. zahraničnom a domácom odboji v rokoch 1939 – 1945 boli slávnostne odhalené 11. septembra

2022. V piatok 7. júna 2024 položili vence na pamiatku ich činom predstavitelia ministerstva obrany, veľvyslanec Poľska, predstavitelia Veľkej Británie a Českej republiky. Nechýbala čestná stráž a ekumenická pobožnosť v réžii vojenských duchovných.

Prítomných privítal a slávnostný príhovor predniesol riaditeľ Vojenského historického ústavu Miloslav Čaplovič. Po ňom sa prítomným prihovril štátny tajomník ministerstva obrany Martin Vojtašovič a poľský veľvyslanec na Slovensku Maciej Ruczay. Ten upriamil pozornosť aj na čerstvú tragédiu – smrť poľského vojaka, ktorý deň predtým zahynul na poľsko-bieloruskej hranici. Prítomných požiadal aj o minútu ticha. Pamätnú tabuľu vytvoril slovenský sochár Peter Meszároš, ktorý je aj autorom Brány slobody na Devíne, bronzovej sochy vojaka na pamätníku ČSAZ na Dukle a iných diel. Taktiež vytvoril aj súsosie Lasicu, Satinského a Filipa v Bratislave či bronzovú bustu Antona Srholca na Devíne a tiež sochu Franza Schuberta v Želiezovciach. Hostia sa oboznámili s areálom Vojenského historického múzea, kde sa v súčasnosti realizuje rekonštrukcia a výstavba nových výstavných priestorov.

Text: VHÚ

www.vhu.sk 11. 06. 2024

ÚČASŤ VHÚ – VHM NA 9. ROČNÍKU PODUJATIA TANKOVÉ DNI LAUGARÍCIO 2024

V dňoch 28. – 29. júna 2024 sa pod záštitou náčelníka Generálneho štábu OS SR a predsedu Trenčianskeho samosprávneho kraja konal 9. ročník podujatia Tankové dni Laugarício – Deň s pozemnými silami OS SR.

V rámci podujatia bola prezentovaná nielen vojenská technika OS SR, ale návštevníci mohli „uvidieť v pohybe“ aj cennú vojenskú historickú techniku, ktorú predstavili kluby

vojenskej histórie. Medzi účastníkmi podujatia nechýbali ani naši vojenský múzejníci, ktorí na podujatí predstavili päť kusov veľkorozmernej techniky. Konkrétne do Trenčianskych Stankoviec „priviezli“ samohybný protiletadlový raketový komplet 9K35M3 (Strela-10M3), raketomet vz. 51, 30 mm protiletadlový dvojkanón vz. 53/59 (PLdvK vz. 53/59), stredný tank T-34 a obrnený transportér OT-810. Návštevníci podujatia mohli navštíviť aj náš prezentačný stan, v ktorom bol k dispozícii rôzny propagačný materiál.

Milovníci vojenskej histórie, ale aj súčasných zbraní a techniky mali možnosť počas prvého dňa podujatia oboznámiť sa s vystavenými modernými, ale aj historickými zbraňami a vojenskou technikou. Taktiež si mohli prezrieť vojenské dobové tábory, ktoré postavili domáce, ale aj zahraničné kluby vojenskej histórie.

Hlavná časť programu sa uskutočnila na druhý deň. Bohatý program otvoril slávnostný výstrel z kanónu a zoskok výsadku, ktorý vykonali príslušníci 65. prieskumného práporu. Nasledovalo slávnostné defilé účastníkov podujatia s ich technikou, do ktorého sa zapojili aj naši múzejníci. V priebehu dňa záujemcovia videli ukážku moderného ľahkého tanku CV90-120 – výrobku spoločnosti BAE Systems Hägglunds a ukážky OS SR (ukážka sebaobrany, policajného zásahu, predstavenie čestnej stráže a koncert vojenskej hudby OS SR). Zlatým bodom programu bola rekonštrukcia bojov 1. československého armádneho zboru v Karpatско-duklianskej operácii. Nechýbal ani letecký súboj z obdobia 2. svetovej vojny v umeleckom tvárnení sekvencie z operácie Frantic, či dynamické ukážky tankov a bojových vozidiel pechoty.

9. ročník podujatia Tankové dni Laugarício 2024 prilákal do Trenčianskych Stankoviec niekoľko tisíc návštevníkov, ktorí ocenili pripravenosť príslušníkov OS SR na obranu vlasti, ako aj úsilie a zanietenosť členov klubov vojenskej histórie pri záchrane hmotných pamiatok na 2. svetovú vojnu.

Text: VHÚ

www.vhu.sk 12. 07. 2024

ZBORNÍK Z MEDZINÁRODNEJ KONFERENCIE

Odbornú verejnosť poteší dlho očakávaný zborník z 20. ročníka medzinárodnej konferencie Pracovnej skupiny pre štúdium vojnových konfliktov Konzorcium Partnerstvo za mier, ktorá sa konala ešte koncom septembra 2021 v metropole východného Slovenska a organizoval ju Vojenský historický ústav v spolupráci s Centrom pre výskum vojenských dejín a sociálnych vied Bundeswehru v Postupime a Univerzitou P. J. Šafárika v Košiciach. Nemecké centrum je aj vydavateľom rozsiahleho zborníka From Peace to War, from War to Peace : Conflict Initiation and Termination: Implications for Policy Makers, ktorý zostavovala dvojica historikov - nemeckého a slovenského.

Zborník prináša štúdie nielen vojenských historikov, ale aj politológov, bezpečnostných analytikov i sociológov z európskych krajín a tiež z Izraela a USA, ktoré sa venujú širokému spektru tém týkajúcich sa prechodu krajín z mierového obdobia do vojny a z vojny do mieru. Autori jednotlivých štúdií, zohľadňujúc najnovšie výsledky bádania, prezentujú dôležité informácie, ktoré zaujmú nielen odborníkov z vojenskej a vojensko-historickej oblasti ale aj z ďalších odborov.

Vojenský historický ústav reprezentuje príspevok M. Medveckého, ktorý sa týka čs. vojenského výzvedného spravodajstva vo vzťahu k Nemecku v prvých povojnových rokoch.

Text: VHÚ

www.vhu.sk 17. 07. 2024

PRESUN VEĽKOROZMERNÝCH ZBIERKOVÝCH PREDMETOV V PARKU BOJOVEJ TECHNIKY

V roku 2023 sme začali rozsiahlu revitalizáciu Parku bojovej techniky vo Svidníku, ktorý je už desaťročia neoddeliteľnou súčasťou areálu Múzejného oddelenia Svidník Vojenského historického múzea. Park bol vybudovaný v rokoch 1971 – 1974 ako vonkajšia expozícia múzea symbolizujúca ťažké boje, ktoré sa odohrali v Karpatsko-duklianskej operácii v roku 1944. Park bol počas celej svojej existencie upravovaný, pričom sa menil aj počet prezentovaných exponátov. V tejto súvislosti možno spomenúť, že v nedávnej minulosti bol v parku vystavený nemecký obrnený transportér Schützenpanzerwagen Sd.Kfz. 250 (Sonderkraftfahrzeug 250) so 45-mm sovietskym protitankovým kanónom vzor 1937 (oba exponáty

sú momentálne súčasťou stálej expozície vo Vyhliadkovej veži Dukla) či poľná kuchyňa slovenskej armády (v súčasnosti uložená v depozitných priestoroch múzea) a iné.

Dôvodom rozsiahlej obnovy areálu bol nevyhovujúci stav pôvodného drenážneho odvodňovacieho systému. V rámci prípravnej dokumentácie bola navrhnutá nová dispozícia parku, ktorú schválil Krajský pamiatkový úrad v Prešove. Koncom roka 2023 boli vybudované medzi budovou múzea a Pamätníkom a vojnovým cintorínom sovietskej armády nové železobetónové podstavce pre vystavené zbierkové predmety. Vo februári 2024 sa začalo s presunom veľkorozmerných múzejných exponátov. K budove múzea bolo premiestnené dopravné lietadlo Lisunov Li-2, ktoré bolo v júni osadené na nové podstavce. V priebehu jarných mesiacov sa podarilo presunúť ľahšie exponáty vrátane gardového mínometu BM 13/16. Príslušníci Ozbroyených síl SR následne premiestnili a osadili na nových podstavcoch aj ďalšie zbierkové predmety vrátane najťažších tankov: tanku T-34/85, žeriavového tanku JT-34 a vyslobodzovacieho tanku VT-34. Naša vďaka patrí najmä príslušníkom 20. práporu logistiky, ktorí sa v ostatných dvoch rokoch zaslúžili aj o čiastočnú renováciu stredného delostreleckého ťahača AT-S 712, taktiež umiestneného na novom podstavci v areáli múzea. Zároveň bol na jeden z nových podstavcov osadený 120 mm nemecký mínomet vzor 42. Rozsiahla obnova areálu bude v blízkej budúcnosti pokračovať rekonštrukciou drenážneho odvodňovacieho systému, vybudovaním chodníkov, osvetlenia a kamerového systému, ako aj osadením nových lavičiek a smetných košov.

Vojenský historický ústav ďakuje príslušníkom OS SR, zamestnancom Slovenského technického múzea – pracovníkom Múzea letectva v Košiciach, ako aj všetkým zúčastneným za pomoc pri presune zbierkových predmetov v Parku bojovej techniky.

Text: VHÚ
www.vhu.sk 06. 08. 2024

16. ROČNÍK DŇA OZBROJENÝCH ZLOŽIEK A ZÁCHRANNÝCH SYSTÉMOV S DEŤMI

Dňa 7. septembra 2024 sa konal už 16. ročník úspešného podujatia Deň ozbrojených zložiek a záchranných systémov s deťmi vo Vojenskom historickom múzeu Piešťany. V dôsledku výstavby novej múzejnej haly v areáli VHM to bola pre návštevníkov jediná možnosť ako navštíviť expozíciu VHM v druhej polovici tohto roku. Okrem prehliadky múzea bol pre verejnosť pripravený bohatý sprievodný program.

Medzi najatraktívnejšie určite patrili zoskok padákových odborníkov letectva a prelet lietadla C-27J Spartan, Show program Čestnej stráže a koncert Vojenskej hudby OS SR. V poobedných hodinách návštevníkom prezentovali polícia a colný úrad dynamické ukážky

zo služobnej kynológie a hipológie. Na záver programu prišli na rad ukážky práce príslušníkov Zboru väzenskej a justičnej stráže Ministerstva spravodlivosti SR a Hasičského-záchranného zboru Piešťany. Večernú časť programu spestril prelet a akrobacia lietadla L-29 Delfín. Na podujatí mali svoje prezentačné stánky aj Dukla Banská Bystrica, Múzeum SNP a regrutačná skupina OS SR.

Vojenský historický ústav v roku 80. výročia SNP odhalil v tento deň na historickom hangári H1 pamätnú tabuľu venovanú piešťanskej posádke – letcom, ktorí sa po príchode na povstalecké územie ako motorizovaný prápor „Haluzický“ hrdinsky zapojili do bojov v Slovenskom národnom povstaní.

Okrem niekoľko tisíc priaznivcov vojenskej techniky sa na podujatí zúčastnili viacerí predstavitelia Ozbrojených síl Slovenskej republiky, ako aj osobnosti kultúrno-spoločenského a politického života. Osobitne treba spomenúť účasť zástupcu náčelníka Generálneho štábu Ozbrojených síl Slovenskej republiky generálporučíka Ľubomíra Svobodu, predsedu Trnavského samosprávneho kraja Mgr. Jozefa Viskupíča, primátora mesta Piešťany Mgr. Tomáša Jančoviča, PhD., ako aj zahraničných vojenských pridencov akreditovaných v Slovenskej republike.

16. ročník podujatia „Deň ozbrojených zložiek a záchranných systémov s deťmi“ sa vydaril po všetkých stránkach, čoho dôsledkom bola výborná atmosféra a spokojnosť na strane organizátorov a rovnako tisícok návštevníkov.

Text: VHÚ
www.vhu.sk 11. 09. 2024

49. KONGRES MEDZINÁRODNEJ KOMISIE PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU V LISABONE

V dňoch 31. augusta až 6. septembra 2024 sa v Lisabone v Portugalskej republike uskutočnil už 49. kongres Medzinárodnej komisie pre vojenskú históriu (ICMH / CIHM) pod záštitou prezidenta Portugalskej republiky. Témou tohtoročnej konferencie boli „Vojenské intervencie a politické zmeny: od 18. storočia po súčasnosť“. Uvedený vzťah vo vojenských dejinách vytvoril množstvo parciálnych problémov, ktoré boli reflektované v príspevkoch prednášajúcich. Celkovo sa konferencie zúčastnilo viac ako 130 vojenských historikov z 33 štátov z piatich kontinentov. Vedecký program rozdelený do štyroch konferenčných dní a 21 pracovných panelov bol doplnený o exkurzie do Pevnosti S. Julião do Barra, Národného múzea, Vojenského múzea, Leteckého múzea, ako aj Národného paláca v Mafre (UNESCO), ktoré boli spojené s obsiahlym výkladom lektorov – odborných pracovníkov.

Slovenskú republiku na 49. kongrese reprezentovali plk. Miloslav Čaplovič a Dr. Matej Medvecký, ktorí v rámci tretieho konferenčného dňa, v paneli venovanom „Krizám studenej vojny“, vystúpili s príspevkom „Okupácia Československa v roku 1968 – slovenský pohľad“. Okrem vedeckej diskusie obaja pracovníci VHÚ Bratislava absolvovali viaceré bilaterálne rozhovory s kolegami z Českej republiky, Portugalska, Holandska, Rumunska, Švajčiarska, Izraela, USA, Veľkej Británie, Japonska, Indonézie, Rakúska či Nemecka. A to hlavne v otáz-

kach inštitucionálneho ukotvenia vojensko-historických a archívnych pracovísk v daných krajinách, ako aj možnostiach potenciálnej spolupráce. Mimoriadne vydarené vedecké podujatie prinieslo viacero zaujímavých a podnetných stimulov, ktoré budú určite akcentované aj na ďalšom ročníku svetového kongresu ICMH, ktorý sa uskutoční v roku 2025 v Senegale.

Text: VHÚ

www.vhu.sk 12. 09. 2024

Pokyny pre autorov

Formálne náležitosti príspevkov

Príspevky do *Vojenskej histórie* posielajte v textových editoroch **Word**. Poznámky vrátane bibliografických odkazov je potrebné vkladať pomocou programu Word vkladaním poznámok/odkazov pod čiarou – nie mechanickým spôsobom.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Súhrnný zoznam použitej literatúry treba uvádzať v abecednom poradí na konci príspevku. Zoznam je potrebné štruktúrovať podľa typu zdroja na:

- „Archívne pramene“;
- „Publikované pramene“;
- „Dobová tlač“;
- „Monografie a zborníky ako celok“;
- „Kapitoly v monografiách, štúdie a články“;
- „Internetové zdroje“.

K štúdiu je potrebné pripojiť **abstrakt** (v slovenčine, do 10 riadkov), **5 kľúčových slov** v slovenskom jazyku; **resumé** v slovenčine v rozsahu cca jednej normovanej strany. Prosíme zaslať **osobné údaje** o autorovi/autorku: rodné číslo, adresu, číslo účtu v tvare IBAN, telefonický a emailový kontakt, adresu zamestnávateľa a digitálne identifikačné číslo ORCID. Zaslaním príspevkov a osobných údajov dávajú autori redakcii a určeným pracovníkom plný súhlas na ich spracovanie, pričom tí plne rešpektujú pravidlá GDPR na ochranu osobných údajov.

Text sa posielia **bez zalamovania a špeciálnych úprav**, odstavce bez tabulátora. Písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5. V prípade citácií prameňov sa text píše kurzívou, pri citovaní sekundárnej literatúry bez kurzívy. Riadkovanie textu pod čiarou 1, veľkosť písma 10.

Obrazové prílohy poprosíme zasielať samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikovateľné. V texte uveďte, kde by mal byť obrázok umiestnený. Tabuľky, grafy treba zasielať v osobitnom súbore v štandarde xls, xlsx (Excel).

Rozsah príspevkov

Rozsah **štúdií** by mal mať minimálne 27 000 znakov (15 normostrán) a maximálne 72 000 znakov (40 normostrán) vrátane poznámkového aparátu a medzier. **Recenzie** môžu byť v rozsahu od 7200 (4 normostrany) do 27 000 znakov (15 normostrán). **Anotácie** a **správy** majú mať rozsah do 5400 znakov (3 normostrany). Pri anotáciách a recenziách je potrebné uvádzať kompletnú bibliografickú informáciu o diele.

Citačná norma STN ISO 690

Základnou citačnou normou je **STN ISO 690** – Dokumentácia. Bibliografické odkazy.

Všeobecné pravidlá

Jazyk. Väčšina údajov pre bibliografický odkaz sa uvádza v *jazyku citovaného dokumentu*, pretože sa preberá z citovaného dokumentu. Existujú však aj výnimky v prípade údajov, ktoré nepreberáme priamo z informačného zdroja, ale ich dopĺňame: rozsah strán, formát a typ nosiča, dostupnosť, údaj o citovaní. Tieto údaje zaznamenávame v jazyku citujúceho dokumentu (slovenčine).

Príklady:

- anglický zdroj:

MORGAN, Philip. Studying Fascism from the Particular to the General. In: *East Central Europe*, 2010, Vol. 37, s. 334 – 337. [v slovenčine údaj o stranách]

- nemecký zdroj:

LIEB, Peter. Täter aus Überzeugung? Oberst Carl von Adrian und die Judenmorde der 707. Infanteriedivision 1941/1942. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Jg. 50, Heft 4, s. 523 – 557. Dostupné na: « https://www.ifz-muenchen.de/heftarchiv/2002_4_1_lieb.pdf ». [v slovenčine údaj o stranách a dostupnosti]

Odkaz na už citovaný zdroj v texte

Pozor zmena! Neuvádzať ref., ako to bolo doteraz.

Zdroj, ktorý bol už v texte citovaný, uvádzame v skrátenej podobe obsahujúcej údaje: priezvisko, skrátený názov diela, strana.

Príklady:

LIEB, *Täter aus Überzeugung?*, s. 526.

MORGAN, *Studying fascism*, s. 336.

Názvy zdrojov ako celkov sa píše kurzívou. Pri častiach z tradičných informačných zdrojov uvádzame kurzívou názov hostiteľského informačného zdroja.

Ak nie je **vydavateľ** známy, použije sa medzinárodne zrozumiteľný tvar [s. n.].

Ak nie je uvedený **rok** vydania, ale vieme si ho odvodiť, uvedieme ho v hranatých zátvorkách [1980], ak nie je možné rok vydania dohľadať, uvedieme [s. a.].

Ak nie je uvedené **miesto** vydania, uvedieme [s. l.].

Ak sa vyskytne **viac vydavateľstiev** s rozličným rokom vydania, zápis je: Blackburn, 1998;

Oxford University Press, 2003.

Na vymedzenie časového, dĺžkového, rozsahového aspektu sa používa **pomlčka** ako znamienko vety. Príklady: v rokoch 1848 – 1865, dosah 200 – 300 metrov, 15 – 20 mužov, na stranách 238 – 239.

ISBN a ISSN uvádzame až v záverečnom zozname literatúry, nie v poznámkach pod čiarou. Bibliografický odkaz končí vždy bodkou, aj ak je posledným údajom dostupnosť online zdroja.

Ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Pri **online zdrojoch** uvádzame „Dostupné na:“ a hyperlink ako https alebo https URI, napr. Dostupné na: « <https://www.ustrcr.cz/uvod/doba-nesvobody-1938-1945/nemecke-bezpecnostni-a-represivni-slozky/> ».

Dátum citovania/zobrazenia/sprístupnenia je povinný len pre tzv. dynamické online informačné zdroje, tzn. pre zdroje, ktoré menia (aktualizujú, revidujú) svoj obsah, príp. ho dopĺňajú (= zdroje na pokračovanie). Príklad zápisu: [cit. 12. 12. 2023].

Vzory bibliografických odkazov

Archívne pramene

Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Archívna zbierka 11, šk. 9, č. 447 291, štátny tajomník Zahraničného úradu Ernst von Weizsäcker nemeckému konzulovi v Bratislave 17. 3. 1939.

Archív Múzea SNP, f. XII (Dokumenty memoárového charakteru), S 490/93, Xerokópia spomienok, Alfréd Rusnák /Rosenbaum/: VI. pracovný tábor, Hajfa, október 1977, s. 18.

Národní archiv Praha (NA), f. 136 – Auswertiges Amt Berlin, sig. 136-71-3, č. 588 785-6, nočná služba 23/24. 3. 1939 – záznam hovoru s Abwehrstelle des OKW, Gruppe I.

Archiwum Akt Nowych Warszawa (AAN), f. Mikrofilmy aleksandryjskie, mf. T-77, R 879, č. 626 803, č. 627 023-35, správa o činnosti DHM od apríla do septembra 1940.

Magyar Országos Levéltár Budapest (MOL), P 439 – a Kossuth család iratai. 2. csomó. 1800 – 1851. A Kossuth Család Családülési jegyzőkönyve. Prothocollon Inclutae Familiae Kossuth de Udvard.

Príklad na citovanie **telefonického rozhovoru**:

STRMEŇ, Vladimír – VARGA, Peter. [Bez názvu]. Telefonický rozhovor. 10. 10. 2015, 10:25.

Publikované pramene

BYSTRICKÝ, Jozef – ŠUMICHRAS, Peter (eds.). *Letka 13 v dokumentoch a obrazoch*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2004. 120 s. ISBN 80-89169-02-3.

SEGEŠ, Vladimír – ŠEĐOVÁ, Božena (eds.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska 1387 – 1526. Zv. I/3*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. 352 s. ISBN 978-80-89523-25-2.

TUKYDIDES. *Dejiny peloponézskej vojny*. Preložil Kuklica, Peter. Bratislava : Tatran, 1985. 552 s.

Príklady na citovanie **mapy**:

BAŇACKÝ, Vladimír – SABOLA, Anton. *Geologická mapa Záhorskej nížiny*. 1 : 50 000. Kartografický ústav, 1973. 500 x 420 mm.

Príklad na citovanie zaznamenaného telefonického rozhovoru:

NIXON, Richard Milhous – COLSON, Charles. [Bez názvu]. Telefonický rozhovor; on-line. 18. 7. 1972, 07:58- 08:18. Prepis dostupný na: «https://www.nixonlibrary.gov/sites/default/files/forresearchers/find/tapes/watergate/trial/exhibit_01.pdf». [cit. 19. 11. 2022].

Dobová tlač

Výcvikovní dôstojníci Hlinkovej gardy. In: *Slovák*, 1938, 18. decembra, č. 288, s. 1. *Nové časy – Orgán Sdruženia slovenských legionárov*, 1931, roč. 5, 30. októbra, č. 7 – 10, s. 14.

Monografie a zborníky ako celok

ZAŤKOVÁ, Jana. *Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914 – 1918*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2013. 175 s. ISBN 978-80-89523-21-4.

HOLEC, Roman. *Trianon – triumf a katastrofa*. Bratislava : Albert Marenčin, 2020. 368 s. ISBN 978-80-569-0588-3.

Kapitoly v monografiách, štúdie a články

ČAPLOVIČ, Miloslav. Milan Rastislav Štefánik. In: ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica a kol. *Undaunted by Exile! To the Victims of Religious, Political, National and Racial Persecutions in Central Europe between the 16th and 20th Century with an Accent on the Czech Lands*. Praha : Historický ústav, 2015, s. 145 – 159. ISBN 978-80-7286-259-7.

CHORVÁT, Peter. „Die Katze muss weg!“ Odchod českého obyvateľstva zo Slovenska 1938. In: *Právněhistorické studie*, 2018, roč. 48, č. 2, s. 75 – 92. ISSN 0079-4929.

MEDVECKÝ, Matej. Československí vojenski diplomati po skončení 2. svetovej vojny. In: BINAR, Aleš a kol. *Ozbrojené síly a československý stát*. Brno : Univerzita obrany, 2020, s. 275 – 286. ISBN 978-80-7582-353-3.

Elektronické zdroje

SKRAMOUŠSKÝ, Jan. *Puškyrakousko-uherskébrannémoci–1. díl*. Zverejnené 2.3.2015. Online. Dostupné na: « <https://www.vhu.cz/pusky-rakousko-uherske-branne-moci-1-dil/> ». SCULLION, Séan F. *Continuing the fight: Three anarchists from Spain in the British army, 1939 – 1945*. Online. Dostupné na: «<https://freedomnews.org.uk/2023/08/07/continuing-the-fight-three-anarchists-from-spain-in-the-britisharmy-1939-1945/>» [cit. 9. 11.2023].

Príklad na citovanie podcastu:

OLIVER, Zajac – VALENT, Jaroslav. *Napoleon svojich súperov ničil s mechanickou presnosťou*. Podcast. SME, zverejnené 5. 11. 2023. Dostupné na: «<https://podcasty.sme.sk/c/23240172/napoleon-svojich-superov-nicil-s-mechanicou-presnostou.html>». [cit. 3. 3. 2024].

Príklad na citovanie **blogu**:

STEHLÍK, Michal. *Zápotocký a válečné zločiny? Mezi fámou a realitou*. Blog. Zverejnené: 19. 3. 2021. Dostupné na: «<https://blog.aktualne.cz/blogy/michal-stehlik.php?itemid=39313>». [cit. 4. 8. 2022].

Príklad na citovanie **online mapy**:

GIS mesto Nitra. Mapa; online. Verzia 0.0.5.1. [s. n.]. Dátum aktualizácie 23. 04. 2019. Dostupné na: «<https://gis.nitra.sk/>». [cit. 25. 8. 2022].
GOOGLE. Google maps. Online. 2023. Dostupné na: «<https://www.google.sk/maps/@48.3125969,18.0182667,12z?hl=sk>». [cit 25. 2. 2023].

Príklad na citovanie **príspevku na sociálnej sieti**:

POST BELLUM SK. *Ďalší pokus o odkúpenie Tisovho domu*. Príspevok na Facebooku. Zverejnené 22. 4. 2024. Dostupné na: Facebook «<https://www.facebook.com/postbellumsk>». [cit 25. 4. 2024].

Používanie skratiek a označovanie

Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

Redakčná rada si vyhradzuje právo na základe vyžiadaných odborných posudkov rozhodnúť o uverejnení, prípadne vrátení príspevku. Nevyžiadané rukopisy sa nevracajú.

Vojenská história 3/2024

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Vojenský historický ústav v Bratislave

v spolupráci s Ministerstvom obrany SR

Editor a šéfredaktor: plk. Mgr. Miloslav Čaplovič, PhD.

Kontaktná adresa: miloslav.caplovic@vhu.sk

Redakcia časopisu: Mgr. Peter Chorvát, PhD., Mgr. Matej Medvecký, PhD.,
PhDr. Katarína Mináriková

Jazyková redakcia: Mgr. Tamara Janecová, PhD.

Kontaktná adresa redakcie: vojenskahistoria@vhu.sk

Grafická úprava: Pavla Takáčsová

Redakčná rada: PhDr. Igor Baka, PhD. (predseda) – Vojenský historický ústav, Bratislava; PhDr. Milena Balcová (podpredsedníčka) – Vojenský historický ústav-Vojenský historický archív, Bratislava; PhDr. Viliam Čičaj, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava; doc. Mgr. Michal Habaj, PhD. – Masarykova univerzita, Brno, Česká republika; PhDr. Viera Jurková – Vojenský historický ústav-Vojenské historické múzeum, Piešťany; Mgr. Peter Kralčák, PhD. – Vojenský historický ústav-Vojenský historický archív, Bratislava; prof. Mgr. Miroslav Lysý, PhD. – Právnická fakulta UK, Bratislava; PhDr. Slavomír Michálek, DrSc. – Historický ústav SAV, Bratislava; PhDr. Richard Pavlovič, PhD. – Štátny archív, Košice; doc. PhDr. Vladimír Segeš, PhD. – Vojenský historický ústav, Bratislava; PhDr. Michal Schvarc, PhD. – Historický ústav SAV, Bratislava; doc. PhDr. Marek Syrný, PhD. – Filozofická fakulta UMB, Banská Bystrica; plk. v. v., PhDr. Peter Šumichrast, PhD. – Vojenský historický ústav, Bratislava; PhDr. Marian Uhrin, PhD. – Múzeum SNP, Banská Bystrica

Medzinárodná redakčná rada: plk. prof. Dr. Tibor Balla, DrSc. – Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest; Dr. István Janek, PhD. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest; PhDr. Michal Lukeš, PhD. – Národní muzeum, Praha; J. E. Mgr. Mateusz Gniazdowski, PhD. – Veľvyslanectvo Poľskej republiky v Českej republike, Praha; PhDr. Jiří Rajlich – Vojenský historický ústav, Praha; Dr. Harold E. Raugh, Jr., U.S. Army Europe, APO AE 09096 USA; Dr. Martin Zückert – Collegium Carolinum e. v. Forschungsinstitut für die Geschichte Tschechiens und der Slowakei, München

Časopis je indexovaný v medzinárodných databázach:

Scopus

The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

Index Copernicus (ICI)

Vychádza štyrikrát ročne.

Rozširuje: Vojenský historický ústav, Krajná 27, 821 04 Bratislava

Schválené do tlače dňa: 18. 9. 2024

EV734/08

IČO vydavateľa: 00309591

Nepredajné

ISSN 1335-3314 (print), 1338-7154 (pdf)

Tlač: HSa MO SR, OdVČ, PoO, Kutuzovova 8, Bratislava

Na prednej strane obálky sú dvaja príslušníci 1. československej armády na Slovensku odфотографовaní v blízkosti Radvanských kasární v Banskej Bystrici v čase Slovenského národného povstania. (Archív Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici).